

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ**

POLİS AKADEMİYASI

**«DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ
ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİ.
100 SUALA 100 CAVAB»**

Dərs vəsaiti

Bakı – 2014

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

POLİS AKADEMİYASI

«DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ ƏMƏLİYYAT-AXTARIŞ FƏALİYYƏTİ. 100 SUALA 100 CAVAB»

Dərs vəsaiti

*"Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti"
kafedrası*

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 16.10.2012-ci il tarixli 1608 nömrəli əmri ilə dərs vəsaiti kimi təsdiq edilmişdir.

Bakı – 2014

Müəlliflər:

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
"Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti"
kafedrasının baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

Famil Hüseyn oğlu Muradov

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
"Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti"
kafedrasının müəllimi, polis kapitanı

Nurəddin Kərim oğlu Salmanzadə

Elmi redaktor

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının
rəisi, polis general-mayoru, h.ü.f.d.

Nazim Tələt oğlu Əliyev

Rəyçilər:

AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun
böyük elmi işçisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bəxtiyar Əbdürəhman oğlu Əliyev

Polis Akademiyası "Cinayət prosesi" kafedrasının
rəisi, polis polkovniki, h.ü.f.d.

Səyyad Ağamir oğlu Ağayev

M Ü N D Ə R İ C A T

Ön söz

I Bölmə. Ümumi hissə.

«Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» fənninə giriş.

Fəsil 1. «Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» fənni.

**Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cinayətkarlıqla mübarizənin
dövlət-hüquqi bir formasıdır.**

1. DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin anlayışı, məqsədi və əsas vəzifələri
2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları, prinsipləri
3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları
4. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində dövlət sirlərinin mühafizəsinin təmin edilməsi
5. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri
6. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüquqları
7. Əməliyyat-axtarış tədbirləri
8. Vətəndaşların sorğusu (kəşfiyyat sorğusu)
9. Soraqlaşma (əməliyyat müəyyənləşdirilməsi)
10. Telefon danışıqlarına qulaq asma
11. Poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması
12. Texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması
13. Məhkumların məktublarının yoxlanılması
14. Nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi
15. Binalara, o cümlədən yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə
16. Binaların, o cümlədən yaşayış binalarının, habelə digər qapalı tikililərin, qurğuların, torpaq sahələrinin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsi
17. İnsanların güdülməsi
18. Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi
19. Nəzarət qaydasında mal alınması
20. Əşya və sənədlərin tədqiqi
21. Müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması
22. Nəzarətli göndəriş
23. Cinayətkar qruplara və kriminogen obyektlərə daxil etmə
24. Hüquqi şəxsin yaradılması
25. Əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tədqiqi

Fəsil 4. Şəxsən axtarma metodu.

26. Şəxsən axtarma

**Fəsil 5. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün səbəblər,
əsaslar və qərarlar. Bu fəaliyyətə nəzarət.**

27. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblər və əsaslar
28. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair qərarlar, yazılı

tapşırıqlar və sorğular

29. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqinin şərtləri
30. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi
31. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi
32. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror və məhkəmə nəzarəti
 - a) Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarəti
 - b) Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti
33. Məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri, bu barədə məhkəməyə müraciət etmə və onlara baxılma qaydaları
34. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğun pozulmasına görə məsuliyyət

Fəsil 6. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvələri və vasitələri.

35. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvələri
36. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində istifadə olunan xüsusi texnika
37. DİO-nun əməliyyat uçotları
38. DİO-nun məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə fəaliyyətin bəzi ümumi müddəaları
39. Şəxslərin məxfilik əsasında əməkdaşlığa cəlb edilməsi
40. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində müqavilə (kontrakt)
41. DİO-nun əməliyyat aparatları ilə məxfilik əsasında əvəzli və əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq edən şəxslərlə əlaqə
42. Əməliyyat-axtarış orqanlarına vətəndaşlar tərəfindən köməkliyin göstərilməsi
43. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin sosial və hüquqi müdafiəsi
44. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial təminatı
45. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin psixoloji xarakteristikası
46. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin maddi-texniki və maliyyə təminatı

Fəsil 7. Əməliyyat-axtarış taktikası.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin formaları.

47. DİO-nun ƏAF-nin taktikasının bəzi ümumi müddəaları
48. DİO üçün əməliyyat marağı doğuran şəxslər və faktlar barədə ilkin məlumatların aşkar edilməsi (axtarışı) və istifadə edilməsi
49. Cinayət-axtarış aparatları tərəfindən cinayətlərin profilaktikasının ümumi müddəaları
50. Əməliyyat tədqiqi və əməliyyat-qeydiyyat işi:
 - a) əməliyyat tədqiqi
 - b) əməliyyat-qeydiyyat işi
51. Əməliyyat-taktiki planlaşdırma
52. Əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə keçən şəxslərin cinayət əməllərinin sənədləşdirilməsi
53. Əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə toplanmış materialların leqallaşdırılması
54. Cinayətkarların tutulması ilə bağlı fəaliyyətin bəzi ümumi müddəaları

Fəsil 8. Əməliyyat-axtarış məlumatları nəzəriyyəsi.

55. Əməliyyat-axtarış məlumatları anlayışı və onlara verilən tələblər

56. Əməliyyat-axtarış və digər təyinatlı müasir məlumat-axtarış sistemləri
57. Əməliyyat-axtarış məlumatları. İnterpol xətti ilə beynəlxalq mübadilə
58. Əməliyyat-axtarış məlumatlarının qeyri-prosessual istifadəsi

II Bölmə. Xüsusi hissə.

Cinayətlərin qarşısının alınması, açılmasının və axtarış işinin həyata keçirilməsinin əsasları.

Fəsil 9. Cinayət-axtarış xidmətləri, onların əsas vəzifələri və işinin təşkilinin əsasları

59. Cinayət-axtarış xidmətləri və onların əsas vəzifələri
a) cinayət-axtarış xidmətlərinin DİN sistemində yeri
b) cinayət-axtarış xidmətlərinin əsas vəzifələri
60. Cinayət-axtarış xidmətinin işinin təşkilinin əsas müddəaları və prinsipləri
61. Xidməti ərazinin əməliyyat şəraiti
62. Cinayət-axtarış aparatları tərəfindən cinayətlərin qarşısının alınmasının ümumi müddəaları
63. Cinayət-axtarış xətti üzrə cinayətlərin açılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər

Fəsil 10. Müxtəlif növ cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının əsasları

64. Qəsdən adamöldürmənin qarşısının alınması və açılması
65. Sifarişli qətlərin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları
66. Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmanın qarşısının alınması və açılması
67. Banditizm, quldurluq və soyğunçuluq cinayətlərinin qarşısının alınması və açılması
68. Adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin açılmasının ümumi müddəaları
69. Terrorizmlə mübarizə
70. Xarici vətəndaşlarla əlaqəsi olan cinayətlərin açılmasının təşkili və taktikasının bəzi xüsusiyyətləri
71. Kənd yerlərində cinayət-axtarış xətti üzrə cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları
72. Şəxsi əmlak oğurluqlarının qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları
73. Cibgirliyin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları
74. Avtonəqliyyat vasitələrinin oğurlanması və qaçırılmasının qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları
75. Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları
76. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları
77. Dələduzluq cinayətlərinin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları
78. Keçmiş illərdən bağlı qalmış cinayətlərin açılmasının bəzi xüsusiyyətləri
79. Residiv cinayətkarlığa qarşı mübarizənin təşkilinin ümumi müddəaları

80. İnsan alverinə qarşı mübarizənin təşkilinin ümumi müddəaları
81. Silahların, döyüş sursatlarının qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları
82. Korrupsiyaya qarşı mübarizənin təşkili
83. Saxta pul, qiymətli kağızlar hazırlama, əldə etmə və ya satma cinayətlərinin qarşısının alınması və açılması
84. Qrup və mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizənin təşkilinin ümumi müddəaları
85. Kütləvi ixtişaşların, qrup halında xuliqanlıqın qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları
86. Əməliyyat və istintaq orqanlarının əlaqələri
87. Cəzaçəkmə müəssisələri və DİO-nun əməliyyat aparatının qarşılıqlı əlaqələri

Fəsil 11. Nəqliyyatda polis orqanlarının və İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosunun əsas vəzifələri və fəaliyyətinin əsasları.

88. Nəqliyyatda polis orqanlarının vəzifələri və işinin təşkilinin xüsusiyyətləri
89. Azərbaycan Respublikasında İnterpolun Mərkəzi Milli Bürosunun əsas vəzifələri

Fəsil 12. Daxili işlər orqanlarının axtarış işinin əsasları

90. DİO-nun axtarış işi
91. Axtarışın növləri
92. Axtarış işinin başlanmasının təşkilinə dair bəzi müddəalar
93. Mühafizə altından qaçanların və silahlı cinayətkarların axtarışı
94. Təqsirləndirilən şəxsin axtarışı
95. Axtarışda olan şəxslərin verilməsinin (ekstradisiya) təşkili və həyata keçirilməsi
96. İtkin düşmüş şəxslərin axtarışı
97. Naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər
98. Beynəlxalq axtarışın təşkili
99. Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) qaydaları
100. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinin əsasları

ÖN SÖZ

Azərbaycan Respublikasının öz suverenliyini əldə etməsindən sonra ümummilli liderimiz cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında beynəlxalq, sivil, demokratik dəyərlərə uyğun olaraq müstəqil hüquqi dövlətin möhkəm, sarsılmaz təməlinin qoyulmasına yönəlmiş sistemli, geniş islahatlara başlanmışdır. Bu islahatlar cəmiyyətin həyatının bütün istiqamətlərini əhatə etmiş və onun nəticəsində dövlətimizin müstəqilliyi bütövlükdə bərqərar və dönməz olmuşdur.

Bu gün ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən dövlətimizin möhkəmləndirilməsi, inkişaf etdirilməsi, sivil dövlətlər səviyyəsinə yüksəldilməsi istiqamətində həyatımızın bütün sahələrində proqram səciyyəli islahatlar uğurla davam etdirilir. Belə proqram səciyyəli islahatlar sistemində demokratiyanın, insan hüquq və

azadlıqlarının təmin edilməsinə, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik əsaslarının yaradılması, inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsinə, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində dövlət və ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi üçün şəraitin yaradılmasına və s. xüsusi yer ayrılır. Məhz hüquq-mühafizə və qanunvericilik siyasətinə belə yanaşma XXI əsrin ən təhlükəli, cəmiyyət üçün hüquqazidd təzahürləri olan korrupsiya, terrorizm, narkotiklərin, silahların qanunsuz dövriyyəsi, insan alveri, o cümlədən transmilli cinayətlərlə mübarizə aparmaq üçün əsas şərtlərdən biridir.

Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə 28 oktyabr 1999-cu ildə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun qəbul edilməsi, bu fəaliyyətin tam məxfi olması, yalnız normativ-hüquqi aktlarla (əsasən də, idarə səciiyyəli normativ aktlarla) nizamlanmasının zəruriliyi, bu fəaliyyətin qanun çərçivəsindən və mənəvi prinsiplərdən kənara çıxması təsəvvürlərinin aradan qaldırılmasına zəmin yaratdı.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində münasibətlərin böyük həcmnin təşkilati-normativ aktlarla nizamlanması, bu sahədə elmi-nəzəri biliklərin və təcrübi materialların müəyyən hissəsinin dövlət və xidməti sirlərə aid edilməsi təhsil və elm sahəsində də böyük məhdudlıya və maneələrə səbəb olmuşdur.

Belə ki, «DİO-nun ƏAF» fənni əsas etibarını ilə xüsusi təhsil ocaqlarında tədris olunmuş, bu fəaliyyət üzrə hazırlanan dərsliklərin, tədris-metodiki vasitələrin sayı məhdudlaşdırılmış və onlar müxtəlif məxfi qriflər altında olmuşdur. Bütün bunlar elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına, tədris-metodiki materialların hazırlanmasına, maarifləndirmə işinə, xüsusilə də peşə hazırlığına öz mənfi təsirini göstərmişdir.

Bu qeyd edilənləri, ƏAF sahəsində elmin kompleks səciiyyə daşmasını, nisbətən yeni, müstəqil elm sahəsi kimi mövcudluğunu və inkişaf perspektivlərini nəzərə alaraq, onun tədris fənni çərçivəsində daha geniş və dərinlən öyrənilməsinin zəruriliyi şərtləndirilir. Məhz ona görə də ƏAF elmi (nəzəriyyəsi) hüquq-mühafizə orqanlarının təhsil sistemində əsas ixtisas fənlərindən biri kimi öyrənilir. Digər ali məktəblərdə bu elmin açıq qrifli hissəsi öyrənilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bu və ya digər həcmdə məşğul və ya aidiyyəti olan hər bir şəxs (əməliyyat işçiləri, hakimlər, prokurorlar, müstəntiq və təhqiqatçılar, vəkillər, cinayət prosesinin digər iştirakçıları, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə konfidensial köməklik göstərənlər və s.) ona dair müəyyən biliklərə, məlumatlara malik olmalıdırlar.

Vəsaitin hazırlanmasında, həmçinin istər Azərbaycanda, istərsə də digər dövlətlərdə açıq nəşr olunmuş (o cümlədən, MDB-yə daxil olan ölkələrdə), ali təhsil müəssisələrində tədrisdə istifadə etmək məqsədilə hazırlanmış dərslik və dərs vəsaitlərindən, təcrübi materiallardan, ƏAF sahəsindəki qanunvericilikdən və həmçinin digər elmi mənbələrdən istifadə olunmuşdur.

Qeyd olunanlar hazırlanmış dərs vəsaitinin Polis Akademiyasının müdavim və dinləyiciləri üçün ƏAF elmi sahəsində biliklərin əldə olunmasında, onların seminar və təcrübi məşğələlərin, habelə semestr və dövlət imtahanlarına hazırlığında zəruri olan digər ədəbiyyatlar sırasında səmərəli istifadə edilməsinə imkan verir.

I Bölmə. Ümumi hissə.

Fəsil 1. «Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» fənni. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cinayətkarlıqla mübarizənin dövlət-hüquqi bir formasıdır.

1. DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti anlayışı, məqsədi və əsas vəzifələri

Dövlət cinayətkarlıqla mübarizədə müxtəlif üsul, forma və metodlardan istifadə edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dövlətin səlahiyyətli orqanları tərəfindən həyata keçirilən mübarizənin hüquqi formalarından biridir. Onu başqa mübarizə, üsul, forma və metodlardan fərqləndirən cəhət ondan ibarətdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində səlahiyyətli orqanlar cinayətin qarşısının alınması, açılması, axtarışda olan cinayətkarların yaxalanmasında gizli qüvvə, vasitə, metod və tədbirlərdən geniş istifadə edirlər. Beləliklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti – cinayətlərin qarşısının alınması, açılması və axtarışda olan cinayətkarların yaxalanması, xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərin axtarışı

məqsədilə səlahiyyətli subyektlər tərəfindən qanun və normativ aktlara əsasən müvafiq qüvvə, vasitə, metod və tədbirlərdən istifadə etməklə, əsas etibarını ilə qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilən kəşfiyyat-axtarış tədbirlərinin məcmusudur: əməliyyat-axtarış fəaliyyəti anlayışının qısa məzmununu «ƏAF haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Onun əsas məqsədi – insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etməkdən ibarətdir («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 1, II hissə).

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas vəzifələri («ƏAF haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsi) aşağıdakılardır:

- hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması;
- törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması;
- cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi;
- məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması;
- naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi.

2. DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları, prinsipləri

DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti uzun müddət Azərbaycanda (sovetlər dövrü də daxil olmaqla) açıq hüquqi ədəbiyyat üçün bağlı sahə olmuş və əsas etibarını ilə DİN-in normativ aktları ilə tənzimlənmişdir.

Bu dövrdə yalnız Cinayət-Prosessual Məcəllədə təhqiqat orqanlarının hərəkətlərinə aid olan müvafiq maddələrdə təhqiqat orqanları üzərinə cinayətin əlamətlərini və onu törətmiş şəxsləri tapmaq, cinayət-prosessual qanunvericiliyinə müvafiq olaraq yoxlandıqdan sonra, cinayət işi üzrə sübutlar kimi istifadə ediləcək faktiki məlumatı aşkara çıxarmaq məqsədilə lazımı əməliyyat-axtarış tədbirləri, o cümlədən videoyazılardan, kinofotoçəkilişindən və səsyzazmadan istifadə etməklə tədbirlər görmək vəzifələri qoyulur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüquqi anlayış kimi normativ tərifini, məqsəd və vəzifələrini ilk dəfə Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununda tapmışdır (Qanun DİN-in 411 sayılı 1999-cu il tarixli əmri ilə elan olunmuşdur).

«ƏAF haqqında» Qanunun 2-ci maddəsində (əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik) qeyd edilmişdir ki, «bu fəaliyyət sahəsində qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, «ƏAF haqqında» Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər normativ-hüquqi aktlarından, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir».

DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsaslarına aşağıdakı qanun və normativ aktları aid etmək olar:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası; maddələr: 12, 13, 24-71, 106, 147-151 və s.;
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi; maddələr: 24-40, 42, 70-72, 75, 84, 284, 285, 302, 307 və s.;
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi; maddələr: 12-21, 84-86, 124-141, 204-214, 442-448 və s.;
- Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanunu; maddələr: 1, 3, 5, 6, 12, 13, 15, 17, 19, 24-26 və s.;

- Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunu; maddələr: 1-21 (2002 və 2005-ci illərdəki əlavələr və dəyişikliklərlə);

- Azərbaycan Respublikasının 7 sentyabr 2004-cü il tarixli «Dövlət sirri haqqında» Qanunu; maddələr: 1-32;

- Azərbaycan Respublikasının «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» 28 iyun 2005-ci il tarixli Qanunu (DİN-in 377 sayılı 30 avqust 2005-ci il tarixli əmri ilə elan olunub);

- Nazirlər Kabinetinin 190-8 sayılı 28 noyabr 2002-ci il tarixli qərarı;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 avqust 1996-cı il tarixli «Narkomanlığa və narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı tədbirlər haqqında» Fərmanı (DİN-in 468 sayılı 25 sentyabr 1996-cı il tarixli əmri ilə elan olunmuşdur);

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri arasında səlahiyyət bölgüsü haqqında» 19 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı;

- Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı (qoşulduğu) beynəlxalq Konvensiyalar, Paktlar, müqavilə və sazişlər;

- DİN-in cinayətkarlığa qarşı mübarizə ilə bağlı fəaliyyətinin müxtəlif istiqamətlərini, o cümlədən məxfi əməkdaşlarla işi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilini və taktikasını, həmçinin hüquq-mühafizə orqanlarının bu sahədə qarşılıqlı əməkdaşlığını tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar və s.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 2-ci maddəsində (I hissə) qeyd edilən digər normativ-hüquqi aktları isə şərti olaraq 3 əsas qrupa bölmək olar:

- ƏAF-nin həyata keçirilməsinin bazis müddəalarını müəyyən edənlər (məsələn, CM, CPM və s.);

- ƏAF-nin ayrı-ayrı subyektlərinin fəaliyyətini nizamlayanlar (məsələn, VM, GM və s.) ayrıca vəzifələrin həlli prosesində yaranan münasibətləri nizamlayanlar (məsələn, CM-də gömrük orqanlarının nəzarət-göndəriş metodunun tətbiqi ilə bağlı səlahiyyətləri, Azərbaycan Respublikasının 28.06.2005-ci il tarixli «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanununun 31-ci maddəsində qanunda qeyd edilən vasitə və maddələrin nəzarət qaydasında mal alınması ilə bağlı hüquqlara dair müddəalar əks olunmuşdur).

DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsiplərinə («ƏAF haqqında» Qanunun 3-cü maddəsi) aşağıdakılar aiddir:

- qanunçuluq;

- humanistlik;

- insan hüquq və azadlıqlarına hörmət;

- konspirasiya;

- aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması.

Bu prinsiplər ƏAF-nin ümumi və xüsusi prinsiplərini özündə əks etdirir. Lakin, ƏAF-nin xüsusi prinsiplərinə konspirasiya, aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılmasından başqa, operativlik (həmləlik), nəzarət olunmaq (təşkilati, prokuror nəzarəti), əməliyyat-axtarış tədbirlərinin müvafiqliyi (məcburiyyət vasitəsi kimi), bu növ kimi hüquqi fəaliyyətin qanunla müəyyən olunmuş subyektlər tərəfindən aparılması səlahiyyəti və s. kimi prinsipləri də aid etmək olar.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri, sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, dinə münasibəti və siyasi baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz

(burada qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada baş nazirin müavini, Milli Məclisin deputatlarının və s. toxunulmazlığı nəzərə alınmalıdır).

DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin sistemi 2 hissədən ibarətdir:

- ümumi hissə;
- xüsusi hissə.

Ümumi hissəyə DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti elminin mahiyyəti, vəzifələri, prinsipləri, qüvvələri, vasitələri, metodları, əməliyyat-axtarış tədbirləri, məxfi əməkdaşlarla işin təşkili və aparılması, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin formaları, əməliyyat-qeydiyyat işləri, açılması, planlaşdırılması, əməliyyat-taktiki məsələlərin həlli, fiqurantların cinayətkar əməllərinin sənədləşdirilməsi, əməliyyat-qeydiyyat işləri materiallarının realizə olunması, cinayətkarların tutulması və onların əməliyyat tədqiqi daxildir.

Xüsusi hissəyə cinayət-axtarış xətti üzrə cinayətlərin qarşısının alınması və açılması taktikaları, mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə, nəqliyyatda cinayətkarlığa qarşı mübarizə, iqtisadiyyat sahəsində cinayətkarlıqla mübarizə, DİO-nun axtarış işinin təşkili və taktikaları daxildir.

3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları

ƏAF-nin subyektləri (onların əməliyyat aparatları) ilk növbədə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (12, 13, 24-71-ci mad.), «ƏAF haqqında» Qanunun (3-27-ci mad.), «Polis haqqında» Qanunun (2-16-cı mad.), CPM-nin (10-21-ci mad.) və s. qanunvericilik aktlarının (milli və beynəlxalq) tələblərini təmin etməyə borcludur.

ƏAF-nin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması əsas prinsiplərdən biridir və bu prinsip Qanunun 4-cü maddəsinin I-IV hissələrində öz əksini tapmışdır. Bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar aşağıdakılar qadağandır:

1. əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdmək və ya vəzifələri yerinə yetirmək;

2. hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatına, toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirrinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq;

3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini pozmaq;

4. əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına yalnız qanunla müəyyən edilmiş qaydada, cinayətlərin qarşısının alınması, onların açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı zamanı yol verilə bilər;

5. əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hər hansı bir siyasi partiyanın və ya digər ictimai birliklərin mənafeyi naminə hərəkətlər etməsi, qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş ictimai birliklərin və dini təşkilatların işində, onların qanuni fəaliyyətinə təsir etmək məqsədilə məxfi iştirak etməsi;

6. insanların həyatını, sağlamlığını, əmlakını və qanuni mənafelərini təhlükə altına alan hərəkətlərə yol vermək;

7. hər hansı şəxsi qanun pozuntularına təhrik etmək;

8. zor işlətmək, hədələmək və şantaj etmək, digər qanunsuz tədbirlərə əl atmaq.

ƏAF-ni həyata keçirən polis əməkdaşı (əməliyyat müvəkkili) CM-in müvafiq maddələrinin (xüsusilə də, 10-40, 60, 61, 70, 71, 84, 85, 90, 92, 154-158, 284, 285, 302, 307 və s. maddələri) mahiyyətini dərindən bilməlidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş hər bir şəxs həmin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabe olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir.

Belə şikayətin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək üçün qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada müvafiq yoxlama və ya məhkəmə baxışı aparılmalıdır. Yoxlamanın hərtərəfliliyini və dolğunluğunu təmin etmək məqsədilə ƏAF subyekti məhkəmənin qərarına əsasən, konspirasiya qaydalarını ciddi təmin etmək şərti ilə yoxlamanın məzmunu ilə (dövlət və xidməti sirlər, ƏAF subyektlərinə məxfi köməklik göstərən şəxslərə dair məlumatlar istisna olmaqla) şikayətçini tanış etməyə borcludur.

4. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində dövlət sirlərinin təmin edilməsi

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas məqsədlərindən biri də dövlət sirlərini müdafiə etməkdən ibarətdir (Azərbaycan Respublikasının «ƏAF haqqında» Qanunu, maddə 1, II hissə).

Dövlət sirri – dövlətin hərbi, xarici siyasi, iqtisadi, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı olub, dövlət tərəfindən mühafizə edilən və yayılması Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyinə ziyan vura bilən məlumatlardır.

«Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7 sentyabr 2004-cü il tarixli Qanununa əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində aşağıdakı məlumatlar dövlət sirlərinə aid edilmişdir:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvə və vasitələri, mənbələri, metodları, planları və nəticələri haqqında, habelə, əgər bu göstəricilər sadalanan məlumatları açıqlayırsa, bu fəaliyyətin maliyyələşdirilməsinin göstəriciləri haqqında;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlarla konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən və əməkdaşlıq etmiş şəxslər haqqında;

- şifrələnmiş, o cümlədən kodlaşdırılmış və məxfiləşdirilmiş rabitə sistemləri haqqında şifrlər, şifrlərin işlənməsi və hazırlanması, onlarla təminat, şifrləmə və xüsusi mühafizə vasitələri haqqında, xüsusi təyinatlı informasiya-analitik sistemləri haqqında;

- məxfi məlumatların mühafizəsi metodları və vasitələri haqqında;

- dövlət sirrinin mühafizəsinin təşkili və faktiki vəziyyəti haqqında;

- Azərbaycan Respublikasında dövlətin müdafiəsinin, təhlükəsizliyinin və hüquq-mühafizə fəaliyyətinin təmin olunması ilə əlaqədar dövlət büdcəsinin xərcləri haqqında;

- dövlət təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədilə keçirilən tədbirləri açıqlayan kadr hazırlığı haqqında;

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində istifadə olunan məlumatların yayılması nəticəsində Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyinə vurula biləcək ziyanın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə görə və «Dövlət sirri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq belə məlumatlara aşağıdakı məxfilik dərəcələri verilə bilər:

«**Xüsusi əhəmiyyətli**» – dövlətin hərbi, xarici-siyasi, iqtisadi, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahələrinə aid olan və yayılması həmin sahələrdən birində və ya bir neçəsində Azərbaycan Respublikasının mənafeyinə ziyan vura bilən məlumatlara verilən məxfilik dərəcəsi;

«**Tam məxfi**» - dövlətin hərbi, xarici-siyasi, iqtisadi, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat fəaliyyəti sahələrinə aid olan və yayılması həmin sahələrdən birində və ya bir

neçəsinə Azərbaycan Respublikasının mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının mənafeyinə ziyan vura bilən məlumatlara verilən məxfilik dərəcəsi;

«**Məxfi**» - dövlətin hərbi, xarici-siyasi, iqtisadi, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahələrinə aid olan və yayılması həmin sahələrdən birində və ya bir neçəsində ayrı-ayrı dövlət müəssisə, idarə və təşkilatlarının mənafeyinə ziyan vura bilən məlumatlara verilən məxfilik dərəcəsi.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində dövlət sirlərinin təmin edilməsinin hüquqi əsasları «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun bir neçə maddəsində əksini tapır. Məsələn, Qanunun 3-cü maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində konspirasiyanın təmin olunması əsas prinsiplərdən biri kimi göstərilmişdir.

Qanunun 6-cı maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin əsas vəzifələrinə:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən konspirasiya qaydalarına riayət edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görmək;

- öz qulluq mövqeyinə görə məxfi məlumatlara və ya xüsusi icazə tələb edən işlərə buraxılan şəxsləri yoxlamaq;

- hər hansı şəxslə əməkdaşlığın məxfiliyini və anonimliyini təmin etmək kimi vəzifələr aid edilmişdir.

Qanunun 7-ci maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri öz səlahiyyətlərini bilavasitə yerinə yetirərkən, Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada əməliyyat-axtarış tədbirlərini aşkar və gizli üsullarla həyata keçirmək;

- məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq etmək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya sistemi yaratmaq;

- konspirasiya məqsədi ilə uydurma idarə, müəssisə və ya təşkilat (hüquqi şəxs) yaratmaq, bu məqsədlə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxslərinin şəxsiyyətini, bu orqanların bölmə, təşkilat, bina və nəqliyyat vasitələrinin idarə mənsubiyyətini, eləcə də bu orqanlarla məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən vətəndaşların şəxsiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə etmək kimi hüquqlar verilmişdir.

Qanunun 10-cu maddəsinin VIII hissəsində «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunla müvəkkil edilməmiş fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması, habelə gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi və digər texniki vasitələrdən istifadə olunması qadağan edilir. Belə texniki vasitələrin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə müvəkkil edilməmiş fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən işlənməsi, istehsalı, satışı, alınması, ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılması Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada lisenziyalaşdırılmalıdır. Qanunun 14-cü maddəsinin VIII hissəsində isə göstərilir:

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi dövlət sirrinin bir növü kimi müvafiq qanunla müəyyən edilmiş qaydada mühafizə olunur;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən dövlət, hərbi və xidməti sirr sayılan, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinə, əməliyyat məlumatlarının mənbəyinə, üsul və metodlarına aid olan məlumatlar aşkarlanmamalıdır;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə məxfi əməkdaşlıq etmiş və edən şəxslər barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə və ya Qanunla birbaşa nəzərdə tutulmuş hallarda açıqlana bilərlər.

Qanunun 16-cı maddəsinin VII hissəsində göstərilir:

- hər hansı cinayətin törədilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarla tanış olmaq hüququ məlumatların mənbəyini aşkarlamamaq şərti ilə yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə verilir və bu şəxslər onlara verilən sənədlərdə əks olunan məlumatların məxfiliyini təmin etməlidirlər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatlar prokuror nəzarətinin predmetinə daxil deyil (Azərbaycan Respublikasının «ƏAF haqqında» Qanunu, mad. 20, IV, V hissələr).

Nəhayət, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi, onun keçirilməsi üçün etibar edilmiş və ya iş və xidmətlə əlaqədar belə məlumatlarla tanış olmuş şəxslər onları yaymağa görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydaya müvafiq olaraq cinayət, intizam məsuliyyəti daşıyıcılar (AR CM-si, mad. 284, 285).

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun yuxarıda göstərilən normalarının tətbiqində əsas məqsəd əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəliliyini və onun iştirakçılarının təhlükəsizliyini təmin etməkdən ibarətdir. Belə ki, telefon danışıklarına qulaqasma, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması, insanların güdülməsi, nəzarət qaydasında mal alma, məxfi əməkdaşların köməyindən istifadə olunması və s. kimi tədbirlər ancaq konspirativ şəraitdə keçirildikdə səmərə verə bilər. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində konspirasiyanın qorunması qarşıya qoyulmuş vəzifəyə nail olmanın qarantıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində dövlət sirlərinin qorunmasının əhəmiyyəti və vacibliyi həmçinin müvafiq qanunların və DİN-in normativ-hüquqi aktlarının tələblərindən irəli gəlir və bu norma və tələblərə riayət etmək əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifə borcudur.

Fəsil 2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri.

§ 5. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri «ƏAF haqqında» Qanunun 6-cı maddəsində öz əksini tapmışdır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında qanunda nəzərdə tutulmuş qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün binalara, o cümlədən, yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə baxış keçirə bilərlər. Həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəməyə əsaslandırılmış qərarlar təqdim edilməlidir.

«ƏAF haqqında» Qanunla (10-cu maddənin VII hissəsində), həmçinin müəyyən olunmuşdur ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısında (10-cu maddənin I hissəsi) 16 və 17-ci bəndlərdə göstərilən (bax, əvvəldə göstərilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısına) əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqinə yalnız mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir.

Bu hissəyə əsasnamələri (Prezident tərəfindən təsdiq olunmuş) əlavə etməliyik.

Bu Qanunun 1-ci maddəsində göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, fiziki və hüquqi şəxslərin qanunla müdafiə olunan mənafelərinin, ictimai və dövlət təhlükəsizliyinin qorunması üçün öz səlahiyyətləri daxilində bütün qanuni tədbirləri görmək;

2) əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair məhkəmə qərarlarını, istintaq orqanlarının qərarlarını və ya cinayət işləri üzrə yazılı tapşırıqlarını, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarlarını yerinə yetirmək;

3) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş məlumatları, onların mənbəyini və əldə edilməsi üsullarını yaymadan, konkret cinayət işi üzrə təhqiqatı və ya istintaqı aparan şəxsə və yaxud məhkəməyə vermək;

4) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının və müvafiq beynəlxalq təşkilatların sorğularına cavab vermək;

5) Azərbaycan Respublikasının ərazisində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər subyektlərinin səlahiyyətinə aid olan faktların aşkar edildiyi təqdirdə təxirəsalınmaz tədbirlər keçirməklə, onları xəbərdar etmək və lazımı kömək göstərmək;

6) əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən konspirasiya qaydalarına riayət edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görmək;

7) öz qulluq mövqeyinə görə məxfi məlumatlara və ya xüsusi ijasə tələb edən işlərə buraxılan şəxsləri yoxlamaq;

8) öz əməkdaşlarının, onların yaxın qohumlarının, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək edən şəxslərin, onların yaxın qohumlarının, habelə jinayət prosesi iştirakçılarının, onların yaxın qohumlarının şəxsi təhlükəsizliyini və əmlakının hüquqazidd qəsdlərdən qorunmasını təmin etmək;

9) hər hansı şəxslə əməkdaşlığın məxfiliyini və anonimliyini təmin etmək;

10) hadisələrin, faktların, əşyaların və digər informasiya mənbələrinin əməliyyat uçotunu aparmaq.

§ 6. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüquqları

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüquqları «ƏAF haqqında» Qanunun 7-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri öz səlahiyyətlərini bilavasitə yerinə yetirərkən, qanunla müəyyən olunmuş aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:

- «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada əməliyyat-axtarış tədbirlərini aşkar və gizli üsullarla həyata keçirmək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq etmək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya sistemi yaratmaq və ondan istifadə etmək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı müqavilə və ya şifahi razılığa əsasən fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından və otaqlarından, nəqliyyat vasitələrindən və digər əmlakından istifadə etmək;

- konspirasiya məqsədilə uydurma idarə, müəssisə və ya təşkilat (hüquqi şəxs) yaratmaq, bu məqsədlə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxslərinin şəxsiyyətini, bu orqanların bölmə, təşkilat, bina və nəqliyyat vasitələrinin idarə mənsubiyyətini, eləcə də bu orqanlarla məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən vətəndaşların şəxsiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə etmək.

Qeyd edilən hüquqlara malik əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərindən biri olan DİN-in (onların əməliyyat aparatları) ilk növbədə «Polis haqqında» Qanunla təsbit olunmuş «polis əməkdaşlarının ümumi hüquqları» (17-ci maddə), «cinayətlərin qarşısının alınması və onların açılması sahəsində polis əməkdaşlarının hüququ»nu (19-cu maddə), polis tərəfindən mənzil toxunulmazlığı hüququnun məhdudlaşdırılmasını (24-cü maddə),

CPM-nin 86 və 214-cü maddələrini (təhqiqatçı və təhqiqat orqanının səlahiyyətləri) və s. hüquq normalarını bilməli və onları rəhbər tutmalıdır.

Fəsil 3. Əməliyyat-axtarış tədbirləri

§ 7. Əməliyyat-axtarış tədbirləri

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti elmində əməliyyat-axtarış tədbirləri dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında duran vəzifələrin həlli üçün mühüm olan məlumatların əldə olunması və realizə (istifadə) edilməsi məqsədilə tətbiq olunan üsul və fəndlər sistemi başa düşülür.

«ƏAF haqqında» Qanunla müəyyən olunmuşdur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri aşağıdakı əməliyyat-axtarış tədbirləri tətbiq edə bilərlər:

1. vətəndaşların sorğusu;
2. soraqlaşma;
3. telefon danışıqlarına qulaqasma;
4. poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması;
5. texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması;
6. məhkumların məktublarının yoxlanılması;
7. nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi;
8. binalara, o cümlədən yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə;
9. binaların, o cümlədən yaşayış binalarının, habelə digər qapalı tikililərin, torpaq sahələrinin, qurğuların, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsi;
10. insanların güdülməsi;
11. şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi;
12. nəzarət qaydasında mal alınması;
13. əşya və sənədlərin tədqiqi;
14. müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması;
15. nəzarətli göndəriş;
16. cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi;
17. hüquqi şəxsin yaradılması;
18. əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tətbiqi.

Qeyd edilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı yalnız qanunla dəyişdirilə bilər.

«ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 3-5, 8 və 10-cu bəndlərində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirləri Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə başqa yolla nail olmaq mümkün olmadıqda, məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilə bilər. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş əsaslar olduğu hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri hakimin qərarı olmadan:

- şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün telefon danışıqlarına qulaq asa, poçt, teleqraf və digər göndərişlərini yoxlaya, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanı çıxara, habelə insanları güdə bilərlər;

- cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, azadlıqdan məhrum etmə yerlərindən və ya həbsdən qaçmış və gizlənən şəxslərin yaxalanması, yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və ya qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün binalara, o cümlədən yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə baxış keçirə bilərlər. Həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəməyə əsaslandırılmış qərar təqdim edilməlidir.

«ƏAF haqqında» Qanunla (10-cu maddənin VII hissəsində) həmçinin müəyyən olunmuşdur ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısında (10-cu maddənin I hissəsi) 16 və 17-ci bəndlərdə göstərilən (bax: əvvəldə göstərilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqinə) yalnız mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir.

§ 8. Vətəndaşların sorğusu (kəşfiyyat sorğusu)

Vətəndaşların sorğusu – tədqiq edilən hadisə ilə əlaqəsi olan və ya bu haqda məlumatı olan şəxslərlə aparılan xüsusi söhbətdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəzəriyyəsi və praktikasında bu tədbir kəşfiyyat sorğusu da adlanır.

Vətəndaşlığından, milliyyətindən, cinsindən, qulluq mövqeyindən, sosial və əmlak vəziyyətindən, dinə münasibətindən, ictimai birliklərə mənsubiyyətindən, siyasi baxışlarından asılı olmayaraq, əməliyyat marağı doğuran məlumatlara malik olan hər bir şəxs sorğunun obyektinə ola bilər. Sorğu yalnız şəxsin söhbətə könüllü razılığı əsasında aparıla bilər. Sorğu həm şəxsin olduğu, yaşadığı, həm də polis əməkdaşının xidməti otağında aparıla bilər. Söhbətə çağırılmış şəxslər gəlməkdən imtina edərlərsə, onları məcburi qaydada gətirmək olmaz. Sorğu həm əməliyyat işçisi, həm də digər polis əməkdaşları tərəfindən keçirilə bilər. Sorğunun ətrafdakılara bəlli olub-olmamasından asılı olaraq 2 formasını qeyd etmək olar:

1. aşkar (açıq);
2. qeyri-aşkar (gizli).

Əməliyyat təcrübəsində vətəndaşların sorğusunun 4 növündən daha çox istifadə olunur:

1. açıq sorğu, məqsədi şifrələnməməklə (gizlədilməməklə);
2. açıq sorğu, məqsədi şifrələnməklə (gizlədilməklə);
3. gizli sorğu, məqsədi şifrələnməməklə (gizlədilməməklə);
4. gizli sorğu, məqsədi şifrələnməklə (gizlədilməklə).

1. Açıq sorğu, yəni sorğunun keçirilməsi faktı ətrafdakılardan gizlədilmir. Məsələn, cinayət baş vermiş hadisə yerində əməliyyat müvəkkili vətəndaşlarla onların mənzilində və ya iş yerində sorğu aparır.

2. Şifrəli (məqsədi gizlədilmiş) sorğu, yəni sorğunun keçirilməsinin əsl məqsədi həmsöhbətdən gizlədilir.

3. Gizli sorğu, yəni sorğunun təşkili və keçirilməsi faktı ətrafdakılardan gizli aparılır. Məsələn, əməliyyat müvəkkili müəyyən səbəblərdən (qorxu, həyat və sağlamlığının təhlükəsizliyi və s.) əməliyyat marağı kəsb edən məlumatın daşıyıcısı olan şəxslə təkliddə, ətrafdakılardan gizli olaraq sorğu keçirir. Bu zaman sorğunun məqsəd və vəzifələri, həmçinin sorğuya tutulan şəxsin şəxsiyyəti və psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, onun növlərindən istifadə oluna bilər.

ƏAF haqqında qanunvericiliyə müvafiq olaraq əməliyyat müvəkkili sorğu keçirən zaman öz idarə mənsubiyyətini gizlədə bilər.

Maraq doğuran məlumatları əldə etmək üçün insanla danışan zaman onun özü barəsində deyil, həmin şəxsin marağına yaxın və aydın mövzu tapmaq, onda səmimi maraq oyatmaq və həmsöhbətin xoşuna gəlmək lazımdır. Bunlar səmimi söhbət üçün əlverişli şərait yaradır.

Vətəndaşların sorğusu əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsinə qanunvericilikdə yaş həddi ilə bağlı heç bir tələb və məhdudiyyət qoyulmamışdır. Məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanların sorğuya tutulması üçün valideynlərinin, pedaqoqun və digər şəxslərin iştirakı vacib deyil.

Cinayətin qurbanı olmuş xəstə ilə, əgər onun səhhəti imkan verirsə, sorğu keçirilə bilər.

Zərərçəkmiş qadınlarla cinsi xarakterli cinayətlərlə əlaqədar sorğunu həm qadın, həm də kişi əməkdaş keçirə bilər. Sorğunun nəticələri izahat və ya şifahi ərizə protokolu ilə rəsmiləşdirildikdə, onlar cinayət işinə tikilə bilər. Sorğunun nəticələri raport və arayışla rəsmiləşdirildikdə, onlar müstəqil sübut kimi qəbul oluna bilməz. Belə nəticələr bir qayda olaraq, sübutların əldə olunmasında köməkçi-istiqaqətverici məlumatlar kimi fərziyyələrin irəli sürülməsində və tədbirlərin məqsədyönlü planlaşdırılmasında istifadə olunur.

Məqsəd və vəzifələrinə görə vətəndaşların sorğusu şahidlərin dindirilməsinə oxşayır (CPM, mad. 226-234). Lakin, vətəndaşların sorğusu dindirmədən fərqlənir. Vətəndaşların sorğusunun keçirilməsi üçün dindirmədən fərqli olaraq:

- cinayət işinin mövcudluğu vacib deyil;
- sorğu aparılan şəxs bilərəkdən yalan məlumat vermək, məlumat verməkdən imtina etdiyinə görə xəbərdarlıq edilmir və buna görə məsuliyyət daşımır;
- nəticəsi protokollaşdırılmır və sübut hesab olunmur;
- yetkinlik yaşına çatmayanların sorğusu üçün onun qanuni nümayəndəsinin iştirakı vacib deyil;
- vətəndaşla məcburi şəkildə sorğuya cəlb edilə bilməz.

Xüsusi texniki vasitələrin tətbiqi ilə keçirilmiş sorğuların nəticələri, texnikanı tətbiq edən əməkdaşın raportu ilə sənədləşdirilir. Bir sıra hallarda zərərçəkmiş şəxslərlə, şübhəli şəxslərlə, şahidlərlə onların razılığı ilə poliqrafdan istifadə etmək olar.

Sorğuların məqsəd və vəzifələri, həmçinin onun keçirilməsi növündən asılı olaraq, nəticələri arayış, izahat, şifahi ərizə protokolu və raportla sənədləşdirilir. Əgər sorğu zamanı heç bir maraq doğuran məlumat əldə olunmayıbsa, nəticəsi arayışla sənədləşdirilir. Əgər sorğu zamanı sorğuya tutulan şahid qismində ifadə verməyə razıdırsa, onun nəticəsi izahatla sənədləşdirilir.

- əgər sorğu zamanı həmsöhbətdən (müsahibdən) polisə məlum olmayan hüquqpozma barədə rəsmi məlumat daxil olarsa, nəticəsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada şifahi ərizə protokolu ilə sənədləşdirilməlidir. Belə halda o, cinayət-prosessual qanunvericiliyinə əsasən, bilə-bilə yalan xəbərçilik etməyə görə məsuliyyət haqqında yazılı xəbərdarlıq edilir, həmin şəxs bunu öz imzası ilə təsdiq edir.

- əgər sorğu zamanı həmsöhbətdən əməliyyat marağı doğuran məlumat daxil olubsa və bu məlumatların əlavə əməliyyat yolu ilə yoxlanılmasına ehtiyac olduqda və yaxud məlumat gizli şəraitdə alınmışdırsa, belə halda onun nəticəsi raportla sənədləşdirilir. Belə raportlar məxfi kargüzərliq qaydalarına uyğun saxlanılmalıdır.

§ 9. Soraqlaşma (əməliyyat müəyyənləşdirilməsi)

Soraqlaşma (əməliyyat müəyyənləşdirilməsi) – əməliyyat işçisinin və ya onun tapşırığı ilə DİN-in Xüsusi Əməliyyat-Axtarış Tədbirləri İdarəsinin köməyi ilə polis orqanları üçün maraq kəsb edən şəxslər barədə, onun həyat tərzi, ailə vəziyyəti, qazanc mənbəyi, əvvəllər törətdiyi hüquqpozmalar, məşğuliyyəti, cinayətkar əlaqələri və s. kimi məlumatların gizli şəkildə toplanmasıdır.

Soraqlaşma prosesində gizli xarakterli məlumatların alınmasında hər hansı bir məhdudiyət qoyulmur. Ancaq qanunla vətəndaşların şəxsi həyatlarına, peşə (qulluq), dövlət və kommertiya sirlərinə aid məlumatların toplanmasına xüsusi məhdudiyət rejimləri qoyulmuşdur. Məsələn, «Polis haqqında» Qanunda (6-cı maddə – «polisin fəaliyyətində aşkarlıq») göstərilir ki, «polisə dövlət, kommertiya, peşə sirrini, prokurorun, müstətiqin və məhkəmənin müvafiq icazəsi olmadan ibtidai və məhkəmə, istintaq materiallarını, habelə insanların şəxsi həyatına və s. məlumatları açıqlamaq qadağandır. Polis öz fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət orqanlarına və əhaliyə məlumat verir.

Qadağan olunan hallara aşağıdakıları aid etmək olar:

- şəxsi, ailə, dövlət, peşə və kommertiya sirrinin qorunması (CPM);
- kommertiya sirri («Kommertiya fəaliyyəti haqqında» Qanun);
- bank sirri və pul əmanətlərinin sirri («Banklar haqqında» Qanun);
- notariat sirri («Notariat haqqında» Qanun);
- həkim sirri («İnsanların sağlamlığının qorunması haqqında» Qanun);
- jurnalist sirri və s. («Kütləvi informasiya haqqında» Qanun);
- övladlığa götürmə sirri (Ailə Məcəlləsi) və s.

Vətəndaşların razılığı olmadan belə məlumatların verilməsinə yalnız məhkəmənin, prokurorun rəsmi sorğusuna əsasən icazə verilir. Soraqlaşma prosesində müxtəlif idarə, təşkilatların, o cümlədən DİN-in informasiya sistemlərindən istifadə olunur.

Soraqlaşma prosesində maraq kəsb edən məlumatlar sorğular vasitəsilə ilə alınır və onların mənbəyinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- DİO-nun əməliyyat-axtarış uçot sistemləri (DİN BƏSİİ, əməliyyat aparatları və s. xidmətlərinin uçotları);
- cəzaçəkmə müəssisələrinin arxivləri;
- müəssisə, idarə və təşkilatların kadrlar xidməti;
- məhkəmə orqanlarının arxivləri;
- hərbi komissarlıqların arxivləri;
- tibb müəssisələri;
- pasport-qeydiyyat xidmətləri;
- mənzil-istismar sahələri;
- sahə müvəkkilləri;
- yoxlanılanın qonşuları, qohumları, əlaqələri, həmkarları və s.;
- məxfi əməkdaşlar.

Soraqlaşma yoxlanılanın faktiki yaşadığı, əvvəllər yaşadığı, həm də iş yeri üzrə keçirilə bilər. Sənədlərin öyrənilməsi yolu ilə soraqlaşma aparmaq əməliyyat aparatının əməkdaşı və ya onun tapşırığı ilə digər şəxs tərəfindən də keçirilə bilər. Bu zaman məlumatların alınma mənbələri, soraqlaşma aparacaq şəxsin şəxsiyyəti «ƏAF haqqında» Qanuna əsasən pərdələndirilə bilər. Soraqlaşmanın nəticələri raport və ya arayışla sənədləşdirilir.

Təhqiqat, istintaq və məhkəmə araşdırmalarında istifadə etmək üçün əhəmiyyəti olan məlumatlar əldə edilərsə, onlar raportla (arayışla) rəsmiləşdirilərək, aidiyyəti cinayət işi üzrə ibtidai istintaqı və ya məhkəmə araşdırmasını aparacaq şəxsə verilə bilər.

Əgər soraqlaşma ixtisaslaşmış əməliyyat aparatlarının əməkdaşları tərəfindən aparılırsa, onun nəticələri müvafiq xidməti sənədlərlə rəsmiləşdirilir və onların açıq materiallara və ya cinayət işlərinə əlavə edilməsinə yol verilmir («ƏAF haqqında» Qanunun və DİN-in müvafiq normativ aktlarının tələblərinə əsasən).

Soraqlaşma prosesində alınmış məlumatların sübut kimi qəbul edilməsi belə məlumatların alınması üsulundan və xarakterindən asılıdır. Əgər soraqlaşma prosesində alınmış məlumat və materiallar əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəsmi sorğuları əsasında dövlət idarə və müəssisələrindən yazılı şəkildə daxil olunubsa, onda belə materiallar müstətiqə göndərilərək cinayət işinə əlavə oluna bilər.

Əgər soraqlaşma əməliyyat işçisi və ya ixtisaslaşmış əməliyyat xidmətləri tərəfindən keçiliribsə və onun nəticələri əməliyyat-xidməti sənədlərlə (raport, arayış) sənədləşdirilibsə, belə məlumatlar cinayət təqibində istiqamətləndirici əlavə məlumat kimi istifadə olunur və onlar cinayət-prosessual qanunvericiliyinə uyğun olaraq yoxlandıqdan sonra həmin cinayət işində sübut kimi istifadə oluna bilər.

§ 10. Telefon danışmalarına qulaqasma

Telefon danışmalarına qulaqasma abonent-telefon rabitə xətləri ilə cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslər tərəfindən ötürülən informasiyanın gizli yolla alınmasıdır. O, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulan 18 əməliyyat-axtarış tədbirlərindən biridir. Telefon danışmalarına qulaqasma «ƏAF haqqında» Qanunun 11-ci maddəsində göstərilən əsas və səbəblər olduğu halda, yalnız məhkəmənin qərarına əsasən həyata keçirilir.

Şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması məqsədilə məhkəmənin qərarı olmadan da bu tədbir həyata keçirilə bilər, ancaq 48 saat ərzində bu barədə məhkəməyə əsaslandırılmış qərar təqdim edilməlidir. Eyni zamanda, hər hansı bir şəxsə qarşı zor işlədilməsi, hədə-qorxu ilə tələb etmə və ya hüquqazidd digər hərəkətlər tətbiq edilməsi təhlükəsinin aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsi zərurəti olduqda, onların telefonu və ya digər danışmaq cihazları ilə aparılan danışmalara həmin şəxsin ərizəsi əsasında müvafiq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekt tərəfindən qulaq asıla bilər.

Telefon danışmalarına qulaqasma əməliyyat-axtarış tədbirinin məhkəmənin qərarı olmadan keçirilməsi zərurəti əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsin qərarında kifayət qədər əsaslandırılmalıdır. Həmin qərarın əsaslandırılmış və qanuni olmasının yoxlanılması üçün bu qərarı çıxaran şəxs 48 saat müddətində onu məhkəmə nəzarətini həyata keçirən orqana və prokurora təqdim etməlidir.

Burada səlahiyyətli şəxs dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın rəhbəri və digər səlahiyyətli nümayəndəsi (bölmə və ya şöbə rəisi və s.) başa düşülməlidir. Lakin, hər bir halda bu şəxsin tutduğu vəzifəyə görə belə qərarlar vermək səlahiyyəti olmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Fərmanına əsasən, bu tədbirin subyektlərinə Milli Təhlükəsizlik və Daxili İşlər Nazirlikləri aid edilmişdir.

Telefon danışmalarına qulaqasma məhkəmə qərarı qəbul edildikdən sonra 6 ay müddətində aparıla bilər. Zərurət yaranarsa, yeni təqdim edilmiş sənədlərə əsasən (yeni səbəb və əsaslar olduğu hallarda), hakim əlavə qərar çıxararaq, telefon danışmalarına qulaqasma müddətini uzadır.

«Azərbaycan Respublikasının «Rabitə haqqında» və «ƏAF haqqında» Qanunlarına dəyişikliklər edilməsi haqqında» 17.05.2002-ci il tarixli Prezident Fərmanına əsasən, təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən rabitə müəssisələri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün şərait yaratmağa, bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən orqanın şərtlərinə uyğun rabitə şəbəkələrini əlavə texniki vasitələrlə təchiz etməyə, bu tədbirlərin keçirilməsində istifadə olunan üsulları gizli saxlamağa borcludur.

Hüquqi baxımdan bu tədbirin keçirilməsi üçün danışıqların aparılmasında istifadə olunan ötürmə kanallarının (məftilli xətlər, radiotelefon kanalları, mobil və kosmik rabitə) texniki xarakteristikası əhəmiyyət kəsb etmir. Telefon danışıqlarına qulaqasma məftilli, radiotelefon, mobil və peyk əlaqə rabitə kanallarına da qoşulmaqla həyata keçirilə bilər. Telefon danışıqlarına qulaqasma, bir qayda olaraq, alınmış məlumatların maqnit daşıyıcılarında (audiokasset, disket) qeydə alınması ilə həyata keçirilir. Nəzarət olunan danışıqların qeydə alınmış fonogramları istintaq orqanlarına məktubla göndərilir və onun cinayət prosesində istifadə olunmasına razılığa dair əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin qərarı olmalıdır. Bu tədbirin keçirilməsi qaydası və nəticələrinin sənədləşdirilməsi qüvvədə olan idarə və müəssisələrarası normativ aktlarla nizamlanır. Alınmış məlumatlar zərurət yaranarsa, cinayət prosesində iştirak etmək üçün istintaq və ya məhkəmə orqanlarına verilə bilər.

§ 11. Poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması

Qeyd edilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hüquqi əsasları «ƏAF haqqında» Qanunun 10-14-cü maddələrinin normaları ilə əhatə olunur. Onun tətbiqinin təşkili və taktiki əsasları isə DİN-in və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər səlahiyyətli subyektlərinin normativ aktları ilə nizamlanır.

Poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması tədbiri şübhəli şəxslərin cinayətkar fəaliyyətinə dair texniki rabitə kanalları vasitəsilə ötürülən teleqraf və digər göndərişlərin gizli yoxlanılması yolu ilə əldə edilməsi üsuludur. Poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması və ələ keçirilməsi əməliyyatı texniki tədbirlər kateqoriyasına aiddir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilikdə bu tədbiri şübhəli şəxslərin cinayətkar fəaliyyətinə dair texniki rabitə kanalları vasitəsilə ötürülən teleqraf və digər göndərişlərin gizli yoxlanılması yolu ilə əldə edilməsi üsulu adlanır. Poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması və ələ keçirilməsi əməliyyatı texniki tədbirlər kateqoriyasına aiddir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilikdə bu tədbiri tətbiq etmək səlahiyyəti olan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri arasında DİN, MTN, DGK, VN, ƏN, XDMX, DSX, FHN və KQMİ qeyd edilmişdir. Bu tədbiri bilavasitə həyata keçirmək səlahiyyəti isə MTN və GK-nə şamil edilmişdir. Qanunla mühafizə edilən yazışma, poçt-teleqraf və digər rabitə üsulları ilə ötürülən məlumatların və göndərişlərin yoxlanılması əməliyyat-axtarış tədbirinin tətbiqinə ancaq cinayətlərin hazırlanması və törədilməsində əsaslı şübhə doğuran və axtarışda olan şəxslər barədə məlumat toplamaq, habelə, oğurlanmış əmlakı tapmaq, dəlillərin gizlədilməsinin və məhv edilməsinin qarşısını almaq məqsədilə kifayət qədər əsas olduğu halda icazə verilir. Bu tədbirin mahiyyəti poçt, teleqraf və digər göndərişlərin seçilməsi, açılması, məzmunu ilə tanış olunması, zəruri hallarda isə məlumatların müəyyən daşıyıcılara köçürülməsi və sonda

əvvəlki vəziyyətinin bərpa olunub, göstərilən ünvana göndərilməsi kimi başa düşülür. Bu tədbir səlahiyyətli subyektlərin qərarı və hakimin icazəsi ilə həyata keçirilir. «ƏAF haqqında» Qanuna əsasən, tədbirin keçirilməsi müddəti 6 aydır, lakin qısa vaxtda da keçirilə bilər («ƏAF haqqında» Qanunda müəyyən olunmuş məqsədlərə nail olduqda). Bu tədbirin keçirilməsində yoxlamanın obyektini CPM-in 255-ci maddəsində qeyd olunmuş aşağıdakı poçt, teleqraf və digər göndərişlər aid edilir:

- bütün növlərdən olan məktublar;
- teleqramlar;
- radioqramlar;
- banderollar;
- sovqatlar;
- poçt konteynerləri;
- pul baratları.

Bu tədbirin keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektini prokuror qarşısında vəsatət qaldırmalı, prokuror isə öz növbəsində hakimə təqdimat göndərməlidir. CPM-in 445-448-ci maddələrinə müvafiq olaraq, hakim bu tədbirin keçirilməsinə icazə verilməsinə dair qərar çıxarmalıdır. Bu tədbirin nəticələri, bir qayda olaraq, raportla, arayış-memorandum, aktla və təşkilati-xidməti sənədlərlə rəsmiləşdirilə bilər. Ehtiyac olduqda, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin surətləri çıxarılır, bağlamaların içindəkilərinin fotosəkilləri çəkilir, tədqiq üçün nümunələr götürülür və onlar tədbirin nəticələrini əks etdirən sənədə əlavə oluna bilər. Tədbir zamanı toplanmış məlumatlar (materiallar) tədbirin tətbiqinə səlahiyyəti olan səlahiyyətli subyektin razılığına əsasən icraatında cinayət işi olan müstəntiqə cinayət prosesində sübut kimi istifadə etmək üçün verilə bilər.

§ 12. Texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması

Bu, yoxlanılan və tədqiq olunan şəxslərin texniki əlaqə vasitələri ilə açıq ötürülən məlumatların köməyi ilə gizli şəkildə ələ keçirilməsidir. Bu tədbirin keçirilməsi üçün «ƏAF haqqında» Qanunun və CPM-in tələblərinə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektini (polis orqanının rəisi və s.) prokuror qarşısında vəsatət qaldırmalı, prokuror isə öz növbəsində hakimə təqdimat göndərməlidir və yalnız hakimin qərarı əsasında bu tədbirin keçirilməsinə icazə verilir. Tədbir bilavasitə MTN-yi tərəfindən həyata keçirilir. Tədbirin obyektini və predmetinə telefaks, faks, selektor, radioxətt kanalları ilə ötürülən məlumatlar daxildir. Bura həmçinin radiodalğaların istifadə edilməsinə əsaslanaraq, istismar olunan kompüter şəbəkəsini və radiodanışıq cihazlarını da aid etmək olar. Qeyd etdiyimiz tədbirin nəticələri əsasən raport, arayış və akt formasında sənədləşdirilir. Məlumatların çıxarılması zamanı mütəxəssislərin köməyindən istifadə oluna bilər. Əldə olunmuş məlumatlar kompüter disketləri və digər maqnit daşıyıcılarına köçürülə bilər və onlar bu tədbirin nəticələrini əks etdirən yuxarıda qeyd olunan sənədlərə əlavə olunur. Gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş texniki vasitələrin növləri və onların əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə müvəkkil edilməmiş fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən işlənilməsi, istehsalı, satışı, alınması, ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılması Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada lisenziyalaşdırılmalıdır.

§ 13. Məhkumların məktublarının yoxlanılması

Bu tədbiri bir sıra hallarda məhkumların məktublarının senzurası da adlandırılır. Qeyd edilən tədbir CİM-də (83-cü maddə) nəzərdə tutulmuşdur, lakin bu maddənin məzmununu «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin məzmunu ilə eyniləşdirmək düzgün deyil. Bu tədbirin mahiyyəti məhkumların və ya onların ünvanına gələn məktubların, sovqatların, banderolların açılması, məzmunu ilə tanış olunması, zəruri hallarda surətlərinin çıxarılması, fotoşəkillərinin çəkilməsi və sonda əvvəlki vəziyyətinin bərpa olunub göstərilən ünvana göndərilməsindən ibarətdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19.06.2001-ci il tarixli Fərmanı ilə müəyyən olunmuş səlahiyyət bölgüsünə əsasən, bu tədbirin keçirilməsi Ədliyyə Nazirliyinə şamil edilmişdir. Məhkumların, həbs olunmuş şəxslərin məktublarının yoxlanılması, onlara göndərilən sovqatların, banderolların yoxlanılması bütün hallarda əməliyyat-axtarış tədbiri hesab edilir və müvafiq olaraq cəzaların icrası qanunvericiliyi aktları ilə nizamlanır. Bu tədbir konfidensiallıq şəraitində konkret əməliyyat-taktiki vəzifələrin həlli üçün tətbiq edildikdə, əməliyyat-axtarış tədbiri kimi sayıla bilər. Qeyd olunan tədbir xüsusi ayrılmış əməkdaş tərəfindən həyata keçirilir. Yoxlamanın qeydiyyata məhkumların ünvan-qeydiyyat kartotekası və ya xüsusi jurnalda aparılır. Tədbir prosesində əməkdaş məhkumların məktublarını toplayır, onlarla tanış olur, öyrənir, şübhəli qeydləri, şifrələnmiş yazıları aşkar edir və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin taktiki vəzifələrinə aidiyyəti olan aşkar olunmuş faktlar, məlumatlar müvafiq orqanlara və subyektlərə tədbir görmək üçün göndərilir. Eyni zamanda, məhkumların ünvanlarına daxil olan məktublar onlara verilməsinə yol verilməyən hallarda məhv edilir və bu barədə akt tərtib olunur. Məhkumların məktublarının yoxlanılması tədbirinin nəticələri arayış, raport və aktla sənədləşdirilir və belə sənədlərə texniki vasitələrin tətbiqi ilə əldə olunmuş nəticələr əlavə olunur.

§ 14. Nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi

Bu tədbir cinayətin izlərini, cinayət alətlərini, mülki dövriyyəsi qadağan olunan, məhdudlaşdırılmış əşya və predmetlərin, maddələrin, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənen, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, həmçinin əməliyyat-taktiki vəzifələrin həlli üçün vacib olan digər məlumatların axtarışı məqsədilə həyata keçirilir. Baxışın obyektinə bütün nəqliyyat vasitələri, mexanizmlər, qoşqular və s. aiddir. Eyni zamanda, nəqliyyat vasitələrinə baxış zamanı onun obyektinə şəxsi əşyalar, sənədlər, insanın bədənində olan izlər və s. ola bilər. Qeyd edilən əməliyyat-axtarış tədbiri Azərbaycan Respublikasının İXM-də nəzərdə tutulmuş nəqliyyat vasitələrinə baxışdan fərqlənir (maddə 403). Baxışın subyektinə həm əməliyyat müvəkkili və ya onun tapşırığı ilə digər əməkdaş, məsələn, dövlət yol polisi əməkdaşı ola bilər. Məqsəd, vəzifə və keçirilmə taktikasına görə baxışlar aşkar, şifrələnmiş və gizli qaydada keçirilə bilər. Aşkar baxış dedikdə, baxışın keçirilməsi faktı ətrafdakılardan gizlədilmir, yəni aşkar həyata keçirilir. Şifrələnmiş baxış, yəni baxışın keçirilməsinin məqsədi gizlədilir. Gizli baxış, yəni baxışın keçirilməsi faktı ətrafdakılardan gizli şəkildə həyata keçirilir. Aşkar baxış nəqliyyat vasitələrinin sahiblərinin razılığı ilə həyata keçirilir. Şifrələnmiş baxış keçirilən zaman, tədbiri keçirən polis orqanının əməkdaşı tədbirin keçirilmə məqsədini gizlədə bilər və konspirasiya prinsipi gözlənilməklə, şəxsiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə etmək hüququna malikdir. Gizli qaydada baxış keçirilməsinin xüsusi qaydaları var və onlar təşkilati xarakterli normativ-hüquqi aktlarla nizamlanır. Belə baxış zamanı aşkar olunan əşyaların, predmetlərin əvəz olunmasına, götürülməsinə yalnız çox müstəsna hallarda rəhbərliyin icazəsi ilə yol verilir və bu barədə səlahiyyətli subyektin qərarı olmalıdır. Nəqliyyat vasitələrinə baxış zamanı foto, videoçəkilişlər aparmaq olar.

Baxışların nəticələri raport, arayış, akt və digər təşkilati-xidməti sənədlərlə sənədləşdirilir. Belə sənədlərə texniki vasitələrin tətbiqi ilə əldə olunmuş nəticələr əlavə oluna bilər.

§ 15. Binalara, o cümlədən yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə

Bu tədbir ƏAF nəzəriyyəsində əməliyyat baxışı da adlandırılır. Onun mahiyyəti qanunvericiliyə uyğun cinayətin izlərini, cinayətin törədilmə alətini, axtarılan şəxsin, həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin həyata keçirilməsi üçün vacib olan digər maraq kəsb edən məlumatların alınması məqsədilə göstərilən obyektlərdə baxışın keçirilməsindən ibarətdir.

Baxışın əsas obyektləri birbaşa tədbirin adında öz əksini tapır, lakin onlardan başqa, bu obyektlərə şəxsi əşyaları, paltar, bədən hissələrində izlər olan insan və heyvanları da aid etmək olar. Baxış əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri və ya onların tapşırığı ilə digər polis idarə və müəssisə əməkdaşları, həmçinin məxfi əməkdaşlar tərəfindən keçirilə bilər. Bu tədbir «ƏAF haqqında» Qanun (10-14-cü maddələr), CPM (442-448-ci maddələr) və məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilir. «ƏAF haqqında» Qanuna müvafiq olaraq (10-cu maddənin IV və V hissələri), məhkəmə qərarı olmadan, cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, azadlıqdan məhrum etmə yerlərindən və ya həbsdən qaçmış və gizlənən şəxslərin yaxalanması, yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün binalara, o cümlədən yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə baxış keçirilə bilər. Ancaq həyata keçirilmiş tədbir barədə 48 saat ərzində məhkəməyə əsaslandırılmış qərar təqdim edilməlidir. Baxış məqsədi, təşkili və taktikasından asılı olaraq aşkar, şifrələnmiş və qeyri-aşkar formada keçirilir. Aşkar baxış, yəni baxışın keçirilməsi faktı ətrafdakılardan gizlədilmir, baxış obyektlərinin sahiblərinin razılığı ilə həyata keçirilir. Şifrələnmiş baxış, yəni baxışın keçirilməsinin məqsədi baxışın obyektinin sahibindən gizlədilir. Şifrələnmiş baxış zamanı baxışın subyekt tədbirin əsl məqsədini gizlətməklə yanaşı, konspirasiya qaydalarına uyğun olaraq, öz şəxsiyyətini və idarə (təşkilat) mənsubiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə etmək hüququna malikdir. Bu baxış prosesində obyektin sahibinin, həmçinin baxışı keçirən və onda iştirak edən idarə və müəssisə nümayəndələrinin razılığı vacibdir. Gizli baxış, yəni baxışın təşkili, keçirilməsi obyektin sahibindən və digər maraqlı şəxslərdən gizli həyata keçirilir. Gizli baxış prosesində Konstitusiyanın 13, 29, 32, 33-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş (məsələn, mənzil toxunulmazlığı) normaların məhdudlaşdırılması ilə bağlı olduğundan, bu hüquqların qorunması nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan gizli baxışın keçirilməsi ilə bağlı xüsusi qaydalar möcuddur və onlar təşkilati (DİN, MTN və s.) normativ-hüquqi aktlarla nizamlanır. Gizli baxışın keçirilməsi ilə əlaqədar səlahiyyətli subyektin qərarı DİN-in rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilməlidir. Belə qərarlar aşağıdakı hallarda qəbul oluna bilər:

- başlanmış cinayət işi mövcud olduqda;
- cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsaslar olmasa da, cinayəti hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxs barəsində etimad doğuran, məlum və qərəzsiz mənbədən məlumat daxil olduqda;
- dövlət təhlükəsizliyinə və ya müdafiə qabiliyyətinə təhlükə yaradan hadisə baş verdikdə, yaxud onun qarşısı alındıqda;
- şəxs məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizləndikdə, cəza çəkməkdən boyun qaçırıqda, yaxud itkin düşdükdə;

- naməlum meyit aşkar edildikdə.

Polis əməkdaşları, o cümlədən əməliyyat işçiləri bu tədbirləri «Polis haqqında» Qanunun 24-cü maddəsinin I və II hissələrində qeyd edilən hallarla səhv salmamalı, onların məzmun və mahiyyətini düzgün başa düşməlidirlər.

Baxışın nəticələri onu həyata keçirən əməliyyat müvəkkilinin raportu ilə rəsmiləşdirilir. Lakin baxışın nəticələri arayışla, aktla və ya digər təşkilati-xidməti sənədlərlə rəsmiləşdirilə bilər. Bu sənədlərdə baxışın gedişatı, aşkar olunan əşya və predmetlər, həmçinin maraq kəsb edən digər faktlar, götürülmüş əşya və maddələrin nümunələrinə dair qeydlər və s. öz əksini tapmalıdır. Raporta foto, audio, videoçəkilişlər və keçirilən tədbiri əks etdirən digər məlumatların texniki daşıyıcıları əlavə edilə bilər.

§ 16. Binaların, o cümlədən yaşayış binalarının, habelə qapalı tikililərin, qurğuların, torpaq sahələrinin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsi

Bu əməliyyat-axtarış tədbiri qanunvericiliyə uyğun olaraq cinayətlərin əlamətləri, cinayətkar fəaliyyət üzrə sübut edilməsi zəruri olan halları, dövryyəsi qadağan olunmuş əşya və predmetlərin saxlanma yerləri, axtarışda olan cinayətkarlar və cinayət törətmiş şəxslər haqqında, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə əməliyyat marağı kəsb edən məlumatların əldə edilməsi məqsədilə həyata keçirilir.

Müşahidə fiziki yolla (vizual, gözlə), texniki və elektron müşahidə vasitələrinin köməyi ilə həyata keçirilə bilər.

Fiziki müşahidə vizual müşahidəyə əsaslanaraq bu cür iş metodları üzrə ixtisaslaşmış əməliyyat aparatlarının əməkdaşları tərəfindən və ya onların tapşırığı ilə digər xidmətlərin əməkdaşları, polis orqanları ilə məxfi əməkdaşlıq edən şəxslərin və ya ictimaiyyətin digər nümayəndələrinin iştirakı ilə həyata keçirilə bilər. Müşahidə prosesində gizli foto və videoçəkilişi tətbiq etmək olar. Bu tədbir əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin icazəsi ilə həyata keçirilir. Texniki və elektron müşahidə ixtisaslaşmış və ya əməliyyat-texniki xidmətlər tərəfindən həyata keçirilir və onların nəticələrinin sənədləşdirilməsi və onların formaları normativ-hüquqi aktlarla müəyyən olunur. Müşahidənin həyata keçirilməsinin əsas forması onun gizli qaydada həyata keçirilməsidir. Lakin müşahidə açıq da həyata keçirilə bilər, ancaq onun məqsədi kənar şəxslərdən pərdələndirilir. Müşahidənin nəticələrini əks etdirən sənədlərdə olan məlumatlar aidiyyəti olan subyektlərə (müstəntiq, prokuror icraatında olan cinayətlər üzrə) verilə bilər, lakin bu halda dövlət sirlərinin verilməsi qadağandır. Müşahidə aparılma müddətinə görə qısamüddətli, uzunmüddətli və yaxud davam edən qaydada təsnif edilir.

Göstərilən əməliyyat-axtarış tədbiri əsas etibarlı ilə nəzarətli göndəriş, əməliyyat eksperimenti kimi əməliyyat-axtarış tədbirinin tətbiqi prosesində və axtarış işi ilə əlaqədar daha çox tətbiq olunur. Qeyd olunan tədbirin nəticələri raportla, müşahidə aktı və digər sənədlərlə rəsmiləşdirilir. Müşahidədə iştirak edən şəxslərdən izahatlar da alınə bilər.

§ 17. İnsanların güdülməsi

Bu əməliyyat-axtarış tədbiri «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 10-cu bəndində nəzərdə tutulmuşdur. Onun təşkili və hüquqi əsaslarını qeyd olunan maddədə, həmçinin bu Qanunun 10-cu maddəsinin III-V hissələrində, CPM-in 442-448-ci maddələrində öz əksini tapmış normalar və təşkilati normativ aktların normativ göstərişləri təşkil edir. Güdülmə prosesində Azərbaycan Respublikası

Konstitusiyasında təsbit edilmiş insan hüquq və azadlıqları (28, 29, 32, 46, 61 və 71-ci maddələr) təmin olunmalıdır.

İnsanların güdülməsi tədbiri cinayətkar fəaliyyətdə şübhəli olan şəxslərin cinayət əməlləri, cinayətin iştirakçıları, cinayət alətləri, oğurluq əşyaları, cinayətin qarşısının alınması, açılması və axtarışda olan cinayətkarların aşkar olunması məqsədilə onların gizli şəkildə izlənməsi (güdülməsi, müşahidəsi) kimi başa düşülür.

Məqsəd və vəzifələrindən asılı olaraq güdmə üç üsulla – fiziki, elektron və kompleks müşahidə üsulları ilə həyata keçirilir. Kompleks üsulla müşahidə özündə fiziki və elektron müşahidəsinin elementlərini birləşdirir. Fiziki müşahidə (güdmə) – məlumatların vizual metodla əldə edilməsinə əsaslanıb, əməliyyat marağı kəsb edən obyektin müşahidəçi tərəfindən gizli, məqsədli, təyinatlı – bilavasitə izlənməsi, öyrənilməsi və dərk edilməsi kimi başa düşülür.

Elektron müşahidə (güdmə) xüsusi texniki vasitələrdən (əməliyyat texnikasından) istifadə etməyə əsaslanıb, cinayətdə şübhəli olan şəxsin hərəkətlərinin binalarda, o cümlədən yaşayış binalarında, qapalı tikililərdə, nəqliyyat vasitələrində izlənməsi məqsədilə həyata keçirilir. Onun gedişatı prosesində cinayətdə şübhəli olan şəxslərin davranışı, hərəkət və danışıqlarına nəzarət etməsi üçün audio və videoyazılardan istifadə oluna bilər. Güdmə prosesində şəxsin bütün hərəkətləri, davranışı, ünsiyyətə girdiyi şəxslər və s. faktlar müəyyən vaxtlarda xronoloji qaydada qeydə alınır. CPM-in 445-ci maddəsində qeyd olunmuşdur ki, texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səs yazısı, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə mənzilin müşahidəsinə məhkəmənin qərarı ilə icazə verilir.

İnsanların güdülməsi bilavasitə konstitusion hüquqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı olduğu üçün bu tədbir «ƏAF haqqında» Qanunun 11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş əsaslar və səbəblər olduqda, məhkəmənin (hakimin) qərarı ilə həyata keçirilir.

Lakin şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün məhkəmənin qərarı olmadan insanlar güdülə bilər. Ancaq keçirilmiş tədbir barədə 48 saat ərzində məhkəməyə əsaslandırılmış qərar təqdim edilməlidir.

Güdmənin keçirilmə müddəti bir neçə gündən bir neçə aya kimi ola bilər. Ancaq bu müddət 6 aydan artıq ola bilməz. Güdmənin müddətinin artırılması üçün «ƏAF haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinə əsasən yeni əsas və səbəblər olmalıdır. Güdmənin subyektlərinə əməliyyat müvəkkilləri və ixtisaslaşmış əməliyyat aparatlarının əməkdaşları aid edilir. Bu tədbir əməliyyat müvəkkili tərəfindən keçirildikdə nəticəsi raporta sənədləşdirilir və raporta foto, kino-videoçəkilişlər əlavə oluna bilər.

İctimaiyyətin nümayəndəsinin iştirakı ilə keçirilən belə tədbirin nəticələri aktla rəsmiləşdirilir, zəruri hallarda iştirakçıların razılığı ilə onlardan izahatlar alınır. Bu şəkildə keçirilən güdmənin nəticəsi arayışla sənədləşdirilir. Güdmə ixtisaslaşmış əməliyyat aparatları tərəfindən həyata keçirilirsə, onun nəticələrinin sənədləşdirilməsi qaydası təşkilati (idarə, müəssisə, DİN, MTN, DSX və s.) normativ-hüquqi aktlarla nizamlanır.

Belə əməliyyat xidmətləri tərəfindən aparılan güdmənin nəticələri yalnız əməliyyat-taktiki vəzifələrin həlli üçün istifadə olunur. Belə halda güdmənin nəticələrinin rəsmiləşdirilmiş sənədlərin cinayət işlərinə əlavə olunması qadağandır, onlar yalnız əməliyyat-qeydiyyat işlərinə və s. əlavə edilir.

Əgər güdülən şəxs respublikanın ərazisini tərk edərsə və onun MDB ölkələri ərazisində güdülməsinə ehtiyac olarsa, belə halda güdmənin təşəbbüskarı həmin dövlətin müvafiq hüquq-mühafizə orqanlarına sorğu göndərir. Güdmənin keçirilməsi ilə əlaqədar

qarşılıqlı əlaqələrin həyata keçirilmə qaydaları MDB-yə üzv olan ölkələr arasında beynəlxalq əlaqələri (münasibətləri) tənzimləyən müqavilələrlə nizamlanır.

§ 18. Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi

Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi – cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olan və yaxud axtarışda olan şəxslərin müəyyən edilməsi üsulu olub və mahiyyət etibarını ilə onların xarici və xarakterik əlamətlərinə, əl-barmaq izlərinə, iylərinə, fotoşəkillərinə, fotorobotları (subyektiv portretlərinə) və s. digər əlamətlərə görə qeyri-prosessual qaydada tanınması kimi başa düşülür.

Bəzi ədəbiyyatlarda bu tədbir əməliyyat tanınması kimi də ifadə olunur.

Belə qeyri-prosessual tanınma müxtəlif təşkilati-taktiki formada, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müxtəlif vasitələrindən istifadə etməklə həyata keçirilə bilər, lakin onun keçirilməsi faktı məxfi saxlanılır.

Qeyd etdiyimiz tədbir hansı bir insanın şəxsiyyətinin eyniləşdirilib müəyyən edilməsi, onun fərdiləşdirilməsi ilə bağlı olan statistik (anatomik) və dinamik (funksional) əlamətlərinə uyğun şəxsin kifayət qədər ehtimallıqla tanınmasına imkan verir.

Bu tədbirin əsas subyektləri əməliyyat aparatlarının və ixtisaslaşmış xidmətlərin əməkdaşları hesab edilir.

Bu tədbirin keçirilməsində əlavə qüvvə kimi həm gizli, həm də aşkar formada əməkdaşlıq edən şəxslər cəlb oluna bilər.

Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsinin iki növü var:

- bilavasitə;
- bilavasitə olmayan (dolaylı, vasitəli).

Bilavasitə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi – şəxsi tanımaq qabiliyyətinə əsaslanır və iki tərəfin, yəni tanıyan və tanınan şəxsin iştirakı ilə həyata keçirilir.

Bilavasitə olmayan eyniləşdirmə – müəyyən vasitəli xarakterli obyekt, əşya, predmet və izlərin köməyi ilə həyata keçirilir.

Eyniləşdirmənin təcrübədə daha geniş yayılmış növlərindən biri də şübhəli şəxsin şəxsiyyətinin, zərərçəkən şəxslərin, şahidlərin və digər şəxslərin vasitəsilə DİO-da foto və video uçotlara görə eyniləşdirilməsidir.

Göstərilən tədbir cinayət-prosessual tanınmasından fərqlənir. Birinci fərq ondan ibarətdir ki, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi tədbirinin keçirilməsi «ƏAF haqqında» Qanunla və normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənir, nəticəsi cinayət-prosessual qanunvericiliyinə uyğun yoxlandıqdan sonra sübut kimi istifadə oluna bilər.

İkincisi, eyniləşdirmədən fərqli olaraq, şəxsin tanınması prosesual hərəkətdir və CPM-in 239-241-ci maddələrinə müvafiq həyata keçirilən istintaq hərəkətidir və nəticələri birbaşa sübut kimi istifadə olunur.

Təcrübədə eyniləşdirmə əməliyyat-axtarış tədbirləri şahidlərin, zərərçəkənlərin iştirakı ilə cinayətin törədilməsində şübhəli olan şəxslərin peyda olması ehtimalı olan yerlərdə də keçirilə bilər. Belə eyniləşdirmənin nəticələri raportla, həmçinin axtarılan tanıyan şəxsin (şahidin, zərərçəkmişin) yazılı izahatları ilə də sənədləşdirilə bilər. Eyniləşdirmə xidməti itlərdən istifadə etməklə də həyata keçirilə bilər (mövcud olan iylərlə bağlı izlərə əsasən). Onun nəticələri aktla rəsmiləşdirilir, belə aktlar cinayət izlərinə tikilir, lakin onlar CPM-ə əsasən sübut kimi istifadə oluna bilməz.

Bu tədbirin nəticəsi raport, icmal-arayış, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərdən alınan məlumatlar, vətəndaşların izahatları ekspertlər tərəfindən verilən tədqiqat aktları ilə rəsmiləşdirilir. Göstərilən əməliyyat-xidməti

sənədlərində eyniləşdirmənin nə vaxt, kim tərəfindən, nə məqsədlə, hansı şəraitdə keçirilməsi, həmçinin hansı əlamətlərə görə şəxsin tanınmasına dair qeydlər aparılır. Göstərilən sənədlərə tədbir zamanı istifadə olunmuş foto, video, audio məlumatların texniki daşıyıcıları da əlavə oluna bilər.

Belə bir halı nəzərə almaq lazımdır ki, təcrübədə eyniləşdirmənin obyektini nəinki canlı insanlar, hətta şəxsiyyəti müəyyən olunmamış meyitlər, cinayətkarlardan götürülmüş əşya, predmet və maddələr ola bilər.

§ 19. Nəzarət qaydasında mal alınması

Nəzarət qaydasında mal alınması – istehlakçıların aldadılması, dövriyyəsi qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılmış malların səlahiyyətli subyektlərin razılığı və nəzarəti altında uydurma alqı-satqısının həyata keçirilməsidir.

Bu tədbirin predmeti kimi, mülki dövriyyədə olan əşya, predmet və maddələr, dövriyyəsi qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılmış – silah, döyüş sursatı, narkotik vasitələr, psixotrop maddələr, prekursorlar, saxta pul əskinazları və xarici valyuta, radioaktiv maddələr və s. ola bilər.

Göstərilən tədbir ƏAF subyektinin qərarı əsasında keçirilir. Tədbirin keçirilməsində ƏAF subyektlərinin həm aşkar, həm də məxfi əməkdaşları iştirak edə bilər.

Keçirilmə formasına görə bu tədbir aşkar və gizli ola bilər. Aşkar forma əsasən istehlakçıların aldadılması faktları ilə bağlı həyata keçirilir. Bu formanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, malın alınması açıq-aşkar həyata keçirilir. Lakin, nəzarət qaydasında dövriyyəsi qadağan olunmuş və məhdudlaşdırılmış əşyaların, maddələrin xassə və xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, bu tədbirin keçirilməsi səlahiyyəti verilmiş subyektlər də müxtəlif ola bilər. Məsələn, «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanunun 31-ci maddəsinə əsasən, nəzarət qaydasında qanunsuz narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların alınması səlahiyyətləri DİN və MTN-ə verilmişdir. Ancaq tədbirin məqsədi satıcıdan və ya maraqlı kəsb edən şəxsdən gizlədilir. Mal alındıqdan sonra dərhal satıcıya alıcının məqsədi elan olunur. Tədbiri keçirən hal şahidlərinin və satıcının iştirakı ilə alınmış mallar təkrar çəkilir, ölçülür və onların dəqiq çəkisi, miqdarı, ölçüsü və qiyməti müəyyən edilir və bu proses aktla rəsmiləşdirilir.

Bu tədbirin gizli forması, bir qayda olaraq, dövriyyəsi qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılmış malların, əşya və predmetlərin alınması məqsədilə tətbiq olunur. Gizli formada mal alınmasının nəticələri raportla, arayışla (arayış-memorandum) rəsmiləşdirilir. Zəruri hallarda tədbirdə iştirak edənlərin razılığı ilə onlardan izahatlar alınır.

Nəzarət qaydasında mal alınmasında alqı-satqını qeydə almaq üçün xüsusi texniki vasitələrdən istifadə edilə bilər, həmçinin onun gedişatına nəzarət etməklə, nəticələrindən gələcəkdə sübut kimi istifadə edilməsi üçün pul və digər ödəmə vasitələri nişanlanıla bilər. Nəzarət qaydasında mal alınmasının nəticələrinə dair tərtib olunan sənədlər əməliyyat-axtarış subyektlərinə, konfidensial əsaslarla köməklik göstərən şəxslərin iştirakı ilə keçirilən hallar istisna olunmaqla, ibtidai istintaqı həyata keçirən şəxsə cinayət prosesində sübut kimi istifadə olunması üçün verilə bilər.

§ 20. Əşya və sənədlərin tədqiqi

Əşya və sənədlərin tədqiqi dedikdə, cinayətin əlamətlərini və onun aidiyyətini aşkar etmək məqsədilə bilavasitə cinayət işi başlananadək həyata keçirilən əməliyyat-

axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilən predmetlərin qeyri-prosessual kriminalistik tədqiqi başa düşülür. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin eyni adlı hərəkətlərindən cinayət və inzibati proseslərdə də istifadə olunur. Lakin, onlar nəzərdən keçirdiyimiz tədbirdən fərqlənir.

Əşya, maddələrin və sənədlərin tədqiqi prosesində onların təyinatı, hazırlanma vaxtı və yerini, keyfiyyətini səciyyələndirən və eyniləşdirilməsinə, sənədlərin məzmunu, onların icraçılarına dair, həmçinin bioloji obyektlər (qan, sperma və s.) və onların aidiyyəti, tədqiq olunan əşyaların xassələri və cəhətlərini səciyyələndirən lazımi məlumatlar əldə edilə bilər.

Qeyd edilən tədbiri həyata keçirən zaman o obyektlər tədqiq olunur və öyrənilir ki, onların cinayətlərlə bağlı müəyyən izləri özündə daşıma ehtimalı var və yaxud onlar cinayət törədilməsində alət kimi istifadə edilə bilər.

Tədqiq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın səlahiyyətli subyektinin tapşırığı ilə hüquq-mühafizə orqanlarının ekspert-kriminalistik tədqiqatı həyata keçirən xidmətlərinin əməkdaşları, digər nazirliklərin və təşkilatların, elmi-tədqiqat institutlarının mütəxəssisləri tərəfindən yerinə yetirilə bilər. Eyni zamanda, DİO-da standartlara uyğun tədqiqat metodikası mövcuddursa, belə hallarda həmin tədqiq əməliyyat müvəkkili tərəfindən də keçirilə bilər və tədqiq olunan şəxsin cinayət fəaliyyətini müəyyən etmək üçün, bir qayda olaraq, nəzarət qaydasında mal alınması, müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin götürülməsi kimi əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə birgə tətbiq olunur.

Əşya və sənədlərin tədqiqi, ona oxşar olan müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin götürülməsi, əməliyyat baxışı, həmçinin ekspertiza və istintaq hərəkətlərindən də fərqlənir.

Azərbaycan Respublikası CPM-in 264-276-cı maddələrinə müvafiq olaraq, tədqiq üçün nümunələrin götürülməsi və ekspertizanın həyata keçirilməsinin bu tədbirdən fərqi ondan ibarətdir ki, bu hərəkətlər istintaq hərəkətidir və bir qayda olaraq, cinayət işi başlandıqdan sonra həyata keçirilir.

Adətən, həyata keçirilən tədbirin nəticəsi haqqında arayış tərtib olunur. Lakin, bu tədbirin nəticəsi onu həyata keçirən əməliyyat aparatının əməkdaşı tərəfindən tərtib olunmuş raportla da rəsmiləşdirilə bilər. Digər nazirlik və təşkilatların tabeliyində olan institutların mütəxəssisləri tərəfindən keçirilən tədqiqatların nəticələri aktla, yaxud normativ aktlarda (təşkilati) nəzərdə tutulmuş sənədlərlə rəsmiləşdirilir.

DİN sistemində olan xidmətlər tərəfindən həyata keçirilən tədqiqin nəticələri arayışla rəsmiləşdirilir. Tədqiqin nəticələri cinayət işi üzrə tədqiqatçıya və müstəntiqə verilə bilər. Əgər tədqiq olunan obyekt əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə məxfi əməkdaşlıq edən şəxslərin köməyi ilə əldə edilmişdirsə, onun nəticələrinin müstəntiq və hakimə verilməsi qadağandır («ƏAF haqqında» Qanuna müvafiq olaraq istifadə oluna bilər). Bu tədbir aşkar və gizli formada həyata keçirilir.

§ 21. Müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması

Müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması dedikdə, konkret əməliyyat-axtarış vəzifəsini həll etmək məqsədilə məlumatların daşıyıcılarının əldə edilməsi və eyni zamanda onların oxşar obyektlə (onların analoqları ilə) müqayisə edilməsi başa düşülür.

Qanunda toplanılan nümunələrin siyahısına məhdudiyyət qoyulmur və ona görə də bu siyahıya istənilən maddi obyektlər aid ola bilər (əl-barmaq izləri, ayaq izləri, qan, saç, nitq, iy, əlyazmaları, mikroobyektlər, xammal, hazır məhsul, silah, narkotik vasitə və s.).

Qeyd etdiyimiz əməliyyat-axtarış tədbirinin tətbiq olunmasının müəyyən məhdudlaşdırılmış əlamətləri vardır. Belə ki, bu tədbir vətəndaşın mənzilində həyata keçirilirsə, belə halda Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 8-ci bəndində göstərilən əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsinə verilən tələblər təmin edilməlidir (bu maddənin III-IV hissələri, CPM-in 442-448-ci maddələri də rəhbər tutulmalıdır).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əgər əməliyyat marağı kəsb edən şəxsin səs nümunələri onun telefon danışıklarına qulaq asmaq yolu ilə əldə edilirsə, belə halda mütləq bu Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 3-cü bəndində öz əksini tapmış telefon danışıklarına qulaqasma kimi konstitusion hüquqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə verilən tələblərə riayət edilməlidir.

Bu tədbir aşkar, gizli və pərdələnmiş formada həyata keçirilir. Tədbirin keçirilmə forması konkret vəzifənin həll edilməsindən asılıdır.

Aşkar formada həyata keçirilən zaman nümunələrin götürülməsi qarşı tərəfin razılığı əsasında həyata keçirilir. Gizli formada nümunələrin götürülməsi müvafiq əməliyyat kombinasiyalarından istifadə etməklə həyata keçirilir. Bu formada zəruri nümunələrin götürülməsinin həyata keçirilməsi daxili normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənir.

Nümunələrin götürülməsi zamanı tədbirin məqsədi və onu həyata keçirən şəxsin müvafiq orqana mənsubiyyətini kənar şəxslərdən qanunun 7-ci maddəsinin 5-ci bəndinə uyğun pərdələndirilə bilər. Əgər tədbir gizli və yaxud pərdələndirilmiş formada həyata keçirilirsə, belə hallarda onun nəticəsi raportla, arayışla sənədləşdirilir. Tədbir əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin tapşırığı ilə onunla konfidensial qaydada əməkdaşlıq edən şəxs tərəfindən həyata keçirilirsə, onun nəticəsi müvafiq normativ-hüquqi aktlarda göstərilən sənədlərlə rəsmiləşdirilir. Göstərilən əməliyyat-xidməti sənədlərə toplanmış və qablaşdırılmış nümunələr də əlavə edilir.

Nümunələrin aşkar formada toplanmasının nəticələri aktla, daktiloskopik kartla və ya digər rəsmi sənədlərlə rəsmiləşdirilə bilər.

Əgər cinayət işi başlandıqdan sonra müqayisəli tədqiq üçün nümunə götürülən obyektlər müəyyən keyfiyyət dəyişikliklərinə məruz qalırsa və ya itirilsə, belə hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri ibtidai istintaqı, təhqiqatı həyata keçirən şəxsə verilə bilər. Bu nümunələr əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə konfidensiallıq əsasında əməkdaşlıq edən şəxslər tərəfindən əldə edilmişdirsə, belə hallarda bu tədbirin nəticələri məxfi saxlanılır və yoxlama materiallarına (əməliyyat-qeydiyyat işlərinə) əlavə edilir.

§ 22. Nəzarətli göndəriş

Nəzarətli göndəriş – cinayətkar fəaliyyət haqqında məlumatların əldə edilməsi məqsədilə sərbəst dövriyyəsi qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılmış, həmçinin cinayətkar qəsdlərin obyektləri və alətləri olan predmet, əşya və məhsulların göndərilməsi, alqı-satqısı, yerinin dəyişdirilməsi üzərində nəzarətin təyin edilməsi kimi başa düşülür.

Milli qanunvericilikdə «nəzarətli göndəriş» tədbiri ilk dəfə olaraq Gömrük Məcəlləsində və «ƏAF haqqında» Qanunda (maddə 10, I hissə, 15-ci bənd) öz əksini tapmışdır.

Bu tədbirdən narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə ilə bağlı dünya təcrübəsində (beynəlxalq) çoxdan istifadə olunur. BMT-nin 1988-ci il tarixli «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi haqqında»

Konvensiyası, Azərbaycan Respublikasının 28.06.2005-ci il tarixli «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında» Qanun bu tədbirin keçirilməsinin hüquqi əsasını təşkil edir.

Tədbirin obyektinin predmetinə istənilən məhsulları aid etmək olar: həm dövriyyəsi qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılmış predmet, əşya və məmulatlar (narkotik vasitələr, silah, döyüş sursatı, əntiq əşya, incəsənət nümunələri, qiymətli və nadir metal və s.), həm də cinayət yolu ilə əldə olunmuş və cinayətin izlərini özündə saxlayan və cinayətin törədilməsində istifadə olunan əşya, predmet, alət və vasitələr.

Göstərilən tədbir «ƏAF haqqında» Qanunun 11-ci maddəsində göstərilən səbəb və əsaslar olduqda, səlahiyyətli subyektin qərarı ilə həyata keçirilir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» 19 iyun 2001-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına əsasən, DİN ancaq respublikadaxili göndərişlərin yoxlanılması səlahiyyətlərinə malikdir. Beynəlxalq göndərişlərin yoxlanılmasını həyata keçirmək səlahiyyətlərinə malik olan subyektlərə isə MTN və Gömrük Komitəsi aid olunmuşdur.

Bu tədbir əvvəlcədən hazırlanmış və səlahiyyətli subyekt tərəfindən təsdiq edilmiş plan əsasında həyata keçirilir.

Planda tədbirin məqsədi, əməliyyatın kombinasiyası, iştirak edəcək qüvvə və vasitələr, icraçıların vəzifələri, onların maddi və texniki təminatları və s. kimi təşkilati məsələlər öz əksini tapır.

Nəzarətli göndərişlər əsas üç növə bölünür: daxili, xarici və tranzit göndərişlər. Xarici və tranzit göndərişləri ancaq səlahiyyətli subyektlərin mərkəzi aparatlarının rəhbərlərinin icazəsi və xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanları ilə razılaşdırılmış şəkildə həyata keçirilir (belə tədbirin keçirilməsi dövlətlər, hökumətlərarası müqavilə, sazişlərdə nəzərdə tutula bilər və s.).

Nəzarətli göndərişlərin nəticələri raportla, arayışla, müdaxil-məxaric qaimələri ilə, aktla, izahatla və s. kimi xidməti sənədlərlə rəsmiləşdirilə bilər.

§ 23. Cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil etmə

Bu tədbir cinayətin əlamətlərini, cinayətdə iştirak edən şəxslərin əhatəsini, maddi sübutların olduğu yeri və eyni zamanda digər bağlı qalmış cinayətlərin üstünün açılması məqsədilə əməliyyat aparatı əməkdaşlarının və ya onlarla məxfi əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslərin əfsanələşdirilmiş (əməliyyat kombinasiyası qurmaqla), cinayətkar qruplara və kriminogen obyektlərə daxil edilməsi kimi başa düşülür. Bu tədbir cinayətkarlığa qarşı mübarizədə mühüm əhəmiyyət kəsb edən məlumatlandırılma üsullarından biridir.

Qeyd etdiyimiz tədbirə «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin VII hissəsinə uyğun olaraq, yalnız mütəşəkkil cinayətkar qruplar (CM-in 34-cü maddəsi) tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin qarşısının alınması, həmin cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir. Təcrübədə bu tədbirə bəzən əməliyyat daxil edilməsi də deyilir.

Təcrübə göstərir ki, bu tədbiri həyata keçirmədən, mütəşəkkil cinayətkar qrupların törətdikləri cinayətlərin açılması bəzi hallarda mümkün deyil. Bu tədbirin həyata keçirilməsi əməliyyat müvəkkilidən böyük yaradıcılıq, yüksək peşəkarlıq qabiliyyəti və risk tələb edir.

Belə ki, bu tədbirdə iştirak edən istər əməliyyat müvəkkilinin, istərsə də onunla konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxsin həyatı təhlükə altında olur və eyni zamanda qrupda inam və etibar qazanması üçün onlar bəzən hər hansı bir hüquq

pozuntusunun törədilməsində iştirak etmək məcburiyyətində olurlar ki, bu da sonradan onların cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi üçün müəyyən çətinliklər yaradır.

«ƏAF haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin XII hissəsində qeyd edilir ki, əməliyyat tapşırığını həyata keçirən zaman ƏAF subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsinin cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin daxilində olması, habelə bu zaman zəruri özünümüdafiə və ya son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin tərkibini yaratmır. Eyni zamanda, həmin maddənin X hissəsinə uyğun olaraq bu cür tədbirlərdə ƏAF subyektləri ilə məxfi əməkdaşlıq etmiş və edən şəxslər barəsində məlumat yalnız həmin şəxslərin razılığı ilə və ya qanunda birbaşa nəzərdə tutulmuş hallarda aşkarlana bilər.

Cinayətkar qruplara daxil etmə prosesində əməliyyat işçiləri konspirasiya məqsədilə onların şəxsiyyətini, idarə mənsubiyyətini pərdələndirən (o cümlədən, istifadə etdikləri nəqliyyat vasitələrinin) sənədlərdən istifadə edə bilərlər. «ƏAF haqqında» və 28.06.2005-ci il tarixli «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında» Qanunlar daxiledilmədə iştirak edən şəxslərə müəyyən cinayət hərəkətlərini səhnələşdirməyə, lisenziya olmadan narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və prekursorlardan istifadə etməyə yol verir.

Tədbir bir neçə gündən bir neçə aya kimi davam edə bilər. Tədbirin həyata keçirilməsi əvvəldən planlaşdırılmış formada və ƏAF-ın səlahiyyətli subyektinin qərarı əsasında həyata keçirilir. Bu tədbirin təşkili və taktikası da DİN-in müvafiq normativ aktları ilə nizamlanır.

Tədbirin nəticələri raportla, arayışla sənədləşdirilir, əgər tədbirdə məxfi əməkdaş iştirak edibsə, onun nəticələri daxili normativ-hüquqi aktlarda göstərilən müvafiq sənədlərlə rəsmiləşdirilir.

§ 24. Hüquqi şəxsin yaradılması

Hüquqi şəxsin yaradılması tədbiri «ƏAF haqqında» Qanunda yeni tədbir kimi öz əksini tapmışdır. Bu tədbirin tətbiq olunması Qanunun 10-cü maddəsinin VII hissəsinə uyğun olaraq, yalnız mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin qarşısının alınması, həmin cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir.

Mülki Məcəllədə hüquqi şəxs anlayışı (maddə 43) aşağıdakı redaksiyada verilmişdir: «Hüquqi şəxs qanunla müəyyənləşdirilən qaydada dövlət qeydiyyatını keçmiş, xüsusi yaradılmış elə bir qurumdur ki, mülkiyyətində ayrıca əmlakı vardır, öz öhdəlikləri üçün bu əmlakla cavabdehdir, öz adından əmlak və qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və ya həyata keçirmək, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq hüququna malikdir.

«Dövlət qeydiyyatından keçən andan hüquqi şəxs hər hansı bir qurum sayılır ƏAF-ın subyektini tərəfindən yaradılan hüquqi şəxs kommərsiya təşkilatı (fəaliyyətinin əsas məqsədi gəlir əldə etməkdən ibarət olan) və qeyri-kommərsiya təşkilatı (gəlir məqsədi olmayan) ola bilər.

Qeyd etdiyimiz tədbir həyata keçirilən zaman hüquqi şəxs kimi hər hansı bir idarə və müəssisə yaradılır və bu təşkilatı öz bina və nəqliyyat vasitələrini, idarə mənsubiyyətini və həmçinin tədbirdə iştirak edən şəxslərin şəxsiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə edir. Belə şəxs qismində ƏAF-ın subyektlərinin strukturunda

müəyyən ƏAT-ı keçirən xidmətlər yaradıla bilər. Belə təşkilatlar fərdi taktiki vəzifələrin həlli üçün də yaradıla bilər. Məsələn, kommersiya təşkilatları və firmalarına qarşı dələduzluq cinayətləri törətmiş şəxslərin aşkar olunması məqsədilə əməliyyat eksperimenti kimi ƏAT-ın keçirilməsi üçün belə əfsanələşdirilmiş təşkilat, müəssisə yaradıla bilər.

§ 25. Əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tətbiqi

Əməliyyat eksperimenti dedikdə, cinayətlərin hazırlanması, törədilməsində əsaslı olaraq şübhəli olan şəxslərin hüquqazidd niyyət və hərəkətlərinin aşkar edilib müəyyən olunması üçün nəzarət edilən şərait və obyektlərin yaradılması yolu ilə məlumatların əhatə edilməsi üsulu başa düşülür.

Bu tədbir ƏAF-ın səlahiyyətli subyektinin qərarı ilə cinayətin aşkar olunması və üstünün açılması üçün əməliyyat marağı kəsb edən hər hansı bir fakta, prosesə minimum dərəcədə yaxınlaşmaqdan ibarətdir. Bu tədbirin həyata keçirilməsi zamanı kino, foto və video materiallarından istifadə olunur.

Bu tədbirin həyata keçirilməsi vaxtı vətəndaşların şərəf və ləyaqətini alçaldan hərəkətlərə və yaxud süni sübutların yığılmasına yol vermək qadağan edilir. Bu tədbiri istintaq hərəkəti olan istintaq eksperimentindən fərqləndirmək lazımdır. Nəzərə alınmalıdır ki, istintaq eksperimenti CPM ilə nəzərdə tutulub, cinayət işi başlandıqdan sonra və hal şahidlərinin iştirakı ilə keçirilir. Əməliyyat eksperimenti isə «ƏAF haqqında» Qanunla nizamlanır və yuxarıda göstərilən istintaq eksperimentinin keçirilməsinə dair şərtlər olmadan da keçirilə bilər. Bu tədbirin həyata keçirilməsində mütəxəssis və maraqlı olmayan şəxslər iştirak edə bilər ki, bu da sonradan onların istintaqda şahid qismində dindirilməsinə yol verir.

Əməliyyat eksperimentinin keçirilməsi şəraiti şəxsi cinayət törətməyə təhrik etməməlidir. Əməliyyat eksperimenti cinayətdə əsaslı şübhə doğuran şəxslərə qarşı tətbiq edilməklə yanaşı (rüşvət alma, silah, narkotik alveri ilə məşğul olanlara və s.), çoxsaylı (çoxepizodlu) cinayət törətmiş naməlum şəxslərin hərəkətlərini aşkar etmək məqsədilə müxtəlif tələ və pusqu qurmaqla da keçirilə bilər.

Məqsəd və keçirilməsi üsulundan asılı olaraq əməliyyat praktikasında əməliyyat eksperimentinin iki növündən daha çox istifadə olunur.

Birinci – məlum olmayan şəxslərin aşkar edilməsi məqsədilə keçiriləndir. Mahiyyəti ondan ibarətdir ki, nəzarət edilən obyekt elə yerlərdə qoyulur ki, həmin yerlərdə belə və ona oxşar obyektlərə tez-tez rast olunur. Məsələn, dəmiryol vağzallarında, avtobus stansiyalarında, hava limanlarının gözləmə zallarında müxtəlif növ çanta və çemodan oğrularını cəlb etmək üçün tələ şəklində qoyulması.

Analoji üsul avtonəqliyyat vasitələrinin qaçırılması və oğurlanması faktları ilə əlaqədar da keçirilə bilər.

İkinci növ eksperiment ancaq şübhəli şəxslərin cinayətkar hərəkətlərinin sənədləşdirilməsi və cinayət başında yaxalanması məqsədilə keçirilir. Bu növ eksperiment bir qayda olaraq, rüşvət alan, narkotik, silah alveri və dövryyəsi qadağan olunmuş digər əşya və predmetlərlə bağlı cinayət faktları ilə əlaqədar keçirilir.

Bu tədbir əsas etibarlı ilə gizli keçirilir. Əməliyyat eksperimentinin subyektivi əməliyyat müvəkkili və ya onun tapşırığı ilə onunla konfidensial əməkdaşlıq edən şəxslərdir. Lakin, ƏAT-ın keçirilməsinə köməklik göstərən mütəxəssislər də onda iştirak

edə bilərlər. Əməliyyat eksperimenti, istintaq eksperimenti kimi, istintaq hərəkətlərindən və nəzarətli göndəriş kimi əməliyyat-axtarış tədbirindən fərqlənir. ƏAF-ın subyektinin qərarı ilə bu tədbir həyata keçirildikdə, onun nəticəsinin təhqiqatı, istintaqı aparən şəxsə və ya məhkəməyə verilməsi qaydası daxili normativ aktlarla nizamlanır. Tədbir hazırlanmış və təsdiq olunmuş plan əsasında həyata keçirilir. Bu tədbirin nəticəsi raport, arayış və ya aktla rəsmiləşdirilir. Qeyd etdiyimiz sənədlərə tədbirin keçirilməsi zamanı istifadə olunmuş digər sənədlər, audio-video lentlər əlavə oluna bilər. Əgər onun nəticəsində cinayət və ya ona aid olan şəxslər aşkar olunmuşsa, belə halda əməliyyat eksperimentinə dair akt tərtib olunur və onun forması və məzmunu CPM-də nəzərdə tutulan istintaq eksperimenti protokoluna oxşar məzmununda tərtib olunur.

Fəsil 4. Şəxsən axtarma metodu.

§ 26. Şəxsən axtarma

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metodlarına (kəşfiyyat sorğusu, əməliyyat müəyyənləşdirilməsi, gizli müşahidə, əməliyyat baxışı, şəxsən axtarma və agentur tədqiqi) dair elmi-nəzəri və təcrübi səciyyəli müddəalar ƏAF nəzəriyyəsinin müvafiq hissəsi ilə əhatə olunmuşdur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metodlarına dair tədqiqatları aparən və bu fəaliyyət sahəsində fundamental işləri ilə tanınan bir sıra məşhur rus alimlərinin (D.V.Qrebelskiy, V.O.Samoylov, A.S.Vandışev və d.) əsas etibarını ilə məxfi qrifli monoqrafiya səciyyəli işlərində bu metodların adları, anlayışı, onların vəzifələri, təşkilatı və taktiki aspektlərinin elmi-nəzəri əsaslarını vermişlər. Onlar bu gün də öz aktuallığını və əhəmiyyətini itirməyib, hüquq-mühafizə orqanlarının tədris müəssisələrində ƏAF elmi çərçivəsində öyrənilir, bu fəaliyyətin vəzifələrinin («ƏAF haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsinin 1-5-ci bəndləri) həllində müvəffəqiyyətlə tətbiq olunur.

Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «ƏAF haqqında» Qanununun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 1-18-ci bəndlərində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısının verilməsi ilə əlaqədar olaraq, onlarla əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metodları arasında olan qarşılıqlı əlaqələrinin bəzi elmi-nəzəri səciyyəli problemləri yarandı və onlara bir sıra elmi-tədqiqat işlərinə aydınlıq gətirilməsinə cəhdlər edilmişdir. Tədqiqatların nəticəsinə görə «ƏAF-in metodları» adlı kateqoriyadan istifadə edilməsi həm elmi, həm də təcrübi baxımdan əsaslıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin, o cümlədən daxili işlər orqanlarının cinayətkarlığa qarşı mübarizə fəaliyyətində geniş tətbiq olunan və universal metodlarından biri – şəxsən axtarma metodudur.

Şəxsən axtarma – cinayətlərin aşkar olunması, qarşısının alınması, açılması, gizlənən cinayətkarların axtarışı və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər vəzifələrinin həlli məqsədilə əməliyyat işçiləri tərəfindən şəxsən aşkar və qeyri-aşkar qaydada, konkret şəraitlə müəyyən olunan kompleks əməliyyat-axtarış metodlarının və ƏAF metodlarının həyata keçirilməsinin realizə olunma formasıdır.

Şəxsən axtarma anlayışı cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsində tətbiq edilməsi ilə əlaqədar işlədilir və «şəxsən axtarmaq», «şəxsən aşkar etmək», «şəxsən cinayətkarın izi ilə getmək» sözlərinin sinonimi kimi işlədilir. Bu metodun əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun subyektini qarşıda duran vəzifələri şəxsən həll edir. Məsələn, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metodlarını tətbiq etməklə əməliyyat marağı kəsb edən şəxsləri, faktları şəxsən, bilavasitə aşkar edir,

məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən şəxsləri axtarıb tapır, cinayətin qarşısını alır və ya açır.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsində bu metod həll edilən vəzifələrdən asılı olaraq, qanunvericiliyin tələbləri rəhbər tutulmaqla, sahə inspektorları, DYP-in, post-patrul xidmətinin, polisin, mühafizə xidmətlərinin və s. əməkdaşları tərəfindən tətbiq edilə bilər.

ƏAF subyektləri ilə əməkdaşlıq edənlər bu metodun elementlərindən istifadə edə bilər.

Onu da yadda saxlamaq lazımdır ki, vətəndaşların sorğusu, soraqlaşma, insanların güdülməsi və digər əməliyyat-axtarış tədbirlərini, həmçinin ƏAF-in digər metodlarını şəxsən axtarma ilə eyniləşdirmək olmaz və onların elementlərindən bu metodda istifadə edilə bilər. Bu qeyd edilənlər və şəxsən axtarmada ƏAF-in digər metodlarının elementlərindən istifadə olunması bu metodlardan fərqləndirən əlamətlərdən biridir.

Böyük şəhərlərdə polis orqanlarının xüsusi vəzifələrinin həlli üçün yaradılan ixtisaslaşmış xidmət və hissələr tərəfindən bu metoddan daha geniş istifadə olunur. Bu xidmətlərin vəzifələrinə aiddir:

- cibgirlik, narkotik vasitələrin dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin aşkar olunması;
- ictimai yerlərdə baş verən dələduzluq, oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq cinayətlərinin qarşısının alınması və açılması;

- oğurluq əşyaları, mülki dövriyyəsi qadağan olunan, məhdudlaşdırılan əşya, maddələri satan şəxslərin aşkar olunması və cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması;

- ənənəvi metodlarla ƏAF-in metodları və ƏAT-nin tətbiq edilməsi vasitəsilə açılması çətin olan cinayətlərin açılması və s.

Şəxsən axtarma aşağıdakı vəzifələrin həlli üçün tətbiq olunur:

- cinayətlərin aşkar olunması (cibgirliyin, latent səciyyəli cinayətlərin və s.);
- cinayət törətməyi düşünən, onları hazırlayan və ya törədən şəxslərin, onların əlaqələrinin və cinayətkar fəaliyyəti ilə bağlı faktların aşkar olunması;

- şahidlərin, zərərçəkən şəxslərin müəyyən olunması;

- isti izlərlə cinayətkarın şəxsiyyəti, hadisə yerindən qaçdığı istiqamətlər, gizlənməsi ehtimal olunan yerlər barədə məlumatların əldə edilməsi (məsələn, hadisə yerində və digər məqsədmüvafiq yerlərdə, istiqamətlərdə təxirəsalınmaz ƏAF-in metodları və ƏAT-nin elementlərindən istifadə etməklə, kəşfiyyat-axtarış tədbirləri keçirməklə);

- oğurlanmış əmlakın, cinayət alət və vasitələrinin aşkar olunması;

- məhkəmə, istintaq və təhqiqatdan gizlənən, cəzaçəkmə müəssisələrindən qaçan və digər şəxslərin axtarışı.

Şəxsən axtarmanı həyata keçirən əməliyyat müvəkkili əməliyyat qarberobundan¹, ekipirovkadan², həmçinin konspirasiya³ məqsədilə şəxsiyyətini, idarə mənsubiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə edə bilər («ƏAF haqqında» Qanunun və idarə səciyyəli normativ aktların tələbləri rəhbər tutulmaqla).

¹ «Смcliyyat qarberobu» - peşc terminidir, fcrdi vc qrup maskalanma (peşc terminidir, fcrdi vc qrup maskalanma (pcrdclndirmc) öçön xariği eürkcmlc dcyişilmcsidir (əeyim, qrim, parik vc s. istifadc etmcklc). Вах: В.Ю.Голубовский. Оперативно-розыскная деятельность. Словарь-справочник. Санкт-Петербург. Изд. «Лань», 2001, с. 27;

² «Ekipirovka» fransız süzö olub, lcvazimatla, əeyimlc tcmin etmck mcnasında işlcdir.

³ «Конспирасија» latin süzö olub, razılıq, gcmrcylik kimi tcrğömc olunur, əizli tcşkilat tcrfindcn bu tcşkilatın vc onun övzlcrinin fcaliyyctinin qeyri-legal olmasını tcmin etmck öçön istifadc etdiyi sistem vc metodlar vc ya sирrin saxlanmasını tcmin etmck mcnasında işlcdir. Вах: Словарь иностранных слов, ГИИНС, М. 1949, с. 324; CAF-da onun qövvс, vasitc vc metodlarının, gabelc смcliyyat-taktiki aspektlcrinin əizli saxlanmasının tcmin edilmcsi. Вах: В.Ю.Голубовский. Оперативно-розыскная деятельность. Словарь-справочник. Санкт-Петербург. Изд. «Лань», 2001, с. 61;

Şəxsən axtarma metodunu tətbiq edən əməliyyat işçisi ilk növbədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12, 13, 24-71, 90, 106, 123 və 128-ci, «Polis haqqında» Qanunun 3-27-ci, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-16-cı, CPM-in 10-20, 84-86, 124-148, 204-215, 442-448-ci, CM-nin 14-34, 302-ci, «Dövlət sirri haqqında» Qanunun 5-ci, «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanunun 15, 31-ci maddələrinin və s. qanunların, ölkə Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Fərmanı, ƏAF subyektlərinin ƏAF sahəsində münasibətləri (təşkilati və taktiki təyinatlı) tənzimləyən normativ aktların tələblərini bilməli və onlara riayət edilməsini təmin etməlidir.

Bu tədbiri tətbiq edən əməliyyat-axtarış orqanlarının əməkdaşları DİO-nun axtarış fəaliyyətində polis əməkdaşları şəxsən axtarma metodu tətbiq edilərkən, bir çox hallarda şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi kimi əməliyyat-axtarış tədbirindən istifadə edirlər. Məhz bunun üçün onlar zahiri əlamətlərə görə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi ilə bağlı kriminalistika elmində öyrənilən biliklərə və peşə vərdişlərinə malik olmalıdırlar⁴.

Bu metodun tətbiqinin digər metodlarla müqayisədə bir sıra aşağıdakı üstünlükləri var:

- həyata keçirilən kəşfiyyat-axtarış səciyyəli tədbirlərin operativliyi və çevikliyi, zəruri olan məlumatların bilavasitə əldə olunması, qiymətləndirilməsi və onların təxirə salınmadan istifadə edilməsinin mümkünlüyü;

- bəzi kateqoriyadan olan cinayətlərə qarşı mübarizədə yüksək nəticələrin əldə olunması;

- əməliyyat işçisi tərəfindən əməliyyat şəraitinin və ya situasiyasının şəxsən dərk edilməsi və qiymətləndirilməsi imkanının yaranması;

- müxtəlif mənbələrdən alınan məlumatların realizə olunması;

- digər metod və ƏAT-rı ilə müqayisədə daha geniş əməliyyat-taktiki vəzifələrin həll edilməsinin və xüsusi texniki vasitələrin tətbiq edilməsinin mümkünlüyü və s.

Bu metodun səmərəli təşkili və tətbiqi üçün əməliyyat işçisi əməliyyat şəraitini bilməli, cinayətlərin törədilmə üsul və vasitələri, ƏAF sahəsində qanunvericiliyin tələblərini, cinayətkarların öz cinayət əməllərini maskalandırma üsul və fəndlərini yaxşı bilməli, zəruri psixoloji biliklərə və s. malik olmalıdır.

Bu metodun səmərəli təşkili və keçirilməsi üçün təcrübədə yarana biləcək 3 situasiya nəzərə alınmalıdır:

I situasiya – əməliyyat şəraitindən asılı olaraq hər hansı bir ərazidə müəyyən növ cinayətlərin qarşısının alınması və açılması üçün bu metodun tətbiq edilməsi zəruri hesab olunur;

II situasiya – hər hansı bir konkret cinayətin açılması üçün bu metodun tətbiq edilməsi məqsədəuyğun sayılır;

III situasiya – əməliyyat işçisi və ya digər xidmətin polis əməkdaşı öz xidməti vəzifələrini icra edərkən və ya digər səbəblərdən asılı olaraq qəflətən yaranmış vəziyyətdə bu metodu tətbiq etmək məcburiyyətində olur.

Əməliyyat-axtarış təcrübəsində şəxsən axtarmanın ümumiləşdirilmiş nəticəsini əks etdirən bir forma işlənib hazırlanmamışdır. Ona görə də bu metodun tətbiq edilməsi prosesində istifadə olunan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər metodları və əməliyyat-axtarış tədbirlərinə müvafiq olaraq və əsaslanaraq, müəyyən sənədlər tətbiq olunur. Bu metodun tətbiqi zamanı aşağıdakı sənədlər tətbiq oluna bilər:

⁴ Kriminalistika. Ali məktəblər üçün dərslük. Göçük cədvəliyi nəşriyyatı. B. 1999, s. 277-293

- əgər vətəndaşlarla sorğu aparılırsa, onun forma və növündən və habelə, sorğu aparılanın ona münasibətindən asılı olaraq əldə olunan məlumatlar sonuncunun ərizəsində, izahatında və ya əməliyyat işçisinin tərtib etdiyi arayışda əks etdirilə bilər. Bu halda video, səsyazma və digər texniki vasitələrdən istifadə oluna bilər;

- əgər şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi ƏAT-dan istifadə olunubsa, rəhbərliyin adına raportla məruzə olunur;

- əgər gizli müşahidə şəxsən axtarma metodu vasitəsilə, o cümlədən vətəndaşların könüllü iştirakı ilə keçirilibsə, onun nəticəsi raportla və zəruri olan hallarda iştirak edən şəxslərdən alınan izahatlarla rəsmiləşdirilə bilər;

- əgər nəzarət qaydasında mal alınması ƏAT-dan istifadə edilibsə, onun nəticəsi aktla rəsmiləşdirilir (idarə daxili normativ aktlarla müəyyən olunmuş qaydada). Bu tədbir gizli keçirilibsə, onun nəticəsi əməliyyat-axtarış orqanının əməkdaşı tərəfindən tərtib olunmuş arayışla rəsmiləşdirilir. Zəruri hallarda onun həyata keçirilməsində iştirak edən şəxslərdən izahat alınır;

- bu metodun tətbiq edilməsində müxtəlif sənədlər nəzərdən keçirilib öyrənilibsə və əməliyyat marağı kəsb edən məlumatlar aşkar olunubsa, onun nəticələri sənədlərin surəti, şəkli əlavə olunmaqla, raport və ya arayışla rəsmiləşdirilir və s.

Bu metodun nəticələrinin sənədləşdirilməsi prosesi çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, «ƏAF haqqında» Qanunun 16-cı, CPM-in 137-ci maddələrinin tələbləri rəhbər tutulmaqla, sonrakı mərhələdə onların cinayət prosesində istifadə edilməsi məsələsi ortaya çıxır. Bu mərhələdə onların hüquqi baxımdan qiymətləndirilməsi, istiqamətləndirilməsi və qanuniliyi nəzarət qaydasında (prokuror, məhkəmə nəzarəti və s.) yoxlanılır.

Bu metodun təşkili və taktikasına dair münasibətlər xüsusi ədəbiyyat və ƏAF subyektlərinin normativ aktları ilə tənzimlənir.

Fəsil 5. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblər, əsaslar və qərarlar. Bu fəaliyyətə nəzarət.

§ 27. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblər və əsaslar

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərində «ƏAF haqqında» Qanunun 11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş səbəb və əsaslar olmalıdır.

Səbəblər aşağıdakılardır:

- fiziki şəxslərin ərizələri;
- müəssisə, idarə və təşkilatların vəzifəli şəxslərinin müraciətləri;
- kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmuş məlumatlar;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin bilavasitə əldə etdikləri məlumatlar;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti digər subyektlərinin yazılı sorğuları;
- Azərbaycan Respublikasının ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının və xüsusi obyektlərini mühafizə edən orqanların yazılı sorğuları;
- cinayət işləri üzrə təhqiqatı və ya istintaqı aparan şəxslərin yazılı tapşırıqları;
- xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının və ya müvafiq beynəlxalq təşkilatların rəsmi sorğuları.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsaslar aşağıdakılardır:

- məhkəmənin (hakimin) qərarları;

- istintaq orqanlarının qərarları;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarları.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə məhkəmənin (hakimin), istintaq orqanının və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin qərarı yalnız aşağıdakı hallarda qəbul oluna bilər:

- başlanmış cinayət işi mövcud olduqda;
- cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsaslar olmasa da, cinayəti hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxs barəsində etimad doğuran, məlum və qərəzsiz mənbədən məlumat daxil olduqda;
- dövlət təhlükəsizliyinə və ya müdafiə qabiliyyətinə təhlükə yaradan hadisə baş verdikdə, yaxud onun qarşısı alındıqda;
- şəxs məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizləndikdə, cəza çəkməkdən boyun qaçırdıqda, yaxud itkin düşdükdə;
- naməlum meyit aşkar edildikdə.

§ 28. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair qərarlar, yazılı tapşırıqlar və sorğular

Azərbaycan Respublikasının «ƏAF haqqında» Qanununa əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi barədə qərar, yazılı tapşırıq və ya rəsmi sorğu yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə belə səlahiyyətə malik olan şəxs tərəfindən verilə bilər.

Göstərilən sənədlərdə tədbirin zəruriliyi əsaslandırılmalıdır. «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin mətnində nəzərdə tutulmuş telefon danışıqlarına qulaqasma, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması, binalara, o cümlədən yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə, həmçinin insanların güdülməsi tədbirlərinin keçirilməsi barədə qərarla bundan başqa aşağıdakılar mütləq öz əksini tapmalıdır:

- müvafiq tədbir keçirmək təklifi verən əməkdaşın soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;
- haqqında tədbir keçirilməsi təklif edilən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və ya obyektin təsviri;
- müdaxilə xarakterli üsul və vasitələrin tətbiq olunması haqqında tələbi əsaslandıran faktlar;
- adi təhqiqat üsulu vasitəsi ilə zəruri məlumatın alınmasının qeyri-mümkünlüyünün əsaslandırılması;
- müdaxilə xarakterli üsul və vasitələrin tətbiqinin nəzərdə tutulan müddəti;
- tədbirin keçirilməsi ilə əlaqədar əldə edilə bilən nəticə.

Qərarın, yazılı tapşırığın, sorğunun forması, məzmunu, onun hansı idarəçilik səviyyəsində DİO-nun polis orqanları və onların əməliyyat aparatlarının rəhbərləri tərəfindən təsdiq olunması məsələləri təşkilati normativ aktlarla nizamlanır. Məsələn, Gömtük Məcəlləsinə əsasən, nəzarətli beynəlxalq göndərişlərin təşkili və həyata keçirilməsinə dair qərarı DGK-nın sədri qəbul edə bilər. Digər belə misal da göstərmək olar. Vətəndaşların əsas və digər konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasından asılı olaraq bu və ya digər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair qərarı polis orqanının əməliyyat aparatının rəhbərləri və əməliyyat işləri üzrə rəis müavini qəbul edə bilər.

§ 29. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqinin şərtləri

Əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi şərtləri əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş xüsusi qaydalardan ibarətdir. Bu qaydaların dəqiq yerinə yetirilməsi konkret əməliyyat-axtarış tədbirinin səmərəli həyata keçirilməsinə şərait yaradır və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsiplərinə əməl olunmasını təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununa görə, əgər qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, hər hansı bir şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri, sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti və siyasi baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz (maddə 3, II hissə). Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsi bütün vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi prinsipini qanuniləşdirir. Bununla əlaqədar olaraq, hər bir şəxs barəsində qanuni əsas olduqda əməliyyat-axtarış tədbiri keçirilə bilər. Bu normativ göstərişdən yalnız vəzifəli şəxslərin xüsusi kateqoriyaları istisna təşkil edir: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Baş Naziri, Milli Məclisin deputatları və İnsan hüquqları üzrə səlahiyyətli şəxslər (ombudsmanlar) toxunulmaz hesab edilirlər (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, maddələr 90, 91, 106, 123, 128 və «Məhkəmələr və hakimlər haqqında», «Milli Məclis deputatının statusu haqqında» və s. Qanunlar).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 106-cı maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti toxunulmazlıq hüququna malikdir. Qüvvədə olan qanunvericilik Prezidentin cinayət-prosessual və əməliyyat-axtarış toxunulmazlığı anlayışı və onun həddi barədə təsəvvür yaratmır; 107-ci maddənin 1-ci hissəsində qeyd edilir ki, Prezidentin vəzifədən kənarlaşdırılması təşəbbüsü onun ağır cinayət törətdikdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 30 gün müddətində verilən rəyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında irəli sürülə bilər.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 90-cı maddəsinə əsasən Milli Məclisin deputatlarının şəxsiyyəti bütün səlahiyyət müddətində toxunulmazdır. Bu maddənin I hissəsinə və «Milli Məclisin deputatının statusu haqqında» Qanuna əsasən, deputatın toxunulmazlıq hüququ onun yaşadığı evə və iş yerinə, şəxsi və iş nəqliyyat vasitələrinə, yazışmalarına, istifadə etdiyi rabitə vasitələrinə, habelə ona məxsus olan sənədlərə aid edilir. Qeyd edilən Qanunların və ƏAF sahəsində qanunvericiliyin təhlili əsasında demək olar ki, göstərilən toxunulmazlıq hüquqlarını pozan əməliyyat-axtarış tədbiri keçirilə bilməz, lakin bu hüquqlara toxunmayan digər əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi istisna edilmir.

Hakimlərin toxunulmazlığı Konstitusiyanın 128-ci maddəsində, «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Qanunun 101-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Qeyd edilən sonuncu Qanunun 101-ci maddəsində göstərilir ki, Konstitusiyanın 128-ci maddəsinin I hissəsinə uyğun olaraq hakimlər toxunulmazdır və onlar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə, tutula və ya həbs edilə bilməzlər, onların barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilməz, onlar axtarış, şəxsi müayinəyə və gətirilməyə məruz qala bilməzlər. Hakimlərin toxunulmazlığı onların mənzillərinə, xidməti otaqlarına, nəqliyyat və rabitə vasitələrinə, poçt-teleqraf yazışmalarına, şəxsi əmlakına və sənədlərinə də şamil olunur. Bu maddənin mahiyyətinə görə hakimə qarşı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin (insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı) yalnız cinayət işi üzrə icraat prosesində həyata keçirilə bilər. Lakin bu, digər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin mümkünlüyünü istisna etmir.

Prokurorların və prokurorluq müstəntiqlərinin toxunulmazlığı məsələləri Azərbaycan Respublikasının “Prokurorluq haqqında” Qanununda əhatə olunmuşdur. Prokurorluq işçisi cinayət törətdikdə ümumi əsaslarla məsuliyyət daşıyır. Onların inzibati qaydada həbs edilməsi, gətirilməsi, tutulması, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi, həbsə alınması, mənzilində, nəqliyyat vasitəsində, iş yerində axtarış, şəxsi axtarış, telefon və digər vasitələrlə danışıqına qulaqasma (cinayət başında yaxalanma halları istisna edilməklə) Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi sədrinin razılığı olmadan həyata keçirilə bilməz. Bu halda dərhal Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin sədrinə məlumat verilməklə, müvafiq sənədlər təqdim edilir. O, razılıq vermədikdə, tutulmuş və yaxud həbs olunmuş şəxs dərhal azad edilir. Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun toxunulmazlığına dair həmin hərəkətlər Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun razılığı olmadan həyata keçirilə bilməz. Prokurorluq işçisinin barəsində cinayət işini yalnız Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru başlayır və cinayət işi Baş Prokurorluqda istintaq edilir.

Bizim zənnimizcə, bir sıra milli və beynəlxalq qanunvericilik və təcrübə araşdırma materiallarına əsaslanaraq, yuxarıda qeyd edilən şəxslərin toxunulmazlığı haqqında müddələrin hüquqi dövlət, ümumbəşəri, demokratik dəyərlər prinsiplərinin və korrupsiyaya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi zəruriliyi müstəvisi baxımından təkmilləşdirilməsi vacibdir.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) səlahiyyətləri müddəti ərzində toxunulmazdır (Azərbaycan Respublikasının “İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında” Qanunun 6-cı maddəsi). Müvəkkil səlahiyyət müddəti ərzində cinayət başında yaxalanma hallarından başqa, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz, tutula və saxlanıla bilməz, onun barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilməz, axtarısa məruz qala bilməz, şəxsi müayinə edilə bilməz. Müvəkkil cinayət başında yaxalanarsa, onu tutan orqan bu barədə 24 saat müddətində Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroruna və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə xəbər verməlidir. Müvəkkilin toxunulmazlığı həmçinin onun mənzilində, xidməti otağına, nəqliyyat və rabitə vasitələrinə, poçt-teleqraf yazışmalarına, şəxsi əmlakına və sənədlərinə də şamil olunur.

“ƏAF haqqında” Qanunun 10-cu maddəsində göstərilən bütün əməliyyat-axtarış tədbirlərinə şamil olunan qanunverici tərəfindən onların aparılmasının şərtləri müəyyənləşdirilir (maddə 13) və onları iki qrupa bölmək olar:

- a) məhkəmənin icazəsi tələb olunan tədbirlər;
- b) əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən DİO-nun səlahiyyətli şəxsinin (rəhbərinin) qərarını tələb edən tədbirlər.

Birinci qrupa insan və vətəndaşın konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləri (son zamanlar «iti» əməliyyat-axtarış tədbirləri kimi də ifadə edilir) daxildir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qanuniləşdirilmiş bu növ insan hüquqlarına yazışmanın gizliliyi (mad. 32), telefon danışıqlarının, poçt, teleqraf və digər məlumatların gizliliyi, habelə mənzil toxunulmazlığı (mad. 33) daxildir. Müvafiq olaraq vətəndaşların göstərilən hüquqları mənzilə baxışın keçirilməsi, telefon danışıqlarına gizli qulaqasma, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin məxfi yoxlanılması, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması və CPM-in 445.1.5-ci maddəsində nəzərdə tutulan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi nəticəsində pozula bilər. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun (mad. 13, I-IV hissələr) bu qrup tədbirlərin tətbiqi üçün konkret şərtləri nəzərdə tutur.

«ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində və CPM-nin 445.1.5-ci maddələrində əhatə olunan tədbirlərin tətbiqinin aşağıdakı şərtlərini də aid etmək olar.

«ƏAF haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinin IV hissəsinin 1-5-ci bəndlərində qeyd edilən hallarda (bax: səh. 138) əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə məhkəmənin (hakimin), istintaq orqanının və ƏAF-nin səlahiyyətli subyektinin (idarə, şöbə, bölmə və s. rəhbərləri) qərarının qəbul edilməsinin mümkünlüyü qeyd olunmuşdur.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsi üçün qanunvericiliklə nəzərdə tutulan («ƏAF haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin VI hissəsinin 1, 2-ci bəndləri, CPM-in 446 və 447-ci maddələri) əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilmə və onların keçirilməsinə baxılma müddətlərinin, həmçinin hakim tərəfindən çıxarılan qərarın icra müddətinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu tədbirlərin keçirilmə müddəti onların keçirilməsinə dair qərar qəbul ediləndən sonra sutka ilə hesablanır və bu müddət 6 aydan çox olmamalıdır. Bu müddətin axınına fasilə verilmir. CPM-də əməliyyat-axtarış tədbirinin (CPM-in 445.1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş) keçirilməsinə dair ibtidai istintaqa prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora ƏAF-nin subyektini tərəfindən təqdim olunan vəsatətə əsasən, məhkəməyə müvafiq qərarın çıxarılması barədə təqdimatın göndərilməsi və yaxud vəsatətin müdafiə edilməsindən imtina olunmasının müddətinə dair konkret göstərişlər yoxdur. Bu isə öz növbəsində cinayətkarlığa qarşı mübarizənin fasiləsizliyi, ardıcılığı, həmləliyi, səmərəliliyi, həmçinin qanunçuluğun təmin olunmasında müəyyən problemlərin, çətinliklərin yaranması üçün şərait yaradır. Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı hakimin qərarının sürəti həmin qərar çıxarıldıqdan sonra, 3 (üç) gündən gec olmayaraq vəsatəti göndərən şəxsə, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir. Bir sözlə, aparılan araşdırmaların nəticələrinə əsaslanaraq, bizim fikrimizcə, CPM-nin 444-448-cü və həmçinin 452, 453 və 454-cü maddələrinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsində göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş əsaslar olduğu hallarda ƏAF-nin subyektləri hakimin qərarı olmadan da insan və vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran ƏAT-ni həyata keçirə bilərlər. Qanunverici belə hallara aşağıdakıları aid edir:

- şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusilə təhlükəli dövləti cinayətlərin qarşısının alınması üçün telefon danışıqlarına qulaq asıla, poçt, teleqraf və göndərişləri yoxlanıla, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiya çıxarıla, habelə insanlar güdülə bilər;

- cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, cəzaçəkmə müəssisələrindən və ya həbsdən qaçmış və gizlənən şəxslərin yaxalanması, yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün binalara, o cümlədən yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə baxış keçirilə bilər.

Bu qeyd edilən hallarda ƏAF-nin subyektləri həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidirlər.

Ayrı-ayrı şəxslərin həyatı, sağlamlığı və mülkiyyətinə təhlükə yaranarsa, həmçinin hər hansı bir şəxsə zor işlədilməsi, hədə-qorxu ilə tələb etmə və hüquqazidd digər hərəkətlər tətbiq edilməsi təhlükəsinin aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsi zəruri olduqda, onların telefonu və ya digər danışıq cihazları ilə aparılan

danışıqlara həmin şəxsin ərizəsi əsasında müvafiq ƏAF-nin subyekti tərəfindən qulaq asıla bilər. Aparılan danışıqları yazmaq üçün istifadə olunan cihaz və qurğular abunəçinin ünvanına daxil olan zənglər üzrə danışıqların qeyd olunması üçün işə düşür.

«ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsi ilə əhatə olunan II qrup ƏAT-nə vətəndaşların sorğusu, soraqlaşma, məktubların yoxlanılması, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi, nəzarət qaydasında mal alınması, nəzarətli göndəriş, müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil olma, əməliyyat eksperimenti və s. aid etmək olar.

«ƏAF haqqında» Qanunun 12-ci maddəsinə əsasən, ƏAT-ləri ƏAF-nin səlahiyyətli subyektlərinin qərarları, yazılı tapşırıqları və sorğuları əsasında həyata keçirilir. Lakin bu qərarların yazılı və şifahi qaydada qəbul edilməsinə dair qanunda göstəriş yoxdur və bu məsələləri qanunverici orqan ƏAF-nin səlahiyyətli subyektlərinin öhdəsinə verir (yəni, ƏAF-nin idarə səciyyəli normativ aktları ilə müəyyən olunur). Bununla yanaşı, qeyd edilən maddənin II hissəsində qeyd edilir ki, bütün tədbirlərin həyata keçirilməsi barədə qərarda, yazılı tapşırıqda və rəsmi sorğuda belə tədbirin zəruriliyi əsaslandırılmalıdır. Qeyd edilən maddənin III hissəsində Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 3-5, 8-10-cu bəndlərində nəzərdə tutulmuş ƏAT-nin keçirilməsi barədə qərarda bundan başqa aşağıdakı rekvizitləri mütləq qaydada öz əksini tapması qeyd edilmişdir:

1. müvafiq tədbir keçirmək təklifi verən əməkdaşın soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;
2. haqqında tədbir keçirilməsi təklif edilən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və ya obyektin təsviri;
3. müdaxilə xarakterli üsul və vasitələrin tətbiqi;
4. adi təhqiqat üsulu vasitəsi ilə zəruri məlumatın alınmasının qeyri-mümkünlüyünün əsaslandırılması;
5. müdaxilə xarakterli üsul və vasitələrin tətbiqinin nəzərdə tutulan müddəti;
6. tədbir keçirilməsi ilə əlaqədar əldə edilə bilən nəticə.

ƏAF subyektlərinin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və taktikasını, onun nəticələrinin sənədləşdirilməsi və cinayət prosesində istifadə edilməsinə dair idarə səciyyəli normativ aktlarına, ƏAF sahəsində qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinə, hüquq yaradıcılığı və qanunşünaslıq elminin əsaslarına, xarici dövlətlərin bu istiqamətdə təcrübəsinə və xüsusilə də qanunçuluğun təmin edilməsi prinsiplərinə söykənərək, ƏAT-nin keçirilməsi ilə bağlı sənədlərin məzmunu da müxtəlif qaydada təsnif oluna bilər. Məsələn, əməliyyat eksperimenti, nəzarət qaydasında mal alınması, nəzarətli göndəriş, cinayətkar qruplara, kriminogen obyektlərə daxil olma, hüquqi şəxsin yaradılması kimi əməliyyat-axtarış tədbirləri ƏAF-nin səlahiyyətli subyekti tərəfindən təsdiq olunmuş yazılı qərar əsasında həyata keçirilir. Bu sənədlərin prokuror və yaxud məhkəmə ilə razılaşdırılması tələb olunmur.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, cinayətkar qruplara, kriminogen obyektlərə daxil edilmə, hüquqi şəxsin yaradılması kimi ƏAT-nin, həmçinin narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının nəzarətli göndərişlərinin tətbiqinə yalnız mütəşəkkil cinayətkar qurumlar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması, həmin cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar olaraq yol verilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsində belə bir mühüm halı nəzərə almaq vacibdir: obyektiv səbəblərdən ƏAT-nin tətbiqini qeyri-mümkün edən

şərait yarandıqda (qarşısı alın bilməyən fəvqəladə hadisə baş verdikdə, qarşısı alın bilməyən qüvvə mane olduqda və ya ictimai təhlükəsizliyə real təhlükə yarandıqda), belə tədbirlərin həyata keçirilməsi dayandırılır.

Öz qulluq mövqeyinə görə məxfi məlumatlara və ya xüsusi icazə tələb edən işlərə buraxılan şəxsləri və yaxud ƏAF-nin subyektləri ilə məxfi əməkdaşlığa cəlb edilmək üçün seçilmiş namizədləri yoxlamaq üçün insan və vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan ƏAT-nin keçirilməsinə yol verilmir.

Vətəndaşların sorğusu, soraqlaşma, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi, müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması kimi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi mövcud əməliyyat situasiyasından asılı olaraq bilavasitə əməliyyat işçisi tərəfindən qərar çıxarılmadan həyata keçirilə bilər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, tətbiqi və bilavasitə həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlərin də ƏAF-nin subyektləri üçün çox önəmlidir. Məsələn, ölkə Prezidentinin 19 iyun 2007-ci il tarixli «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsində ƏAF subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Fərmanına müvafiq olaraq binaların, o cümlədən yaşayış binalarının, habelə digər qapalı tikililərin, qurğuların, torpaq sahələrinin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsini DİN, MTN və dövlət sərhəddinin mühafizəsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti həyata keçirir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, əgər Vergi Nazirliyinin əməliyyat aparatları öz səlahiyyətləri çərçivəsində bu tədbiri tətbiq edə bilsələr, daha dəqiq desək, onu tətbiq etmək hüququndan istifadə edərək qərar çıxarmalı və onu DİN və ya MTN-ə göndərməlidirlər. Sonuncular isə bu tədbirləri bilavasitə həyata keçirib nəticələrini sorğu edən Vergi Nazirliyinə verməlidirlər.

Bir sıra əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin çoxmüəlləli və mürəkkəb olmasını, onların keçirilməsində ƏAF-nin bir neçə subyektinin iştirakının zəruriliyi, belə tədbirlərin keçirilməsində ƏAF-nin bir çox metodlarından və bir sıra digər ƏAT-dən istifadə edilməsini nəzərə alaraq, tədbirin keçirilməsinə dair qərardan başqa, tədbirin səmərəli keçirilməsi və tədbir iştirakçılarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ƏAF-nin subyektləri arasında qarşılıqlı işgüzar əlaqələrin yaradılması məqsədilə xüsusi tədbirlər planlarının hazırlanması vacib sayılır. Məsələn, mülki dövriyyəsi qadağan olunmuş əşyaların və maddələrin beynəlxalq nəzarətli göndərişinin (yəni göndərilən əşya və maddələrin göndərildiyi ölkə xarici dövlət olduğu halda) həyata keçirilməsi barədə qərar çıxaran ƏAF-nin səlahiyyətli subyekti (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanına müvafiq olaraq MTN və DGK qərar qəbul edə bilər) tədbirlər planı hazırlayır və onun məzmunu ilə şəraitdən asılı olaraq gizli müşahidə, insanların güdülməsi, telefon danışığına qulaq asma, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması və s. əməliyyat-axtarış tədbirləri, həmçinin nəzarətli göndərişin iştirakçılarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və MTN, DİN və s. hüquq-mühafizə orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətlə bağlı tədbirlər əhatə olunur.

Yekunda onu da qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün əməliyyat aparatlarının əməkdaşları onların məzmun və mahiyyətini bilməklə yanaşı, ilk növbədə qanunvericilik aktları ilə onların təşkili və taktikasına verilən tələbləri yaxşı bilməli və ciddi riayət etməlidirlər. Bu tədbirlərin həyata keçirilmə səbəb və əsaslarını, habelə şərtlərini dərk edib və rəhbər tutmaqla, onların həyata keçirilməsində cinayətkarlığa qarşı mübarizənin müxtəlif istiqamətlərində yüksək nəticələr əldə etmək olar.

§ 30. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi

«ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulan kompleks əməliyyat-axtarış tədbirləri kompleks əməliyyat-axtarış hərəkətlərindən ibarət olub, hazırlanması və keçirilməsi müddəti bir neçə saatdan 6 aya və daha çox müddətə qədər vaxt apara bilər. Bununla əlaqədar, cinayətkarlıqla mübarizədə operativliyin, həmləliyin təmin edilməsi məqsədilə bu tədbirlərin keçirilməsi üçün səbəb və əsas olmalıdır. Səbəblər əməliyyat işçisinə əməliyyat-axtarış münasibətləri sahəsinə aid olan hüquqazidd əməllər haqqında daxil olan məlumatlar ola bilər. Səbəblər həm yazılı məlumatlarda (əməliyyat-xidməti sənədlər, müstəntiqin tapşırıqları və s.), həm də əgər kriminoloji situasiyalara cəld reaksiya tələb olunursa, şifahi məlumatlarda ifadə oluna bilər.

«ƏAF haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinin II hissəsi ilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı səbəblər göstərilmişdir:

1. fiziki şəxslərin ərizələri;
2. müəssisə, idarə və təşkilatların vəzifəli şəxslərinin müraciətləri;
3. kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmuş məlumatlar;
4. ƏAF subyektlərinin bilavasitə əldə etdikləri məlumatlar;
5. ƏAF-nin digər subyektlərinin yazılı sorguları;
6. Azərbaycan Respublikası ali dövlət hakimiyyəti orqanlarını və xüsusi obyektlerini mühafizə edən orqanlarının yazılı sorguları;
7. cinayət işləri üzrə təhqiqatı və ya istintaqı aparan şəxslərin yazılı tapşırıqları;
8. xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının və ya müvafiq beynəlxalq təşkilatlarının rəsmi sorguları;
9. kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti subyektlərinin yazılı sorguları.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsaslar aşağıdakılardır («ƏAF haqqında» Qanunun III hissəsi):

1. məhkəmənin (hakimin) qərarları;
2. istintaq orqanlarının qərarları;
3. əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarları;

«ƏAF haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinin IV hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə məhkəmənin (hakimin), istintaq orqanının və ya ƏAF-nin səlahiyyətli subyektinin qərarı yalnız aşağıdakı hallarda qəbul oluna bilər:

1. başlanmış cinayət işi mövcud olduqda;
2. cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsaslar olmasa da, cinayəti hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxs barəsində etimad doğuran, məlum və qərəzsiz mənbədən məlumat daxil olduqda;
3. dövlət təhlükəsizliyinə və ya müdafiə qabiliyyətinə təhlükə yaradan hadisə baş verdikdə, yaxud onun qarşısı alındıqda;
4. şəxs məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizləndikdə, cəza çəkməkdən boyun qaçırdıqda, yaxud itkin düşdükdə;
5. naməlum meyit aşkar edildikdə;

Əsas nəzəri nöqtəyi-nəzərdən əməliyyat reaksiyası tələb edən ictimai təhlükəsizliyin və hüquqazidd əməllərin bilavasitə təhlükə yaradan əlamətlər haqqında səbəbdə göstərilən məlumatlardır. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin əsasları 2 cür təsnif oluna bilər: faktiki və hüquqi (formal).

Faktiki əsaslar – əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin bilavasitə obyektiv səbəbləridir. Bu səbəblər konkret hüquqazidd hərəkətlər haqqında faktiki məlumat və yaxud qanunvericilik göstərişi şəklində təqdim olunur (mad. 11, II hissə).

Səbəbin xarakterinə görə faktiki məlumatlar arasında onlar belə fərqləndirilir:

- cinayətin törədilməsinin qarşısının alınması və latent səciyyəli cinayətlərin aşkar olunması vəzifəsinin həll edilməsi vacibliyi;
- cinayətin törədilməsi barədə məlumatların mövcudluğu;
- şəxsin itkin düşməsi barədə məlumatlar;
- Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsinin yerinə yetirilməsi vacibliyi.

Hüquqi əsaslar – əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi və yaxud digər normativ aktlarda nəzərdə tutulmuş və əməliyyat işçisinə daxil olmuş faktiki məlumat mənbələridir (bir qayda olaraq sənədləşdirilmiş). Burada əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin faktiki əsası barədə məlumatlar göstərilməlidir.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi üçün ən mühüm əsas kimi konkret fakt, hadisə üzrə başlanmış cinayət işinin mövcudluğu nəzərə alınmalıdır. Bu zaman cinayət işinin təhqiqat orqanı, müstəntiq və ya məhkəmə tərəfindən qaldırılmasının əhəmiyyəti yoxdur.

Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinə əsasən, cinayət işi prokurora göndərildikdən sonra təhqiqat orqanı (əməliyyat aparatı) bu iş üzrə təxirəsalınmaz əməliyyat-axtarış tədbirlərini müstəntiqin tapşırığı ilə keçirə bilər. «ƏAF haqqında» Qanunun 12-ci maddəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi barədə qərar, yazılı tapşırıq və ya rəsmi sorğu yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi əsasında belə səlahiyyətə malik olan şəxs tərəfindən verilə bilər. Cinayət törətmiş şəxs aşkar olunmadığı halda təhqiqat orqanı (əməliyyat aparatı) cinayət törətmiş şəxsin müəyyənləşdirilməsi üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirməlidir və onun nəticələri barədə müstəntiqi xəbərdar etməlidir.

Müstəntiqin ayrıca tapşırığı olmadıqda, əməliyyat işçisinin lazımi əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi barədə müstəqil normativ aktlarda müəyyənləşdirilmiş qaydada qərar qəbul etməyə hüququ vardır. Bu halda öz fəaliyyətinin gedişi və nəticələri barədə əməliyyat işçisi müstəntiqə öz təşəbbüsü ilə məlumat verir. Əməliyyat işçisinin fəallığı müstəntiqin imzaladığı tapşırığın olmamasına əsaslanaraq məhdudlaşdırılmamalıdır və tamamilə onun peşəkarlığından, ixtisasından və cinayətlərin açılmasında qeyri-aşkar metodların tətbiqi nəticələrini bilməyindən asılıdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi üçün əsaslardan biri də əsas etibarilə əməliyyat-axtarış yolu ilə əldə olunan aşağıdakı məlumatlardır: hazırlanan, törədilən və yaxud törədilmiş hüquqazidd hərəkətlərin əlamətləri barədə məlumatlar.

Hazırlanan, törədilən və yaxud törədilmiş hüquqazidd hərəkət dedikdə, cinayətin müxtəlif mərhələlərdə törədilməsi nəzərdə tutulur: başa çatmış və başa çatmayan cinayət (CM, mad.27).

Hüquqazidd əməlin əlamətləri barədə məlumatlar vətəndaşların məktublarında, ərizələrində, idarə və müəssisələrin vəzifəli şəxslərinin məlumatlarında, kütləvi-informasiya vasitələrində, habelə məxfi mənbələrdən daxil olmuş məlumatlarda olur. Bu, bir qayda olaraq, cinayətlərin əlamətləri barədə ilkin məlumatlardır və onlarda cinayət işinin başlanması üçün hələ kifayət qədər əsas olmur və bu məlumatların əməliyyat-axtarış yolu ilə yoxlanmasına ehtiyac duyulur. Onlar üzrə qərarın qəbul edilməsi, bir

qayda olaraq, vaxt qıtlığı (çatışmamazlığı), məlumatların ziddiyyətliyi və məhdudluğu ilə müşayiət olunur.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət, hərbi, iqtisadi və ekoloji təhlükəsizliyinə təhlükə yaradan hadisələr və onlar haqqında məlumatlar insanların iradəsindən asılı olmayaraq mövcud ola bilər. Bununla belə, hərəkət (əməl) dedikdə, qanunvericilik cəmiyyət üçün təhlükəli, fəal əməli, davranışı nəzərdə tutur.

Təhqiqat orqanlarından, istintaqdan və məhkəmədən gizlənən və yaxud cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslər haqqında məlumatlar müstətiqin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalı şəxs barədə axtarış elan edilməsi barədə tərtib etdiyi qərarla, DİO-nun istiqamətvericilərində, axtarış tapşırıqlarında, habelə, məxfi mənbələrdən alınan məlumatlarda göstərilə bilər. Gizlənən şəxslərə aşağıdakılar aiddir:

- həbslə bağlı olmayan qətimkan tədbirini pozmuş müttəhimlər;
- ibtidai istintaq zamanı həbsdən qaçmış müttəhimlər;
- müşayiət edilən zaman qaçmış müttəhimlər;
- cəzaçəkmə müəssisələrindən qaçmış məhkumlar və s.

İtkin düşmüş şəxslər və şəxsiyyəti müəyyən edilməmiş (tanınmamış) meyitlərin aşkar olunması barəsində məlumatlar vətəndaşların, vəzifəli şəxslərin ərizələrində və digər mənbələrdə ola bilər.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsinin səbəblərinə, habelə müstətiqin, təhqiqat orqanının tapşırığı, prokurorun göstərişi və yaxud məhkəmənin baxılan iş üzrə qərarı da aiddir. Bu zaman tapşırıq müstətiq tərəfindən yazılı şəkildə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hər bir subyektinin əməliyyat-axtarış orqanına verilə bilər.

Müstətiqin yazılı tapşırığında aydınlaşdırılmalı məsələlər dəqiq ifadə olunur və onların yerinə yetirilməsi üçün zəruri məlumat qeyd olunur. Tapşırığın yerinə yetirilmə müddəti 10 gündən artıq olmamalıdır. Onun bu müddət ərzində yerinə yetirilməsi mümkün olmadıqda, müvafiq əməliyyat aparatının rəhbəri və müstətiq yeni icra müddətini yaranmış şəraiti nəzərə alaraq müəyyən edirlər.

Tapşırığı yerinə yetirərkən müstətiq ona məlum olan məlumatları (tapşırığın yerinə yetirilməsini şərtləndirən və asanlaşdıran) əməliyyat işçisinə verə bilər, lakin ona tapşırığın icrası ilə bağlı müəyyən qüvvə, vasitə və metodların istifadə edilməsi barədə göstəriş verməyə onun hüququ yoxdur, çünki bu yalnız əməliyyat-axtarış orqanlarının səlahiyyətlərinə aiddir.

Qeyd edək ki, cinayət işi prokurora göndərildikdən sonra təhqiqat orqanı bu iş üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərini yalnız müstətiqin tapşırığı və nəticələri barədə məlumatlandırmaqla keçirə bilər.

Prokuror CPM-in 84.5.7-ci maddəsinə əsasən təhqiqat orqanına əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi barədə yazılı göstərişlər verməyə də səlahiyyəti vardır. Lakin bu cür göstərişlər gizli tədbirlərin keçirildiyi yerlərə və onların keçirilmə vaxtına, habelə onları həyata keçirərkən istifadə olunmuş qüvvə və vasitələrə aid edilməməlidir. Bütün bu məsələlər müstətiq surətdə əməliyyat aparatının rəhbəri tərəfindən həll olunur.

Əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirən orqanlar üçün Azərbaycan Respublikası CPM-in 53.1.3 və 278-ci maddələrinə əsasən, istintaqdan gizlənmiş təqsirli şəxsin axtarışı haqqında qərarın da icra edilməsi vacibdir.

Müstətiqin göstərişi ilə keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirinin nəticələri əməliyyat işçisinin raportu ilə rəsmiləşdirilir. Bu raportda cinayətin açılması, istintaqı və yaxud məhkəməyə iş üzrə qərarın çıxarılması üçün əhəmiyyəti olan məlumatlar verilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi üçün səbəblərdən biri də Azərbaycan Respublikası dövlət orqanlarının, habelə xarici dövlətlərin, beynəlxalq hüquq-mühafizə təşkilatlarının və hüquq-mühafizə orqanlarının Azərbaycanın beynəlxalq müqavilələrinə müvafiq olaraq yazılı və rəsmi sorğuları da aiddir.

Sorğu - əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin həlli üçün əhəmiyyəti olan və faktiki məlumata malik olan digər orqana göndərilən rəsmi əməliyyat-xidməti sənəddir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən digər hüquq-mühafizə orqanlarına bunlar aiddir: DİN, MTN, ƏN, FHN, VN, XDMX, DSX, DGK, KQMİ.

Beynəlxalq miqyasda tanınmış və hüquq-mühafizə funksiyasını həyata keçirən təşkilat cinayət polisinin Beynəlxalq təşkilatıdır (İnterpol). Ona 177 dövlət, o cümlədən Azərbaycan (1992-ci ildən) daxildir. İnterpolun qərargahı Lion (Fransa) şəhərində yerləşir.

Bundan başqa, 1991-ci ildə Avropol (narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə aparan Avropa Şurasının orqanı) yaradılmışdır. Lakin, Azərbaycan Avropol haqqında Konvensiyaya hələ qoşulmaq mərhələsindədir.

Əməliyyat aparatlarının daha sadələşdirilmiş qarşılıqlı münasibətləri MDB-yə daxil olan ölkələrin DİN-ri arasında mütəşəkkil cinayətkarlıqla və təhlükəli cinayətlərin digər növləri ilə mübarizə üzrə birgə tədbirlərinə dair dövlətlərarası proqram əsasında qurulur.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin daha bir əsası müdafiə olunan şəxslərə aid təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi barədə qərardır. Hakimlər, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları "Hakimlərin, hüquq-mühafizə orqanlarının işçilərinin dövlət tərəfindən müdafiə edilməsi haqqında" (1988) Qanuna əsasən müdafiə olunurlar. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən aşağıdakı şəxslər müdafiə olunurlar:

1. bütün növ məhkəmələrin hakimləri;
2. prokurorlar;
3. müstəntiqlər;
4. təhqiqat, istintaq aparan şəxslər;
5. əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər;
6. ictimai asayışı və ictimai təhlükəsizliyi təmin edən, habelə cinayət işləri üzrə məhkəmənin hökmlərini, qərarlarını, istintaq orqanlarının və prokurorların qərarlarını həyata keçirən əməkdaşlar:

- 6.1. cinayət-icra sistemi orqanlarının və idarələrinin əməkdaşları;
- 6.2. silahlanmış cinayətkarların, qanunsuz silahlı təşkilatların və digər mütəşəkkil cinayətkar qrupların cinayətkar hərəkətlərinin qarşısının alınmasında bilavasitə iştirak edən DİN-in və digər hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları;

7. kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyətini həyata keçirən orqanların əməkdaşları;
8. dövlət gömrük, vergi, fəvqəladə hallar orqanlarının əməkdaşları;
9. dövlət sərhəd xidməti, xüsusi dövlət mühafizə xidmətinin əməkdaşları;
10. məhkəmə icraçıları;
11. ov fondu ərazisində ov qaydalarının gözlənilməsinə nəzarət edən orqanların, dövlət meşə və sanitariya-epidemioloji nəzarət orqanlarının, maliyyə orqanlarının, auditor palatasının işçiləri;

12. 1-12-ci bəndlərdə qeyd edilən şəxslərin yaxın qohumları və s.

Rus alimi O.A.Zaytsevin «Cinayət prosesinin iştirakçılarının dövlət müdafiəsinin hüquqi və nəzəri əsasları» adlı monoqrafiyasında (M. 1997, səh. 88) qeyd edilir ki, ibtidai istintaqı aparan əməkdaşların ünvanına belə hədələr daha çox səslənir: qisas alma (83 %),

qətl (33 %), yaxın adamlara qarşı zorakılıq (17 %), namus və ləyaqəti alçaldan məlumatların yayılması (12 %), əmlakın məhv edilməsi (12 %).

Müdafiə edilən şəxslərə aid təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi səbəbləri aşağıdakılardır:

- vəzifəli şəxsin xidməti fəaliyyəti ilə əlaqədar həyatına, sağlamlığına, əmlakına qəsd etmək təhlükəsi barədə ərizəsi;

- məhkəmə sədrələrinə və yaxud hüquq-mühafizə orqanı rəhbərinə göstərilən şəxsin təhlükəsizliyinə real təhlükənin mövcudluğu barədə müraciəti;

- təhlükəsizliyi təmin edən orqan tərəfindən vəzifəli şəxslərə qarşı təhlükənin mövcudluğu haqqında əməliyyat məlumatının alınması və s.

Göstərilən şəxslər kateqoriyasına onların təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi barədə məlumat verilir. Bu zaman bu şəxslərin konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran tədbirlərin keçirilməsinə məhkəmə qərarı olmadan onların yazılı razılığı ilə yol verilir. Müdafiə və bu zaman əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi idarə (təşkilati) səciyyəli normativ aktlarla müəyyənləşdirilir. Hal-hazırda qeyd edilən normativ aktların bir qisminin hazırlanmasına və digərlərinin yenidən işlənməsinə ehtiyac vardır.

Qanunla təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi həvalə edilən orqanlar müəyyənləşdirilmişdir. Bu orqanlar DİO, MTN və s.-dir. Onlarda xüsusi xidmətlər yaradılmışdır (məsələn, DİN, ƏN, DGK və digər daxili təhlükəsizlik xidmətləri). Hal-hazırda DİN-də bu funksiya Daxili Təhlükəsizlik İdarəsinin üzərinə qoyulub.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar öz səlahiyyətləri çərçivəsində, habelə aşağıdakı qərarları qəbul etmək üçün zəruri olan məlumatları toplamaq hüququna malikdirlər:

1. Dövlət sirrini təşkil edən məlumatlara buraxılış barədə əməliyyat-axtarış orqanı tərəfindən aparılan yoxlama tədbirlərinin istiqaməti və həcmi şəxsin buraxılacağı (tanış olacağı) məlumatların məxfilik dərəcəsindən asılıdır. Əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi prosesində dövlət sirrini təşkil edən məlumatlarla buraxılışa (belə məlumatlarla tanış olmağa) yol verməyən əsaslar müəyyən olunur («Dövlət sirri haqqında» Qanunun 23-cü maddəsi);

2. İnsanların həyatı, sağlamlığı, ətraf mühit üçün yüksək təhlükəli olan obyektlərin istismarı ilə bağlı işlərə buraxılış barədə.

Belə obyektlərə təhlükəli radiasiya materiallarının və yaxud nüvə silahı komponentlərinin istehsalı, dövriyyəsi, saxlanması, kimyəvi, təhlükəli, bakterieoloji, radioaktiv maddələrin və onların tullantılarının istifadəsi ilə əlaqədar təşkilatlar və müəssisələr aiddir (dövlət, xüsusi, hərbi və qeyri-hərbi).

3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak etmək və yaxud onun həyata keçirilməsi nəticəsində alınmış materiallarla tanış olmaq, şəxslə əməliyyat-axtarış tədbirinin hazırlanması və keçirilməsi zamanı əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulması barədə.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yalnız qanuni səlahiyyətlərə malik olan şəxslər həyata keçirdiyinə və bu zaman alınan məlumatların böyük həcmində məxfi olduğuna görə əməliyyat-axtarış tədbirləri həmçinin əməliyyat aparatlarında xidmətə qəbul olunan, DİN, MTN və ƏAF-nin digər subyektlərinin ali məktəblərinə təhsil almağa namizəd olan şəxslər barədə keçirilə bilər, belə ki, onlar ali məktəblərə daxil olan halda öz funksional vəzifələrinə görə gizli sənədlərlə tanış olmaq hüququna malik olacaqlar. Konkret şəxslərin məxfi əməkdaşlığa cəlb olunması ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış məlumatlarının əldə edilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bunlar şəxs barəsində zəruri məlumatların alınması, əməkdaşlığın motivlərinin cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində imkanların

müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır. Bir sıra dövlətlərdə şəxsi detektiv və mühafizə fəaliyyəti haqqında qanunların qəbul edilməsi ilə əlaqədar olaraq müvafiq qərar qəbul etmək üçün aşağıdakı məlumatın da toplanmasına icazə verilir:

Şəxsi detektiv və mühafizə fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün icazənin verilməsi haqqında. Məsələn, qüvvədə olan qanunvericiliyə görə Rusiya Federasiyasında şəxsi detektiv və mühafizə fəaliyyəti üçün lisenziya verilir. Belə lisenziyalar DİO-nun lisenziya-icazə xidmətləri tərəfindən verilir. Rusiya Federasiyasının “RF-da şəxsi detektiv və mühafizə fəaliyyəti haqqında” Qanununa əsasən, DİO lisenziyaların verilməsi barəsində qərarın qəbul edilməsi üçün təqdim olunmuş sənədlərdəki məlumatların düzgünlüyünü müəyyənləşdirmək hüququna malikdir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin gedişində məlumatların yığılması, lisenziyaların verilməsinə maneçilik törədən əsasların (psixi xəstəlik, narkomanlıq, qəsdən cinayət törədilməyə görə məhkumluğu, cinayətkar fəaliyyət və s.) müəyyən edilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir.

Qeyd edilən əsaslar, yəni əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi üçün yuxarıda adları çəkilmiş əsaslar mövcud olduqda, əməliyyat işçisi təcrübəni, lazımı qüvvələri, vasitələri və vaxtı nəzərə alaraq, konkret hərəkətlərin keçirilməsi barədə qərar qəbul edir. Bununla belə, bəzi əməliyyat-axtarış tədbirləri vətəndaşların konstitusion hüquqlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırma bilər. Buna görə onların keçirilməsi zamanı müəyyən şərtlərə əməl etmək lazımdır.

§ 31. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi «ƏAF haqqında» Qanunun 16-cı maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri dedikdə, «ƏAF haqqında» Qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada hazırlanan, törədilən və ya törədilmiş cinayətlərin əlamətlərini, milli təhlükəsizlik üçün təhlükə yaradan hadisə və hərəkətlər, hazırlanan, törədilən və törədilmiş cinayətlərdə əsaslı şübhə doğuran, məhkəmədən, istintaqdan və təhqiqatdan və cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin cinayətkar əməllərini təsdiqləyən, sübuta yetirən faktiki məlumat və materiallar başa düşülür. Bu məlumatlar öz əksini əməliyyat-xidməti sənədlərdə tapır və bir qayda olaraq, raport, arayış, məlumat, akt, hesabat və s. kimi sənədlərlə rəsmiləşdirilir. Belə sənədlərə tədbirlər zamanı əldə olunmuş əşya və predmetləri, foto-kino, videoçəkilişləri, maqnit daşıyıcılarını, hal şahidlərinin izahatlarını və başqa materialları aid etmək olar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar bu qanuna müvafiq əldə edildikdə və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda, cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar bu tədbirlərin məqsədlərinə uyğun olmadıqda, onların aşkar edilməsi və ya hüquqi və fiziki şəxslərin əleyhinə istifadə edilməsi qadağandır.

Şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmiş məlumat açıqlandıqda, həmin şəxs bu məlumatın qanunsuz əldə edilməsinə və ya əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində xüsusi texnikanın tətbiqinə icazə alınmasına əsaslanaraq, ifadələrindən imtina və məhkəməyə şikayət edə bilər (Konstitusiyanın 60, 71-ci maddələri, «ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsi). Belə vəziyyətdə məhkəmə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin qanunvericiliyə uyğun olub-olmamasını araşdıraraq, mübahisəli məlumatların qanuni yolla əldə edilməsini və ya hüquqi baxımdan qüvvəsiz hesab olunmasını elan edir.

Qanunun tələblərinə riayət olunmadan əldə edilmiş məlumatlar dərhal məhv edilməlidir. İnsanın şəxsi həyatına, şərəfinə və ya ləyaqətinə aid olan, lakin tərkibində qanunla qadağan edilməmiş hərəkətlərin törədilməsindən xəbər verən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar saxlanıla bilməz və onlar məhv edilməlidir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsi, «ƏAF haqqında» Qanunun 4 və 16-cı maddələri).

Açılmamış cinayətlər üzrə insanların təhlükəsizliyinə və ya istintaqa ziyan vura biləcək əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır.

Hər hansı cinayətin törədilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarla tanış olmaq hüququ məlumatların mənbəyini aşkarlamamaq şərti ilə yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə verilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin cinayət prosesində istifadə edilməsinə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin icazəsi ilə yol verilir (məsələn, polis orqanının rəisi və ya onun əməliyyat işləri üzrə müavini). Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri cinayət işinin başlanması üçün səbəb ola bilər (CPM, maddə 208). Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin cinayət prosesində istifadə edilməsində Azərbaycan Respublikasının 15.11.1996-cı il tarixli «Dövlət sirri haqqında» Qanununun 5-ci, «Polis haqqında» Qanunun 6-cı, «ƏAF haqqında» Qanunun 20-ci, CPM-nin 137, 199-201-ci maddələrinin tələbləri, konspirasiya, məxfi kargüzarlıq qaydaları təmin olunmalıdır. Əgər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində istifadə olunursa, belə hallarda istintaq orqanları ilə əməliyyat aparatları (təhqiqat orqanları) arasında qarşılıqlı əlaqəni nizamlayan təşkilati normativ aktlar və CPM-nin tələbləri rəhbər tutulur (məsələn, DİN-in müvafiq əmri və s.).

§ 32. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror və məhkəmə nəzarəti

a) Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarəti

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarəti Azərbaycan Respublikasının «Prokurorluq haqqında» 7 dekabr 1999-cu il tarixli Qanununun 4-18-ci maddələri və «ƏAF haqqında» Qanunun 20-ci maddəsinə əsasən həyata keçirilir.

DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində qanunların icrasına yuxarı instansiyalı subyektlərdən əlavə, həmçinin prokurorluq orqanları tərəfindən nəzarət edilir. Bu nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirirlər.

ƏAF-yə nəzarətin ardıcılığını Baş Prokuror və belə səlahiyyətlərə malik olan prokurorlar müəyyən edir. ƏAF-in yoxlanmasına səbəb vətəndaşların ərizələri, şikayətləri, müəssisələrdən, təşkilatlardan daxil olan məlumatlar ola bilər. Prokurorluq orqanlarında ƏAF-yə nəzarətlə əlaqədar olaraq, məxfi kargüzarlıqla bağlı tələblərə cavab verən icraatı işi olur və bu, dövlət sirləri ilə bağlı olan məlumatların yayılması və itirilməsini təsdiq edən hallara yol verməmək üçün edilir. Prokuror ƏAF-in həyata keçirilməsi prosesində qanun pozuntularının yol verilməsini aşkar edərsə, ƏAF-in müvafiq subyektinə təqdimat göndərə bilər. Əgər əsas varsa, CM-in 302-ci maddəsinə əsasən cinayət işinin başlanmasına dair qərar qəbul edir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanun pozuntularına yol verilməsi barədə materiallar, məlumatlar və ya vətəndaşların yazılı ərizələri daxil olduqda, habelə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair müəyyən olunmuş qaydalar və qəbul olunmuş qərarların qanuniliyi yoxlanıldıqda, prokurorların

sorğuları əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəhbərləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəb və əsaslara dair sənədləri təqdim etməlidirlər.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuş halları istisna edilməklə, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilmiş şəxslərin əməliyyat-axtarış subyektlərinin ştatdankənar və məxfi əməkdaşlarının şəxsiyyəti haqqında məlumatlar həmin şəxslərin yazılı razılığı olduqda, prokurora təqdim edilə bilər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatlar prokuror nəzarətinin predmetinə daxil deyil. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar onlara verilən sənədlərdə əks olunan məlumatların məxfiliyini təmin etməlidirlər.

Məlumdur ki, «Dövlət sirri haqqında» Qanunda (maddə 5) və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 iyun 2005-ci il tarixli «Dövlət sirrinə aid olan məlumatların siyahısının təsdiq edilməsi haqqında» Fərmanında ƏAF sahəsində dövlət sirlərinə aid olan məlumatlar öz əksini tapmışdır. Ona görə də ƏAF-yə nəzarət edən prokurorlar dövlət sirlərinə buraxılışı rəsmiləşdirməli və onlar öhdəçilik götürməlidirlər.

b) əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti

Ölkəmizdə məhkəmə nəzarətinin əsas hüquqi mənbəyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və onun əsasında qəbul olunmuş qanunlardır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (12 noyabr 1995-ci il, 2002-ci il tarixli dəyişikliklərlə) «Məhkəmə hakimiyyəti» fəslinin 125-132-ci maddələrində bu sahədəki ictimai münasibətlərin tənzim olunmasının fundamental zəruri olan normaları əks olunmuşdur. Məsələn, 127-ci maddənin II hissəsində göstərilir ki, hakimlər işlərə qərəzsiz, ədalətli, tərəflərin hüquqi bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar. Bu maddənin V hissəsində qeyd edilir: «Bütün məhkəmələrdə işlərin icraatı açıq aparılır. İşə qapalı iclasda baxılmasına yalnız o halda icazə verilir ki, məhkəmə açıq icraatın dövlət və kommersiya sirrinin açılmasına səbəb olacağını güman edir və ya vətəndaşların şəxsi və ailə həyatının məxfiliyini qorumaq zəruriliyinin mövcudluğunu müəyyən edir.

CPM-in 447.1-ci maddəsinə əsasən, bu Məcəllənin 445-ci maddəsində göstərilən ƏAT-nin (altı tədbir) həyata keçirilməsi ilə bağlı müraciətlər qapalı məhkəmə iclasında baxılır.

ƏAF-yə məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 1997-ci il tarixli «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Qanununun tələbləri rəhbər tutulmalıdır. Məsələn, bu Qanunun 98-ci maddəsində («hakimlərin hüquqları») belə hüquqlar da öz əksini tapmışdır: «qanunla üzərlərinə qoyulmuş vəzifələrin (bu qanunla, digər qanunlarla, o cümlədən CPM və «ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsi) həyata keçirilməsi ilə əlaqədar öz sərəncamlarının yerinə yetirilməsini vəzifəli şəxslərdən və vətəndaşlardan tələb etmək; qanun pozuntularının törədilməsinə kömək göstərən səbəb və şəraitin aradan qaldırılması haqqında dövlət orqanlarına, digər təşkilatlara və vəzifəli şəxslərə təqdimatlar vermək; ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar vəzifəli və digər şəxslərdən məlumatlar almaq və s.»

«ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin V hissəsinə əsasən, ƏAF subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsin şikayətinin mahiyyəti üzrə qərarın qəbul edilməsi və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada müvafiq olaraq xidməti yoxlama və ya məhkəmə baxışı aparılmalıdır. Onun hərtərəfliyini və dolğunluğunu təmin etmək məqsədilə ƏAF-in subyekti

məhkəmənin qərarına əsasən, dövlət sirrinin, hərbi və xidmət sirrinin yayılması və ƏAF-in keçirilməsinə gizli surətdə yardım göstərən şəxslər haqqında məlumatlar istisna olmaqla, əməliyyat-qeydiyyat işinin məzmunu ilə şikayətçini tanış etməyə borcludur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsində «ƏAF haqqında» Qanunun 6-cı (ƏAF subyektlərinin vəzifələri) və 7-ci (ƏAF subyektlərinin hüquqları) maddələrində nəzərdə tutulan normalara riayət olunması ilə bağlı məsələlərə xüsusilə diqqət yetirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti prosesində «ƏAF haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin I hissəsində verilmiş normanın təmin olunmasına da xüsusilə diqqət yetirilməlidir. Bu hissə yeni redaksiyada aşağıdakı məzmunla əhatə olunur:

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar bu qanuna müvafiq əldə edildikdə və Azərbaycan Respublikası CPM-in tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda, cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər. Həmçinin, bu maddənin III hissəsində göstərilən redaksiyada verilən normanın cinayət prosesində təmin olunması da məhkəmə nəzarətində olmalıdır. Bu hissə aşağıdakı redaksiyada verilib: «Şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmiş məlumat açıqlandıqda, həmin şəxs bu məlumatın qanunsuz əldə edilməsinə və ya əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsində xüsusi texnikanın tətbiqinə icazə alınmasına əsaslanaraq, ifadələrindən imtina və məhkəməyə şikayət edə bilər. Belə vəziyyətdə məhkəmə ƏAT-in həyata keçirilməsinin qanuniliyini araşdırıb, mübahisəli məlumatların qanuni yolla əldə edilməsini və ya hüquqi baxımdan qüvvəsiz hesab olunmasını elan edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti prosesində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi) V hissəsinin, «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun normaları da rəhbər tutulur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı onu da nəzərə almaq lazımdır ki, «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» 5 mart 2004-cü il tarixli Qanunu ilə «ƏAF haqqında» Qanuna aşağıdakı redaksiyada 19.1-ci maddə əlavə olunub:

Maddə 19.1: Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir».

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarətini həyata keçirən hakim Azərbaycan Respublikasının 15 noyabr 1996-cı il tarixli «Dövlət sirri haqqında» Qanununun, Nazirlər Kabinetinin 17 oktyabr 2002-ci il tarixli Qərarının, «ƏAF haqqında» Qanunun 21-ci maddəsinin I hissəsinin tələblərini də rəhbər tutmalıdır. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 21-ci maddəsinin I hissəsində göstərilmişdir ki, ƏAF-in bu Qanunla müəyyən edilmiş məqsədlərə, əsaslara və ya şərtlərə əməl edilmədən təşkili və həyata keçirilməsi, onun keçirilməsi üçün etibar olunmuş iş və xidmətlə əlaqədar belə məlumatlarla tanış olmuş şəxslər onları yaymağa görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydaya müvafiq olaraq cinayət və intizam məsuliyyəti daşıyırlar.

ƏAT-in həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələlərə məhkəmə nəzarəti üzrə kargüzarlıqda dövlət sirlərinin mühafizəsi təmin olunmalıdır.

§ 33. Məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri, bu barədə məhkəməyə müraciət etmə və onlara baxılma qaydaları

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci («şəxsi toxunulmazlıq hüququ») və 33-cü («mənzil toxunulmazlığı hüququ») maddələrində insanların şəxsi və ailə həyatının, yazışma, telefon danışıqları, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatların toxunulmazlığı sirrini saxlamaq və mənzil toxunulmazlığı hüququna dövlət təminat verir. Bununla yanaşı, bu maddələrdə müəyyən olunmuşdur ki, qeyd edilən hüquqlara yalnız qanunla müəyyən olunmuş qaydada müdaxilə oluna bilər. 32-ci maddənin IV hissəsində göstərilmişdir ki, hər kəsin yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatların sirrini saxlamaq hüququ qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər. Qeyd edilən 33-cü maddənin II hissəsinə əsasən, hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququnun yalnız qanunla müəyyən olunmuş hallarda (məsələn, «Polis haqqında» Qanunun 24-25-ci maddələri) və ya məhkəmənin qərarı əsasında məhdudlaşdırılmasına yol verilir (mənzildə yaşayanların iradəsinə zidd olaraq oraya daxil olmaq olar).

«ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III-V hissələrində, 12-ci maddəsinin III hissəsində məhkəmənin (hakimin) qərarı ilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi və qərarın məzmununun əsas rekvizitləri göstərilib. Bununla yanaşı, insanların əsas konstitusiya hüquqları kimi qiymətləndirilən hüquqlarının (32, 33-cü maddələr və s.) məhdudlaşdırılması ilə bağlı hakimin icazəsi ilə həyata keçirilən tədbirlərin siyahısı, belə tədbirlərin keçirilməsinə dair müraciətlər və onlara baxılma qaydaları CPM-in 445-448-ci maddələrində öz əksini tapmışdır.

Bu tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsində «Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» 5 mart 2004-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə «ƏAF haqqında» Qanuna əlavə olunmuş 19.1-ci maddənin tələbləri də rəhbər tutulmalıdır.

Məhkəmənin qərarı əsasında aşağıdakı əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilir (CPM-in 445-ci maddəsi):

1. telefon danışıqlarına qulaqasma;
2. poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması;
3. texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən məlumatın çıxarılması;
4. binaya, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğu və ya torpaq sahələrinə daxil olma və onlara baxış keçirilməsi;
5. texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səs yazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə mənzilin müşahidə edilməsi;
6. insanların güdülməsi.

«ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarda yuxarıda göstərilən tədbirlər məhkəmənin qərarı olmadan, ƏAF-ni həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsinin əsaslandırılmış qərarı ilə həyata keçirilə bilər. Bu halda tədbiri həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsi müvafiq tədbir aparıldıqdan sonra, 48 saat müddətində tədbirin aparılması barədə əsaslandırılmış qərarı məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora təqdim etməlidir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məsələlərinin məhkəmədə baxılması üçün aşağıdakılar əsasdır (CPM-in 446-cı maddəsi):

- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsinin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı;

Vəsatətdə aşağıdakılar göstərilməlidir:

- onun tərtib edildiyi tarix, vaxt və yer;
- onu tərtib edən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;
- cinayət işinin olduğu halda, onun nə vaxt, kim tərəfindən və nə ilə əlaqədar başlandığı;
- tədbirin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar törədilən, qarşısı alınan və ya xəbərdar edilən cinayət haqqında məlumatlar;
- tədbirin həyata keçirilməsi nəticəsində kimin və hansı hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırıla biləcəyi;
- tədbirin həyata keçirilməsinin zəruriliyinin əsaslandırılması;
- tədbirin həyata keçirilməsi nəticəsində hansı nəticələrin əldə edilməli olduğu və nə üçün həmin nəticənin digər üsul və vasitələrlə əldə edilməsinin mümkün olmaması;
- tədbirin həyata keçirilməsinin hansı müddətdə, harada və hansı üsullarla nəzərdə tutulduğu;
- tədbirin həyata keçirilməsində hansı nəticələrin əldə edilməsinin güman edildiyi və həmin nəticənin hansı üsulla rəsmiləşdiriləcəyi;
- tədbirin həyata keçirilməsinin kimə həvalə edilməli olduğu;
- tədbirlə əlaqədar qanuni və əsaslı qərarın qəbul edilməsi üçün zəruri olan digər məlumatlar.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq edən materiallar vəsatətə əlavə edilməlidir. Həmin materiallar kifayət etmədikdə, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən hakim onların tamamlanmasını tələb etmək hüququna malikdir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məsələlərinə dair müraciətlərə hakim tərəfindən 24 saat müddətində təkbaşına, qapalı məhkəmə iclasında baxılır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məsələləri üzrə qapalı məhkəmə iclasında yalnız hakim, məhkəmə iclasının katibi, vəsatət vermiş şəxs və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən prokuror iştirak edirlər. Məhkəmə iclasında hakim iclası açır, hansı müraciətə baxılmasını elan edir, iştirakçıların səlahiyyətlərini yoxlayır, onlara hüquq və vəzifələrini izah edir.

Vəsatət vermiş şəxs öz vəsatətini şifahi əsaslandırır, hakimin və məhkəmə iclasının digər iştirakçılarının suallarına cavab verir. Məhkəmə iclasının nəticələri üzrə hakim vəsatətin təmin edilməsi və yaxud rədd edilməsi barədə qərar qəbul edir. Qərar çıxarıldıqdan sonra, onun surəti 3 (üç) gündən gec olmayaraq, vəsatəti vermiş şəxsə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir.

ƏAF subyektinin qeyd olunan ƏAT-in həyata keçirilməsinə dair müraciətləri, baxılmasının nəticələrinə dair yazışmalar məxfi kargüzərlik qaydalarına müvafiq olaraq təşkil edilib həyata keçirilir.

§ 34. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğun pozulmasına görə məsuliyyət

«ƏAF haqqında» Qanunun 21-ci maddəsi və CM-in 302-ci maddəsi və s. normativ-hüquqi aktlara əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı

qanunçuluğun pozulmasına görə müvafiq qaydada cinayət, inzibati və intizam məsuliyyətinə cəlb olunma nəzərdə tutulmuşdur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olmayan şəxslər tərəfindən belə tədbirlərin keçirilməsi, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan şəxslər tərəfindən həmin tədbirlərin qanunvericilikdə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan keçirilməsi şəxsin hüquq və qanunla qorunan mənafeələrinin əhəmiyyətli pozulmasına səbəb olduqda, həmçinin eyni əməllər informasiyanın gizli yolla götürülməsi üçün nəzərdə tutulan xüsusi texniki vasitələrdən istifadə edilməklə törədilməsinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur (CM, mad. 302). Eyni zamanda, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı «Dövlət sirrini yayma» (CM, mad. 284) və «məzmununda dövlət sirri olan» sənədlərin itirilməsinə (CM, mad. 285) görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilən zaman insanların şəxsi və ailə həyatının sirri olan məlumatların qanunsuz toplanmasına yol vermiş əməliyyat işçisi CM-in 156-cı maddəsi ilə məsuliyyət daşıyır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı insan hüquq və azadlıqları, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələri pozulduqda, habelə haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilmiş şəxsin hüquqpozmağa aidiyyəti təsdiq olunmadıqda, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin pozulmuş hüququ bərpa etməyə və vurulmuş maddi və mənəvi ziyanı ödəməyə borcludur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş hər bir şəxs ƏAF subyektinin tabe olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir.

Fəsil 6. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvələri

§ 35. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvələri

DİO-nun əməliyyat xidmətləri cinayətlərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması, açılması, məhkəmə, istintaq və təhqiqatdan gizlənən təqsirli şəxslərin, həmçinin cəzaçəkmə müəssisələrindən qaçan şəxslərin axtarışı və yoxlanılmasında ayrı-ayrı şəxslərin, ictimaiyyətin köməyindən geniş istifadə edirlər. Göstərilən qüvvələr şərti olaraq iki növə bölünür:

1. aşkar qüvvələr (polis orqanlarının və əməliyyat aparatlarının rəhbərləri, əməliyyat işçiləri, ştatdankənar polis əməkdaşları, yoldaşlıq məhkəmələri və s. kimi ictimai qurumlar);

2. gizli qüvvələr (ƏAF-ın subyektlərinə məxfilik əsasında könüllü köməklik etməyə razılaşan şəxslər).

Əsas aşkar qüvvələrə DİN-in (polis orqanlarının), onların əməliyyat aparatlarının səlahiyyətli rəhbərləri, əməliyyat işçiləri (CA, MCQM, NM xidmətlərinin əməkdaşları) daxildir. Belə aşkar qüvvələrin hüquq və vəzifələri «ƏAF haqqında» Qanunun 6, 7-ci maddələri, «Polis haqqında» Qanun, CPM-in müvafiq maddələri ilə və əsasən ƏAF subyektləri tərəfindən təsdiq olunmuş müvafiq normativ aktları ilə əhatə olunur.

Şəxslərin məxfi əməkdaşlığa seçilməsi, cəlb olunması, onlarla işin təşkili və istifadə olunması DİN-in normativ aktları ilə tənzimlənir. DİO-nun əməliyyat xidmətlərinə məxfi əməkdaşlığa Milli Məclisin deputatlarını, hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını, qanunvericilik və icra orqanlarının məsul vəzifəli şəxslərini cəlb etmək qadağandır.

Qeyd edilən şəxslərin (subyektlərin) əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə buraxılmasına dair qərarları, dövlət sirləri ilə bağlı öhdəlikləri olmalıdır. Belə şəxslərin cəlb edilməsinin

hüquqi əsasları «ƏAF haqqında» Qanunun 7, 9 və 17-ci maddələrində öz əksini tapmışdır. Məsələn, 7-ci maddədə (ƏAF subyektlərinin hüquqları) göstərilir:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə – məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq etmək;

- müqavilə və ya şifahi razılığa əsasən fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından və otaqlarından, nəqliyyat vasitələrindən və digər əmlakından istifadə etmək;

- konspirasiya məqsədlərinə uydurma idarə, müəssisə və ya təşkilat (hüquqi şəxs) yaratmaq, bu məqsədlə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxslərinin şəxsiyyətini, bu orqanların bölmə, təşkilat, bina və nəqliyyat vasitələrinin idarə mənsubiyyətini, eləcə də bu orqanlarla məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən vətəndaşların şəxsiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə etmək hüquqları verilmişdir.

«ƏAF haqqında» Qanunda (mad. 17) göstərilir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərində şəxslərin könüllü iştirakı bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir.

ƏAF-i həyata keçirən orqanlarla vətəndaşların əlaqəsi konfidensial (gizli, məxfi əməkdaş) və anonim ola bilər.

Aşkar köməklik göstərən şəxslər (vətəndaşlar) sonradan cinayət işləri üzrə şahid qismində iştirak edə bilər. Aşkar köməklik göstərən şəxslər polis orqanının rəhbərlərinin əmri ilə ştatdankənar şəxs qismində də fəaliyyət göstərə bilər (xüsusi vəsiqə verilməklə). Belə münasibətlər və ştatdankənar əməkdaşların hüquq və vəzifələri təşkilati-normativ aktlarla nizamlanır.

Anonim köməklik prosesində isə şəxs məlumatı əməliyyat aparatına təqdim edir, lakin anket məlumatlarının açıqlanmasını və cinayət prosesində iştirak etməsini istəmir. Belə hallar da qanunvericilik və təşkilati-normativ aktlarda nəzərdə tutulur.

Konfidensial köməklik şəxsin könüllü razılığı əsasında, qarşılıqlı anlaşma və bağlanmış müqavilə və digər əməliyyat-xidməti sənədlərlə nizamlanır («ƏAF haqqında» Qanunun 7 və 17-ci maddələri və DİN-in normativ aktları və s.). Belə köməklik müvəqqəti və uzunmüddətli ola bilər.

Konfidensial əsaslarla köməklik edən şəxslərin DİO qarşısında öhdəlikləri olur, onlar əməliyyat aparatının tapşırığı ilə fəal kəşfiyyat-axtarış işi aparırlar.

Konfidensial münasibətlər fəaliyyət qabiliyyəti olan, yetkinlik yaşına çatmış şəxslərlə həyata keçirilə bilər (milliyyət, vətəndaşlıq, cinsiyyət, təhsil, dini və ictimai qurumlara mənsubiyyət, siyasi baxışlar və s. məhdudiyət qoyulmur, lakin dövlət qulluğunda olan müəyyən vəzifəli şəxslərə, məhkəmə və s. orqanların bir sıra əməkdaşlarına məhdudiyət qoyula bilər).

§ 36. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində istifadə olunan xüsusi texnika

Xüsusi texniki vasitələrin ƏAF-də istifadə olunması «ƏAF haqqında» Qanunun 10, 13, 14-cü maddələri, ƏAF-in digər subyektlərinin və DİN-in müvafiq normativ aktları ilə nizamlanır.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə texniki vasitələrin tətbiqinin günü-gündən genişlənməsi, onların istifadə edilməsinin üsul və fəndlərinin təkmilləşməsi ilə əlaqədar olaraq ƏAF nəzəriyyəsində ƏAF-in vasitələrinə aid olan «əməliyyat texnikası» anlayışı altında xüsusi texniki vasitələrin öyrənilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Nəzəriyyədə əməliyyat-texniki vasitələr şərti olaraq 2 yerə bölünür: əsas (əsas etibarilə gizli qaydada əməliyyat-axtarış məlumatları almaq üçündür və xüsusi normativ aktlarla nizamlanır); köməkçi (texniki vasitələrin ümumi prinsipləri əsasında istifadə edilənlər).

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesində ƏAF subyektlərinə xüsusi və digər texniki vasitələrin tətbiqinə icazə verilmişdir. Gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş texniki vasitələrin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə müvəkkil edilməmiş fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən işlənilməsi, istehsalı, satışı, alınması, ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılması Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada lisenziyalaşdırılmışdır. Gizli informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi texniki vasitələrin növləri Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir. Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə ələqadar keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərində xüsusi texniki vasitələrin tətbiqi məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilir (məsələn, CPM-in 442, 445-ci, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuşdur). Şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməkliyi ilə əldə edilmiş məlumat açıqlandıqda, həmin şəxs bu məlumatın qanunsuz əldə edilməsinə və ya əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsində xüsusi texnikanın tətbiqinə icazə alınmasına əsaslanaraq, ifadələrindən imtina və məhkəməyə şikayət edə bilər. Belə vəziyyətdə məhkəmə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin qanuniliyini araşdırıb, mübahisəli məlumatların qanuni yolla əldə edilməsini və ya hüquqi baxımdan qüvvəsiz hesab olunmasını elan edir. İnsan səhhətinə və ətraf mühitə ziyan vuran texniki vasitə, psixotrop, kimyəvi və digər maddələrdən istifadə edilməsi qadağandır.

DİO-nun əməliyyat xidmətləri əməliyyat-axtarış tədbirlərində əsasən aşağıdakı xüsusi texniki vasitələrdən istifadə edirlər:

- gizli foto, kino çəkilişi və videoyazma;
- gizli daktiloskopiya;
- gizli səs yazma;
- əməliyyat-axtarış xarakterli texniki vasitələr və qaranlıqla görmə cihazları;
- xüsusi kimyəvi texniki vasitələr.

Göstərilən xüsusi texniki vasitələrin təyinatı və tətbiq olunma qaydaları DİN-in müvafiq normativ aktları ilə nizamlanır.

Xüsusi texniki vasitələrin tətbiqinin nəticələri raportla, arayışla, aktla və normativ aktlarda göstərilmiş digər xidməti sənədlərlə rəsmiləşdirilir. Belə nəticələr cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada yoxlandıqdan sonra, cinayət işləri üzrə sübut kimi istifadə oluna bilər. Məsələn, narkotik vasitələrin nəzarət qaydasında alınmasında iştirak edən əməliyyat işçisi ilk növbədə onların istismarında olan diktofondan istifadə edilməsinə dair peşəkar qaydaları tətbiq etməlidir (normativ aktların tələblərinə müvafiq olaraq). Qeyd edilən texniki vasitə (diktofon) istifadə edildikdən sonra, o, hal şahidlərinin iştirakı ilə götürülür və ona baxış keçirilir, danışığa qulaq asılır və cinayət-prosessual qanunvericiliyinə müvafiq olaraq qablaşdırılıb, polis orqanının səlahiyyətli subyektinin razılığı ilə istintaq aparatına göndərilir və s.

§ 37. DİO-nun əməliyyat uçotları

ƏAF nəzəriyyəsinə əməliyyat uçotları DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vasitələrinə aid edilmişdir. Onun təşkili, aparılması və istifadə olunmasının hüquqi əsasları «ƏAF haqqında» Qanunun 6-cı maddəsinin 10-cu bəndi, 7-ci maddəsinin 3-cü bəndi və DİN-in normativ aktları ilə nizamlanır. Qanunun qeyd olunan maddələrində göstərilir: ƏAF subyektlərinə hadisələrin, faktların, əşyaların və digər informasiya mənbələrinin əməliyyat uçotunu aparmaq və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya sistemi yaratmaq və ondan istifadə etmək hüquqları verilmişdir.

DİO-nun əməliyyat uçotları 3 formada aparılır:

1. əməliyyat-məlumat (arayış) xarakterli uçotlar;
2. əməliyyat-profilaktiki uçotlar;
3. əməliyyat-axtarış uçotları.

Əməliyyat uçotunun subyektləri:

- DİN-in Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya İdarəsi (məsələn, axtarışda olan təqsirli şəxslər, xəbərsiz itkin düşən şəxslər, əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər və s.);

- Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsi (məsələn, hadisə yerindən götürülmüş əl-barmaq izləri, gilizlər və s.);

- şəhər, rayon polis idarə və şöbələrinin əməliyyat xidmətləri (məsələn, cinayətin törədilmə üsulları, cinayət törədən şəxslərin ləqəb, xüsusi əlamətlərinə dair kartotekalar, oğurlanmış nəqliyyat vasitələri və s.) rəisin əmri ilə digər xidmətlərdə də aparıla bilər.

Əməliyyat uçotunun obyektləri – polis orqanları üçün maraq kəsb edən şəxslər, faktlar, hadisələr, əşya və predmetlər ola bilər.

Beləliklə, əməliyyat uçotları – polis orqanları üçün maraq kəsb edən şəxslər, faktlar, hadisələr, əşya və predmetlər barədə məlumatların toplanması (yığılması), sistemləşdirilməsi, kartotekalar və məlumat bankları vasitəsilə saxlanılması və bu məlumatlardan cinayətkarlıq mübarizədə istifadə olunması kimi başa düşülür.

Əməliyyat uçotlarına verilən tələblər:

1. mərkəzləşdirilməsi;
2. tam həcmdə aparılması;
3. məqsədyönlüü;
4. qanunauyğunluğu;
5. məxfilik və konspirasiya qaydalarına riayət olunması.

DİN-in BƏSİİ-də aşağıdakı kartotekalar aparılır:

1. əməliyyat-məlumat (soyadlar üzrə və daktiloskopik);
2. axtarışda olan cinayətkarlar, itkin düşmüş şəxslər;
3. səhhəti və yaşına görə özü barədə məlumat verə bilməyən xəstə uşaqlar;
4. şəxsiyyəti müəyyən olunmamış meyitlər;
5. dövlət nömrə nişanı və fərqləndirici əlamətləri olan oğurlanmış sahibsiz və götürülmüş əşyalar (silahlar, avtonəqliyyat vasitələri, tarixi və əntiq əşyalar, nümunələr və s.).

Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsində aşağıdakı kolleksiya və izlər toplusu aparılır:

1. qəlp pullar;
2. poliqrafiya üsulu ilə hazırlanmış saxta sənədlər;
3. saxta reseptlər və belə reseptləri hazırlayan şəxslərin yazı nümunələri;
4. cinayət baş vermiş yerdən götürülmüş qapı, qıfıl və s. sındırmaq üçün istifadə olunan alətlərin, həmçinin nəqliyyat vasitələrinin, ayaqqabıların izləri və mikroobyektlər;
5. cinayət törədilmiş yerdən götürülmüş əl və ayaqqabı izləri;
6. portret-poisk.

§ 38. DİO-ya məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə fəaliyyətin bəzi ümumi müddəaları

DİO ilə məxfi əsaslarla (konfidensial) əməkdaşlıq DİO-nun əməliyyat xidmətlərinin (ƏAF subyektlərinin) cinayətkarlıqla mübarizədə istifadə etdikləri qeyri-aşkar mübarizə formalarından biridir.

Onun mahiyyəti cinayətkarların əməllərinin qabaqlanması, konkret tədbirlər görməklə, düşünülmə və hazırlanan cinayətlərin qarşısının alınması, onların törədilməsinə

səbəb olan halların vaxtında aşkar edilməsi və aradan qaldırılması, axtarışı elan olunmuş şəxslərin yaxalanması, həmçinin cinayətkarlıqla mübarizədə qarşıya çıxan digər əməliyyat-taktiki vəzifələrin həlli məqsədilə xüsusi tələb (şəxsiyyət-psixoloji xüsusiyyətlərə, kəşfiyyat imkanlarına və s.) və imkanlara malik şəxslərin könüllülük əsasında əvəzli və əvəzsiz qaydada məxfi əməkdaşlığa cəlb edilib, onların köməyindən fəal surətdə istifadə etməkdən ibarətdir. Belə şəxslərlə iş cinayətkarlığın vəziyyəti və tendensiyasının, cinayətin törədilmə səbəb və şəraitinin, eləcə də cinayətkarlıqla mübarizənin nəticələrinin (xidməti ərazinin əməliyyat şəraitinin) dərin təhlili əsasında təşkil edilir və həyata keçirilir.

Bu işin hüquqi əsasları «ƏAF haqqında» Qanunun 1, 3, 6, 7, 10, 14 və 17-ci maddələrində birmənalı şəkildə göstərilmişdir. Qeyd edilən kateqoriyadan olan şəxslərlə işin təşkili ilə bağlı məsələlər DİN-in müvafiq normativ aktları və s. ilə nizamlanır.

Yuxarıda qeyd olunan maddələrə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı ƏAF subyektlərinə (DİO-nun əməliyyat xidmətlərinin əməkdaşları) konspirasiya qaydalarına riayət etməklə, aşkar və qeyri-aşkar üsullarla tədbirlər həyata keçirmək, məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq etmək, müqavilə və şifahi razılığa əsasən, fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından istifadə etmək, habelə məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən şəxslərin anonimliyini təmin etmək və belə şəxslərin şəxsiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə etmək və s. məsələlərlə bağlı səlahiyyətlər (hüquq və vəzifələr) müəyyən olunmuşdur.

Bu işin subyekti – dövlət sirlərinə, o cümlədən, ƏAF subyektləri ilə məxfilik əsasında əməkdaşlıq etməyə razı olan şəxslərlə işə buraxılışı olan DİO-nun əməliyyat xidmətlərinin əməkdaşları sayılır.

DİO-nun əməliyyat aparatları ilə məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən şəxslərlə fəaliyyəti həyata keçirilərkən, DİO qarşısında duran vəzifələr aşağıdakılardır:

1. ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin vaxtında aşkar edilməsi, qarşısının alınması, onların qısa müddətə və tam açılması, cinayətkarların vürduqları maddi ziyanın vaxtında və tam ödənilməsinin təmin edilməsi;

2. məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, eləcə də cəza çəkməkdən yayınan məhkum olunmuşların, habelə itkin düşmüş şəxslərin axtarılması;

3. cəzaçəkmə müəsisələrində törədilən cinayətlərin və digər hüquqpozmalarmın qarşısının alınması və aradan qaldırılması və s.

Məxfi əməkdaşlarla işi həyata keçirərkən, qanunçuluğun, məxfilik rejiminin tələblərinin pozulmasına görə təqsirkar vəzifəli şəxslər qüvvədə olan qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq olaraq cinayət (CM, mad. 284: «dövlət sirrini yayma», maddə 285: «məzmununda dövlət sirri olan sənədləri itirmə», maddə 302: «əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyi pozma» və s.), inzibati və intizam məsuliyyəti daşıyırlar. Qeyd edilən kateqoriyalardan olan şəxslərlə (məxfi əməkdaşlarla) işin təşkili, taktikası, üsul və formaları DİN-in müvafiq normativ aktları ilə tənzimlənir.

§ 39. Şəxslərin məxfilik əsasında əməkdaşlığa cəlb edilməsi

DİO-nun əməliyyat xidmətləri (ƏAF subyektləri) ilə məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq – təhkim olunmuş xidməti ərazidə mövcud əməliyyat şəraitinin və işin istiqamətinin dərin təhlilinə əsaslanmaqla, optimal, stabil və zəruri əməliyyat məlumatlandırmanın və DİO-nun cinayətkarlıqla mübarizə üzrə vəzifələrinin ixtisaslı və səmərəli yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə həyata keçirilir. Onun hüquqi əsasları «ƏAF haqqında» Qanunun 1, 3,

6, 7, 10, 14 və 17-ci maddələrində birmənalı şəkildə göstərilmişdir. Göstərilmiş maddələrə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı müvafiq dövlət orqanlarına konspirasiyaya riayət etməklə, aşkar və qeyri-aşkar üsullarla tədbirlər həyata keçirmək, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq, müqavilə və şifahi razılığa əsasən fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından və otaqlardan istifadə etmək, əməkdaşlıq edən şəxslərin məxfiliyini təmin etmək və bu məqsədlə belə şəxslərin şəxsiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə etmək hüquqları verilmişdir.

Əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsinin cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin daxilində olması, habelə bu zaman zəruri özünümüdafiə və ya son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət tərkibini yaratmır, eyni zamanda, cinayətin açılmasında fəal iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvü, tərkibində cinayət əlamətləri olan və ağır cinayətlərə səbəb olmayan əməllər törədibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur. Qeyd edilən şəxslərlə konfidensial münasibətlər qısamüddətli və uzunmüddətli ola bilər. Belə münasibətlər könüllülük əsasında qurulur və hər hansı bir tərəfin istəyi ilə onlara son qoyula bilər. Belə əməkdaşlığın fiziki və psixoloji zorakılıq yolu ilə qurulması qadağandır. Bu münasibətlər kontrakt (müqavilə) əsasında da qurula bilər. Müqavilə əsasında həyata keçirilən münasibətlər daha sabit, möhkəm və davamlı (daha uzun müddətə) olur. Konfidensial münasibətlərə 18 yaşına çatmış istər Azərbaycan Respublikasının, istərsə də, xarici dövlətlərin vətəndaşları və vətəndaşlığı olmayan şəxslər cəlb oluna bilər. Konfidensial münasibətlərin qrup formasına yol verilmir. Qanunvericilik hakimiyyətinin nümayəndəli, seçkili orqanlarının, məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının, həmçinin qanunvericiliklə nəzərdə tutulan digər orqanların nümayəndələri ilə məxfilik əsasında əməkdaşlığa yol verilmir. Lakin, MDB-yə daxil olan ölkələrin «ƏAF haqqında» qanunvericiliyinə görə, belə şəxslərlə konfidensial əməkdaşlıq tam qadağan olunmur və belə münasibətlər əsasında əməkdaşlıq nəzarət altında həyata keçirilə bilər.

Kontrakt (müqavilə) yazılı formada rəsmiləşdirilir və o, DİO ilə konkret bir şəxs arasında bağlanan müqavilə (razılaşma) olub, özündə əməkdaşlığın məqsədini, müddətini, hər iki tərəfin hüquq və vəzifələrini, ona son qoyulmasının şərtlərini, müəyyən olunmuş mükafatları və s. əks etdirir. Konfidensial əməkdaşlıq yalnız qanunda nəzərdə tutulan məqsədlərin və vəzifələrin həlli üçün istifadə olunur.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi dövlət sirrinin bir növü kimi müvafiq qanunla müəyyən edilmiş qaydada mühafizə olunur.

Məxfi əməkdaşlıq etmiş və edən şəxslər barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə və ya qanunla birbaşa nəzərdə tutulmuş hallarda aşkarlana bilər.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması halları istisna edilməklə, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil olunan şəxslərin və məxfi əməkdaşların şəxsiyyəti haqqında məlumatlar, həmin şəxslərin yazılı razılığı olduqda, prokurora təqdim edilə bilər. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatlar prokuror nəzarətinin predmetinə daxil deyil.

Nəzarəti həyata keçirən prokurorlar onlara verilən sənədlərdə əks olunan məlumatların məxfiliyini təmin etməlidirlər.

İş və xidmətlə əlaqədar belə məlumatlarla tanış olmuş şəxslər onları yaymağa görə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydaya müvafiq olaraq cinayət-intizam məsuliyyəti

daşıyırlar. DİO-nun əməliyyat xidmətlərinin əməkdaşlarına məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərin cəlb edilməsi taktikası, üsul və formaları DİN-in müvafiq normativ aktları ilə tənzimlənir.

§ 40. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində müqavilə (kontrakt)

Əməliyyat-axtarış müqaviləsi və onun bağlanması şərtləri Azərbaycan Respublikasının 28.10.1999-cu il tarixli «ƏAF haqqında» Qanununun (17.05.2002-ci il, 24 may 2005-ci il tarixli əlavə və dəyişikliklərlə) 17-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərində şəxslərin könüllü iştirakı ilə bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilə bilər. Belə halda müqavilə ƏAF subyektlərinin əməliyyat aparatları ilə vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi və sosial vəziyyətindən, vəzifəsindən, müxtəlif təşkilat, birlik və siyasi partiyalara mənsubiyyətindən, siyasi baxışlarından asılı olmayaraq, anlaşıq, fəaliyyət qabiliyyəti olan şəxslər arasında bağlana bilər.

Müqavilə iki və ya bir neçə şəxsin arasında olan razılaşmadan ibarət olub, mülki hüquq və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi, dəyişdirilməsi və ya xitamı məsələlərinin həllini təmin edir (Mülki Məcəllə, maddə 389). ƏAF-də, yuxarıda qeyd etdiyimiz müqavilə mülki hüquq baxımından nəzərdə tutulan müqavilədən qismən fərqlənir. Sözsüz ki, ƏAF-də olan müqavilədə ƏAF-in iki subyekti arasında, ƏAO ilə məxfilik əsasında əməkdaşlıq etməyə razı olan şəxs arasında subyektiv hüquqları və vəzifələri müəyyən edir. Bu, hüquqi akt olub, bağlanması və qüvvəyə minməsi hüquqi nəticələrlə bağlıdır və bu prosesdə xüsusi əməliyyat-axtarış münasibətləri yaranır. Bununla yanaşı, belə müqavilə həyatda həmçinin hüquqi münasibətlərin (əmək, mülki-hüquqi və s.) yaranmasına da səbəb ola bilər.

ƏAF subyektləri arasında bağlanan müqavilə yazılı qaydada rəsmiləşdirilir və ƏAF-in məqsədləri və onlara nail olmaq vəzifələrinin həyata keçirilməsinə dair onun subyektlərinin qarşılıqlı vəzifə və hüquqlarını əhatə edir.

Əməliyyat-axtarış müqaviləsi inzibati və mülki-hüquq müqaviləsindən seçilməlidir, belə ki, o, özündə qeyd edilən hər iki növ razılaşmanın elementlərini əhatə edir.

Mülki-hüquqi müqavilə fərdi, xüsusi marağa xidmət edirsə, əməliyyat-axtarış müqaviləsi cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən nəticələrin əldə edilməsinə – insanları, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumağa xidmət edir.

Müqavilənin (kontraktın) məzmunu

Bir qayda olaraq, müqavilədə onun predmeti və qüvvədə olması dövrü, tərəflərin hüquq və vəzifələri, onun əvəzli olub-olmaması, həmçinin onun uzadılması şərti və qaydası göstərilir.

Müqavilənin (kontraktın) predmeti

Ümumi müddələrdə tərəflərin ƏAF-in vəzifələrinin həlli ilə bağlı hansı öhdəlikləri öz üzərinə götürməsi, tərəflərin hərəkətlərini səciyyələndirən cəhətlər xüsusilə qeyd olunur və s. Müqavilədə dövlət sirlərini təşkil edən məlumatlara dair qeydlərin aparılmasına icazə verilmir.

Tərəflərin hüquq və vəzifələrində müqavilənin predmeti qeyd edilməklə yanaşı, ƏAO-nun, müqavilə bağlayan şəxsin, onun ailə üzvlərinin, yaxın qohumlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı vəzifələri də qeyd olunur.

Müqavilədə ƏAF subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin əmək haqqı, mükafat və digər təminatlara olan hüquqları və s. öz əksini tapır. Müqavilədə dövlət sirləri ilə bağlı xüsusi şərtlər də ola bilər.

Əgər müqavilənin mətnində başqa müddət göstərilməyibsə, o, hər iki tərəfdən imzalandığı andan qüvvəyə minir. Müqavilə vaxtından əvvəl də öz qüvvəsini itirə bilər və buna səbəb müxtəlif əsaslar ola bilər (məsələn, müqavilə bağlanması üçün əsas olan məqsədə vaxtından əvvəl nail olunmaqla, şəxsin xəstəliyi, əməliyyat imkanlarının itirilməsi, müəyyən toxunulmazlığı statusu olması, tərəflərdən birinin müqavilə şərtlərinə əməl etməməsi). Müqavilənin ƏAO tərəfindən vaxtından əvvəl pozulması əsasları DİN-in ƏAF-ni nizamlayan normativ aktlarında öz əksini tapır (məsələn, bilərəkdən yalan məlumatların verilməsi, cinayətin törədilməsi və ya gizlədilməsi və s.).

Müqavilənin şərtlərinin bağlanma qaydalarına verilən tələblər ƏAF subyektlərinin (ƏAO) fəaliyyətini nizamlayan normativ aktlarda öz əksini tapmışdır. ƏAF haqqında qanunvericiliyə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, «Prokurorluq haqqında», «Məhkəmələr və hakimlər haqqında», «Milli Məclisin deputatlarının statusu haqqında» və s. Qanunlara əsasən müqavilə əsasında Milli Məclisin deputatlarının, prokurorların, hakimlərin, vəkillərin və s. şəxslərin müqavilə əsasında konfidensial əməkdaşlığa cəlb olunmasına icazə verilmir. Belə qadağan 2 amillə şərtləndirilir. Birincisi, hakimiyyət nümayəndələrinin müvafiq olaraq qanunvericilik, məhkəmə və nəzarət səlahiyyətlərinə malik olması ilə bağlı fəaliyyəti icra hakimiyyəti orqanlarına konfidensial müqavilə əsasında köməklik göstərməsi ilə bir araya sığmır. İkincisi isə, mənəvi-etik əsaslardır (məsələn, şəxsin gizli olaraq din xadimləri qarşısında onun bağışlanması ilə əlaqədar olaraq öz günahlarını açıqlaması).

§ 41. DİO-nun əməliyyat aparatları ilə məxfilik əsasında əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq edən şəxslərlə əlaqə

Belə əlaqə dedikdə, DİO-nun əməliyyat aparatlarının səlahiyyətli işçilərinin onlarla məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən şəxslərlə konspirativ qaydada sistemli olaraq cinayətkarlığa qarşı mübarizə ilə bağlı məsələlərin həlli üçün təmasda (ünsiyyətdə) olması başa düşülür. Belə əlaqələr qısamüddətli və uzunmüddətli ola bilər.

DİO-nun əməliyyat xidmətlərinə məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əlaqə – təhkim olunmuş xidməti ərazidə mövcud əməliyyat şəraitinin və işin istiqamətinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, polis orqanları üçün əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər, faktlar və hadisələr barədə operativ məlumatlar almaq və bu işlərlə əlaqədar onlara tapşırıqlar vermək məqsədilə həyata keçirilir. Əlaqə konspirasiya və məxfilik qaydalarına ciddi riayət etməklə yerinə yetirilir. Bu əlaqələrə aşağıdakı tələblər verilir: fərdilik, differensial yanaşma, işgüzarlıq, sabitlik, konspirativlik, çeviklik, məxfilik rejimi qaydalarının təmin olunması və s. Bu işin hüquqi əsasları «ƏAF haqqında» Qanunun 3, 6 və 7-ci maddələrində öz əksini tapmışdır. Qeyd olunan maddələrdə göstərilir: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti konspirasiya, aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsiplərinə əsaslanır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən, konspirasiya qaydalarına riayət edilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə müvafiq tədbirlər görmək, hər hansı şəxslə əməkdaşlığın məxfiliyini və anonimliyini təmin etmək;

- hadisələrin, faktların, əşyaların və digər informasiya mənbələrinin əməliyyat uçotunu aparmaq;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya sistemini yaratmaq və ondan istifadə etmək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı müqavilə və ya şifahi razılığa əsasən, fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından və otaqlarından, nəqliyyat vasitələrindən və digər əmlakından istifadə etmək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxslərinin şəxsiyyətini, bina, otaq və nəqliyyat vasitələrinin mənsubiyyətini, eləcə də bu orqanlarla məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən vətəndaşların şəxsiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə etmək hüquqları verilmişdir. Məxfi əməkdaşlarla əlaqənin təşkili, üsul və formaları, nəticələrinin sənədləşdirilməsi DİN-in müvafiq normativ aktları ilə tənzimlənir.

BMT-nin polis tərəfindən təhqiqatın aparılmasına dair beynəlxalq standartlar sistemində gizli məlumat verənlərlə də davranış qaydaları nəzərdə tutulmuşdur.⁵

Gizli məlumatlar verənlərlə davranışa aid bəzi aşağıdakı standartları misal göstərmək olar:

Cinayət və cinayətkarlar barədə gizli məlumat verənlərdən alınmış informasiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bəzən ayrı-ayrı cinayətkarların, o cümlədən mütəşəkkil cinayət qruplarının üzvlərinin məhkəmə qarşısına gətirilməsi üçün yeganə vasitədir. Ayrı-ayrı polis müstəntiqləri tərəfindən gizli məlumat verənlərlə əlaqəyə girməsi və onlardan istifadə olunması polis orqanının işinin səmərəliliyini xeyli dərəcədə yüksəldə bilər.

Eyni zamanda aşağıdakı səbəblər üzündən müəyyən təhlükələr vardır:

a) gizli məlumat verənlər adətən özləri cinayətkardır, yaxud cinayətkarlarla bağlı olurlar;

b) məlumat adətən pulla, yaxud digər imtiyazlarla alınır;

c) polis əməkdaşları ilə məlumat verənlər arasında münasibətlər zəruriliyinə görə məxfi qaydada aparılır.

Prosesin təhlükələri aşağıdakılardır:

a) məlumat verən vəziyyətdən belə istifadə edə bilər ki, cinayət törədərək, həbsdən qaça bilər;

b) cinayət barədə informasiya vermək üçün məlumat verən digər şəxsləri cinayət törətməyə təhrik edə bilər;

c) polis əməkdaşı yüksək səmərəliliyi nümayiş etdirmək məqsədilə həbs etmək üçün məlumat verən digər şəxsləri cinayət törətməyə təhrik etməyə məcbur edə bilər;

ç) gizli məlumat verənlərlə maddi əlaqələrə görə polis əməkdaşı korrupsiyaya uğraya bilər.

Qeyd edilən səbəblər üzündən hüquq-mühafizə orqanları polis orqanları əməkdaşları ilə gizli məlumat verənlər arasında əlaqələr və münasibətlər üzrə qaydaları təsis edib möhkəmləndirməlidir. Bu tipli qaydalar aşağıdakıları nəzərdə tutmalıdır:

a) gizli məlumat verənin ifadəsinə, yəni məlumat verənlə əlaqələrin saxlanılmasına və münasibətlərin həyata keçirilməsinə görə yalnız bir polis əməkdaşı məsuliyyət daşımalıdır. Belə yanaşma, məlumat verənlə bütün münasibətlərə görə bir cavabdeh polis əməkdaşını müəyyən edir;

b) məlumat verənin şəxsiyyəti tamamilə məxfi saxlanılmalıdır, lakin məlumat verənlə işləyən polis əməkdaşının və məlumat verənin müdafiəsi üçün həmin şəxsin və onunla əlaqəyə görə məsuliyyət daşıyan polis əməkdaşının şəxsiyyəti barədə rəsmi sənəd olmalıdır. Bu sənədlə polis orqanının rəis heyətində yalnız bir xüsusi şəxs işləyə bilər;

c) gizli məlumat verənin fəaliyyətinə ciddi nəzarət olmalıdır. Məlumat verən texniki cinayətin hazırlanmasından xəbərdardır, lakin tez-tez olur ki, o, həmin hazırlaşmada iştirak edir və cinayət törədilməsi ilə iştirakçı kimi bağlıdır. Ümumi qayda

⁵ İnsan göquqları və göquq-mögafizə orqanları. Polisin insan göquqlarına dair tədrisi üçün toplu. BMT, Nyu-York, Ğenevrə, 1997-ġi il, scg. 73-74

kimi bu yolverilməzdir, çünki bu mütləq məlumat verən tərəfindən cinayətin törədilməsi deməkdir;

ç) yalnız az-az hallarda bu cür dərəcəli təxmini cinayət fəaliyyət və məlumat verənin iştirak etməməsi onun üçün təhlükə yaradarsa, məlumat verən cinayət fəaliyyətində iştirak edə bilər. Cinayət fəaliyyətində, o cümlədən məlumat verənin fəaliyyəti ilə barışma vacib hüquqi və əxlaqi məsələləri qaldırır. Bu barədə hər bir qərar polis orqanının ən yüksək səviyyəsində və yalnız prokurorluq orqanları ilə məsləhətləşmələrdən sonra qəbul olunmalıdır. Belə qərar və məsləhətləşmələr hər iş üzrə olmalıdır. Heç bir ümumi toxunulmazlıq təmin oluna bilməz;

d) gizli məlumat verənlərin informasiyalarına görə maddi mükafat həddindən artıq ola bilməz. Mükafat böyük stimül təşkil etməməlidir, əks təqdirdə, onlar digər şəxsləri cinayət törətməyə təhrik etməyə həvəsləndirə bilərlər.

Gizli məlumat verənlərlə səmərəli davranış sisteminin təsis olunması cinayətlərin qarşısını almaq və aşkar etmək üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Bu sistemin korrupsiyası polis əməkdaşlarının korrupsiyasına, cinayət mühakiməsi sisteminin pozulmasına və insan hüquqlarının sui-istifadəsinə gətirib çıxarır.

§ 42. Əməliyyat-axtarış orqanlarına vətəndaşlar tərəfindən köməkliyin göstərilməsi

Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müxtəlif metodları tətbiq olunur və qanunla müəyyən olunmuş tədbirlər həyata keçirilir. Bu zaman aşkar və qeyri-aşkar üsul və mübarizə formalarından istifadə olunur.

Vətəndaşların əməliyyat-axtarış orqanlarına kömək göstərmələri, konfidensial əsaslarla (məxfi) əməkdaşlıq etmələri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin cinayətkarlıqla mübarizədə istifadə etdikləri qeyri-aşkar mübarizə formalarından biridir.

Bu sahədə fəaliyyəti tənzimləyən normaların «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda (7-ci maddənin 2-ci bəndi və 9-cu maddəsi) əksini tapması qeyri-aşkar formada həyata keçirilən agentur metodun əsası kimi çıxış edir.

Agentur metodun mahiyyəti əməliyyat-axtarış fəaliyyətində və cinayətkar mühitdə müxtəlif kateqoriyalı konfidentlərin (məxfi əməkdaşların) bilavasitə fəaliyyətindən ibarətdir. Bu metodun sayəsində cinayətkarlar haqqında məlumatın əldə edilməsi, cinayətlərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması və açılması məqsədilə nail olmaq, cinayətkar hərəkətlərin sənədləşdirilməsi mümkün olur.

Vətəndaşların əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakı və onların köməyi olmadan cinayətkarlıqla uğurlu mübarizə, dövlətin və şəxsiyyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi qeyri-mümkündür. Kömək göstərən şəxslərin işinin müvəffəqiyyəti onların məxfiliyinin və anonimliyinin təmin edilməsindən çox asılıdır. Odur ki, bütün bunlar nəzərə alınaraq, bunun təmin olunması «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 6-cı maddəsinin 9-cu bəndində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifəsi kimi müəyyən olunmuşdur.

Bununla əlaqədar olaraq konfidentlərin (məxfi əməkdaşların) fəaliyyəti əsasən gizli üsulların tətbiq edilməsini nəzərdə tutur.

Əməliyyat-axtarış orqanlarında vətəndaşların köməyi hadisələrin dərk olunması prosesində əldə edilən əməliyyat-axtarış xarakterli məlumatların təcrübədə istifadə olunmasından ibarətdir və hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin açılması istiqamətində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Kömək göstərilməsinə əməliyyat-axtarış xarakterli

məlumatların toplanması, əldə edilməsi və əldə edilmiş məlumatların əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi istiqamətində istifadəsinə dair fəal hərəkətlər daxildir.

Belə məlumatları kömək göstərən şəxslər cinayəti hazırlayan, törədən və törətmiş, cinayət hadisəsinin şahidi olan şəxslərin hərəkətlərinin vizual müşahidəsi, eləcə də onlarla söhbət zamanı əldə edə bilirlər. Əldə edilmiş məlumatlardan cinayətlərin törədilməsi səbəb və şəraitinin aradan qaldırılması və ya cinayətlərin törədilməsini çətinləşdirən, qeyri-mümkün edən şəraitin yaradılması, eləcə də şəxsləri cinayət törətməkdən çəkindirmək və cinayətkarların hərəkətlərinin sənədləşdirilməsi məqsədilə istifadə edilə bilər.

Vətəndaşların əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər Azərbaycan Respublikasının 28.10.1999-cu il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununda nəzərdə tutulmuş müvafiq normalarla, digər qanun və qanunqüvvəli normativ aktlarla, o cümlədən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin idarədaxili normativ-hüquqi aktları ilə tənzimlənir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 9-cu maddəsinin I hissəsinin məzmununa görə Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə öz vəzifələrinin yerinə yetirilməsində kömək göstərməyə borcludurlar. Qeyd olunan müddəanı şərh edərkən, belə bir fikir söyləmək olar ki, sırası vətəndaşlardan fərqli olaraq dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə köməyi onların iradəsindən kənar edilən hərəkətdir. Yəni, köməkliyin göstərilməsi onların hüququ yox, tutduğu vəzifədən və qulluq mövqeyindən irəli gələrək borcudur. Qanunun 9-cu maddəsinin II hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər bir şəxs əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinə onların səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində kömək göstərə bilər. Heç kəs əməliyyat-axtarış fəaliyyətində məcburi qaydada iştirak etməyə cəlb edilə bilməz. Yəni, hər hansı bir şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinə kömək göstərməsi onun hüququdur və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakı könüllülük əsasında həyata keçirilməlidir.

Vətəndaşların köməyindən istifadə etmələri ilə əlaqədar «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri üçün müəyyən hüquq və vəzifələr müəyyən olunmuşdur. Belə ki, Qanunun 7-ci maddəsinin 2 və 4-cü bəndinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri öz səlahiyyətlərini yerinə yetirərkən, məxfilik əsasında onlara kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq etmək, müqavilə və ya şifahi razılıq əsasında fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından, otaqlarından, nəqliyyat vasitələrindən və digər əmlakından istifadə etmək hüququna malikdirlər. Bu hüquqlardan istifadə edərkən, Qanunun 6-cı maddəsinin 8 və 9-cu bəndinə əsasən, hər hansı şəxslə əməkdaşlığın məxfiliyini və anonimliyini təmin etmək, kömək edən şəxslərin, onların yaxın qohumlarının şəxsi təhlükəsizliyini və əmlakını hüquqazidd qəsdlərdən qorumaq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifəsidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin köməyindən istifadə zamanı yaranan münasibətlərdən irəli gələrək, qeyd olunanlardan qarşılıqlı olaraq həm əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri, həm də əməkdaşlıq edən şəxslər üçün müəyyən öhdəliklər yaranır. Yəni, şəxslər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq etməyə başlayarkən, əməliyyat xarakterli məlumatlar əldə edilməsinə istiqamətlənməlidirlər. Çünki, əməliyyat-axtarış orqanlarına hazırlanan, törədilən və törədilmiş cinayətlər barədə məlumat vermək onların vəzifəsidir. Qarşı tərəfin əsas

öhdəliyi ondan ibarətdir ki, qeyd edildiyi kimi, əməkdaşlıq edən şəxslərin məxfiliyi, anonimliyi təmin edilməlidir və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin X hissəsinə əsasən onlar barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda aşkarlıq bilər.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak etmək hüququnun qanunvericilikdə təsbit olunması o demək deyil ki, hər bir şəxsin belə bir istəyinin olması həmin hüquqların reallaşması ilə nəticələnəcək. Bunun üçün belə şəxslərlə əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulmasına, onların əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanma və keçirilməsinə cəlb olunması üçün əməliyyat-axtarış orqanlarının razılığı olmalıdır. Bununla bağlı məsələlərin həll edilməsi hər bir əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin müstəsna hüququdur.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlığı məqsədə uyğun formada olmalı və müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənməlidir. Bu zaman əməkdaşlığa cəlb edilən şəxsin imkanları, şəxsi keyfiyyətləri, verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsinin nəticəsinin təhlili və s. hallar nəzərə alınmalıdır.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin II hissəsində qeyd olunmuşdur ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərində şəxslərin könüllü iştirakı bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilə bilər. Bununla şəxsin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və keçirilməsində iştiraka razılığı obyektiv olaraq təsbit olunur. Bununla yanaşı, şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərmələri və buna razılıq vermələri müqavilə bağlanmadan, digər bir formada da həyata keçirilir və rəsmiləşdirilir. Bu aşağıdakı hallarda baş verir:

- əməkdaşlığa namizədin əməliyyat aparatının əməkdaşı ilə şəxsi söhbəti zamanı;
- tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı.

İkinci hal şəxsin öz rolunu və tapşırığın mənasını dərk etməyə imkan verir. Bu da yerinə yetirilən hərəkətlərin xarakteri haqqında nəticə çıxarmağa əsas verir və nəticədə şəxsin əməkdaşlıq barədə yekun qərara gəlir. Daxili işlər orqanı sistemində qeyd olunan məsələlərin hüquqi tənzimlənməsi DİN-in müvafiq normativ-hüquqi aktları ilə həyata keçirilir.

Köməkliyin müqavilə forması əməkdaşlıq haqqında mütləq şəkildə müqavilənin bağlanmasını nəzərdə tutur. Həmin müqavilədə əməkdaşlığa dair tələblər, xüsusi şərtlər, eləcə də tərəflərin hüquq və vəzifələri əks olunur. Belə müqavilənin müddəti tərəflərin razılığı ilə təyin edilir, eyni zamanda şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinə kömək göstərməsi imkanları nəzərə alınmaqla, pozulması şərtləri müəyyən olunur. Məsələn, məxfilik əsasında cəlb edilmiş şəxsin ifşa edildikdə, mövcud şərait dəyişdiyi halda və s.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakı zamanı başlıca olaraq əsas iki prinsipi nəzərə almaq lazımdır. Bu prinsiplər konspirasiya və aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsipidir ki, həmin prinsiplər «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 3-cü maddəsində qeyd olunmuşdur. Bu halda məxfiliklə yanaşı, alternativ yanaşmaya yol verilir, yəni şəxslərin öz razılıqları ilə onlar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanmasına və keçirilməsinə aşkar, yaxud gizli formada cəlb edilə bilərlər.

Aşkar və gizli köməkliyin mahiyyətini açıqlayan bir neçə halları təhlil edək.

Birinci hal. Əməliyyat-axtarış orqanlarını onlara kömək edən şəxslərin iştirakı ilə aşkar və ya xüsusi konspirasiya tələb etməyən əməliyyat-axtarış tədbirləri hazırlayır və keçirirlər. Eyni zamanda şəxsin köməkliyi birdəfəlik xarakter daşıyır, əməliyyat-axtarış tədbirlərində öz iştirakını gizli saxlamağı tələb etmir və lazım gəldikdə şahid kimi çıxış etməyə hazırdır.

İkinci hal. Əməliyyat-axtarış tədbirləri gizli formada hazırlanır, yaxud keçirilir. Belə halda yardım edən şəxs:

- öz iştirakını bu tədbirdə gizli saxlamağını istəyir (məsələn, əşya və sənədlərin tədqiqi, nəzarət qaydasında mal almanın keçirilməsində iştirak etmə və s.), lakin sonra cinayət işi üzrə şahid qismində çıxış etməyə razılıq verir. Deməli, cinayət prosesinin başlanmasına qədər əməliyyat-axtarış tədbirinin nəticələrinin, həm də bu tədbirin keçirilməsində şəxsin köməkliyinin bir fakt olaraq aşkar edilməsi arzuolunmazdır;

- öz iştirakının gizli saxlanılmasını tələb edir və sonra da cinayət prosesinin iştirakçısı olmaq istəmir. Belə bir halda əməliyyat işçisi müəyyən edir ki, hansısa bir səbəbə görə kömək göstərən şəxsin iştirakını aşkar etmək olmaz.

Təcrübə əsaslı olaraq təsdiq edir ki, əməliyyat aparatları əməliyyat-axtarış tədbirini tam şəkildə aşkar olaraq keçirmirlər, çünki bu əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin mahiyyətinə ziddir. Hər bir əməliyyat-axtarış tədbirinin çox hissəsi məxfi qalır. Bu həm onun iştirakçılara, həm də həmin tədbirin həyata keçirilmə taktikasına ziddir. Sonralar bir qayda olaraq, konkret əməliyyat-axtarış tədbirinin nəticələrinin istifadəsi zamanı onlar müəyyən dərəcədə aşkar olurlar, nəticələri isə cinayəti hazırlayan, törədən və törətmiş şəxslər barədə müvafiq tədbirlər görülməsi üçün istifadə edilir. Bu yolla aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsipi həyata keçirilir.

Yuxarıda qeyd olunanlar nəzərə alınaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunvericiliyində bununla əlaqədar bəzi şəxslər və imtiyazlar nəzərə alınmışdır. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinə əsasən, cinayətin açılmasında iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvünün köməyindən istifadə edilməsinə yol verilir və belə şəxslər tərkibində cinayət əlamətləri olan ağır nəticələrə səbəb olmayan əməllər törədibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyeklərinə köməkliyinin bir növü də anonim köməklikdir. Onun əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin açılması, cinayət törətmiş şəxslərin, itkin düşmüşlərin və s. axtarışına dair əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və keçirilməsində kömək edən şəxs iştirak etmir, sadəcə hər hansı faktla bağlı məlumat verməklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə münasibətlərini anonim formada qurur. Bu eyni zamanda həmin şəxsdən şahid qismində istifadə olunmasını qeyri-mümkün edir. Deməli, bu şəxslərin əməliyyat-axtarış orqanlarına xüsusi köməklik növüdür ki, hər hansı şəxs müvafiq məlumatı verir, lakin onun şəxsiyyəti anonim olaraq qalır. Şəxslər anonim məlumatların əksər hissəsini telefon vasitəsilə və yazılı formada verirlər.

Fikirlərimizi ifadə edərkən, bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır ki, «kömək göstərmə» anlayışı ilə «əməkdaşlıq» anlayışı fərqlidir. Biz bu fərqi şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakı ilə bağlı məsələləri nəzəri və təcrübə baxımından təhlil edərkən görürük. Bununla belə məlum olur ki, bunlar mahiyyət etibarını ilə eyni olsa da, bəzi fərqli cəhətlərlə səciyyələnir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin məzmunundan da bunu aydın başa düşmək olar.

Kömək göstərmək dedikdə, qanunvericiliyə müvafiq olaraq cinayətkarlıqla mübarizə məsələlərinin həllində konkret şəxsdən müəyyən köməyin alınması başa düşülür. Əməkdaşlığa cəlb etmə isə, birgə fəaliyyətlə məşğul olma deməkdir.

Beləliklə, «kömək göstərmək» məfhumu «əməkdaşlıq» məfhumundan daha geniş anlayışdır və bir çox variantları əhatə edir, o cümlədən əməkdaşlığı da, yəni köməklik göstərməni bütün hallarda əməkdaşlıq və ya cəlb etmə kimi qeyd etmək olmaz. Lakin,

hər iki halda bu prosesdə iştirak edən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti orqanlarının vəzifəli şəxsləri ilə fiziki şəxslər arasında müəyyən münasibətlər yaranır və qanunla tənzimlənir.

Qeyd olunan xüsusiyyətləri, kömək göstərmənin növlərini təhlil edərkən, aydın şəkildə görürük.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərilməsi» məfhumunun məzmunu kömək göstərən şəxslərlə əməliyyat işçiləri arasında olan münasibətlərin müddəti ilə təyin olunur. Köməklik birdəfəlik, qısamüddətli, vaxtaşırı, müntəzəm uzunmüddətli və daimi uzunmüddətli ola bilər.

Aşkar və anonim köməklik subyektlərin biri-birinə tələbatın davamlılığı ilə müəyyən edilir. Nəticələr əldə edildikdən, yaxud digər şəraitlərdə əməliyyat-axtarış münasibətləri bir qayda olaraq sona çatır. Onlar yenidən yarana bilərlər, lakin başqa vəziyyətlə əlaqədar təyin olunacaq və başqa xarakterli olacaq.

Əməliyyat-axtarış münasibətlərinin ən tipik növü olan gizli köməklik tamamilə başqadır. Məhz belə münasibətlərin qurulması zamanı onları quran subyektlərin rolu və vəzifələri, eləcə də onlara xas olan digər xüsusiyyətlər daha aydın özünü göstərir.

Belə ki, birdəfəlik, qısamüddətli, yaxud vaxtaşırı köməklik növləri idarədaxili normativ aktlarda müvəqqəti əməliyyat əlaqəsi kimi müəyyən edilir. «Əməliyyat əlaqəsi» məfhumu sırf əməliyyat-axtarış mənası daşıyır, lakin eyni zamanda «əlaqə» sözünün qəbul edilmiş izahını tamamilə əks edir – bilavasitə ünsiyyət, qarşılıqlı anlaşma, əməliyyat-axtarış xarakterli məlumat verən şəxslərlə gizli münasibətlərin qurulması anlaşılır.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə onların səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində könüllü olaraq kömək göstərən və ya onlarla konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslərin əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barədə məlumatların toplanması və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanaraq, həyata keçirilməsi istiqamətində fəal iştirakı başa düşülür.

Cinayətkarlıqla mübarizədə belə şəxslərin köməliyindən istifadə təcrübəsi tamamilə özünü doğruldur və səmərəli nəticələr əldə olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

§ 43. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin sosial və hüquqi müdafiəsi

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri və onlara köməklik göstərən şəxslərin sosial və hüquqi müdafiəsi onların peşə borcunun və könüllü olaraq üzərinə götürdüyü öhdəliklərin səmərəli yerinə yetirilməsinə xidmət edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının sosial və hüquqi müdafiəsi məsələlərinə aydınlıq gətirmək üçün bu müdafiənin qabaqcadan mənasının dərk olunması, onun anlayışının müəyyən edilməsi vacib şərtlərdən biridir.

Sosial və hüquqi müdafiə iki bir-biri ilə bağlı olan anlayışlardan ibarətdir:

1. sosial müdafiə;
2. hüquqi müdafiə.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində sosial və hüquqi müdafiənin vahid anlayışının düzgün ifadə edilməsi göstərilən iki anlayışın nisbəti və həcmının müəyyən edilməsindən asılıdır.

Sosial və hüquqi müdafiə anlayışları qarşılıqlı asılılıqdadır. Sosial müdafiə meyarları hüquq normalarında təsbit olunduqda, onlar eyni zamanda həm də hüquqi

müdafiə meyarı kimi qiymətləndirilir. Deməli, sosial və hüquqi müdafiəni əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçıları üçün sosial zəmanətləri müəyyən və onların reallaşmasını təmin edən hüquqi müddəalar məcmusu kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilikdə sosial müdafiə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarına təqdim edilən imtiyazlarda, pul ödənişlərində, maddi nemət və sair xidmətlər formasında ifadə olunur. Məhz bu imtiyazların, ödənişlərin və xidmətlərin «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunla (maddə 17, 18) müəyyən olunması əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının öz vəzifələrini yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onların hüquq və qanuni maraqlarının müdafiəsi üçün zəmanətlər verir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda müdafiə meyarları yalnız sosial zəmanətlərlə məhdudlaşmır. Onlar daha geniş həcmdə təqdim edilir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda nəzərdə tutulmuş, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının öz vəzifələrinin icrasının təmin edilməsinə və onların hüquqlarının müdafiəsi üzrə lazımi şəraitlərin yaradılmasına yönəlmiş tədbirlər sistemi (cinayət məsuliyyətindən azad etmə – 17-ci maddənin VIII və 14-cü maddənin VII hissəsi, həyat və sağlamlığın qorunması – 17-ci maddənin IV hissəsi, cinayətkar qruplara daxil edilmiş şəxslər barədə məlumatların, konfidentlərin şəxsiyyətinin açıqlanmaması – 14-cü maddənin X, 20-ci maddənin III hissəsi və s.).

Həmin tədbirlərin reallaşdırılması əməliyyat-axtarış orqanı tərəfindən fəal hərəkət xarakteri daşıyır. Bu hərəkətlər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının hüquqlarının təmin edilməsi üçün maksimum şəraitlərin yaradılmasına yönəlmişdir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda bu istiqamətdə nəzərdə tutulmuş müddəalar hüquqi və sosial müdafiənin xüsusiyyətlərini əks etdirir. Əgər müdafiə olunan şəxsin ölümü və ya ona zərərin yetirilməsi barədə söhbət gedirsə, onda pozulmuş hüququ bərpa etmək olduqca çətindir və bu halda yalnız kompensasiya tədbirləri tətbiq oluna bilər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsində pul şəklində kompensasiya xarakterli müdafiə tədbirləri nəzərdə tutulmuşdur. Qanunun 17-ci maddəsinin 1-ci hissəsində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslər dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Həmin maddənin 2-ci hissəsinə diqqət yetirdikdə görürük ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərlə subyektlər arasında öhdəlik münasibətləri əməkdaşlıq haqqında müqavilə bağlandıqdan sonra yaranır. Bu halda, məsələn, 17-ci maddənin 4-cü hissəsinə uyğun olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak etmələri ilə əlaqədar şəxslərin, eləcə də onların yaxın qohumlarının həyatına, sağlamlığına və əmlaklarına dəymiş zərərin kompensasiya ilə ödənilməsinə icra olunan müdafiə tədbirlərindən biri hesab etmək olar.

Hüquqi müdafiə əksər hallarda qadağanedici normalarla reallaşır ki, bu da fəaliyyətin məzmunu ilə əlaqədardır. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin III hissəsinə əsasən müvəkkil edilmiş şəxslər istisna olunmaqla, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin və onların vəzifəli şəxslərinin qanuni hərəkətlərinə müdaxilə yolverilməzdir.

Sosial və hüquqi müdafiəni təsbit edən normaların məzmunundan göründüyü kimi, həmin normalar əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə və onlara yardım edən şəxslərə hüquqi müdafiə zəmanəti verir. Bununla əlaqədar sosial və hüquqi müdafiəni dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş hüquqi zəmanətlər məcmusu kimi qeyd etmək olar.

Qeyd edilən anlayışdan göründüyü kimi, hüquqi zəmanətlərin əsas elementi hüquqi və qanuni maraqların mühafizəsi və onların həyata keçirilməsi üçün əlverişli

şəraitlərin yaradılmasıdır. Sosial və hüquqi müdafiə yalnız taktiki və hüquqi əsasların vəhdət təşkil etdiyi halda real əhəmiyyət kəsb edir.

Beləliklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının sosial və hüquqi müdafiəsi dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin və onlara kömək edən şəxslərin hüquqi və qanuni maraqlarını təmin etmək, bununla bağlı məsələlərin səmərəli həllində əlverişli şəraitlərin yaradılması, həmçinin onlara dəymiş zərərin ödənilməsi məqsədilə dövlət orqanları tərəfindən qanunla nəzərdə tutulan məqsədli tədbirlərin həyata keçirilməsi başa düşülür.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının sosial və hüquqi müdafiəsinin qanunvericilik meyarları təsadüfi deyil, obyektiv səbəb və şərtlərlə izah edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən, onun məqsədinə nail olmaq və qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi istiqamətində tədbirlərin təşkili və həyata keçirilməsində iştirak edirlər və bu halda digər vəzifəli şəxslərin, mütəxəssislərin, əməkdaşlıq üçün razılıq verən ayrı-ayrı vətəndaşların köməyindən istifadə edirlər. Bununla əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərin fəaliyyətində əsasən gizli iş metod və vasitələrdən istifadə olunur.

Bütün bunlar əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının hərəkətlərini əsasən gizli (qeyri-aşkar) etməyə, məxfilik əsasında vətəndaşların yardımından istifadə etməyə məcbur edir, qanunvericilik səviyyəsində əməkdaşlığın məxfiliyi və anonimliyinin qorunması zərurətini yaradır. Məhz qeyri-aşkarlıq digər müdafiə tədbirlərinin tətbiqi, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının təhlükəsizliyi hərəkətlərin effektivliyinin şərti kimi çıxış edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən şəxslər, şübhəsiz ki, digər vətəndaşlarla bərabər hüquqlara malikdir. Mülki-hüquqi, cinayət-hüquqi, cinayət-prosessual, inzibati və digər münasibətlərin iştirakçıları kimi bütün sosial və hüquqi müdafiə tədbirləri onlara da şamil olunur. Lakin, bəzi hüquqların reallaşdırılması əlavə zəmanətlərlə təsdiq olunmaqla bərabər, özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir ki, bütün bunlar «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda və digər qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının sosial və hüquqi müdafiəsinin sosial səbəbləri var və onlar aşağıdakı amillərlə bağlıdır:

- ümumilikdə cinayətkar mühitin vəziyyəti və orada baş verən proseslərlə;
- xəbərdar edilməsi, qarşısının alınması və açılmasında iştirak etdiyi ictimai təhlükəli əməllərin xarakterləri ilə;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin (iştirakçılarının) fərqli xarakteristikası ilə;
- onların yerinə yetirdiyi xüsusi funksiyaların səciyyəsi ilə;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin xüsusiyyətləri ilə;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gizli xarakterinə və onun həyata keçirilməsinə kömək edən şəxslərə cəmiyyətdə olan mənfi münasibətlə və s.

«ƏAF haqqında» Qanunda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri barəsində və həmin orqanlara kömək edən şəxslər barədə sosial və hüquqi müdafiə meyarlarını normativ şəkildə təsbit edilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri barədə belə meyarlar Qanunun 14, 18-ci maddələrində, onlara köməklik göstərən vətəndaşlar barədə isə 17-ci maddədə və bu sahədə münasibətləri tənzipləyən digər normativ-hüquqi aktlarda, Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Polis haqqında» (11 dekabr 1998-ci il tarixli «Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət

müdafiəsi haqqında», 7 fevral 2006-cı il tarixli «Əmək pensiyaları haqqında» Qanunları. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28.11.2002-ci il tarixli 190-8 nömrəli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün vəsaitlərin xərclənməsi qaydaları və normalarının təsdiq edilməsi haqqında» Qərarı, həmin qərara əlavə və dəyişikliklər barədə Nazirlər Kabinetinin 18.12.2008-ci il tarixli 276-34 nömrəli qərarı və s.) əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin idarə səciyyəli normativ-hüquqi aktlarında təsbit olunmuşdur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin sosial və hüquqi müdafiəsinin xüsusi meyarları onların qarşısında duran vəzifələrin səmərəli icrasını təmin etməli, səlahiyyətlərinə zəmanət verməli, onların fəaliyyətinin qanuniliyini və toxunulmazlığını təmin etməlidir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinə və ya ona köməklik edən şəxs tərəfindən xidməti borcunun və üzərinə düşmüş öhdəliyin yerinə yetirilməsi zamanı insan həyatını, sağlamlığını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət və hərbi sirri, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən qoruyarkən bəzi hallarda hüquqla mühafizə olunan maraqlara məcburiyyət qarşısında zərər yetirməyə yol verir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin VII hissəsində qeyd olunur ki, «əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsin cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin tərkibində olması, habelə bu zaman zəruri özünümüdafiə və son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət tərkibi yaratmır». Eləcə də 17-ci maddənin VIII hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinə və ya ona köməklik edən şəxslərlə əməkdaşlığa cəlb olunmuş və cinayətin açılmasında fəal iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvü tərkibində cinayət əlamətləri olan ağır nəticələrə səbəb olmayan əməllər törədibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur.

Bu müddəaların təcridə reallaşdırılması ilə bağlı problemlərin olmasına və təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulduğuna baxmayaraq, mənəvi-etik baxımdan son zərurətlə bağlı olan məna kəsb edir. Bu halda qanunun məcburən pozulması mənəvi baxımdan yolveriləndir, bəzi hallarda isə zəruridir ki, bu da konkret normada öz əksini tapmışdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək edən vətəndaşlar barəsində müdafiə meyarları köməklik formasından asılı olaraq fərqləndirilir. Belə halda şəxsin müqavilə əsasında əməkdaşlıq etməsi və müqaviləsiz köməklik göstərməsi nəzərə alınmalıdır. Məsələn, müqavilə əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək edən şəxslər üçün müqavilədə nəzərdə tutulmuş öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə zəmanət verilir, əməkdaşlıq dövrü əmək stajına daxil edilir. Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli «Əmək pensiyaları haqqında» Qanunu ilə nəzərdə tutulmuş qaydada onun üçün pensiya təyin olunur. Qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda və şərtlər daxilində birdəfəlik müavinət və əlillik təqaüdü təyin olunur.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin VI hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirak edərkən həlak olmuş, yaxud şikəst olmuş şəxslərin ailəsinə müvafiq olaraq min yüz manat və beş yüz əlli manat miqdarında birdəfəlik müavinət verilir. Həmin şəxslərin ailəsinə həmçinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada pensiya verilir (Azərbaycan Respublikasının 7 fevral 2006-cı il tarixli «Əmək pensiyaları haqqında» Qanunu).

Müqaviləsiz əməkdaşlıq edən şəxslərə gəldikdə isə onların zamanətləri bir az fərqlidir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanuna uyğun olaraq onlar üçün dövlət müdafiəsi, onlara, ailə üzvlərinə və yaxınlarına qarşı qanunazidd qəsdlərin qarşısının alınması, cinayətin açılmasında köməkliyə və ya cinayət törətmiş şəxslərin müəyyən olunmasına yardıma görə mükafatların verilməsi nəzərdə tutulur. Belə şəxslərin təhlükəsizliyinin təminatı üçün onların əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlığının konspirativliyi çox vacibdir. Qanunverici qeyd edir ki, məxfiliyin qorunması əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifəsidir («Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun, maddə 6, bənd 9), lakin yardım edən şəxslər üçün bu qayda onların istəyi ilə tətbiq olunur. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsini X hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektəri ilə əməkdaşlıq etmiş və edən şəxslər barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda aşkarlıqla bilər və yaxud Qanunun 20-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuş hallar istisna edilməklə, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil olmuş şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin, ştatdankənar və məxfi əməkdaşların şəxsiyyəti haqqında məlumatlar həmin şəxslərin yazılı razılığı olduqda, qanunla müəyyən edilmiş qaydada və hallarda prokurora təqdim edilə bilər.

Sosial və hüquqi müdafiə meyarları, onların reallaşdırılması qaydası yalnız «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun normaları ilə məhdudlaşmır, digər normativ-hüquqi aktlarla da nizamlana bilər. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun çoxsaylı blankət və göndərici normaları bunu əyani olaraq sübut edir.

Bu baxımdan hüquqi tənzimləmənin sistemindən asılı olaraq müdafiə meyarlarını şərti olaraq:

- a) qanunla nəzərdə tutulanlara;
- b) qanunqüvvəli normativ-hüquqi aktlarda nəzərdə tutulanlara bölmək olar.

Hüquqi tənzimlənmə predmetindən asılı olaraq:

- a) əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi;
- b) digər qanunverici aktların normalarında təsbit olunmuş və həyata keçirilən

meyarları kimi qruplaşdırıla bilər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə, iştirakçılar arasında münasibətlərin xarakterinə əsaslanaraq, sosial və hüquqi müdafiənin təminatı məqsədilə hüquq normalarının istifadə hədləri xeyli genişlənilir. Məsələn, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin iştirakçıları təkcə əməliyyat-axtarış deyil, həm də inzibati, mülki, cinayət-hüquqi, cinayət-prosessual və s. hüquq münasibətlərin subyektleri ola bilərlər. Deməli, müdafiə meyarlarının reallaşdırılması da müvafiq münasibətləri tənzimləyən hüquq normaları əsasında mümkündür. Buna misal olaraq 11 dekabr 1998-ci il tarixli «Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununu qeyd etmək olar. Həmin Qanunun 1-ci maddəsində qeyd olunur ki, bu qanun cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini və sosial müdafiəsini nəzərdə tutan tədbirlər sistemini müəyyən edir. Bu Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən isə müdafiə olunan şəxslər qrupundan biri də hüquq-mühafizə orqanlarına cinayət haqqında məlumat vermiş və ya cinayətin aşkar edilməsində, qarşısının alınmasında və ya açılmasında iştirak etmiş şəxslərdir.

Keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin xüsusiyyətindən, onların subyektlərinin fəaliyyətinin xarakterindən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində onların rolu və funksiyaları arasında olan fərqli cəhətlərdən asılı olaraq ayrı-ayrı iştirakçılar barədə tətbiq olunan müdafiə meyarları da fərqlidir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci

maddəsinin VII hissəsinə və 14-cü maddəsinin VII hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin və ona köməklik edən şəxslərin mütəşəkkil cinayətkar qruplarda xüsusi tapşırıqların yerinə yetirilməsinə görə onlar barəsində sosial və hüquqi imtiyazlar nəzərdə tutulmuşdur.

Keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin mürəkkəbliyini, iştirakçıların üzləşə bildiyi təhlükəni nəzərə alaraq, normativ-hüquqi aktlarda onlar üçün əlavə sosial zəmanətlər nəzərdə tutula bilər. Belə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün hazırlanan şəxslərin tapşırığı yerinə yetirmək imkanı, onlardan zəif və ya zəifləmiş sinir sistemi olan şəxslər müəyyən edilərək, sağlamlığı üçün yarana bilən ağır fəsadların qarşısını almaq məqsədilə onlar müalicə-profilaktika müəssisələrinə, ağır psixi gərginlik keçirmiş tədbir iştirakçıları sanatoriya-müalicəvi reabilitasiya mərkəzlərinə göndərilə bilər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin iştirakçılarına göstərilən sosial yardımlar xarakterindən və növündən asılı olaraq birdəfəlik mükafatlar, müavinətlər və s. həvəsləndirici ödənişlər formasında təyin edilir və həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin iştirakçılarının hüquqları və qanuni maraqları pozulduqda, onlar inzibati və məhkəmə qaydasında şikayət edib, pozulmuş hüququn bərpasını tələb edə bilərlər.

Göründüyü kimi, qanunvericilik aktlarında sosial və hüquqi müdafiə meyarlarına aşkar şəkildə üstünlük verilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində sosial və hüquqi müdafiə meyarların dairəsi kifayət qədər genişdir. Həmin fəaliyyətin uğurla həyata keçirilməsini təmin edən meyarlar əvəzli, maddi və mənəvi həvəsləndirmə, cinayət və cinayət-prosessual səciyyə daşıyır.

§ 44. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial təminatı

ƏAF subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsi «ƏAF haqqında» Qanunun 17-ci maddəsi, Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları və s. ilə nizamlanır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri öz əməkdaşlarının, onların yaxın qohumlarının, ƏAF subyektlərinə kömək edən şəxslərin, onların yaxın qohumlarının, habelə cinayət prosesi iştirakçılarının, onların yaxın qohumlarının şəxsi təhlükəsizliyinin və əmlakının hüquqazidd qəsdlərdən qorunmasını təmin etməyə borcludurlar («ƏAF haqqında» Qanunun 6 və 17-ci maddələrində – ƏAF subyektlərinin vəzifələrində göstərilmişdir). ƏAF subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslər dövlət tərəfindən müdafiə olunurlar. Onların əməliyyat-axtarış tədbirlərində könüllü iştirakı bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir.

ƏAF subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin əmək haqqı, mükafat və digər maddi təminatlar almaq hüququ vardır.

ƏAF-də iştirak etmələri ilə əlaqədar şəxslərin, eləcə də onların yaxın qohumlarının həyatına, sağlamlığına və əmlakına real təhlükə yarandıqda, həmçinin təqsirləndirilən şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün zəruri tədbirlər görülməlidir.

Əsas fəaliyyət növü kimi şəxslərin ƏAF subyektləri ilə əməkdaşlıq etdiyi dövr onların əmək stajına daxil edilir və bu şəxslərə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada təqaüd verilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirak edərkən həlak olmuş, yaxud şikəst olmuş şəxslərin ailəsinə müvafiq olaraq minimum əmək haqqının bir min misli miqdarında və beş yüz misli miqdarında birdəfəlik müavinət verilir. Həmin şəxslərin ailəsinə həmçinin

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada təqaüd təyin edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi ilə əlaqədar vəzifələrini yerinə yetirməsi müddəti və müvafiq surətdə onun maddi təminatı birin üçə nisbəti hesabı ilə hesablanır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti ilə əməkdaşlığa cəlb olunmuş və cinayətin açılmasında fəal iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvü, tərkibində cinayət əlamətləri olan və digər ağır cinayətlərə səbəb olmayan əməllər törədibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti ilə əməkdaşlığa cəlb olunmuş və cinayətin açılmasında fəal iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvü, tərkibində cinayət əlamətləri olan və digər ağır cinayətlərə səbəb olmayan əməllər törədibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti ilə əməkdaşlıq edən şəxslər tərəfindən mükafat qaydasında alınan vəsaitlər və digər ödənişlər üzrə vergilər nəzərdə tutulmur, həmçinin onlar gəlirlərə dair bəyannaməyə daxil edilmir.

Konrakt əsasında ƏAF subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin razılığı ilə onların əməkdaşlıq dövrü onların əmək stajına daxil edilə bilər. Belə əməkdaşların sosial, o cümlədən maliyyə təminatı, hüquqi müdafiəsinin təşkili, rəsmiləşdirilməsi və s. məsələləri prosesində ilk növbədə DİN-in, NK-nin müvafiq normativ aktlarının normativ göstərişləri, bir sıra hallarda isə Azərbaycan Respublikasının 11 dekabr 1999-cu il tarixli «Cinayət prosesinin iştirakçılarının dövlət müdafiəsi haqqında» Qanunun, CPM-in və digər qanunvericilik aktlarının müvafiq normalarının da rəhbər tutulması zəruridir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 30.06.2004-cü il tarixli 291 sayılı sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasında polis orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə dair Dövlət Proqramı» (2004-2008-ci illər) Azərbaycan polisinin tarixində ilk dəfədir ki, qəbul edilmişdir və bu orqanlar qarşısında duran vəzifələrin həlli üçün müasir sivil tələblərə cavab verən güclü maddi-texniki təminat bazasının təməlini qoyur. Bu proqramda bir çox mühüm tədbirlər sırasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə məxfi əməkdaşlıq edən şəxslərin cinayətkarlıqla mübarizə işi üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22.11.2002-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş xərclərin hədd normalarının artırılmasının nəzərdə tutulması diqqətəlayiqdir. Bu hədd normada ölkə Prezidenti tərəfindən 2005-ci ilə kimi artırılmışdır.

§ 45. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin sosial-psixoloji strukturu və bu fəaliyyətin iştirakçılarının psixoloji səciyyəsi

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin sosial-psixoloji strukturu səkkiz əsas elementdən ibarətdir: normativlik; əməkdaşların hakimiyyət səlahiyyətləri; onun subyektlərinin ünsiyyətinin konspirativliyi⁶ və münasibətlərinin konfidensiallığı (məxfiliyi);⁷

⁶ Konspirativlik (latın dilində «conspiration» - razılıq, yekdillik deməkdir): a) sirlərin qorunması və ona riayət olunması; b) təşkilatın qeyri-aşkar fəaliyyətini və özlərini əzli saxlamaq üçün istifadə olunan sistem və metod. Словарь иностранных слов. Москва, 1949, стр. 324

⁷ Konfidensiallıq (latın dilində «confidentio» - etibar deməkdir) etibarlılıq, məxfilik, kənar şəxslərdən əzli saxlamaq və aşkarlamamaq deməkdir. Словарь иностранных слов. Москва, 1949, стр. 332

iştirakçıların fəaliyyət rollarının müxtəlifliyi; fəaliyyətin ekstremal səciyyəsi; əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin yaradıcılıq xüsusiyyətləri; əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müstəqilliyi, əməyinin nəticəsinə və konfidentlərin⁸ (məxfi əməkdaşların) təhlükəsizliyinin təmin olunmasına görə şəxsi məsuliyyəti; tədqiq olunanlarla çəkişmə (əsasən gizli formada) və onların müqaviməti.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin iştirakçıların fəaliyyətinin normativ qaydada tənzimlənməsi əməliyyat işçiləri və konfidentlərin psixologiyasına müsbət təsir göstərərək, onların hüquq düşüncəsini, sosial istiqamətini, motivlərini, davranış qaydalarını formalaşdırır və inkişaf etdirir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqan əməkdaşlarının hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmaları onların şəxsiyyəti və davranışına təsir edərək müəyyən iz qoyur.

Belə səlahiyyətlərdən istifadə olunması prosesində vətəndaşların, hüquqi şəxslərin, təşkilatların hüquq və maraqlarına toxunulur, bu da barəsində hüquqi xarakterli hər hansı tədbir keçirilən şəxsin psixologiyasına, peşə etikasına, əməliyyat-taktiki vəziyyətlərin və subyektlərin davranışlarının proqnozlaşdırılması bacarığına dair biliklərə malik olmağı və emosional tarazlığı (müvazinəti) qorumağı əməkdaşdan tələb edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin iştirakçıları arasında ünsiyyətin konspirativliyi, münasibətlərin konfidensiallığı əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsiplərinə əsaslanmış, sosial-psixoloji xarakteristikasının mühüm spesifik elementidir. Konfidensiallıq və konspirativlik əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin və konfidentlərin fərdi-psixoloji vəziyyətinə təsir edir (həyəcan, emosional gərginliyin yüksəlməsinə, psixi və fiziki yorğunluğun, neqativ stress vəziyyətin, məyusluğun, depressiyanın, ümitsizliyin yaranmasına səbəb olur), əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin sosial-psixoloji xüsusiyyətlərinin mahiyyət etibarlı ilə asılılığını müəyyən edir (psixoloji əlaqələrin və etibarlı münasibətlərin qurulması, uydurma və aşkar sosial rolların, müəyyən statusa malik ierarxiyanın və s. bölüşdürülməsi).

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçıların fəaliyyət (davranış) rollarının müxtəlifliyi əməliyyatçılardan və konfidentlərdən aşkar və pərdələnmiş sosial rolların qismən əvəz edilməsini (dəyişdirilməsini), şəxslərarası əlaqələrin, ətrafdakılarla qarşılıqlı fəaliyyət taktikasının dəyişdirilməsini tələb edir. Aşkar və pərdələnmiş sosial rolların birləşdirilməsinin zəruriliyi subyektlərin psixologiyasında müəyyən izlər qoyur, onlardan müəyyən rola girmə, başqa şəkllə düşmə (əksər hallarda kriminal istiqamətlərdə) bacarıq və vərdişlərinin, psixoloji proseslərin dərk olunması ahəngdarlığının və digər psixoloji keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsini tələb edir. Sosial rolların və davranış modellərinin qismən bir-birilə əvəz olunması (dəyişməsi) həyatda neqativ psixi vəziyyətin yaranmasının qarşısının alınması və aradan qaldırılması, şəxsiyyətin bütövlüyünü (tamlığını) parçalayan meyllərin, şəxsin özünəməxsus psixopataloji xarakterinin inkişafının, «təqib etməyə aludəçiliyin», paranoidal⁹ (ruhi xəstələr) təzahürlərin dəf edilməsi və s. istiqamətlərdə psixoloji tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə müşayiət olunmalıdır.

⁸ Konfident: a) etibarlı şəxs, gcr gansı bir şəxsə əizli kümklik edcn insan; b) CAF gəqqında qanunverigiliklc nczcrcd tutulan qaydada vc csaslarla CAF subyektlcrlc ilc mcxfi cmckdaşlıq edcn fiziki şəxs. В.Ю.Голубовский. Оперативно-розыскная деятельность. Словарь. Санкт-Петербург, 2001. стр. 66

⁹ Paranoya (yunanğa «paranoia» - dclilik, ahılsızlıq demckdir) – xroniki rugi pozhunluq. Şəxsin üzönö gddcn artıq qiymctlcndirmcsl, gcr şeydcn şöbgclcmck, tcglökc gıss etmək, sayıqlama kimi clamctlcrlc xarakterizc olunur. С.Ю.Головин. Словарь практического психолога. Москва, 2003, стр. 392

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin emosional baxımdan təmin edilmə səciyyəsi onu müşayiət edən amillərlə müəyyən olunur. Onlardan ən geniş yayılanlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- spesifik hərəkətlərin geniş həcmə malik olması və onların məlumat və vaxt məhdudluğu şəraitində həyata keçirilməsi;
- əməliyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar peşəkarlıq riski;
- cinayətkarların fəal müqaviməti;
- orqanizmin sutkalıq fizioloji aktivliyinin pozulma halları ilə müşayiət olunan əmək şəraitində olan qismən dəyişiklik;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin yüksək emosionallıq şəraitində əməliyyat marağı kəsb edən və digər şəxslərlə qarşılıqlı əlaqələri.

Göstərilən faktorlar əməliyyatçıların və konfidentlərin psixoloji xüsusiyyətlərinin məzmununa mühüm təsir göstərir, davamlı neqativ psixi vəziyyətin inkişafına təkan verir, nevroitik reaksiyaların, psixopatik və funksional pozğunluğun əmələ gəlməsinə şərait yaradır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının fəaliyyətinin yaradıcılıq xüsusiyyətləri onun həyata keçirilmə prosesində müxtəlif vəziyyətlərin (şəraitin) yaranması ilə şərtləndirilir. Son dərəcə mürəkkəb vəziyyətin inkişaf etməsinin bütün mümkün variantlarını qabaqcadan nəzərə almaqla, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri və konfidentlər öz davranış xəttləri və taktikalarının planlaşdırılmasını və proqnozlaşdırılmasını bir neçə istiqamətlərdə həyata keçirirlər.

Əməliyyat işçilərinin (əməliyyat müvəkkillərinin) fəaliyyət sərbəstliyi, əməlinin nəticəsinə və konfidentlərin taleyinə görə şəxsi cavabdehliyi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin sosial-psixoloji xarakteristikasının ən vacib elementidir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri üçün bu və ya digər mühüm vəzifələr müəyyən olunmuş və Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən isə həmin vəzifələrin əhəmiyyətini özündə əks etdirən geniş hüquqlar verilmişdir ki, bu da öz növbəsində onlara yaranmış vəziyyətlərdən asılı olaraq mühüm qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Bu istiqamətdə əməliyyatçıların davranışı peşə etik normalarının tələblərinə uyğun olaraq, konfidentlərin psixoloji xarakteristikası, onların özünəməxsus şəxsi keyfiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyən olunur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti yoxlanılan (tədqiq olunan) şəxslərlə çəkişmə (əsas etibarlı ilə gizli) və onların göstərdikləri əks müqavimət şəraitində həyata keçirilir. Çəkişmə və ya belə demək mümkünsə, əməliyyatçıdan mübarizədə (qarşıdurmada) cinayətkarları qabaqlamağı, onların cinayətkar əməllərini sənədləşdirməyi və psixoloji təsire üstün gəlmək bacarığını tələb edir. Müqavimət göstərmək dedikdə isə, cinayətkar qrupun üzvlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək, konfidentlərin uydurulmuş sosial rollarını üzə çıxarmaq və əməliyyat aparatları ilə onların əməkdaşlığını ifşa etmək məqsədilə tədqiq olunan şəxslər tərəfindən müxtəlif tədbirlərin və təhrikəddici hərəkətlərin həyata keçirilməsi başa düşülür. Buna görə əməliyyatçılarda və konfidentlərdə əməliyyat tapşırığını yerinə yetirməyə zəruri olan iradi keyfiyyətlər, psixoloji hazırlıq və pərdələnmiş kriminal rolların ifası zamanı məqsədin aktuallığının formalaşdırılmasına xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin sosial-psixoloji xarakteristikasının qeyd olunan elementləri bir-birilə sıx əlaqədədir. Onların məzmununun dəyişdirilməsi yalnız uydurulmuş sosial rolun zahiri görünüşünə, konfidentlərin davranış xəttinə deyil, həm də

onların psixoloji xarakteristikasına təsir edir, peşəkarlığın deformasiyaya uğramasına səbəb olur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə əməliyyat-axtarış orqanlarının əməkdaşlarının və konfidentlərin psixoloji səciyyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səmərəliliyinin, onun subyektlərinin peşəkarlığının artırılması yalnız normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsini deyil, həm də əməliyyatçı və konfidentlərin psixoloji cəhətdən fəallaşmasını nəzərdə tutur. Belə fəallaşma onların fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə uyğun keyfiyyətlərin hərtərəfli öyrənilməsinə nəzərdə tutur. Bu istiqamətdə vacib addım əməliyyat-axtarış fəaliyyəti iştirakçılarının psixoloji portretinin yaradılması və belə fəaliyyət üçün psixoloji yararlılıq meyarlarını müəyyən edib seçmək üçün yeni metodikaların hazırlanması, mövcud olanların yeni şəraitə uyğunlaşdırılması, həmçinin psixoloji faktorların təhlili və qiymətləndirilməsi əsasında əməliyyatçı və konfidentlərin seçilməsinin təkmilləşdirilməsidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan fəaliyyətinin xüsusi bir növüdür və onun struktur məzmununa təsir edən təkrarsız xüsusiyyətlərə malikdir.

Peşə üçün mühüm psixoloji xarakteristikaların aşağıdakı qrupları mövcuddur:

- inkişaf etmiş kommunikativ keyfiyyət və bacarıqlar;
- inkişaf etmiş iradi keyfiyyətlər;
- diqqət və müşahidə etmək bacarığı;
- yüksək intellektual keyfiyyətlər;
- peşəkar yaddaş;
- yüksək peşəkarlıq motivasiyası və sosial adaptasiya;
- emosional xüsusiyyətlər;
- vərdişlərin mövcudluğu və xüsusiyyətləri.

İnkişaf etmiş kommunikativ keyfiyyət və bacarıqlar dedikdə, aşağıdakılar nəzərdə tutulur: insanların etimad və rəğbətini qazanmaq, həmsöhbəti dinləmək, öz davranışını əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər iştirakçıları ilə uzlaşdırmaq bacarığı; şəxsi və işgüzar təmasları səmərəli qurmaq; yeni insanlarla tez bir zamanda psixoloji təmas qurmaq, həmsöhbətin psixi vəziyyəti və fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onunla ünsiyyətin məqsədəuyğun formasını seçmək.

Mənfi kommunikativ keyfiyyət və bacarıqlara özünəqapanma, şəxsi problemlərinə diqqətin cəlb edilməsi, psixoloji təmas və etibarlı münasibət qurmaqda vərdişlərin yoxluğu aiddir.

İnkişaf etmiş iradi keyfiyyətlər – münasibətli vəziyyətlərdə müvazinat və özünü ələ almadır, ehtiyat, ciddilik, qətiyyət və inadkarlıqdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə mənfi təsir edən iradi keyfiyyətlərə qeyri-müvazinatlıq, səhlənkarlıq, qətiyyətsizlik aiddir.

Diqqət və müşahidəçilik dedikdə, operativ müşahidəçilik, öz diqqətini bir fəaliyyət növündən digərinə tez bir zamanda keçirmək bacarığı, ətraf şəraitdə dəyişiklikləri görə bilmək bacarığı başa düşülür.

İnkişaf etmiş intellektual keyfiyyətlərə aiddir: cinayətkar ənənələrə, adətlərə bələd olma, jarqon¹⁰, məhkum edilmiş şəxslərə məxsus digər xüsusiyyətləri bilmə, kriminal həyat tərzini keçirən və cinayətkar aləmin «nüfuzlu» şəxslərini (avtoritetləri) tanıma; əməliyyat şəraitini qiymətləndirmək və təhlil etmək bacarığı; konkret məsələnin həlli

¹⁰ Jarqon – a) csl mənasının və ifadə formasının kobudçasına pozulması nəticəsində cmlcl əclcl ifadələr. C.Piriyev. Gınayctkarların jarqon löhcti. Bakı, 1987, scg. 2; b) gınayctkarların danışıq lcgğcsi, onların bir-biri ilə önsiyyctdc olduqları zaman, danışıqlarının knar şcxslrc aydın olmaması öçön istifadc etdiklcri süz və ifadclcr

üçün lazım olan operativ informasiyanı əldə etmə bacarığı; inandırma bacarığı; dəyişən əməliyyat şəraitini təhlil etmək və müvafiq nəticələr çıxarmaq bacarığı; aktyorluq qabiliyyəti (uydurulmuş sosial rola girmək, zahirən dəyişmək, mimika və pantomima¹¹ vasitələrini istifadə etmək bacarığı).

Peşəkar yaddaşa aiddir – lazımi məqamda informasiyanı dəqiq yeniləşdirmə bacarığı, terminləri, rəqəmləri, adları və digər məntiqi materialları asanlıqla yadda saxlamaq, bir dəfə eşidilənləri dəqiq təkrarlamaq; insanın zahiri görünüşünü və davranışını yadda saxlamaq; obyekt və əşyaların rəngini, formasını, ölçüsünü, hərəkətini və yerləşməsini yadda saxlamaq bacarığı; ünsiyyətdən sonra dolğun obrazı tərtib etmək üçün lazım olan xırda detalları yadda saxlamaq və vaxtında bərpa etmək bacarığı.

Əməliyyat aparatları əməkdaşlarının fəaliyyətində yuxarıda qeyd edilənlərin, həmçinin uzunmüddətli məniqi və əyani obrazlı yaddaşın zəif inkişafı və onu təkmilləşdirmək niyyətinin olmaması mənfi qiymətləndirilir.

Yüksək peşəkarlıq motivasiyasına düzgünlük, cəsarət, enerjilik, vicdanlıq, icraçılıq, intizam aiddir.

Emosional xüsusiyyətlərə aiddir: məsuliyyətli qərarların qəbulu zamanı emosional dayanıqlıq; qorxu və qeyri-müəyyənlik hissəinə üstün gəlmək bacarığı, stresə qarşı davamlılıq.

Stresə qarşı davamsızlıq, həyəcan, nevrozizm, özünəməxsus psixopatik xüsusiyyətlər əməliyyatçıların və konfidentlərin peşəkar yararlılığına mənfi təsir göstərir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin vərdişlərinə iş qabiliyyəti, fəallıq, yüksək peşəkarlıq və çeviklik aiddir.

Ləng hərəkət, passivlik, tələskənlik, zəif iş qabiliyyəti funksiyaların reallaşdırılmasını çətinləşdirən amillərdir.

§ 46. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin maddi-texniki və maliyyə təminatı

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabından maliyyələşdirilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınmasında, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılmasında, bu cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsində, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran, itkin düşmüş şəxslərin axtarılmasında, milli təhlükəsizliyin cinayətkar qəsdlərdən qorunmasında, həmçinin cinayətkarlıqla bağlı digər əməliyyat-taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsində xidmətlərinə görə əməliyyat-axtarış subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxsin əmək haqqı, mükafat, pensiya və digər maddi təminatlar almaq hüququ vardır.

«ƏAF haqqında» Qanunun 18-ci maddəsində ƏAF subyektlərinin maddi-texniki və maliyyə təminatı nəzərdə tutulmuşdur və orada aşağıdakılar öz əksini tapmışdır:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini və avtomatlaşdırılmış informasiya sistemlərinin qurulmasını, saxlanılmasını və mühafizəsinin bu qanunun tələblərinə uyğun surətdə keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə zəruri maliyyə vəsaitləri və maddi-texniki təminat verilir;

- bu vəsaitlərin xərclənməsi qaydalarını və normalarını Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir.

¹¹ Pantomima (yunanğa «pantomimos» - gcr şeyi oxşatmaq, təcrid etmə deməkdir): a) qədim formada – mifoloji söjetlər üçün seçilən solo rəqs; b) musiqi ilə müşayiət olunan teatral mimik tamaşa. «Словар иностранных слов. Москва, 1949, стр. 472

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti maddi-texniki və maliyyə təminatı Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin vəsaitləri, habelə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir («Rabitə haqqında» və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunlarına dəyişikliklər edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu).

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin maddi-texniki təminatının qaydalarını və normalarını Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı müəyyən edir;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə ayrılan maliyyə vəsaitinin xərclənməsinə həmin subyektlərin rəhbərləri tərəfindən nəzarət edilir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, «Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında» Qanunun 68-ci maddəsinin I hissəsinə aşağıdakı redaksiyada 8-ci abzası əlavə edilmişdir:

- «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi ilə əlaqədar vəzifələrinin yerinə yetirilməsi müddəti birin üçə nisbəti ilə hesablanır və onların iş stajına daxil edilir».

ƏAF-də istifadə olunan pul vəsaitləri və digər ödənişlərin uçotu DİN-in maliyyə xidmətlərinin dövlət sirləri təşkil edən məlumatlara buraxılışı olan xüsusi ayrılmış əməkdaşı tərəfindən aparılır.

DİN sistemində maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsinin əsas sərəncamvericisi Daxili İşlər Nazirliyi sayılır.

ƏAF subyektlərinin ƏAF-ni nizamlayan təşkilati-normativ aktlarında maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsinin aşağıdakı növləri nəzərdə tutulur:

- a) əməliyyat aparatlarının və xidmətlərinin saxlanması üçün;
- b) bu orqanlara cinayətkarlığa qarşı mübarizədə, cinayətkarların ifşa olunmasında köməklik göstərən şəxslərin xidmətlərinə görə;
- c) əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin təmin edilməsi;
- ç) əməliyyat aparatlarının texniki təminatı.

ƏAF-də maliyyə xərclərinə nəzarəti DİO-nun (polis orqanının və onların əməliyyat aparatlarının) rəhbərləri həyata keçirirlər. Nəzarətin hüquqi əsaslarına «ƏAF haqqında» Qanundan başqa, maliyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinə nizamlayan qanunvericilik aktlarını da aid etmək olar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün vəsaitlərin xərclənməsi qaydaları, normaları və şərtləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və DİN-in müvafiq normativ aktları ilə tənzimlənir.

Fəsil 7. Əməliyyat-axtarış taktikası. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin formaları.

§ 47. DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin taktikasının bəzi ümumi müddəaları

Əməliyyat-axtarış taktikası anlayışı

Taktika geniş və böyük həcmli bir anlayışdır və ictimai təcrübənin bütün sahələrində tətbiq olunur. Lakin, ilk dəfə bu termin hərbi elmdə meydana çıxmış və bununla əlaqədar olaraq taktika birmənalı və geniş inkişafına başlamışdır. Belə ki, onun

tətbiq edilməsi silahlı mübarizənin vəziyyətindən irəli gəlir və mübarizədə tərəflərin, rəqibin məhv edilməsi və öz qüvvələrini itkisiz saxlaması məqsədini daşıyır.

Bununla yanaşı, digər fəaliyyət növlərində də taktikanın tətbiq edilməsi zərurəti vardır. Buna xüsusilə qarşılıqlı rəqabət, mübarizə, qarşıdurma, əks hərəkət və təsir göstərmək, həqiqətin axtarılması və müəyyən olunmasına mane olma şəraitini, məqsədyönlü dezinformasiya elementlərinin mövcudluğu hallarında daha böyük ehtiyac duyulur və müvəffəqiyyətə nail olmaq, öz planlarının, məqsədlərinin gizli saxlanması, hərəkət və iştirakçıların konspirativliyinin təmin edilməsini tələb edir.

Məhz ona görə də istintaq, ƏAF-in müəyyən üsul və fəndlərinin ümumiləşdirilməsinin ilkin mərhələsində kriminalistika elmi sahəsindəki alimlər hərbi elmdə işlədilən taktika anlayışından istifadə etməyə başlamışdır ki, bu, DİO-nun (polis orqanlarının) cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsinə əsas etibarını ilə müvafiqdir. Hərbi elm üçün vacib olan taktika cinayətlərin qarşısının alınması və açılması, cinayətkarların tutulması və bununla bağlı həyata keçirilən ƏAF (o cümlədən, ƏAT) üçün də çox vacibdir.

Əməliyyat-axtarış taktikası ƏAF-in çox vacib olan kateqoriyalarından biridir, onun ayrılmaz, üzvi, zəruri olan tərkib hissəsidir.

Əməliyyat-axtarış taktikasının zəruriliyi cinayətkarlıq fenomeninin törətdiyi aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir:

- cinayətkar qruplaşmaların (dəstə, təşkilat, birlik) çox qapalı olması, ora daxil olma, onların daxilində çox yüksək intizam və dərin konspirasiyanın olması ilə əlaqədar olaraq, həddən artıq çətin və mürəkkəbliyi;

- cinayətkar fəaliyyət sahəsinin (təsir məkanı və istiqamətləri) bölüşdürülməsi və bunun əsasında çox dəqiq pərdələnmiş münasibətlər sisteminin yaranması;

- cinayətkarlar tərəfindən cinayətkar ideologiyasının (davranış normaları və münasibətlər) həyata keçirilməsində cinayət törədən və onlar haqqında məlumatı olan şəxslərdə qorxu hisslərinin yaradılması və onların həqiqəti gizlətməyə məcbur olması;

- cinayət peşəkarlığı və cinayət ixtisaslaşması kimi təzahürlərin mövcudluğu. Bu təzahürlər aşağıdakıları şərtləndirir:

- cinayətlərin törədilməsinin yeni üsullarının axtarışı;

- cinayət əlaqələrinin pərdələnməsi;

- cinayətkarlar tərəfindən ƏAF-in taktikası, metod və vasitələrinin öyrənilməsi və onlardan əməliyyat aparatlarına qarşı istifadə olunması və s.

ƏAT öz məzmununa görə aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- əməliyyat-taktiki vəziyyət (situasiyanın, kriminal hadisənin və ya belə hadisənin baş vermə təhlükəsinin), bir-birinə qarşı duran tərəflərin, qüvvələrin, onların keyfiyyətinin və hərəkətlərinin, öz qüvvə, vasitə və digər imkanlarının qiymətləndirilməsi və hərəkət etməsi forması, qaydası, üsulu, fəndləri, davam xətti ilə bağlı olan konkret məqsədlərə (cinayətkarlığa qarşı mübarizə ilə bağlı) nail olmağa yönəlmiş əqli (zehni) bir prosesdir.

Təcrübədə rast gəlinən əməliyyat-taktiki vəziyyətlər (situasiyalar) başlanğıc (kriminal hadisə aşkar olunan anda), aralıq (başlanğıc mərhələyə əməliyyat müvəkkilinin müdaxiləsi, təsiri, son nəticənin əldə edilməsinə gətirilməsi), son vəziyyətdən (kriminal hadisə ilə bağlı işin sona çatması və konkret vəziyyətdə ümumi vəzifələrin qəti olaraq həll olunması) ibarətdir.

Arzu olunan nəticənin əldə olunmasından asılı olaraq əməliyyat-taktiki vəziyyət əlverişli və əlverişli olmayan kimi xarakterizə oluna bilər.

Əməliyyat-axtarış vəziyyətinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsinin əsas təyinatı düzgün qərarın qəbul edilməsidir.

Qeyd edilənləri nəzərə alaraq, əməliyyat-taktiki vəziyyətin 3 növünü qeyd etmək olar:

1. dərhal, təxirə salınmadan qəbul olunan qərarlar (məsələn, ağır, xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə hazırlıq barədə məlumat daxil olub və s.);

2. qərarın qəbul edilməsi üçün fikirləşməyə, hazırlaşmağa imkan verən (vaxt məhdudluğu, qıtlığı yoxdur və s.), həmçinin ƏAT-in təşkili və keçirilməsinə hazırlaşmağa imkan verən vəziyyət (situasiya) (cinayəti törədən şübhəli şəxs barəsində məlumat var və s.).

3. ƏAT-in təşkili və keçirilməsinə dair qərarın qəbul edilməsi üçün çox dəqiqlik, peşəkarlıq və nisbətən uzun müddət tələb edən vəziyyət (situasiya) (cinayət peşəkar cinayətkar tərəfindən törədilib və s.).

Əməliyyat-taktiki qərar taktikanın strukturunun elementlərindən biri olub, özündə aşağıdakıları əks etdirir:

- hərəkətlərin seçilməsi, onların ardıcılığı və uzlaşdırılması yolu ilə seçilməsi;
- cəlb olunan qüvvə, vasitələrin, tətbiq olunan metod və ƏAT-in konspirativliyinin təmin olunması və qanunçuluğa riayət olunması.

ƏAF-in vasitə, metodlarının və digər imkanlarının və həmçinin taktiki fəndlərin, hərəkət variantlarının taktikanın bir elementi kimi düzgün və optimal seçilməsi qəbul olunmuş qərarın vaxtında və səmərəli icra olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

ƏAF nəzəriyyəsi və təcrübəsi əsasında müəyyən tövsiyələr işlənilib hazırlanmışdır ki, onlarla da qəbul olunan qərarların effektivliyi müəyyən edilir.

Bununla əlaqədar olaraq əməliyyat işçilərinə aşağıdakılar tövsiyə olunur:

- cinayəti gizli (maskalanmış halda hazırlayan) törətmiş şəxslərin, məhkəmə, istintaq və təhqiqatdan yayınan və faktiki olaraq qeyri-leqal vəziyyətdə olan şəxslərin daimi münaqişə və yaxud qarşıdurma vəziyyətində olmasının mövcudluğunu nəzərə almaq;

- qarşıya çıxan çətinlikləri real nəzərə almaqla, əsaslı və taktiki baxımdan düzgün qərar qəbul etmək üçün informasiyanın analitik qiymətləndirilməsi;

- qəfildən, həmləliklə, tez və yaradıcılıqla hərəkət etmək, vaxt qıtlığı və şəraitin dəyişməsinə nəzərə alaraq, çeviklik, fərasət, cəldlik, hətta hiyləgərlik göstərmək (bütün bunlar böyük fiziki və psixi enerji, diqqətin mərkəzləşdirilməsini tələb edir);

- ƏAT-in keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq vətəndaşlarla ünsiyyətdə (zərərçəkən şəxslərlə, şahidlərlə və s.) olan zaman şəxsiyyət-psixoloji amilləri nəzərə almaqla, düzgün davranış xətti seçmək və s.

Bir şeyi də nəzərə almaq lazımdır ki, cinayətkarların müqavimətini qırmaq, sayıqlığını itirmək, əməliyyat müvəkkilinin hərəkətləri və niyyətlərindən yayındırmaq üçün müəyyən tədbirlər də görülür (məsələn, müxtəlif dezinformasiya tədbirləri, kombinasiyalar).

Əməliyyat-axtarış taktikasını onun qarşısında duran vəzifələrdən asılı olaraq müxtəlif istiqamətlər üzrə də təşkil etmək olar (məsələn, müxtəlif növ cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının taktikası, təhqiqat, məhkəmə və istintaqdan yayınan, CÇM-dən qaçan şəxslərin axtarışının, ƏAT-in həyata keçirilməsinin taktikası və s.). Belə taktiki məsələlər həm açıq, həm xüsusi ədəbiyyatlarda, həmçinin DİO-nun müvafiq normativ aktlarında öz əksini tapır.

§ 48. DİO üçün əməliyyat marağı doğuran şəxslər və faktlar barədə ilkin məlumatların aşkar edilməsi (axtarışı) və istifadə edilməsi

DİO üçün əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barədə ilkin məlumatların aşkar edilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin ayrıca bir formasıdır.

DİO üçün əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barədə ilkin məlumatların aşkar edilməsi dedikdə, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə əhəmiyyət kəsb edən yeni xüsusi informasiyadan (əvvəllər DİO-ya məlum olmayan) ibarət olan məlumatların aşkar olunması, yoxlanması və toplanması üçün ƏAF subyektləri tərəfindən kompleks, məqsədyönlü tədbirlərin keçirilməsi başa düşülür.

Belə axtarışın mahiyyətini müəyyən edən şərtlərdən biri – aşkar olunması tələb olunan məlumatların siyahısıdır (dairəsidir). Onlara aşağıdakıları aid etmək olar: hazırlanmış, törədilmiş və törədilən cinayətlər; onları hazırlayan, törədən və törətmiş şəxslər; cinayətkarlığa qarşı mübarizə ilə bağlı əhəmiyyətli olan digər şərait və hallar (xüsusilə, cinayəti və təqsirli şəxsləri səciyyələndirən, cinayətin törədilmə səbəb və şəraiti və s.); cinayətlərin hazırlanması və törədilməsi ilə bağlı olan cinayət alətləri; izləri; cinayət hadisəsi yerində cinayətkarlar tərəfindən qoyulmuş izlər; oğurlanmış əşya və predmetlər, mülki dövryyəsi qadağan olunmuş, məhdudlaşdırılmış predmetlər, maddələr; cinayət törətmək niyyəti olan şəxslər; cinayət törətmək ehtimalını təsdiq etməyə imkan verən, hüquqazidd əməllərə yol vermiş şəxslər; məlumatlara malik olan və polis orqanlarına (əməliyyat aparatlarına) kömək etmək imkanlarına malik olan şəxslər və s.

Axtarış fəaliyyətinin əsas vəzifələrindən biri hazırlanmış, törədilmiş və törədilən cinayətlər haqqında lazımi həcmdə məlumatların toplanmasıdır. Burada cinayət hadisəsi faktlarından, onların törədilmə şəraitindən əlavə, faktiki məlumatların (CPM, maddə 129) aşkar olunması zəruridir.

Bu fəaliyyətin özünün məqsədi, obyektləri, metodları, vasitələri və onların tətbiq edilmə sahələri və məlumatların axtarışının mənbələri və qaydaları vardır. Əməliyyat marağı doğuran şəxsləri üç şərti kateqoriyaya bölmək olar:

1. müəyyən olunmuş faktlara, qeyri-qanuni əməlləri və həyat tərzinə görə cinayət törətməyə daha çox meyilli olanlar (narkomanlar, alkoqoliklər, ictimai faydalı əməklə məşğul olmayanlar, əvvəllər məhkum olunanlar, tüfeyli həyat təzi sürənlər, ictimai qaydanı pozanlar, əvvəllər məhkum olunanlar, avaraçılıqla məşğul olanlar, polis orqanlarında müxtəlif qeydiyyatda olub, inzibati xətalər törədənlər və s.);

2. cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş, axtarışı elan olunmuş şəxslər;

3. cinayətkar, şübhəli və tədqiq olunan şəxslərlə əlaqədə olan, onlar barədə məlumatı olan şəxslər (belə şəxslərin qohumları, yaxınları, qonşuları, həmkarları və s.).

DİO üçün əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barədə ilkin məlumatlar aşağıdakı mənbələrdən alınabilir:

- pasport-qeydiyyat xidmətləri;
- ünvanlar bürosu;
- mənzil-istismar sahələri;
- idarə, müəssisə, özəl firma və şirkətlərin kadrlar xidməti və onların arxivləri;
- məhkəmə, prokurorluq, vergi, gömrük, ədliyyə (cəzaçəkmə müəssisələri) orqanları və onların arxivləri;
- hərbi komissarlıq və onların arxivləri;
- DİN-in Əməliyyat-statistik informasiya İdarəsi;
- DİN-in avtomatlaşdırılmış sistemləri; «MAPS» avtomatlaşdırılmış məlumat bankı, kriminal və axtarış uçotu;

- DİN-in Kriminalistik tədqiqatlar İdarəsinin qeydiyyat xidmətləri («portret-poisk» sistemi);

- DİN-in Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsinin qeydiyyat xidmətləri;
- «Təhlükəsiz şəhər» xidməti;
- şəhər, rayon polis idarə və şöbələrinin əməliyyat-uçot sistemləri;
- ictimai qurumlar (ştatdankənar əməkdaşlar, ictimai komissiyalar və s.);
- məxfi əməkdaşlar;
- sahə müvəkkilləri və polisin digər ictimai təhlükəsizlik xidmətləri və s.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, polis orqanının nəzarəti altında olması tələb olunan konkret şəxslərin dairəsi DİN-in müxtəlif normativ aktlarında öz əksini tapmışdır.

İlkin əməliyyat-axtarış məlumatlarının aşkar olunmasında əməliyyat müvəkkili ilk növbədə aşağıdakı kompleks tədbirləri keçirməlidir:

a) xidməti təhkim olunmuş ərazidə yaranmış əməliyyat şəraitinə dair informasiyanın toplanması və təhlili;

b) DİO-nun (əməliyyat aparatlarının) qüvvə və vasitələrinin səmərəli (optimal) yerləşdirilməsi, digər xidmətlər, hissələr, ictimai qurumlarla qarşılıqlı əlaqə;

c) əməliyyat şəraitindən asılı olaraq nəzərdə tutulan axtarış tədbirlərinə vaxtılı-vaxtında əlavələr edilməsi və s.;

ç) axtarış fəaliyyətində iştirak edən xidmət, hissə və əməkdaşların işlərinə nəzarət və onlara köməklik göstərilməsi;

d) sistematik olaraq kadrlara axtarış (aşkar etmə) işinin forma və metodlarının öyrədilməsi.

DİO-ya (əməliyyat aparatlarına) daxil olan məlumatların istifadə edilməsinə dair qərar qəbul etmək üçün ilk növbədə onlar yoxlanılmalıdır.

Əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barəsində ilkin məlumatların yoxlanması dedikdə, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş belə məlumatların doğruluğunun müəyyən olunması, həmçinin zəruri olan əlavə məlumatların aşkar olunması və toplanması və onların birlikdə nəzərə alınmaqla, bu məlumatların cinayətkarlığa qarşı mübarizədə istifadə edilməsi üçün düzgün qərar qəbul edilməsinə imkan verən DİO-nun (onun əməliyyat aparatlarının) fəaliyyəti başa düşülür.

İlkin məlumatların yoxlanmasına aşağıdakı tələblər verilir: qanunçuluğa riayət olunması; yoxlamanın tamlığı; həmləlik (vaxtında, gecikdirilmədən) və konspirasiya. Bu proses DİN-in normativ aktları ilə nizamlanır. Məsələn, DİN-in müvafiq normativ aktına əsasən, ƏAF subyektləri ilə məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən şəxslərdən xüsusi təhlükəli və mütəşəkkil qruplar tərəfindən hazırlanan və törədilmiş cinayətlər, habelə kütləvi iğtişaşlar, saxta pulların hazırlanması, adam öldürmə, odlu silahın, partlayıcı, radioaktiv və zəhərli maddələrin oğurlanması barədə məlumatlar daxil olduqda, dərhal məruzə olunmalı və daha sonra yubadılmadan yoxlanılmalıdır. Belə məlumatların cinayət prosesində və s. istiqamətdə istifadə olunmasında CPM-in, «ƏAF haqqında», «Dövlət sirri haqqında» Qanunların, DİN-in normativ aktlarının tələbləri də rəhbər tutulur.

§ 49. Cinayət-axtarış aparatları tərəfindən cinayətlərin profilaktikasının ümumi müddəaları

İnsan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək, hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısını almaq, törədilmiş cinayətləri açmaq və cinayətləri hazırlayan, törədən və törətmiş şəxsləri müəyyən etmək və s. cinayət-axtarış xidmətlərinin fəaliyyətinin əsas istiqamətləridir.

Cinayətlərin profilaktikası dedikdə, cinayətlərin törədilməsi üçün səbəb və şərait yaradan halların, amillərin, vəziyyətlərin aşkar edilməsi və aradan götürülməsi, həmçinin cinayət törətməyə meyilli olan şəxslərin (həyat tərzi, keçmişi, tutduğu mövqe, barəsində məlumatlar daxil olması və s.) aşkar edilməsi və onları cinayətkar niyyətlərindən çəkəndirmək məqsədilə həyata keçirilən qabaqlayıcı, ümumi, fərdi əməliyyat-axtarış xarakterli tədbirlərin yerinə yetirilməsi başa düşülür.

Cinayətlərin profilaktikası ilə bağlı səlahiyyətlər dairəsi «Polis haqqında» Qanunda (maddələr 3, 13, 15, 17, 19 və s.), «ƏAF haqqında» Qanunda (maddələr 1, 6, 10, 11, 13) və s. qanunvericilik aktlarında, DİN-in müvafiq əmrləri ilə təsdiq olunmuş əsasnamə və təlimatlarda nəzərdə tutulmuşdur.

Göstərilən tədbirlər əsasən üç istiqamətdə həyata keçirilir:

- ümumi profilaktiki tədbirlər (cinayətlərin törədilməsi üçün səbəb və şərait yaradan halların, amillərin, vəziyyətlərin müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması);

- fərdi profilaktiki tədbirlər (həyat tərzi, tutduğu mövqe və digər hüquqazidd hərəkətlərə görə cinayət törətməyə meyilli olan şəxslərin aşkar edilməsi və onları cinayətkar niyyətlərindən çəkəndirmək məqsədilə həyata keçirilən təşkilati, tərbiyəvi, çəkəndirici fərdi təsiredici tədbirlər);

- əməliyyat-axtarış profilaktikası əməliyyat marağı kəsb edən şəxslərin və faktların aşkar edilməsi üçün əsaslar və səbəblər olduqda («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 10, 11), belə şəxslərin yoxlanılması, əməliyyat tədqiqi vasitəsi ilə onların cinayətkar əməllərinin sənədləşdirilməsi və cinayətə hazırlıq, cinayətə qəsd mərhələlərində ifşa edilməsi və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyətə cəlb edilməsi məqsədilə yerinə yetirilən təşkilati, əməliyyat-axtarış və prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi başa düşülür.

Cinayətlərin əməliyyat-axtarış profilaktikasında aşkar və qeyri-aşkar vasitə, metod və əməliyyat-axtarış tədbirlərindən istifadə olunur. ƏAF-in bu formasından DİO-da axtarış işinin təşkilində də istifadə olunur. ƏAF-in bu formasının tətbiq edilməsində əsas rol əməliyyat aparatları (CA, MCQM, İAQM və NM xidmətləri) oynayır. Cinayətlərin xəbərdarlığının, qarşısının alınmasının mərhələlərindən (həmçinin məlumatın alınma müddətindən, cinayətkarın şəxsiyyətindən, silahlanmasından, hərəkət üsullarından, cinayət qəsdinin obyektindən və s.) asılı olaraq cinayətə cəhdin qarşısını almaq üçün müxtəlif qərarlar qəbul oluna bilər. Məsələn, cinayətkar qruplaşma cinayət törətmək üçün cəmləşdiyi yerdə, cinayətin qəsdli olan obyektə gedən zaman və yaxud bilavasitə cinayətin törədildiyi yerdə yaxalana bilər.

Cinayətlərin əməliyyat-axtarış profilaktikasının təşkili, cinayətləri hazırlayan və törətmək niyyətində olan şəxslərin əməliyyat yolu ilə yaxalanması və tədqiqinin təşkili, aparılması qaydaları xüsusi ədəbiyyatlarda öz əksini tapır və DİN-in müvafiq normativ aktları ilə tənzimlənir.

§ 50. Əməliyyat tədqiqi və əməliyyat-qeydiyyat işi

a) əməliyyat tədqiqi

Əməliyyat tədqiqi – cinayətkarlıqla mübarizədə istifadə olunan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusi formasıdır.

a) əməliyyat tədqiqi – cinayətlərin hazırlanması və törədilməsində əsaslı şübhə doğuran şəxs (bir qrup şəxslər) ətrafında, onlar tərəfindən hazırlanan, törədilən cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin açılması, həmçinin gizlənən cinayətkarın (məhkum olunmuş və təqsirli şəxslərin) axtarışı məqsədilə (əgər göstərilən

məqsədlərə başqa yollarla nail olmaq mümkün deyilsə və yaxud çox çətindir sə) həyata keçirilən gizli əməliyyat-axtarış tədbirlərinin məcmusu (kompleksi) kimi başa düşülür.

Əməliyyat tədqiqi o halda həyata keçirilir ki, cinayətin qarşısını almaq, törədilmiş cinayəti açmaq, gizlənən cinayətkarı axtarmaq aşkar metod və vasitələrlə (məsələn, ibtidai istintaq və s. yolla) mümkün deyil. Belə tədqiqin başlanması üçün səbəblərə «ƏAF haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinin II hissəsində, 1-8-ci bəndlərdə göstərilən normativ göstərişləri aid etmək olar. Əməliyyat tədqiqinin əsas vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. yoxlanılan, tədqiq olunan şəxslərin cinayətkar əlaqələrinin müəyyən olunması;
2. yoxlanılan, tədqiq olunan şəxslərin cinayət niyyəti və cinayət fəaliyyəti ilə bağlı faktlarının aşkar olunması;
3. yoxlama və tədqiq prosesində bu şəxslər tərəfindən cinayətlərin törədilməsinə yol verilməməsi;
4. cinayətin törədilmə səbəb və şəraitinin aradan qaldırılması;
5. cinayət əməlləri nəticəsində dəymiş ziyanın ödənilməsi və s.

Əməliyyat tədqiqi DİN-in müvafiq əməlləri ilə müəyyən olunmuş əməliyyat-qeydiyyat işləri çərçivəsində də aparıla bilər.

Əməliyyat tədqiqi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin (DİO-nun əməliyyat xidmətlərinin əməkdaşları) qərarları əsasında başlanır.

Əməliyyat tədqiqinin başlanması üçün qərar yalnız aşağıdakı hallarda qəbul oluna bilər:

- başlanmış cinayət işi mövcud olduqda (cinayət işinin başlanması barədə məhkəmənin, prokurorluq və polis istintaq orqanlarının qərarı mövcud olduqda, cinayət bağlı olduqda);

- cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsaslar olmasa da, cinayəti hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxs barəsində etimad doğuran, məlum və qərəzsiz mənbədən məlumat daxil olduqda (daxil olunmuş məlumatlar təsdiqlənən halda);

- şəxs məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizləndikdə, cəza çəkməkdən boyun qaçırdıqda, yaxud itkin düşdükdə (şəxsin axtarışa elan olunması barədə qərar, şəxsin itkin düşməsi barədə ərizə və şikayət olduqda).

Əməliyyat tədqiqi aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- tədqiqin nəzəri əsasları olmalıdır;
- hüquqi əsasları olmalıdır («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 10, 11, 15);
- mənəvi əsasları olmalıdır;
- taktiki-təşkilati əsasları olmalıdır.

Əməliyyat tədqiqinin təşkili və həyata keçirilməsi taktikaları DİN-in müvafiq normativ aktları ilə tənzimlənir.

b) əməliyyat-qeydiyyat işi.

Əməliyyat-qeydiyyat işləri «ƏAF haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 11-ci maddəsinin II hissəsində göstərilən səbəblər və həmin maddənin III hissəsində göstərilən əsaslar olduqda, DİO-nun əməliyyat xidmətlərinin əməkdaşları tərəfindən məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cinayət törətməkdə şübhəli olan və ya itkin düşən şəxslər barədə açılır. Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin açılması barədə qərar, işlərin açılmasına əsas verən işlərin materialları yoxlandıqdan sonra əməliyyat xidmətlərinin rəisləri və ya onların əməliyyat işləri üzrə müavinləri tərəfindən təsdiq edilir.

Başlanmış işlər mütləq qeydiyyatla alınmalıdır. Eyni hüquqazidd hərəkətlərə görə yalnız bir əməliyyat-qeydiyyat işi aparılmalıdır. Əməliyyat-qeydiyyat işləri yazılı plan

əsasında aparılır, əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş materiallar əməliyyat-qeydiyyat işlərində toplanır, mütəmadi təhlil olunaraq sistemləşdirilir. Əməliyyat-qeydiyyat işləri onu aparan DİO-nun əməliyyat-axtarış xidmətlərinin əməkdaşlarında saxlanılır. Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin aparılma müddətlərinə ciddi nəzarət edilir.

Əməliyyat-qeydiyyat işlərinə aşağıdakı hallarda son qoyulur:

- «ƏAF haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olduqda;

- haqqında əməliyyat tədbiri keçirilən şəxsin hərəkətlərində cinayət tərkibinin mövcudluğu 6 ay ərzində müəyyən edilmədikdə;

- yoxlanılan şəxs öldükdə, cinayətkar əməllərindən könüllü əl çəkdiyə, cinayət qrup profilaktiki tədbirlər nəticəsində dağıldıqda;

- yoxlanılan şəxs (şəxslər) cinayət məsuliyyətinə cəlb olunduqda (məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olduqda);

- cinayətin üstü açıldıqda, onu törətmiş şəxs (şəxslər) məsuliyyətə cəlb olunduqda (məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olduqda);

- məhkəmədən, istintaqdan, təhqiqatdan gizlənen şəxs yaxalandıqda, itkin düşən şəxs müəyyən olunduqda.

Əməliyyat-qeydiyyat işlərində toplanmış materiallar, onların əldə olunması metod, üsul və mənbələri açıqlanmamaq şərti ilə işi aparan müstəntiqə, prokurora və ya məhkəməyə verilir və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada yoxlandıqdan sonra, cinayət işi üzrə sübut kimi istifadə oluna bilər. Ədalət mühakiməsi naminə hallar istisna olunmaqla, cinayətin törədilməsində qanunla müəyyən olunmuş qaydada təqsiri sübuta yetirilməyən şəxs haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində toplanmış materiallar 1 il müddətində saxlanılır, sonra isə məhv edilir.

Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin növləri, açılması, aparılması və realizə olunması (leqallaşdırılması) qaydaları DİN-in müvafiq normativ aktları ilə nizamlanır.

Əməliyyat-qeydiyyat işləri materiallarının icraatda olan cinayət işləri üzrə istifadə olunması ilə əlaqədar əməliyyat aparatlarının istintaq aparatları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təşkili və taktiki məsələləri DİN-in müvafiq normativ aktları ilə nizamlanır.

§ 51. Əməliyyat-taktiki planlaşdırma

Əməliyyat-taktiki vəzifələrin həlli yaradıcılıq prosesi olub, bir qayda olaraq, müxtəlif qüvvələrin, vasitələrin, metod və tədbirlərin (o cümlədən, ƏAF-in) tətbiq edilməsi ilə sıx bağlıdır. Bu vəzifələrin həllində şəraitdən asılı olaraq müxtəlif xidmətlərin, orqanların və onların əməkdaşlarının qüvvələrinin səfərbər olunması, onların qarşılıqlı əməkdaşlığı vacibdir. Müxtəlif orqan, xidmət və onların əməkdaşlarının çətin, geniş həcmli, bəzən çox mürəkkəb taktiki vəzifələrin həllində səfərbər olunması və onlardan səmərəli istifadə olunması, hər bir əməkdaşın imkanlarından maksimum istifadə edilməsi, digər fəaliyyətə istiqamət verilməsi, təkrarçılığa yol verilməməsi üçün əməliyyat-taktiki planlaşdırma zəruridir. Planlaşdırma sistemli olaraq fəaliyyətə, işə (məsələn, əməliyyat-taktiki vəzifələrin həllinə) sistemli və əməli nəzarət etməyə, mövcud nöqsanları aşkar etməyə və onların aradan qaldırılmasına, həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlərə əlavələr etməyə imkan verir.

Əməliyyat tədqiqi bir qayda olaraq, mütəşəkkil hazırlanmış, çətin açılan, açılması geniş təhlil və mürəkkəb əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsini tələb edən cinayət faktları və cinayətkar şəxs və ya bir qrup şəxs barədə aparıldığından, onun planlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Digər tərəfdən, əməliyyat tədqiqi qarşısında duran mürəkkəb vəzifələri həll etmək üçün ƏAF-in müxtəlif qüvvə, vasitə, metod və tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat xidmətlərinin əməkdaşları ilə yanaşı, başqa xidmətlərin, peşəkar mütəxəssislərin və ayrı-ayrı polis orqanlarının, onların müxtəlif xidmətlərinin əməkdaşları cəlb olunduğundan, bu qüvvələrin fəaliyyətini səfərbər və məqsədyönlü etmək üçün əməliyyat tədqiqinin planlaşdırılması zəruridir və əməliyyat-taktiki vəzifələrin həllində mühüm yer tutur.

Əməliyyat-taktiki planlaşdırma ƏAF-in bütün formaları üzrə həyata keçirilə bilər, lakin əməliyyat tədqiqi üçün ƏAF-in bu forması daha xarakterikdir.

Əməliyyat-taktiki planlaşdırma mürəkkəb əqli (zehni fəaliyyət) bir proses olub, əməliyyat müvəkkili tərəfindən müəyyən hadisələr, şəxslər və tədqiq olunan faktların digər şərtlərinə dair əsaslı mühakimələrin (fərziyyələrin) irəli sürülməsi, həlli tələb olunan konkret əməliyyat-taktiki vəzifələrin müəyyən olunması və həmçinin, onların həll olunması yolları və üsullarının müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Əməliyyat-taktiki planlaşdırmanın elementlərinə aiddir: əməliyyat-axtarış fərziyyələrinin irəli sürülməsi, konkret əməliyyat-taktiki vəzifələrin müəyyən olunması, bu vəzifələrin həll olunması üçün üsul və yolların seçilməsi.

Əməliyyat-taktiki planlaşdırmaya verilən tələblərə aid edilir: əsaslılıq, fərdilik, dinamiklik.

Əməliyyat-taktiki planlaşdırmanı 2 mərhələyə ayırmaq olar:

1. ilkin hazırlıq;
2. əsas hazırlıq.

I mərhələdə planlaşdırma üçün ilkin məlumatlar toplanır, öyrənilir və qiymətləndirilir və s.

II mərhələdə əməliyyat-axtarış fərziyyələri qurulur, konkret əməliyyat-taktiki vəzifələr və onların həlli yolları və üsulları müəyyən olunur və planlaşdırmanın nəticələri yazılı sənədlərdə (plarlarda, qrafiklərdə, sxemlərdə və s.) qeyd olunur. Məhz sonuncuya texniki iş xarakterikdir və onun özü də yaradıcı xarakter daşmalıdır.

Planlaşdırma - tədqiqin təşəbbüskarı tərəfindən hazırlanmış, əməliyyat qrupu ilə təhlil olunub razılaşdırılmış və rəis tərəfindən təsdiq olunmuş yazılı plarlarda öz əksini tapır. Belə plarlar əməliyyat-qeydiyyat işlərinin bütün növləri üzrə təsdiq oluna bilər. Yazılı plarlar 4 hissədən ibarətdir: başlıq və təsviri hissələr, fərziyyələr və tədbirlər. Planın məzmununa dövlət sirri ilə bağlı məlumatların xarakterindən asılı olaraq müəyyən məxfilik qrifi verilir (normativ-hüquqi aktlara əsasən).

Başlıq hissəsində yazılı planın qrifi, nüsxəsi, adı, tərtib etmə tarixi, yeri və planı təsdiq edən şəxsin vəzifəsi, rütbəsi və soyadı göstərilir.

Təsviri hissədə hazırlanan və törədilən cinayətin törədilmə vaxtı, yeri, motivi, üsulu, cinayət nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi ziyan, oğurlanmış əşya və predmetlər, onların əlamətləri və miqdarı, hadisə yerinin baxışının və ilkin əməliyyat-axtarış tədbirləri və istintaq hərəkətlərinin nəticələri, onların təhlili və s. öz əksini tapır.

Fərziyyə – cinayətin törədilmə vəziyyəti, üsulu, motivi, zərərçəkənin şəxsiyyəti, hadisə yerinə baxışın nəticələri və ilkin əməliyyat-axtarış və istintaq materiallarının təhlilinə əsaslanaraq, həmin cinayəti törədən şəxs və ya bir qrup şəxs barədə ehtimal olunan əsaslı fikirdir (mühakimədir).

Tədbirlər hissəsi özlüyündə iki hissədən ibarət olur:

- ümumi tədbirlər;
- fərziyyələrin yoxlanılması ilə əlaqədar nəzərdə tutulmuş tədbirlər.

Tədbirlər planda müəyyən ardıcılıqla bir-birini tamamlamaq şərti ilə nəzərdə tutulmalıdır. Nəzərdə tutulmuş tədbir konkret olmalı, onun icra vaxtı və icraçının soyadı göstərilməlidir.

Əməliyyat-taktiki planlar (o cümlədən, əməliyyat tədqiqi üzrə planlar) əsas, aralıq vəzifələrin həllindən asılı olaraq əsasən 2 növə bölünür:

- ümumi;
- xüsusi.

Planın tərtib olunma vaxtından asılı olaraq, onları ilkin və sonrakı planlar kimi də fərqləndirirlər. Əlavə planlar, bir qayda olaraq, tədqiq prosesində meydana çıxan daha çətin və mürəkkəb tədbirlərin və yeni faktların və vəziyyətlərin yoxlanması ilə əlaqədar tərtib olunur.

Planlaşdırmaya verilən tələblər:

- əsaslılıq;
- fərdilik;
- dinamiklik;
- konkretlik;
- reallıq.

Əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə yazılı planların tərtib edilmə qaydaları DİN-in müvafiq normativ aktları ilə tənzimlənir.

§ 52. Əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə keçən şəxslərin cinayətkar əməllərinin sənədləşdirilməsi

Tədqiq olunan (yoxlanılan) şəxslərin hüquqazidd (cinayətkar) hərəkətlərinin sənədləşdirilməsi dedikdə, ƏAF-in qüvvə, vasitə, metod və tədbirlərindən istifadə etməklə, belə əməllərə dair faktiki məlumatların aşkar olunması və onların cinayətlərin qarşısının alınması və açılması, həmçinin cinayətdə təqsirli olan şəxslərə qarşı qanunda nəzərdə tutulan tədbirlərin görülməsi üçün bu məlumatların istifadə edilməsi imkanlarını təmin etməkdən ibarətdir.

Belə sənədləşdirmə, ilk növbədə, cinayət qanunvericiliyinin (CM, mad. 14, 15, 20) və «ƏAF haqqında» Qanunun (mad. 1, 10-14, 16) tələblərindən irəli gəlir. Cinayət qanunvericiliyinə görə, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma və cinayətlə bağlı cəza o şəxslərə tətbiq olunur ki, o, Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan cəza təhdidi altında qadağan olunmuş təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) təqsirli olaraq törədir. Cinayət hadisəsi, şəxsin cinayətlə təqsirli olması və bununla bağlı digər hallar CPM-də nəzərdə tutulmuş qaydada (CPM, mad. 124-146) sübutların təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanları tərəfindən toplanması, yoxlanması və qiymətləndirilməsi yolu ilə müəyyən olunur.

Sənədləşmə prosesində «sübut etməli olan» aşağıdakı hallar müəyyən edilir:

1. cinayət hadisəsinin törədilmə faktı və halları;
2. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət hadisəsi ilə əlaqələndirilməsini təsdiqləyən hallar;
3. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməldə cinayət əlamətləri;
4. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsində şəxsin təqsirliliyini təsdiqləyən hallar;
5. cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar (CPM, mad. 59, 61, 124).

Sənədləşmə əsasən 3 istiqamətdə aparılır:

1. cinayət işləri üzrə şahid ola biləcək şəxslərin aşkar edilməsi;

2. cinayət işləri üzrə sübut ola biləcək əşya və predmetlərin, sənədlərin və digər maddi sübutların aşkar edilməsi;

3. bilavasitə tədqiq olunan şəxslərin cinayətkar hərəkətlərinin aşkar edilməsi və qeydə alınması.

Sənədləşmə prosesində əldə olunmuş faktiki məlumatlar və materiallar əməliyyat-qeydiyyat işlərində cəmləşir. Belə materiallarla tanış olmaq hüququ, onların alınma mənbəyi, üsul və taktikalari açıqlamamaq şərti ilə yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə verilir. Təqdim olunmuş materiallar cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada yoxlandıqdan sonra, həmin cinayət işində sübut kimi istifadə edilə bilər.

Sənədləşmə prosesində insanların həyatını, sağlamlığını, əmlakını və qanuni mənafeələrini təhlükə altına alan hərəkətlərə yol vermək, qanun pozuntularına təhrik etmək, zor işlətmək, hədələmək, şantaj etmək, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, qanunla müdafiə olunan mənafeələrini məhdudlaşdıran digər qanunsuz tədbirlərə əl atmaq, səlahiyyətindən kənar çıxan tədbirləri həyata keçirmək qadağan olunur. Sənədləşmə prosesində əldə edilmiş məlumatlar tədqiqin məqsədlərinə uyğun olmadıqda, onların aşkar edilməsi, tədqiq olunanların əleyhinə istifadə edilməsi qadağandır. Belə materiallar saxlanıla bilməz və məhv edilməlidir.

Sənədləşmə prosesində yoxlanılan şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmiş məlumat açıqlandıqda, həmin şəxs bu məlumatın qanunsuz əldə edilməsinə və ya əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində xüsusi texnikanın tətbiqinə icazə alınmamasına əsaslanaraq, ifadələrindən imtina və məhkəməyə şikayət edə bilər. Belə vəziyyətdə məhkəmə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin qanuniliyini araşdırıb, mübahisəli məlumatların qanuni yolla əldə edilməsini və ya hüquqi baxımdan qüvvəsiz hesab olunmasını elan edir.

§ 53. Əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə toplanmış materialların leqallaşdırılması

Əməliyyat-qeydiyyat işləri (əməliyyat tədqiqi) üzrə materialların leqallaşdırılması dedikdə, tədqiq prosesində yoxlanılan, tədqiq olunan şəxslərin cinayətkar əməllərini təsdiqləyən məlumat və materialların yoxlanılması, sistemləşdirilməsi, təhlili, qiymətləndirilməsi və əvvəlcədən hazırlanmış plan əsasında onların cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini təmin etmək məqsədilə həyata keçirilən təşkilati, əməliyyat-axtarış tədbirləri və istintaq hərəkətlərinin məcmusu (kompleksi) başa düşülür.

Materialların realizə olunması əməliyyat tədqiqinin son fəal mərhələsi hesab edilir. Bu zaman yoxlanılan, tədqiq olunan şəxslərin cinayətkar əməllərinin aşkar edilib sənədləşdirilməsi elə bir mərhələyə çatır ki, toplanmış materialların aşkar, rəsmi olaraq istifadə (realizə) olunması zəruriliyi ortaya çıxır.

Əməliyyat tədqiqi materiallarının leqallaşdırılması (realizə olunması) prosesində CM-in müvafiq normalarını, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-16-cı maddələrinin və DİN-in təhqiqat orqanları ilə istintaq orqanları arasında cinayətlərin qarşısının alınması, açılması və axtarışda olan cinayətkarların tutulmasında qarşılıqlı fəaliyyətini nizamlayan normativ aktların tələbləri rəhbər tutulmalıdır. Əgər əməliyyat tədqiqi prosesində toplanmış materiallar yoxlanılan, tədqiq olunan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə əsas verirsə və onlar istintaq və məhkəmə proseslərində qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada istifadə olunmağa yararlıdırsa, belə halda materialların leqallaşdırılmasına (realizə, istifadə olunmasına) başlanılır.

Materialların leqallaşdırılması (realizə olunması) DİO-nun rəhbərinin təsdiq etdiyi plan və istintaq orqanları ilə razılaşdırılmış plan əsasında həyata keçirilir. Bu məqsədlə əməliyyat-istintaq qrupu yaradılır. Materialların realizə edilməsi prosesində aşağıdakı tələblərə riayət olunmalıdır:

1. qanunçuluğa riayət olunması;
2. toplanmış materialların vaxtında və tam istifadə olunması;
3. konspirasiya qaydalarına riayət olunması;
4. DİO-nun digər xidmətləri ilə qarşılıqlı əlaqə;
5. cinayət prosesində iştirakçı ola biləcək şəxslərin zəruri halda mühafizəsinin təmin olunması.

«ƏAF haqqında» Qanunun 16-cı maddəsində göstərilir ki, «ƏAF nəticəsində əldə edilmiş materiallar bu qanuna müvafiq əldə edildikdə və Azərbaycan Respublikası CPM-in tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda, cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər». Əməliyyat tədqiqi üzrə bilavasitə cinayət prosesində leqal istifadə oluna bilməyən məlumatlar, əməliyyat-xidməti sənədləri həm istintaq, həm də məhkəmə baxışı hərəkətlərinin keçirilməsində istifadə oluna bilər. Belə məlumatların istifadə edilməsində dövlət sirlərinin mühafizəsi təmin olunmalıdır və müstəntiqlə əməliyyat müvəkkilləri öz hərəkətlərini razılaşdırmalıdır. Materialların istifadə edilməsi zamanı insanın şəxsi həyatına, şərəf və ləyaqətinə aid olan, lakin tərkibində qanunla qadağan edilməmiş hərəkətlərin törədilməsindən xəbər verən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar saxlanıla bilməz və onlar məhv edilməlidir. Materialların aşkar, CPM-ə müvafiq olaraq istifadə edilməsi prosesində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatlar prokuror nəzarətinin predmetinə daxil deyil. Hər hansı bir cinayətin törədilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbiri nəticəsində əldə olunmuş məlumatlarla tanış olmaq hüququ onların mənbəyini aşkarlamamaq şərti ilə yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora, məhkəməyə verilə bilər. Onlar isə öz növbəsində onlara verilən sənədlərdə əks olunan məlumatların məxfiliyini təmin etməlidirlər. Belə halda da CPM-in 12-20, 84-86, 124-141, 199-201, «Dövlət sirri haqqında», «Polis haqqında» Qanunların 5, 6-cı maddələrinin və s. tələbləri rəhbər tutulmalıdır.

Əməliyyat tədqiqi aşağıdakı nəticə verdikdə, realizə edilmiş sayılır:

- cinayətkar qrupun üzvləri öz niyyətindən imtina etdikdə və bu qrup dağıldıqda;
- tədqiq olunan şəxs (şəxslər) qanunvericiliyə əsasən məsuliyyətə cəlb olunduqda;
- tədqiq olunan şəxs barəsində müəyyən olunmuş qaydada axtarış elan edildikdə.

Əməliyyat tədqiqi materiallarının leqallaşdırılmasının (realizə olunmasının) taktikaları DİN-in normativ aktları və DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəzəri-praktiki əsasları ilə nizamlanır.

§ 54. Cinayətkarın tutulması ilə bağlı fəaliyyətin bəzi ümumi müddəaları

Cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş şəxslər, həmçinin məhkəmə, istintaq və təhqiqatdan gizlənen şəxslər, o cümlədən əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə keçən, cinayətlərin törədilməsində şübhəli olan şəxslər, bir qayda olaraq, öz hüquqazidd əməllərini pərdələndirir, cinayət məsuliyyətindən yayınmaq üçün təhlükəsizlik tədbirləri görürlər. Bununla əlaqədar olaraq, qeyd edilən şəxslərin tutulmasının hüquqi, təşkilati və taktiki, həmçinin kəşfiyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi məsələləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində şəxslərin tutulması ilə bağlı həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri kompleks kəşfiyyat-axtarış üsul və fəndlərindən ibarət olub, qeyd edilən şəxslərin yoxlanılıb, təcrid olunmasına yönəlir.

Tutulma CPM-in 147-ci maddəsinə əsasən aşağıdakı şəxslərə tətbiq oluna bilər:

- cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxsə;
- ittiham elan edilməli olan şəxsə və ya haqqında seçilmiş qətimkan tədbirlərinin şərtlərini pozan təqsirləndirilən şəxsə;
- hökmün və ya məhkəmənin digər yekun qərarının icrası yerinə məcburi göndərilməsi və ya təyin olunmuş cəzanın digər cəza növü ilə əvəz edilməsi, habelə şərti məhkumətinin, yaxud cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmənin ləğvi məsələsinin həlli məqsədi ilə məhkuma.

Təhqiqat orqanının əməkdaşı (o cümlədən, əməliyyat aparatının işçisi (əməliyyat müvəkkili) ilk növbədə cinayət törətməsinə şübhə yarandıqda, CPM-də göstərilən şəxsin tutulması hallarını bilməlidir. CPM-in 148-ci maddəsinə əsasən təhqiqatçı, təhqiqat orqanının digər əməkdaşı şəxsin cinayət törətməsinə bilavasitə şübhə yarandıqda, onun tutulmasını 6 halda tətbiq edə bilər (məsələn, şəxs cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli törədərkən, yaxud bilavasitə bundan sonra cinayət başında yaxalandıqda və s.). Bu maddədə həmçinin qeyd olunmuşdur ki, tutulma müvafiq cinayət işi başlananadək həyata keçirilə bilər və cinayət işinin başlanmasına dair qərar şəxsin tutulduğu andan 24 saat ərzində qəbul olunmazsa, tutulmuş şəxs dərhal azad olunmalıdır.

İnzibati xətalara törədən şəxslərin saxlanması inzibati hüquq normaları ilə tənzim olunur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində cinayətkarın tutulması dedikdə, əməliyyat xidmətləri əməkdaşlarının cinayətkarın zərərsizləşdirilərək, daxili işlər orqanlarına gətirilməsi zamanı həyata keçirilən təxirəsalınmaz, məqsədyönlü, fəal hərəkətlərin cəmi nəzərdə tutulur.

Tutulma təxirəsalınmaz tədbirdir. Xüsusi təhlükəli, silahlı şəxslərin tutulması üçün xüsusi tutulma əməliyyatları keçirilə bilər.

Cinayətkarın tutulması və onun zərərsizləşdirilməsi üzrə fəal hərəkətlərə aşağıdakılar daxildir:

1. əməliyyat-axtarış, kəşfiyyat xarakterli tədbirlər (tutulan cinayətkarların sayı, gizləndiyi yerin vəziyyəti, silahlı olub-olmaması, məqsədləri, əhval-ruhiyyəsi və s. kimi məlumatların toplanması);

2. təsir göstərmə vasitələri (şüurlu, psixoloji fiziki).

Silahlı cinayətkarın tutulmasında əməliyyatın necə aparılması da çox vacib sayılır. Cinayətkarlara qarşı silahın, əməliyyat və xüsusi vasitələrin istifadə edilməsinin zəruriliyi real şəraitdən asılıdır. Tutulma iki üsulla - açıq (aşkar) və uydurma yolla həyata keçirilə bilər.

Əməliyyat xidmətlərinin əməkdaşları tərəfindən tutulmanın həyata keçirilməsinin hüquqi əsasları «ƏAF haqqında» Qanunun 6-cı, «Polis haqqında» Qanunun 3, 13, 21, 23-cü, CPM-in 147, 148-ci maddələrində göstərilir.

ƏAF subyektləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair məhkəmə qərarlarını, istintaq orqanlarının qərarlarını və ya cinayət işləri üzrə yazılı tapşırıqlarını, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarlarını yerinə yetirməyə borcludurlar.

Silahlı cinayətkarların tutulması DİO-nun yüksək peşəkar, əvvəlcədən hazırlanmış əməkdaşları tərəfindən həyata keçirilir. Bu məqsədlə «tutma» əməliyyatının planı hazırlanır. Plan üzrə tutma əməliyyatının üzvləri fərdi mühafizə vasitələri ilə (zirehli

geyimlər, dəmir papaq, xüsusi kimyəvi maddələr və müvafiq silahlarla) təmin olunurlar. Silahlı cinayətkarların tutulması üzrə keçirilən əməliyyatlara BPI, RPI və RPŞ-nin rəisləri rəhbərlik edirlər. Belə əməliyyatlara daxili qoşun və hərbi hissələrin şəxsi heyəti də cəlb oluna bilər. Belə əməliyyatlar DİN-in və polis orqanlarının səlahiyyətli rəhbər işçiləri tərəfindən ifadə olunur. Elə xüsusi əməliyyatlar var ki, onların təşkili və keçirilməsində birbaşa hüquq-mühafizə və digər dövlət orqanları iştirak edir (məsələn, terror aktları törədən şəxslərin tutulması əməliyyatı). Sonuncu misalda göstərilən cinayətkarı tutmaq üçün Azərbaycan Respublikasının 18 iyun 1999-cu il tarixli «Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında» Qanununun və DİN, MTN, DSX, DGK və s. orqanların birgə qəbul etdikləri təlimatların tələbləri rəhbər tutulmalıdır. Silahlı cinayətkarların yaxalanması və zərərsizləşdirilməsi məqsədilə müvafiq ixtisaslaşdırılmış qrupların yaradılması, onların səlahiyyətləri, əməliyyatın təşkili və keçirilməsi, onun həyata keçirilməsində tətbiq olunan əməliyyat-axtarış tədbirləri DİN-in müvafiq normativ aktları ilə nizamlanır. Bu təlimatlarda silahlı cinayətkarın müvafiq şəraitdə (meşə şəraitində, təyyarədə, dəniz və su yol nəqliyyatlarında, dağ və s. şəraitlərində) tutulmasının təşkili və taktiki məsələləri, o cümlədən DİO-nun xidmət və hissələri, hüquq-mühafizə və digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyəti nizamlanır. Bu əməliyyatların keçirilməsinə DİN-in müvafiq əmrləri ilə müəyyən olunmuş şəxslərin icazəsi olmalıdır.

Tutma əməliyyatlarının həyata keçirilməsinin üsul və taktikaları DİN-in «Cinayətkarların, cinayət törətmiş silahlı şəxslərin (dəstənin) tutulması və zərərsizləşdirilməsi üçün» şərti adlandırılan xüsusi tədbirlər planları ilə tənzimlənir və həyata keçirilir.

Belə əməliyyatlar başa çatdıqdan sonra, onun nəticələri təhlil edilir, öyrənilir, buraxılan nöqsanların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülür. Bu tədbirlərdə fəal iştirak edən şəxslərin işi qiymətləndirilir. Belə tədbirlərin keçirilməsi ilə bağlı qabaqcıl iş təcrübəsi (mili və beynəlxalq) öyrənilib, tətbiq olunur.

Fəsil 8. Əməliyyat-axtarış məlumatları nəzəriyyəsi

§ 55. Əməliyyat-axtarış məlumatının anlayışı və onlara verilən tələblər

Əməliyyat-axtarış məlumatı anlayışının tarixi çox maraqlı və öyrədicidir. Əməliyyat-axtarış məlumatı təcrübə olaraq cinayətkarlığa qarşı mübarizədə faktlar, hadisələr, məlumatlar kimi mənbələrdə öz əksini tapır. D.V.Qrebelskinin fikrincə, əməliyyat-axtarış məlumatının öyrənilməsi cinayətkar tərəfindən törədiləcək cinayət əməlinin əvvəlcədən qarşısının alınmasına imkan verir. Alimin fikrincə, əməliyyat-axtarış məlumatı öz növbəsində iqtisadi, demoqrafik, məişət və digər şərtləri əhatə etməlidir ki, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə bu amillərdən bəhrələnməklə, baş verəcək cinayət əməlini qabaqlamaq mümkün olsun.

Əməliyyat-axtarış məlumatı əldə olunma üsullarına görə digər məlumatların əldə olunmasından tamamilə fərqlənir. 1960-cı ilin əvvəlində filosof və kibernetiklərin elmi araşdırmalarının ümumi nəticəsi belə oldu ki, məlumatların düzgün qiymətləndirilməsi üçün onlara yalnız kəmiyyət və statistik deyil, daha dərin, keyfiyyət baxımından onun mahiyyətinin dərk edilərək öyrənilməsi vacibdir. Belə ki, bu məlumatlar nəzəri baxımdan daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Elə buna görə də, törədilmiş cinayət əməlinin istintaqı prosesində ortaya çıxan kriminalistik çətinliklər təhqiqatçı və ya müstəntiqi məcbur edir ki, cinayətlə əlaqəli bütün məlumatlara sübuti əhəmiyyətli dəlil kimi yanaşsın, çünki həmin dəlillər cinayətin açılmasında mühüm rol oynaya bilər. Əməliyyat-axtarış

məlumatlarının əldə edilməsində məxfi əməkdaşların əvəzsiz rolu vardır. Lakin qeyd etmək düzgün olardı ki, məlumatı çatdıran hər hansı bir məxfi əməkdaş hər bir halda məlumatı tam olduğu kimi deyil, onu öz yanaşma tərzinə uyğun olaraq «don geyindirilmiş» şəkildə çatdırır ki, bu da öz növbəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən məlumatın düzgün analiz edilərək qiymətləndirilməsində müəyyən çətinliklər yaradır. Çoxsaylı məlumatlar axımında mütləq formada hüquqi müstəvidə informasiyanı sistemləşdirmək lazımdır ki, düzgün nəticə çıxardaraq, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə bu məlumatlar özünü doğrultmuş olsun.

Əməliyyat-axtarış məlumatları da öz növbəsində əldə olunma mənbəyinə görə aktiv və passiv məlumatlara bölünür. Cinayətkarlığın spesifikasının əsasını törədilmiş əməlin ört-basdır edilməsi təşkil edir. Məlumatı çatdıran şəxsin bu məlumatın ötürülməsində marağı varsa, bu zaman həmin şəxs aktiv məlumatçı hesab olunur. Əksinə, əgər məlumat verən şəxs məlumatın ötürülməsində heç bir maraq güdmürsə, passiv məlumat verən şəxs hesab olunur. Bundan belə nəticə çıxarmaq olar ki, istənilən bir vətəndaş öz şəxsi istəyinə uyğun məlumat verirsə, aktiv məlumatçılar sırasına daxildir.

Əməliyyat-axtarış məlumatları əldə edilməsi mənbəyinə görə hüdudsuzdur. Əldə edilmiş məlumatlardan düzgün nəticə çıxarmaq üçün onları dəqiqləşdirmək, müqayisə etmək mütləqdir. Bütün bunlarla yanaşı, əldə edilmə mənbəyindən asılı olmayaraq, alınmış hər bir əməliyyat məlumatının nə dərəcədə həqiqətə uyğunluğu əməliyyat müvəkkili tərəfindən yoxlanılmalıdır. Kibernetiklərin fikrincə, məlumatın istehsalı bir neçə məlumatların toplusundan yaranır. Məlumatın yaranma sxemi prinsipial olaraq çox sadədir, ilkin məlumat və digər məlumatlar toplusunda həqiqət, səhv və yalan analiz edilərək üzə çıxarılır, sonda isə hadisələrin ardıcılığına uyğun olaraq məlumatlar eyni sxem üzrə yerləşdirilir və sonda mütəxəssis tərəfindən düzgün nəticə çıxarılır.

Əməliyyat-axtarış məlumatlarına verilən əsas tələblər

Əməliyyat-axtarış məlumatları üçün tələblər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Məlumatların effektivliyinə ancaq onları sistemləşdirmək yolu ilə nail olmaq olar, yəni onlar tipinə, növünə, əhəmiyyətinə görə qruplaşdırılır;

2. Əsas tələb məlumatı çatdıranın nə dərəcədə etibar edilən olması ilə yanaşı, qərar qəbul edəcək şəxsin də səriştəliliyidir. Əldə edilmiş «yerli» məlumatlar və onların mərkəzləşdirilməsi əməliyyat-axtarış məlumatlarından səhsiz, həqiqətə uyğun qərar çıxarılmasına imkan verir, bu da eyni zamanda cinayətkarlığa qarşı mübarizənin effektivliyini artırır;

3. Əməliyyat-axtarış məlumatlarının mütləq tələblərindən biri məlumatın optimallığı və dolğunluğudur;

4. Növbəti tələblərdən biri məlumatın dəqiqliyidir. Nəzəriyyədə məlumatın olması məlumatsızlıqdan daha önəmlidir. Dəqiq məlumat onu həqiqətə uyğunlaşdırır və hadisələrin mahiyyətini açmağa köməklik edir. Təcrübə göstərir ki, əksər hallarda məlumatın dəqiqsizliyi hadisələrə subyektiv münasibətdən irəli gəlir. Sistemsiz məlumat vaxtında düzgün qərarın çıxarılmasına mane olur və bu da öz növbəsində, vaxtın həm itirilməsinə, həm də məlumatın köhnələrək, öz əhəmiyyətini itirməsinə gətirib çıxarır. Məlumat nə qədər dolğun, dəqiq və düzgündürsə, bir o qədər də onun analiz edilməsinə sərf edilən vaxt zamanında düzgün qərarın çıxarılmasına imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, həddindən artıq çox məlumatın həm yaxşı, həm də pis cəhətləri vardır, belə ki, həddindən artıq çoxluq məlumatın dolğunluq və düzgünlük səviyyəsini itirir, belə olan halda isə, o, lazımsız bir informasiyaya çevrilir. Təcrübə göstərir ki, məlumatın ifrat çoxluğu həmçinin cinayətlərin isti izlərlə tez açılmasına maneçilik törədir. Sistemləşdirilmiş məlumat isə, əksinə xeyir verir. Buna görə də,

Əməliyyat-axtarış məlumatının əldə edilməsini təşkil edərkən, elə bir sistem yaratmaq lazımdır ki, əldə edilən məlumatların mənbəyini digər mənbələrdən alınmış məlumatlarla yoxlayıb qruplaşdırmaq mümkün olsun, bir sözlə, əldə ediləcək məlumatların qruplaşdırılmasına nəzarət edə biləcək bir sistem yaradılmalıdır.

5. Əməliyyat-axtarış məlumatının tələblərindən biri də məlumatın qısa və lakonik olmasıdır. Lakoniklik məlumatın analiz edilməsinə sərf ediləcək vaxtı minimuma endirir, eyni zamanda lakoniklik məlumatın dolğunluğuna xələl gətirməməlidir. Tamamilə aydındır ki, məlumatın lakonikliyi onun xarakterindən çox asılıdır.

6. Şərhin məntiqiliyi – verilən məlumatın ilk tələblərindən biridir. Məlumat ardıcıl, inandırıcı, məntiqə uyğun, lazımsız fikirlərdən uzaq olan bir informasiya olmalıdır. İnformasiyanın məntiqliliyinin əsasını məhz bunlar təşkil edir.

7. Əməliyyat-axtarış məlumatlarına verilən aktual tələblərdən biri də məlumatın qiymətliliyidir. Əməliyyat-axtarış sistemi məhz çoxsaylı məlumatlar içərisində qiymətli məlumatı götürür və həmin məlumatın əsasında cinayətçılığa qarşı mübarizədə məqsədinə çatır. Qiymətli məlumatlar qeyri-müəyyənliyə son qoyur və lazımı qərarı çıxarmağa imkan verir. Qeyri-müəyyənliyi aradan götürməklə, yalan məlumatların aşkar olunmasına və düzgün qərar çıxarmasına imkan yaradır, məhz verilən məlumatın dəyərliliyi bunda öz əksini tapır. Məlumatın əhəmiyyətliliyi onun az və ya çox olmasında deyil, onun düzgün, ardıcıl və dolğunluğundadır (məsələn, insanın xarici görkəmi təsvir edildikdə, əşyalar, izlər və s. haqqında məlumat verildikdə). Bütün hallarda məxfi əməkdaşın verdiyi ilk məlumat əsas götürülür, belə ki, ilk mənbə sayılır və qiymətli məlumatlar sırasına daxildir. Statistik məlumatların ardıcıl olaraq yığılması və araşdırılması elmdə ardıcıl anlamını ortaya çıxartmışdır.

§ 56. Əməliyyat-axtarış və digər təyinatlı müasir məlumat-axtarış sistemləri

Hər bir dövlət orqanı özünəməxsus məlumatlar sistemini yaradır ki, əməliyyat-axtarış məlumat sistemi də bunlardan biridir. Hal-hazırda cinayətlərin qeydiyyatının 30 növü vardır ki, onlar da obyektlərin spesifikasiyasına uyğun olaraq 5 əsas qrupa bölünür:

1. Mərkəzləşdirilmiş əməliyyat məlumat uçotları – bu məlumatlar cinayətlərin qarşısının alınmasına, açılmasına və istintaqının aparılmasına xidmət edir, hər hansı bir şəxs haqqında dəqiq məlumatlar toplusunu özündə cəmləşdirir, yəni onun əvvəllər məhkum olub-olmamasını, məhkum olunubsa da, harada və hansı maddəyə əsasən, onların yerlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Məhz mərkəzləşdirilmiş məlumatlar toplusu axtarışda olan şəxsin, şəxsiyyəti naməlum olan meyitin, özü haqqında anket məlumatlarını gizlədənlərin şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır, çünki bu məlumatlar olmadan polis sistemi iflic vəziyyətə düşə bilər.

2. Mərkəzləşdirilmiş kriminalistik və axtarış uçotu – bu uçotlar toplusu özündə məlumatın obyektləri barəsində müəyyənləşdirici məlumatları, onların fərdi xüsusiyyətlərinin təsviri və cinayətlərin törədilmə halları barədə məlumatları cəmləşdirir. Bu uçotların köməkliyi sayəsində onlarda olan məlumatları tədqiq olunan obyekt barəsində olan məlumatlarla müqayisə etmək olar. Kriminalistik və axtarış uçotunun təyinatı – təhlükəli cinayətlərin qarşısının alınması, açılması və istintaqının aparılmasını (xüsusilə də, müxtəlif rayonlarda törədilmiş çoxsaylı cinayətlərin) əməliyyat məlumatları ilə təmin etməkdir.

Bu uçotlardan məlumat sorğu əsasında verilir. Alınmış məlumatlardan isə istintaq, əməliyyat-axtarış və kriminalistik fəaliyyətində istiqamətləndirici, diaqnostik material kimi, həm də identifikasiya məqsədilə istifadə olunur.

3. Kriminalistik uçotlar, kolleksiyalar, kartotekalar – bu yardımçı məlumatlar uçotu adətən, Kriminalistik Təhqiqatlar İdarəsi və yerlərdəki strukturlar tərəfindən həyata keçirilir. Eyni zamanda, DİN səviyyəsində mütləq formada naməlum şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlərlə əlaqədar (daktiloskopik izlər); alətlərin izləri, avtonəqliyyat vasitələrinin şinlərinin və ayaqqabı izlərinin; mikroobyektlərin kartotekaları; narkotik vasitələrin və güclü təsiredici həblərin alınması üçün istifadə olunan saxta tibbi reseptlərin, onları hazırlayanların xətlərinin nümunələri (saxta pul və qiymətli kağızların, poliqrifik üsulla hazırlanmış saxta sənədlərin kartotekaları); naməlum cinayətkarların subyektiv portretlərinin kartotekaları, açılmamış cinayətlərlə əlaqədar hadisə yerində aşkar olunmuş güllə və gilzlərin izlərinin fotosəkillərinin və bölgələrdəki əməliyyat şəraiti nəzərə alınmaqla, DİO rəhbərinin göstərişi əsasında digər kriminalistik uçotlar aparılır.

4. Avtomatlaşdırılmış qeydiyyat (hal-hazırda kriminalistik və cinayət-axtarış qeydiyyatları avtomatlaşdırılmışdır):

- təqsirləndirilən və məhkum olunmuş şəxslərin qeydiyyatı;
- oğurlanmış və ya məhv edilmiş sənədlərin, nömrələnmiş əşyaların qeydiyyatı;
- itkin düşmüş, şəxsiyyəti müəyyənləşdirilməmiş meyitlərin yaşı və sağlamlığı ilə əlaqədar özü haqqında məlumat verməyənlərin qeydiyyatı;
- dövlətlərarası və beynəlxalq axtarışda olan şəxslərin qeydiyyatı;
- itirilmiş və tapılmış silahların qeydiyyatı;
- axtarışda olan avtonəqliyyat vasitələrinin qeydiyyatı;
- tarixi əhəmiyyətə malik olan oğurlanmış incəsənət əsərlərinin qeydiyyatı;
- xarici vətəndaşlar tərəfindən və ya onlara qarşı törədilmiş cinayət və hüquq pozuntularının qeydiyyatı;
- əl-barmaq izlərinin qeydiyyatı.

§ 57. Əməliyyat-axtarış məlumatları. İnterpol xətti ilə beynəlxalq mübadilə.

Bu sistemin yaradılmasında əsas məqsəd cinayətkar qrupların və eləcə də, onların müxtəlif ölkələrdəki maliyyə bazaları haqqında əməliyyat məlumatlarının mübadiləsinə asanlaşdırır. Mərkəzi İnterpol bürosunun üzərinə düşən vəzifələrdən biri də cinayət törətmiş fiziki şəxslər barəsində əsas katibliyə məlumatların ötürülməsidir. Bu məlumatlara əsasən adlar, ləqəblər, pasport məlumatları, təsviredici fotosəkillər, xüsusiyyətlər, daktiloskopik kartlar, məlum olan ünvanlar və əlaqələr, məşğuliyyət növü, cinayətkar fəaliyyəti barədə məlumat, onun törədilmə üsul və yerləri.

1. İqtisadi sahədə törədilən cinayətlərlə bağlı məlumatlar mübadiləsi.

Hüquq-mühafizə və digər dövlət orqanları tərəfindən iqtisadi sahədə törədilən cinayətlərin təhqiqatı və istintaqı zamanı İnterpol xətti ilə aşağıdakı məlumatlar əldə oluna bilər:

- xaricdə qeydiyyatda olan hüquqi şəxslərin rəsmi adları;
- xaricdə qeydiyyatda olan şəxslərin rəsmi ünvanları, nömrələri və qeydiyyat tarixləri;
- xaricdə qeydiyyatda olan hüquqi şəxslərin rəhbərlərinin adları və soyadları;
- onların fəaliyyət istiqamətləri;
- nizamlaşdırma kapitalının miqdarı;
- hüquqi şəxslərin hazırkı maliyyə vəziyyətləri haqqında məlumat;
- fiziki və hüquqi şəxslərin cinayətkar fəaliyyətləri barədə məlumatlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu məlumatın əldə olunması və maliyyə-təsərrüfat və digər kommersion sənədlərinin İnterpol xətti ilə tələb olunması bir qayda olaraq, çox

mürəkkəb bir prosesdir və yoxlanılan şəxslərin könüllü razılığından asılıdır. Bank sirri, fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən açılmış bank hesablarının, eləcə də həmin hesablardakı pul dövriyyələri barəsində məlumat ancaq qüvvədə olan dövlət qanunvericiliyi və qarşılıqlı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn öhdəliklər əsasında əldə edilir. İnterpolun mərkəzi bürosuna göndərilən iqtisadi sorğularda aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapmalıdır:

- fiziki və hüquqi şəxslərin yoxlanılması üçün əsas (cinayət işi, əməliyyat-axtarış işi, yoxlanılmış iş məlumatları və digər əməliyyat xarakterli məlumatlar);
- cinayət şəraiti və əldə olunan məlumatın əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən təqdim edilməsi;
- fiziki şəxslər barədə tam məlumatlar;
- hüquqi şəxslərin adları və rekvizitlərinin göstəriciləri;
- cavab alınması istənilən konkret suallar.

Bu sorğulara zərurət olduqda, müqavilənin və digər sənədlərin surətləri əlavə oluna bilər. Yeni idarəedici prinsiplərlə əlaqəli olan İnterpolun mərkəzi bürosu aşağıdakı hallarda Baş Katibliyə məlumat verməyi zərurət hesab edir.

§ 58. Əməliyyat-axtarış məlumatlarının qeyri-prosessual istifadəsi

Əməliyyat-axtarış məlumatının qeyri-prosessual istifadəsi mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı kompleks tədbirlər planını nəzərdə tutur, ilk növbədə, kütləvi informasiya vasitələri, televizor, internet və s. vasitələri ilə mütəşəkkil cinayətkar dəstənin liderlərini düşünülmüş nüfuzdan salmaqla, mütəşəkkil cinayətkar dəstələrin dağılmasına və eyni zamanda, ayrı-ayrı şəxslərin cinayətkar qruplaşmalardan uzaqlaşdırılmasına yönəldilmişdir. Belə tədbirlərin effektivliyinə o zaman nail olmaq olar ki, cəmiyyətdə mövcud olan kütləvi informasiya vasitələrinin bütün formalarından əsaslı şəkildə istifadə etmək mümkün olsun.

Kütləvi məlumatlar vasitəsilə cəmiyyətə təsir həmişə özünü doğruldub. Bu baxımdan «məlumatların təhlükəsizliyi» anlamı dedikdə, ilk növbədə, müxtəlif məlumatlar sistemi kimi başa düşmək lazımdır. Məlumatların təhlükəsizliyi ona görə önəmlidir ki, kütləvi informasiya vasitələrinin vasitəsi ilə istənilən dövlətin, xalqın psixoloji durumuna ağır zərbə vurmaq olar, eyni zamanda cəmiyyətdə intiharların, ağır cinayətlərin kollektiv formalarının qarşısını almaq olar. Mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizədə mütləq formada cəmiyyətin gözündə «düşmən» obrazını yaratmaq lazımdır ki, konkret olaraq cəmiyyət öz düşməni tanıсын. İnformasiya müharibəsində «düşməne bir güllə belə atmadan» qalib gəlmək olar. İnformasiya sisteminin mütəşəkkil cinayətkar qruplaşmalara qarşı düzgün qurulması əməliyyat-axtarış tədbirlərinin uğuru deməkdir. Mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizədə ləkələyici materiallar mühüm rol oynayır. Liderlərin ifşa olunmasını cinayətkarlığa qarşı mübarizədə yeni metod kimi qəbul etmək olar. Müasir telekommunikasiya sistemi istənilən video və audio effektini yaratmaqla, lazımi şəkildə cəmiyyətdə istənilən şəxs haqqında istənilən illüziyanı yaratmaq mümkündür. Bu baxımdan kütləvi informasiya vasitələri ilə mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə bu günün tələblərinə uyğundur. Müasir informasiya şəbəkəsi olan internet vasitəsi ilə məcazi mənada desək, istənilən evə girmək olar və vətəndaşın şüuruna təsir etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, belə vasitələr sistemi mütəşəkkil cinayətkarların əlində də mövcuddur. Bu baxımdan bu informasiya müharibəsində kim daha tədbirli, keyfiyyətli mübarizə proqramına malik olsa, elə məhz həmin şəxs də qalib gələcək.

II Bölmə. Xüsusi hissə.

Cinayətlərin qarşısının alınması, açılması və axtarış işinin həyata keçirilməsinin əsasları

Fəsil 10. Cinayət-axtarış xidmətləri, onların əsas vəzifələri və işinin təşkilinin əsasları

§ 59. Cinayət-axtarış xidmətləri və onların əsas vəzifələri

a) cinayət-axtarış xidmətlərinin DİN sistemində yeri

DİO-nun xidmətləri arasında cinayət-axtarış (CA) aparatının özünəməxsus tarixi və yeri var.

DİN-in Əsasnaməsi və strukturuna əsasən, DİO-nun CA xidmətlərinə Baş Cinayət-Axtarış İdarəsi (BCAİ) rəhbərlik edir və BCAİ DİN-in mərkəzi aparatının müstəqil struktur hissəsidir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyul 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə DİN Əsasnaməsi və strukturu təsdiq olunmuşdur). Baş İdarənin əsas vəzifələri, funksional vəzifələri, onun rəisinin vəzifə və hüquqları Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş Əsasnamə ilə nizamlanır. BCAİ DİN sistemində cinayətkarlıqla mübarizə funksiyalarını, cinayətlərin qarşısının alınması və açılması, cinayətkarların və itkin düşən şəxslərin axtarışını və əməliyyat-axtarış işini təşkil edir.

Baş Cinayət-Axtarış İdarəsinin əməkdaşlarının fəaliyyəti onların cinayət-axtarış xətti üzrə cinayətlərin təhlili, qiymətləndirilməsi, idarəçilik qərarlarının (təşkilati-idarəçilik və təşkilati-taktiki) qəbul edilməsi, müxtəlif növ cinayətlərə qarşı mübarizə, axtarış işinin və ƏAF-in təşkili istiqamətlərində ixtisaslaşdırılır. Baş İdarənin strukturuna müvafiq şöbə, bölmələr daxildir.

BCAİ öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, «Polis haqqında» və «ƏAF haqqında» Qanunları və digər qanunvericilik aktlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Milli Məclisin, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, DİN-in normativ-hüquqi aktlarını rəhbər tutur.

Baş İdarənin işi əməkdaşların vəzifə borclarının və həvalə edimiş sahədə işin vəziyyətinə görə şəxsi məsuliyyətlərinin dəqiq müəyyən olunması prinsipləri əsasında təşkil edilir.

Baş İdarə öz fəaliyyətini DİN-in və bilavasitə Baş İdarənin iş planları əsasında təşkil edir. Baş İdarədə kargüzarlığın məxfilik rejiminin təmin olunması üzrə tədbirlər DİN tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada aparılır.

Baş İdarə üzərində Azərbaycan Respublikasının dövlət gerbi həkk olunmuş, öz adını tam əks etdirən möhürə, habelə müvafiq ştamplara malikdir. DİN-in BCAİ-nin respublikanın bütün şəhər, rayon ərazi və nəqliyyatda polis idarə, şöbə və bölmələrində xidmətləri mövcuddur. Ərazi polis orqanlarının strukturunda (ŞRPİ(ş) və onların ərazi polis bölmələrində) müvafiq olaraq cinayət-axtarış şöbə, bölmə, qrupları ola bilər. Qeyd edilən şöbələrə, bölmələrə onların rəisləri və rəis müavinləri rəhbərlik edir və bu qurumlarda baş əməliyyat müvəkkili, əməliyyat müvəkkili, kiçik əməliyyat müvəkkili vəzifəsində əməkdaşlar xidmət edirlər. Kiçik əməliyyat müvəkkilinin hüquqi statusu əməliyyat müvəkillərindən seçilir. Belə ki, onlar ƏAF-in tamhüquqlu aşkar qüvvələrinə aid edirlər və ƏAF subyektlərinin hüquq və vəzifələri də qismən onlara şamil olunur.

Bakı şəhəri BPI-nin, NBPI-nin və onun tabeliyində olan polis orqanlarının (hava, su və dəmir yolu nəqliyyatlarında) və onların əməliyyat aparatlarının strukturu, əsas vəzifələri, funksional vəzifələri Daxili İşlər Nazirinin təsdiq etdiyi NBPI-nin, müvafiq olaraq Bakı şəhəri BPI-nin Əsasnamələri ilə nizamlanır.

b) cinayət-axtarış xidmətlərinin əsas vəzifələri

Cinayət-axtarış xidmətlərinin əsas vəzifələrinin müəyyən olunmasının hüquqi əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Polis haqqında» Qanun (maddə 3-6, 10, 13-15), cinayət-prosessual qanunvericiliyi (CPM, 12-20, 84-86, 214 və s. mad.), «ƏAF haqqında» Qanun (mad. 1, 4, 6, 7, 16 və s.), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyun 2001-ci il tarixli «AR DİN-in Əsasnaməsinin və strukturunun təsdiq edilməsi haqqında» Fərmanı və digər normativ-hüquqi aktlar təşkil edir.

Məhz bu hüquqi əsaslar rəhbər tutulmaqla, BCAİ-nin əsas vəzifələri, funksional vəzifələri, Baş İdarənin rəhbərliyinin vəzifələri, ŞRPİ(ş)-nin və onların ərazi bölmələrinin, nəqliyyatda polis orqanlarının CA xidmətlərinin, o cümlədən müxtəlif kateqoriyadan olan əməkdaşlarının funksional vəzifələri hazırlanıb səlahiyyətli subyektlər tərəfindən təsdiq olunur.

BCAİ-nin, onun rəhbərinin (rəisinin) səlahiyyətləri DİN tərəfindən təsdiq olunmuş əmrlə müəyyən olunur. NBPI-nin CAİ-nin səlahiyyətləri bu idarənin rəisinin əmri ilə təsdiq olunur. ŞRPİ(ş)-nin, nəqliyyatda polis orqanlarının əməliyyat aparatlarının rəhbərləri və işçilərinin funksional vəzifələri isə bu polis orqanlarının əsasnaməsinin tələbləri, konkret əməliyyat şəraiti, idarəçilik elminin prinsipləri və cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsi və s. amillər nəzərə alınaraq konkretləşdirilir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, vəzifələrin, funksional vəzifələrin müəyyən olunmasında ərazi, zona (bölgə) və xətt-funksional prinsiplər üzrə ƏAF-in təşkili məsələləri də rəhbər tutulur. Hər bir əməliyyat müvəkkilinin funksional vəzifəsi polis orqanının rəhbəri tərəfindən təsdiq olunmalıdır.

CA xidmətinin hansı idarəçilik səviyyəsində olmasından asılı olaraq, onun vəzifələrinə aid edilən müddəalarda bu və ya digər dərəcədə idarəçilik (analiz, planlaşdırma, nəzarət və s.), icraçılıqla bağlı vəzifələr öz əksini tapmalıdır. Məsələn, BCAİ-nin əsas vəzifələrinə informasiya-analitik işin həyata keçirilməsi, müxtəlif növ cinayətlərə qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, əməliyyat məlumatları sisteminin təkmilləşdirilməsi, CA aparatının fəaliyyətinə xətt-ərazi (bölgə) üzrə nəzarət, cinayətlərin açılması və axtarışda olanların axtarılması işində əməli köməklik göstərilməsi (bəzi hallarda ƏQİ-ni öz icraatına götürmək, yerlərdə tədbirlərin keçirilməsində iştirak etmək), qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və yayılması, əməliyyat aparatları arasında işin əlaqələndirilməsi və s. kimi işlərin aparılması aid edilir.

Qüvvədə olan qanun və normativ-hüquqi aktlara əsasən CA xidmətlərinin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

- xidməti ərazinin kriminogen durumunun öyrənilməsi, CA xətti üzrə ərazinin əməliyyat şəraitinin, cinayətkarlığın vəziyyətinin təhlili, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması;

- hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması;

- törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması;

- məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən və ya itkin düşən şəxslərin axtarışı;

- qanunvericiliyə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- xidməti ərazi və ya xətt üzrə əməliyyat, statistik və digər məlumatların təhlili, ümumiləşdirilməsi və bunun əsasında əməliyyat şəraitinə operativ müdaxilə edilməsinin təmini;

- məxfilik əsasında köməklik göstərən şəxslərlə işin təşkili və aparılması;

- əməliyyat-axtarış işlərinin aparılması;

- xidməti ərazidə cinayətlər barədə ərizə, şikayət, məlumatların araşdırılması, səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə cinayət-prosessual qanunvericiliyi çərçivəsində təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarının qərar və tapşırıqlarının icrası;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş məlumatları, onların mənbəyini və əldə edilməsi üsullarını yaymadan, konkret cinayət işi üzrə təhqiqatçı və ya istintaqı aparan şəxsə və yaxud məhkəməyə vermək;

- digər polis orqanlarının, xidmətlərin səlahiyyətlərinə aid olan faktların aşkar edildiyi təqdirdə, təxirəsalınmaz tədbirlər keçirilməklə onları xəbərdar etmək və lazımı kömək göstərmək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən, konspirasiya qaydalarına riayət edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görmək;

- beynəlxalq müqavilələrə əsasən xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının və müvafiq beynəlxalq təşkilatların sorğularına cavab vermək;

- öz qulluq mövqeyinə görə məxfi məlumatlarla və ya xüsusi icazə tələb edən işlərə buraxılan şəxsləri yoxlamaq;

- öz məxfi əməkdaşlarının, onların yaxın qohumlarının, köməklik göstərən şəxslərin, onların yaxın qohumlarının, habelə cinayət prosesi iştirakçılarının, onların yaxın qohumlarının şəxsi təhlükəsizliyinin və əmlakının hüquqazidd qəsdlərdən qorunmasını təmin etmək;

- hər hansı şəxslə əməkdaşlığın məxfiliyini və anonimliyini təmin etmək;

- polis orqanları üçün əməliyyat marağı kəsb edən hadisə, fakt, əşya və predmetlər barədə məlumatlar toplamaq və onların, həmçinin digər informasiya mənbələrinin əməliyyat uçotunu aparmaq;

- Ədliyyə Nazirliyinin Penitensiar Xidmətinin cəzaçəkmə müəssisələri və istintaq təcridxanalarının əməliyyat aparatları ilə qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq;

- xidməti ərazidə kriminogen şəraiti gərgin olan sahə və obyektlərin əməliyyat yolu ilə bağlanmasını təmin etmək;

- xidməti ərazidə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə təkliflər vermək, problemlə məsələlərin həlli yolları ilə əlaqədar rəhbərlik qarşısında vəsatət qaldırmaq və s.

§ 60. Cinayət-axtarış xidməti işinin təşkilinin əsas müddəaları və prinsipləri

Sosial sistemlərdə, o cümlədən DİO-da idarəetmənin təşkilinin elmi-nəzəri və təcrübi əsaslarını rəhbər tutaraq, DİO-da CA xidmətlərinin məqsəd və vəzifələrindən, əməliyyat şəraitinin xüsusiyyətləri və əməkdaşların müxtəlif növ cinayətlərə qarşı mübarizə üzrə istifadə olunmasından asılı olaraq, təcrübədə əsasən üç formada ixtisaslaşma mövcuddur:

1. təşkilati-idarəçilik prinsipi üzrə;
2. xətt prinsipi üzrə;
3. əməliyyat-ərazi prinsipi üzrə.

1. Təşkilati-idarəçilik üzrə ixtisaslaşma onunla xarakterizə olunur ki, cinayət-axtarış xidmətinin rəhbərləri CA xətti üzrə ixtisaslaşmış əməkdaşları öz rəhbərlikləri

altında birləşdirərək, onların fəaliyyətlərində məqsədyönlü qarşılıqlı əlaqələr yaradıb, qarşıya qoyulmuş vəzifələri həyata keçirirlər.

CA xidməti işinin bu formada təşkili, bir qayda olaraq, BCAİ, Bakı şəhəri BPI, NBPI-nin CA idarələrində şəhər, rayon polis idarə və şöbələrinin CA şöbə və bölmələrinin fəaliyyətində tətbiq edilir.

2. Xətt prinsipi üzrə ixtisaslaşma onunla xarakterizə olunur ki, CA xətti üzrə cinayətlərin ayrı-ayrı növləri üzrə kriminogen vəziyyət dərindən öyrənilir və bu növ cinayətlərlə mübarizə məqsədilə əməliyyat işçisi (qruppu) təyin olunaraq, onunla funksional vəzifələri müəyyənləşdirilir. Təcrübədə xətt üzrə ixtisaslaşma daha çox yayılmış və təhlükəli cinayətlərin ayrı-ayrı növləri üzrə həyata keçirilir. Məsələn, şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərə qarşı mübarizə üzrə (qəsdən adam öldürmə, sağlamlığa ağır zərər vurma, zorlama və s.), mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərlə mübarizə üzrə (oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, dələduzluq və s.), keçmiş illərdən bağlı qalmış cinayətlər üzrə və s. cinayətlər üzrə ixtisaslaşmalar tətbiq olunur. Xətt prinsipi üzrə ixtisaslaşma, bir qayda olaraq, respublikanın mərkəzində və iri şəhərlərdə nəqliyyat polis orqanlarında daha çox tətbiq olunur.

3. Əməliyyat ərazi prinsipi üzrə ixtisaslaşma onunla xarakterizə olunur ki, şəhərin, rayonun ərazisi kriminogen vəziyyətdən asılı olaraq xidməti ərazilərə bölünür və bu ərazilərdə CA xətti üzrə cinayətkarlığa qarşı mübarizə CA xidmətinin əməkdaşına və ya bir qrup əməkdaşlara həvalə olunur. Təcrübədə CA xidmətlərinin işinin təşkilində daha çox ərazi prinsipinə üstünlük verilir. Bu prinsip üzrə işin təşkili aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

1. xidməti ərazinin əməliyyat şəraitinin öyrənilməsi, təhlili, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması;

2. əməliyyat şəraitinə müvafiq olaraq qüvvə və vasitələrin yerləşdirilməsi, kriminogen sahə, obyekt və şəxslərin əməliyyat yolu ilə nəzarətinin təşkili və həyata keçirilməsi;

3. CA xidmətləri ilə digər aparatların və polis orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsinin təşkili;

4. CA xidmətlərində icraçılığın yoxlanması, nəzarət və əməli köməkliyin göstərilməsi;

5. CA xidmətlərinin əməkdaşlarının peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və tətbiq olunması və s.

Sözsüz ki, ƏAF-in təşkili prinsiplərini rəhbər tutaraq, hər bir əməliyyat müvəkkili üçün onun konkret funksional vəzifələri müəyyən olunmalı və polis orqanının səlahiyyətli subyekt (məsələn, ŞRPİ(ş)-nin rəisi) tərəfindən təsdiq edilməlidir (bax: DİN-in 13.07.2009-cu il tarixli əmri ilə təsdiq edilmiş «Şəhər, rayon, nəqliyyatda polis orqanları haqqında» Əsasnaməyə və «Şəhər, rayon, nəqliyyatda polis orqanlarının işinin təşkili haqqında» Təlimata). Bundan əlavə, CA xidmətlərinin işinin təşkilində DİN-in 14 may 2002-ci il tarixli 186 nömrəli əmri ilə elan olunmuş «DİO-da analitik işin və planlaşdırmanın təşkili qaydalarına dair» Təlimatın tələbləri də rəhbər tutulmalıdır.

§ 61. Xidməti ərazinin əməliyyat şəraiti

DİO-nun CA xidmətlərinin işinin təşkilində analitik-informasiya işinin aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir (bax: mövzu 51-in materiallarına). Bu iş idraki (dərkedici) funksiya daşıyır, mahiyyəti obyektiv reallığın elə bir sahəsinə yönəldilir ki, həmin reallığı

öyrənmədən, qiymətləndirmədən, təhlil etmədən, proqnozlaşdırmadan gizli qüvvə, vasitə, metod və tədbirlərdən səmərəli istifadə etmək mümkün olmazdı.

Məhz əməliyyat şəraitinin düzgün təhlil olunub qiymətləndirilməsi əsasında cinayətkarlığa qarşı mübarizəni planlaşdırmaq və DİO (əməliyyat aparatları) qarşısında duran vəzifələri müvəffəqiyyətlə həll etmək olar.

Cinayətkarlıqla səmərəli mübarizə üçün müvafiq tədbirlərin təşkil edilməsinə səbəb olan obyektiv yaranmış reallıqlar, şərtlərin birləşməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti təcrübəsində əməliyyat şəraiti (vəziyyəti, kriminogen durum) adlandırılır.

CA xidmətlərinin işinin xüsusiyyətindən asılı olaraq əməliyyat şəraitini aşağıdakı elementlər xarakterizə edilir:

1. xidməti ərazinin coğrafi, sosial-iqtisadi xüsusiyyətləri (bəzi ədəbiyyatlarda müxtəlif müəlliflər qeyd edilənləri əməliyyat şəraitinin 2 ayrı-ayrı elementləri kimi verirlər);

2. xidməti ərazinin kriminoloji vəziyyətinin xüsusiyyətləri;

3. xidməti ərazidə qüvvə, vasitə, metod və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin istifadəsi və tətbiqi üçün vacib olan xüsusiyyətlər.

1. Coğrafi, sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərə aiddir:

- bölgənin, inzibati sahənin inzibati-ərazi vəziyyəti, sahəsi, sərhədləri, ərazinin səthinin quruluşu, çay, göl, dəniz, meşə, bataqlıq və s. olması, iqlim şəraiti, flora və faunanın xüsusiyyətləri və s.;

- sosial-iqtisadi xüsusiyyətlər – iqtisadi, demoqrafik, mədəni-məişət, sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, ticarət, əhalinin sayı, tərkibi, milli xüsusiyyətləri, miqrasiya prosesləri, məcburi qaçqın və köçkünlərin sayı, yerləşdirilməsi, məşğuliyyəti, milli alət və ənənələr və s.;

2. Kriminoloji vəziyyətə daxildir:

- cinayətkarlığın statistikasını, dinamikasını, kəmiyyət, keyfiyyət göstəriciləri;

- cinayətlərin törədilməsi üçün səbəb və şərait yaradan amillər, vəziyyətlər;

- cinayət törətməyə meyilli olan şəxslərin təsnifatı, öyrənilməsi, fərdi kriminal davranışın mexanizmi;

- cinayətlərin obyektinin (dövlət, bələdiyyə, şəxsi mülkiyyət, şəxsiyyət əleyhinə və s.) təsnifatı;

- təqsirin formaları üzrə (qəsdən edilən, tamah, qisas və s.) təsnifatı;

- sosial qruplara görə (yetkinlik yaşına çatmayan, kişi, qadın, əvvəllər məhkum olunmuşlar, narkoman və s.) təsnifatı;

- hər 10 min nəfərə düşən cinayətlərin sayı, zaman, vaxt, məkana görə təsnifatı;

- neqativ hallarla (sərxoşluq, narkomaniya, fahişəlik, qeyri-leqal biznes və s.) əlaqədə olması və s.

3. Əməliyyat şəraitinin yuxarıda göstərilən elementləri barədə məlumatlar toplanıb, təhlil olunur və nəticədə xidmət ərazidə yerləşən, yaşayan və fəaliyyət göstərən kriminogen obyekt, sahə, şəxs, qrup şəxslər müəyyən olunduqdan sonra, onların əməliyyat yolu ilə nəzarətə alınması həyata keçirilir. Xidməti ərazidə qüvvə, vasitə, metod və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin istifadəsi və tətbiqi aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

- CA xidmətlərinin komplektləşdirilməsi, funksional vəzifələrin bölünməsi, onların professional peşə hazırlıq səviyyəsi;

- məxfi əməkdaşların cəlb olunması, yerləşdirilməsi, onlardan kəşfiyyat imkanları nəzərə alınmaqla istifadə olunması;

- əməliyyat-qeydiyyat işlərinin aparılması və onların qüvvə, metod, vasitə və tədbirlərlə təminatının vəziyyəti;

- CA aparatlarının idarə olunması, işin təşkili, əməkdaşlar və orqanlar arasında qarşılıqlı əlaqənin yaradılması.

Yuxarıda göstərilən 4 qrup şərt əməliyyat şəraitinin obyektiv reallığını, hadisə və proseslərin mürəkkəb bir əlaqəsini təşkil edir.

§ 62. Cinayət-axtarış aparatları tərəfindən cinayətlərin qarşısının alınmasının ümumi müddəaları

DİO-nun CA aparatları əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektləri hesab olunduğundan, onların əsas vəzifələrindən biri də CA xətti üzrə hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınmasıdır. Cinayətlərin qarşısının alınması dedikdə, cinayətlərin törədilməsi üçün səbəb və şərait yaradan halların aşkar olunması və aradan qaldırılması, həmçinin əsaslı faktlara və hüquqazidd davranışlarına görə cinayət törətməyə meyli olan şəxslərin aşkar edilməsi və onları cinayətkar niyyətlərindən çəkindirmək məqsədilə həyata keçirilən təşkilati, profilaktiki və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin kompleksi başa düşülür. Ümumiyyətlə, cinayət hüququnda cinayətlərin qəsdən törədilməsinin əsasən aşağıdakı mərhələlərini ayırırlar:

1. niyyətin aşkar olunması;
2. cinayətə hazırlıq;
3. cinayətə cəhd;
4. başa çatmış cinayət.

Cinayətin xəbərdarlığına yalnız ilk 3 mərhələdə nail olmaq olar.

CA xətti üzrə hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması əsasən 3 istiqamətdə həyata keçirilir:

1. cinayətlərin hazırlanması və törədilməsi üçün səbəb və şərait yaradan halların, vəziyyətlərin aşkar olunması və aradan qaldırılması məqsədilə həyata keçirilən təşkilati, ümumi profilaktiki tədbirlər (ümumi profilaktika).

Belə səbəb və şəraitə dair məlumatların mənbələrinə aid olunur:

- xidməti ərazinin əməliyyat şəraitinin təhlilinin nəticələri;
- cinayət işləri üzrə istintaq və təhqiqat materialları;
- inzibati praktikanın nəticələri;
- əməliyyat-axtarış yolu ilə alınan məlumatlar;
- kütləvi informasiya vasitələrinin materialları;
- vətəndaşların ərizə və şikayətləri, anonim məktublar və s.

2. Əsaslı faktlara və hüquqazidd davranışlarına görə cinayət törətməyə meyli şəxslərin aşkar edilməsi və onların cinayətkar niyyətlərindən çəkindirmək məqsədilə həyata keçirilən fərdi profilaktiki və əməliyyat-axtarış tədbirləri (məsələn, sahə inspektoru, əməliyyat müvəkkilləri belə şəxslərin uçotunu aparır (normativ aktlara əsasən); zəruri hallarda onlara müvafiq olaraq profilaktiki yığın və əməliyyat-qeydiyyat işi aparmaqla, fərdi profilaktiki tədbirlər həyata keçirir, ƏQİ çərçivəsində isə ƏAT həyata keçirilir.

3. Cinayətkar niyyətlərin cinayətə hazırlıq və cinayətə cəhd mərhələlərində qarşısının alınması və cinayətin törədilməsinin mümkünə ediləməsi məqsədilə həyata keçirilən təşkilati, əməliyyat-axtarış tədbirləri (əməliyyat-axtarış profilaktikası).

Cinayətin xəbərdarlığı cinayət niyyətinin aşkar olunması, cinayətə hazırlıq və cinayətə cəhd mərhələsində xəbərdarlığı 2 üsulla həyata keçirilə bilər: cinayət törətməkdən könüllü əl çəkməsinə sövq etdirmək; cinayəti hazırlayarkən, törədərkən

onun qarşısını almaq. Cinayətin xəbərdarlığı üsulu konkret əməliyyat-axtarış vəziyyətindən (situasiyasından) asılı olaraq həyata keçirilir və bunun üçün istifadə edilməsi tələb olunan qüvvə, vasitə, ƏAF-in metod, forma və ƏAT müəyyənləşdirilir. Sözsüz ki, cinayəti hazırlayan şəxsləri (CM-in 28-ci maddəsi rəhbər tutulmaqla, yəni yalnız ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsinə yönəlmiş hazırlıq cinayət məsuliyyətinə səbəb olur və s.) cinayət məsuliyyətinə cəlb etməklə, qanunla qorunan hüquq və vəzifələrinin pozulmasının qarşısı alınır və belə halda da cinayətin qarşısının alınmasına nail olmaqdan danışmaq olar. Əməliyyat müvəkkili konspirasiya qaydalarına riayət etməklə cinayəti hazırlayan şəxslərlə kəşfiyyat sorğusunu aparmaqla da onu cinayət niyyətindən çəkindirə bilər.

§ 63. Cinayət-axtarış xətti üzrə cinayətlərin açılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər

CA aparatlarının əsas vəzifələrindən biri də hazırlanan, törədilən cinayətlərin qarşısının alınması və törədilmiş cinayətlərin açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsidir. Cinayətin üstünü açmaq dedikdə, cinayətin törədilmə şəraitini, onu törədən şəxslərin müəyyən olunmasını, onların cinayətkar əməllərini təsdiqləyən lazımi dəlil və maddi sübutların aşkar edilib qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada sənədləşdirilməsi məqsədilə həyata keçirilən kompleks təhqiqat, istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin məcmusu başa düşülür. Cinayət baş verdikdə, təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təmin edilməsi DİO-nun struktur xidmət sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə həyata keçirilir. Bu məqsədlə DİN-in müvafiq əmri ilə təsdiq olunmuş Təlimata əsasən DİO-da istintaq-əməliyyat qrupları yaradılır. Onlar aşağıdakı növlərə bölünür:

1. növbətçi (növbətçi hissənin nəzdində) – müstəntiqdən, əməliyyat işçisindən, ekspert-kriminalistdən, kinoloqdan və məhkəmə-tibb ekspertindən ibarət tərkibdə yaradılır. Əsas vəzifə – cinayət barədə məlumatlara dərhal reaksiya verilməsindən, təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin və «isti izlərlə» əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. İstintaq-əməliyyat qrupuna müstəntiq rəhbərlik edir.

2. məqsədli müvəqqəti – konkret cinayət işi üzrə cinayətin istintaqı və açılması üçün yaradılır.

3. ixtisaslaşdırılmış (daimi fəaliyyət göstərən) – müəyyən kateqoriyalı cinayətlərin istintaqı və açılması məqsədilə, həmçinin cinayət törətmiş şəxslər müəyyən edilmədikdə yaradılır.

4. birgə istintaq əməliyyat qrupu – ağır və xüsusilə ağır, o cümlədən, mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən törədilmiş cinayətlərin istintaqı və açılması, həmçinin böyük həcmli mürəkkəb cinayət işlərinin istintaqı məqsədilə yaradılır. Qrupun (briqadanın) tərkibinə prokurorluq, milli təhlükəsizlik və digər hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları daxil edilə bilər. İstintaq-əməliyyat qrupunun yaradılması barədə qərar istintaq və əməliyyat xidmətləri tərəfindən qəbul edilir, polis orqanının rəisinin əmri ilə rəsmiləşdirilir. Rəis cinayətin istintaqı və açılması məqsədilə, həmçinin vacib olan digər təşkilati tədbirləri həll edir. Cinayət haqqında məlumat daxil olduqda:

1. polis orqanının növbətçisi:

- istintaq-əməliyyat qrupunu, o cümlədən aidiyyəti sahə müfəttişinin və digər əməkdaşların dərhal hadisə yerinə çıxmasını və onların kriminalistik texnika, rabitə və nəqliyyat vasitəsi ilə təmin olunmalarını təşkil edir;

- çevik polis, post-patrul və yol polisini cəlb etməklə, hadisə yerinin mühafizəsini, cinayət törətmiş şəxslərin ehtimal olunan hərəkət yollarının bağlanması, cinayətkarların

gizləndiyi yerlərin mühasirəyə alınması və tutulması, şahidlərin müəyyən edilməsi üçün tədbirlər görür.

Cinayətlərin qarşısının alınması və açılması ilə bağlı təhqiqat orqanları (CA), istintaq orqanları və digər xidmətlərlə qarşılıqlı əlaqələr üzrə həyata keçirilməsi tələb olunan tədbirlər DİN-in müvafiq əmri ilə təsdiq olunmuşdur. Bu əmrdə ayrı-ayrı xidmətlərin vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir.

2. Müstəntiq:

- istintaq-əməliyyat qrupuna rəhbərliyi həyata keçirir, onun işini müəyyənləşdirir, cinayətin izlərinin müəyyən edilməsi, sübut bazasının formalaşdırılması və möhkəmləndirilməsi üçün birgə fəaliyyəti təmin edir, hadisə yerinin müayinəsinə, habelə böyük ərazilərə baxış keçirmək üçün növbətçi hissə vasitəsilə müxtəlif mütəxəssislər, əlavə qüvvələr və texniki vasitələr tələb edir;

- ilkin materialları, götürülmüş izləri və başqa maddi sübutları öyrənir, qrupun başqa üzvlərindən alınmış məlumatlar əsasında cinayətin açılması üzrə təxirəsalınmaz tədbirləri planlaşdırır və onların həyata keçirilməsini təmin edir, bu barədə tapşırıq və göstərişlər verir, hadisə yerinin müayinəsinin nəticələri üzrə cinayət-prosessual qanunvericiliyinə uyğun qərar qəbul edir.

Əməliyyat işçisi:

- cinayət törətmiş şəxslərin tapılması və tutulması, oğurlanmış əşyaların satıldığı və saxlandığı yerin, şahidlərin müəyyən edilməsi üçün polis orqanının başqa xidmətlərinin və zəruri hallarda digər orqanların əməkdaşları ilə qarşılıqlı əlaqədə «ƏAF haqqında» Qanunda nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirir;

- müstəntiqin tapşırığı ilə prosesual hərəkətləri və zəruri əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirir;

- cinayətin xarakteri, şübhəli şəxslərin əlamətləri, oğurlanmış əşyalar, habelə cinayət törətmiş şəxslərin axtarışı və tutulması üçün əməliyyat marağı kəsb edən digər faktlar barədə növbətçi hissəyə məlumat verir, əməliyyat-axtarış yolu ilə əldə edilmiş məlumatlarla, onların alınma mənbələri və üsullarını açıqlamamaq şərti ilə müstəntiqi tanış edir və materialların realizə olunmasının səmərəliliyini artırmaq məqsədilə birgə fəaliyyət göstərir;

- bağlı qalmış cinayət faktları üzrə əməliyyat-axtarış işi açır, cinayətin açılması məqsədilə irəli sürülmüş fərziyyələr əsasında cinayətin açılması üçün əməliyyat-axtarış planını tərtib edir, cinayətkar hərəkətlərin sənədləşdirilməsi və lazımı maddi sübutların axtarılıb-tapılmasından ötrü lazımı tədbirlər görür;

- toplanmış materiallar CA xidmətinin rəhbərliyi və orqanın rəisinin iştirakı ilə mütəmadi müzakirə olunur, əlavə tədbirlər planı tərtib olunur və bu iş cinayət açılana kimi davam etdirilir.

Cinayətlərin açılmasında istintaq-əməliyyat qrupunun digər üzvləri: ekspert-kriminalist, polis sahə müvəkkili, müfəttiş-kinoloq, dövlət yol polisi və digər xidmətlərin əsas vəzifələri DİN-in normativ-hüquqi aktları ilə nizamlanır.

Cinayət baş vermiş hadisə yerində İƏQ tərəfindən həyata keçirilən istintaq hərəkətləri və ƏAT nəticəsində cinayəti açmaq mümkün olmamışdırsa, belə hallarda cinayət-axtarış xidməti ilə istintaq orqanları (əməliyyat müvəkkili və müstəntiq tərəfindən hazırlanmış və onların rəhbərləri ilə razılaşdırılmış) birgə tədbirlər planı və əməliyyat aparatı tərəfindən isə onun sərəncamında olan bütün qüvvələrin (aşkar və qeyri-aşkar), vasitələrin cəlb edilməsinə zəruri olan ƏAT-nin keçirilməsinə dair tədbirlər planı hazırlanır və onlar polis orqanının rəhbəri tərəfindən təsdiq olunur. Bu planlar ilkin və sonrakı əməliyyat-axtarış tədbirləri planı kimi təsnif olunur. Ola bilər ki, ilkin

planlarda nəzərdə tutulan tədbirlərin məzmunu bir sıra amillərlə yanaşı, cinayətin xarakteri, törədilmə şəraiti, qeyri-ənənəvi üsullarla peşəkarcasına törədilməsi və s. kimi amillərlə də şərtləndirilsin. Məsələn, əgər cinayətkarın fotorobotu (şifahi portreti) hazırlanıbsa, onu kütləvi informasiya vasitələrinin köməyi ilə əhaliyə göstərmək olar və s.

İstər ƏAT, istərsə də digər tədbirlərin keçirilməsi üçün nəzərə almaq lazımdır ki, onlar aşağıdakı istiqamətlərə yönəldilir:

- cinayətkarın ehtimal olunan hərəkət istiqamətlərinə;
- əməliyyat-axtarış və digər uçotlarda olan şəxslərə;
- cinayətkarların cəmləşdiyi yerlərə və oğurluq əşyaların satıldığı yerlərə;
- sübutediciləri və əməliyyat-axtarış xarakterli məlumat mənbələrinin müəyyənləşdirilməsinə;
- DİO-nun xidmət və hissələrinin, digər hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının, polis orqanlarına aşkar və qeyri-aşkar əsaslarla köməklik edən şəxslərin, vətəndaşların, ictimai qurumların nümayəndələrinin cinayətdə iştirak etməsinə və s.

Fəsil 11. Müxtəlif növ cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının əsasları.

§ 64. Qəsdən adam öldürmənin qarşısının alınması və açılması

Cinayətlərə qarşı mübarizəyə yönəlmiş tədbirlər sistemində ən vacib sayılanlardan biri – şəxsiyyət əleyhinə, o cümlədən insanların həyatı və sağlamlığına qarşı törədilmiş cinayətlərlə mübarizədir. Ölkə ərazisində törədilən adamöldürmə cinayətlərinin əksər hissəsi ailə-məişət zəminində baş verən münaqişələr, xuliqanlıq və s. ilə əlaqədardır. Tamah və digər motivlərlə törədilən bu kateqoriyadan olan cinayətlərin sayı çox azdır. Son illərdə bu qəbildən olan cinayətlərin dinamikasında ümumilikdə azalma meylləri müşahidə olunur. Qeyd edilən illərdə odlu silahlarla törədilən qəsdən adamöldürmə cinayətlərinin dinamikasında da əsasən azalma meyllərini müşahidə etmək olar.

Qəsdən adamöldürmə digər şəxsi qəsdən həyatdan məhrum etmə hesab edilir (CM, mad. 120). Onun obyektini – başqa şəxsin həyatıdır. Obyektiv cəhətdən adamöldürmə həm hərəkətlə, həm də hərəkətsizliklə mümkündür. Subyektini – 14 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxs hesab olunur. Subyektiv cəhətdən qəsdən adamöldürmə yalnız qəsdlə törədilə bilər.

Tövsifedici əlamətləri:

- bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik tərəfindən adamöldürmə;
- xuliqanlıq niyyəti ilə adamöldürmə;
- zərərçəkmiş şəxsin xidməti və ya ictimai borcunu yetirməsi ilə əlaqədar onun özünü və ya yaxın qohumlarını öldürmə;
- xüsusi amansızlıqla və ya ümumi təhlükəli üsulla adamöldürmə;
- tamah məqsədilə və ya sifarişlə, habelə zərərçəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədilə adamöldürmə;
- başqa cinayəti gizlətmə və ya onun törədilməsini yüngülləşdirmə məqsədilə, habelə zorlama və ya seksual xarakterli başqa zorakı hərəkətlərlə əlaqədar adamöldürmə;
- iki və ya daha çox şəxsi öldürmə;
- təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətdə olan qadını öldürmə;
- təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə köməksiz vəziyyətdə olan adamı öldürmə, habelə adam oğurluğu və ya girov götürülməsi ilə bağlı adamöldürmə;
- təkrar adam öldürmə;
- quldurluq, hədə-qorxu ilə tələb etmə və ya banditizmlə əlaqədar adam öldürmə;
- milli, irqi, dini ədalət və ya düşmənçilik niyyəti ilə adamöldürmə.

Qəsdən adamöldürmə cinayətinin qarşısının alınması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər əsasən üç istiqamətdə aparılır:

- qəsdən adamöldürmə cinayətləri üçün səbəb və şərait yaradan amillərin aşkar olunması və onların aradan qaldırılması;

- qəsdən adamöldürmə cinayətlərini törətməyə meyilli olan şəxslərin müəyyən olunması və cinayətkar niyyətlərdən çəkəndirmək məqsədilə həyata keçirilən qabaqlayıcı profilaktiki tədbirlər;

- qəsdən adamöldürmə cinayətlərini hazırlayan şəxslərin cinayətə hazırlıq və cəhd mərhələsində cinayət başında yaxalanması məqsədilə həyata keçirilən istintaq, əməliyyat-axtarış tədbirləri.

Qəsdən adamöldürmə cinayəti üçün səbəb və şərait yaradan amillər:

- sərxoşluğun, alkoqolizmin geniş yayılması;
- narkomanlıq;
- ailə-məişət, xidməti vəzifəsi ilə əlaqədar mövcud olan münaqişələr;
- xuliqanlıqla, qəsdən sağlamlığa ağır, az ağır və yüngül zərər vurma, döymə, işgəncə vermə, öldürməklə və ya sağlamlığa ağır zərər vurmaqla hədələmə cinayətləri ilə hədələmə cinayətləri ilə mübarizənin zəif aparılması;

- tayfalar, qonşular arasında qisas almaq, qısqançlıq, ədavət, düşmənçilik və başqa zəmində olan münaqişələr;

- mütəşəkkil dəstə və birliklərin, sifarişli qətlərlə məşğul olan killerlərin əməliyyat nəzarətindən kənarda qalması;

- dini, milli və irqi zəmində olan münaqişələr;

- tibb müəssisələrinə müraciət etmiş, bədən xəsarəti və zədə almış şəxslərlə əlaqədar yoxlamaların səthi aparılması (çox vaxt belə faktların səbəbləri gizlədilir);

- qeyri-qanuni silahların, döyüş sursatının əhali arasında geniş yayılması;

- ictimaiyyət üçün təhlükəli olan ruhi xəstələrin nəzarətsiz qalması.

Qəsdən adamöldürmə cinayətinin açılmasının təşkili və taktikalarına daxildir:

1. təşkilati tədbirlər:

- istintaq-əməliyyat qruplarının yaradılması;

- istintaq-əməliyyat qruplarının işinin təşkili;

- «isti izlərlə» cinayətkarların axtarışı və yoxlanılması məqsədilə xüsusi əməliyyatların təşkili və idarə olunması;

- DİO-nun struktur xidmət sahələri arasında qarşılıqlı əlaqənin təşkili və idarə olunması və s.

2. İlkin istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri:

- hadisə yerinin mühafizəsinin təşkili;

- hadisə yerinin və ona yaxın olan ərazinin baxışı (istintaq və əməliyyat);

- zərərçəkənin şəxsiyyətinin müəyyən olunması və öyrənilməsi (viktimoloji amillər);

- cinayətin törədilmə vaxtının, üsulunun, motivinin müəyyən olunması;

- cinayət və cinayətkarı görmüş və görə bilən şəxslərin, həmçinin bu barədə məlumatı olanların, zərərçəkənin qohumlarının, yaxınlarının və digər əlaqələrinin müəyyən olunması;

- cinayətkarın şəxsiyyəti, əlamətləri, getdiyi istiqamət barədə məlumatların toplanması;

- cinayət və cinayətkar barədə toplanmış ilkin məlumatların növbətçi hissəyə verilməsi;

- cinayətkarın «isti izlərlə» təqib edilməsi, bu işə başqa xidmətlərin və qonşu polis orqanlarının cəlb olunması;

- cinayət alətinin yerinin müəyyən olunması;

- hadisə yerinin istintaq və əməliyyat baxışı zamanı aşkar olunmuş maddi sübut ola biləcək əşya, predmet, mikroobyektlərin tədqiqinin nəticələrinə müvafiq olaraq istintaq və ƏAT-in keçirilməsi;

- zərərçəkənin həyat tərzi, əlaqələri, xidməti fəaliyyəti ilə bağlı məlumatların toplanması;

- cinayətkarın şəxsiyyəti, şifahi portreti (həmçinin, psixoloji portreti) və əlamətləri barədə istiqamətləndiricilərin göndərilməsi;

- ictimaiyyətin nümayəndələrinin, post-patrol, dövlət yol polisi, nəqliyyat polisi və digər xidmətlərin, həmçinin DİO ilə məxfi əməkdaşlıq əsasında əməkdaşlıq edən şəxslərin məlumatlandırılması;

- cinayətdə şübhəli olan şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metod və tədbirlərindən istifadə edilməklə yoxlanılması;

- cinayətin açılmasında DİN-in (polis orqanlarının) müvafiq informasiya sistemlərindən (kartoteka, videoteka, digər əməliyyat-axtarış, əməliyyat-profilaktiki və sorğu uçotları, kriminalistik və s. uçotlar) istifadə olunması;

- cinayətlərin açılmasında digər hüquq-mühafizə orqanlarının, həmçinin dövlət orqanlarının (MTN, DGK, VN, FHN, ƏN, MN, SN, TN və s.) informasiya sistemlərindən və digər imkanlarından istifadə olunması;

- cinayətdə şübhəli olan, azadlıqdan təcrid olunma şəraitində saxlanılan şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanılması (MST, İT, CÇM, İHOSM, YYÇÜMTM).

3. toplanmış materialların təhlili, qiymətləndirilməsi, fərziyyələrin irəli sürülməsi (həmçinin, yeni) və əlavə tədbirlərin planlaşdırılması və s.

Bu qeyd edilənlər əsasən ümumi tədbirlər sırasına aid olunur.

Qəsdən adamöldürmə cinayətlərinin açılmasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qurulması çox mühüm rol oynayır. Bu növ cinayətlərin açılmasında adətən 2 qrup fərziyyələr irəli sürülür.

I qrupa qətlə yetirilənin qohumlarının, tanışlarının və digər əlaqələrinin cinayəti törətməsi ehtimalı ilə bağlı fərziyyələr aid edilir.

II qrupa isə qətlə yetirilənin yaşadığı dövrdə tanış olmadığı (o cümlədən, cinayətkar-qastrulyor, oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq və s. cinayətlərə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər, narkomanlar, psixi qüsurlara malik olanlar və s.) şəxslər tərəfindən cinayət törətməsi ilə bağlı fərziyyələr daxil olunur.

Fərziyyələrin irəli sürülməsində, ilk növbədə, qətlə yetirilənin şəxsiyyət-psixoloji xüsusiyyətləri, cinayətin törədilmə şəraiti, ilkin istintaq hərəkətləri və ƏAT-in nəticələri (xüsusilə, hadisə yerinin istintaq və əməliyyat baxışlarının nəticələri), kriminalistik, kimyəvi, məhkəmə-tibbi və s. ekspertizaların nəticələri, elmi-təcrübi əsaslar, bu növ cinayətlərə qarşı mübarizə təcrübəsi (milli və beynəlxalq), tipik fərziyyələr (məlumat qıtlığı olanda), təcrübəli və yüksək peşəkar əməkdaşların intuisiyası və digər amillər nəzərə alınmalıdır.

Fərziyyələrin və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədbirlərin müəyyənləşdirilməsində cinayətlərin baş vermə şəraiti mütləq nəzərə alınmalıdır. Məsələn, naməlum meyitlərin (tanınmamış) tapılması halları, meyitin bədən hissələrinə ayrılması ilə, meyitin gizlədilməsi, anadan olan uşaqla, sifarişlə bağlı qətlərin açılması xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması zəruri olur.

Əgər ilkin əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində cinayət açılmazsa, bağlı qalmış ölüm faktı üzrə müvafiq ƏQİ açılır. Bu iş üzrə cinayətin açılma üsul və taktikalarına dair daha geniş və dərin biliklər, xüsusi elmi-nəzəri və təcrübi materiallarda, DİN-in müvafiq normativ aktlarında öz əksini tapır.

§ 65. Sifarişli qətlərin qarşısının alınması və açılmasının bəzi ümumi müddəaları

Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərin arasında böyük ictimai təhlükəyə malik olan cinayətlərdən biri də muzdlu tutulmuş şəxslər (killer) tərəfindən törədilən, son zaman «sifarişli qətl»lər kimi adlandırılan cinayətlərdir. Ölkə ərazisində az da olsa, belə cinayətlər qeydə alınmışdır və cinayətin qurbanları arasında ali hakimiyyət və icra hakimiyyəti orqanlarının vəzifəli şəxsləri, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları, kommersiya fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər, cinayət aləminin nüfuzlu şəxsləri və s. də vardır. Bu növ cinayətlərin açılması və ibtidai istintaqı həddindən artıq böyük çətinliklərlə bağlıdır və mürəkkəbdir. Bu cinayətləri törədən şəxslər bir çox hallarda onu sifariş verənləri tanıyırlar və çox təcrübəli olurlar. Bir çox hallarda cinayət törədən şəxslər cinayət alətini hadisə yerində qoyurlar. Əksər hallarda cinayət törədən şəxsin cinayətin gələcək qurbanı ilə tanışlığı olmur. Bu növ cinayətlərin törədilməsini səciyyələndirən və açılmasının bir çox xüsusiyyətləri var və bu sahədə olan elmi-nəzəri və təcrübi materiallar çox məhduddur.

Bu cinayətlər avtomat, yarımavtomat atıcı odlu silahlarından, partlayıcı qurğulardan, soyuq silahlardan, nəqliyyat vasitələrindən və s. istifadə etməklə törədilə bilər. Bəzi hallarda cinayətlər elə üsullarla törədilir ki, o həm də cinayət faktını ört-basdır etməyi təmin etmək məqsədi güdür.

Bu cinayətlərin törədilməsi üçün hazırlıq mərhələləri çox vaxt aparır (cinayətin icraçısının axtarılması, bunun üçün vasitəçilərin müəyyən olunması, cinayətin gələcək qurbanının öyrənilməsi, cinayətkar tərəfindən izlənməsi və ya müəyyən yerə aldatmaqla çıxarılması, müəyyən bəhanələrlə və saxta sənədlərdən istifadə etməklə və s. yolla cinayətin qurbanı olan binaya, mənzilə daxil olma və s.).

Bu cinayətlərin açılmasında sifarişli qətl faktlarının aşağıdakı gizlədilmə üsulları da nəzərə alınmalıdır:

- meyitin gizlədilməsi üsulu (sifətinin silinməz dərəcədə eybəcərləşdirilməsi, meyitin bədən hissələrinə ayrılması, torpağa basdırılması, yandırılması və s.). Belə hallarda cinayət müəyyən konflikt, qisas, ittiham və ya biznes münasibətləri ilə bağlı və s. motivlərlə törədilə bilər. Belə münasibətlər cinayətin qurbanının yaxın ətrafına bəlli ola bilər və s.;

- maddi obyektlərin gizlədilməsi üsulları (cinayətin alətlərinin, nəqliyyat vasitələrinin, cinayətin qurbanının geyim, şəxsi əşyalarının və s. gizlədilməsi). Cinayət alətinin hadisə yerində qoyulması və siyahıda olan zavod nömrəsinin silinməsi, yalnız sifarişli qətl cinayətinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı silahın hazırlanması və s. vacib amillər də cinayətin açılmasına yönəlmiş tədbirlər də nəzərə alınmalıdır;

- sifarişli qətl cinayətinin başqa motivlə törədilən cinayət faktı kimi səhnələşdirilməsi (müəyyən fəndlərdən istifadə edilməsi ilə hadisə yerində elə şərait yaradılır ki, cinayətkarın axtarışı səhv istiqamətdə aparılsın, hadisəyə qeyri-kriminal xarakteri verən fəndlərdən istifadə olunması və s.);

- faktiki məlumatların gizlədilməsinə yönəldilmiş tədbirlər (şahidlərdən məlumatların alınmasına mane olan fəndlər, ibtidai istintaq prosesində məlumatların alınmasına yönəlmiş fəndlər və s.).

Hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinə mane olan üsulların (cinayətin icraçısının müvəqqəti və ya daimi yaşayış üçün digər əraziyə getməsi, cinayətin törədilməsinə icraçının digər şəhər, vilayət, hətta başqa dövlətlərdən (MDB) cəlb olunmasını da) bu cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasında nəzərə almaq çox vacibdir.

Qeyd olunan cinayətlərin açılmasında viktimoloji faktlar xüsusilə nəzərə alınmalıdır. Bu cinayətlərin qurbanları əsas etibarilə aşağıdakı kateqoriyadan olan şəxslər olur:

- a) dövlət və kommersiya strukturlarında olan rəhbər işçilər;
- b) cinayətkar qruplaşmaların, birliklərin, təşkilatların liderləri və üzvləri;
- c) hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları;
- ç) ali dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının nümayəndələri, siyasi xadimlər;
- d) kütləvi informasiya vasitələrinin işçiləri;
- e) kiçik və orta biznesin nümayəndələri;
- ə) digər şəxslər (spirtli içkilərə, narkotiklərə aludə olan tüfeyli və əxlaqsız həyat tərzini sürənlər, özünün istifadəsində özəlləşdirilmiş ev, digər əmlak olan, şəxsi qısqanclıq niyyəti ilə bağlı aradan götürülən şəxs və s.).

Bu cinayətlərin açılmasında xarakterik əlamətlərdən biri də vasitəçinin bu cinayətdə iştirak etməsidir.

Son illər bu növ cinayətlərə sifariş verilməsinə dair məlumatlar daxil olan hallarda, xarici dövlətlərdə (MDB, o cümlədən RF) əməliyyat aparatları tərəfindən «ƏAF haqqında» qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş əməliyyat eksperimenti həyata keçirilir.

Bu cinayətlərin açılması məqsədilə irəli sürülən əməliyyat-axtarış fərziyyələrinin müəyyən olunmasında cinayətin qurbanının şəxsiyyət-psixoloji keyfiyyətlərinin, iş fəaliyyətinin, əlamətlərinin və s. öyrənilməsi zəruri hesab olunur.

Qeyd edilən cinayətlərin istər açılmasında, istərsə də qarşısının alınmasında bu cinayətlərə meyilli şəxslərin aşkar olunması, onları və bu cinayətləri törədən şəxsləri səciyyələndirən aşağıdakı amillərin müəyyən edilməsi də xüsusi əhəmiyyətə malikdir:

- bu növ cinayətlərin hərbiçilər, kəşfiyyat xidmətləri, DİO-nun mühafizə xidmətlərinin keçmiş işçiləri tərəfindən və digər xüsusi hazırlıq keçmiş şəxslər tərəfindən (snayper, hərbi istehkamçı, partlayış işləri aparıcı şəxs, güllə atıcılığı ilə məşğul olan şəxs, ovçu, atıcı və s.) törədilməsi;

- cinayətkar qruplaşmaların daimi əlaqəsində olan və daim məşq etməklə peşəkar vərdişlərin əldə olunmasına cəhd edən şəxslər;

- müstəqil ölkələrin ərazisində olan konfliktlərlə bağlı xüsusi hərbişəkilənmiş düşərgələrdə xidmət keçmiş şəxslər;

- əvvəllər məhkum olunan və ardıcıl olaraq idmanın müxtəlif növləri ilə məşğul olan şəxslər (əsas etibarilə güc növləri olan boks, müxtəlif güləş növləri);

Bu cinayətlərin açılmasına yönəlmiş istintaq hərəkətləri və ƏAT-in təşkili və həyata keçirilməsində əvvəldə qeyd edilən, onları səciyyələndirən amillər, mövcud milli və xarici təcrübə materialları da nəzərə alınmalıdır. Bu növ cinayətlərin açılması üçün İƏQ-nin tərkibi ən təcrübəli əməkdaşlardan ibarət olmalı, onlar üzrə açılmış ƏQİ-nin polis orqanlarının və onların rəhbər işçilərinin icraatında olması məqsədəuyğundur.

§ 66. Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurmağın qarşısının alınması və açılması

Cinayət qanunvericiliyinə görə, qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma şəxsiyyət əleyhinə olan (həyat və sağlamlıq əleyhinə olan) cinayətlərə aid edilir. Bu cinayətlərə

qarşı, həmçinin sağlamlığa qarşı yönəlmiş digər cinayət əməllərinə (CM, mad. 127, 128) qarşı mübarizənin gücləndirilməsi DİO-nun (polis orqanlarının) fəaliyyətində mühüm vəzifələrdən biridir ki, bu da insan və vətəndaşların əsas konstitusion hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi istiqamətində çox vacibdir. Qeyd edilən cinayətlərlə mübarizənin vəziyyəti qəsdən adamöldürmə cinayətlərinə qarşı mübarizə işinə də mümkün dərəcədə təsir göstərir. Son illərdə bu növ cinayətlərin dinamikasında əsas etibarlı ilə müsbət meyillər müşahidə olunur, ümumi və cinayət-axtarış xətti üzrə qeydə alınan cinayətlərin arasında onların xüsusi çəkisi yüksək deyil (əsasən, müvafiq olaraq 1,5-1,6% arasında), açılma faizi isə son on ildə götürdükdə müxtəlif illərdə artıb-azalma ilə müşahidə olunur (məsələn, ən yüksək göstərici 2003-cü ildə 96,5%, ən aşağı göstərici 2006-cı ildə 79,1%). Bu növ cinayətlərin əksəriyyəti ailə-məişət zəminində baş verir, həm də xuliqanlıqla müşayiət olunan belə cinayətlərin sayı da çoxdur. Tamah məqsədilə törədilən belə cinayətlərin sayı çox azdır. Belə cinayətlərin təxminən 50 faizi Bakı şəhərində baş verir. Bu cinayətlərin qarşısının alınması üçün qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma, qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma, döymə, işgəncə vermə, xuliqanlıq, odlu silahların qanunsuz dövriyyəsi və s. cinayətlərə qarşı mübarizə tədbirlərinin gücləndirilməsi zəruri sayılır. Bu cinayətlərə qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, onların qarşısının alınması üçün həyata keçirilən profilaktiki (o cümlədən, əməliyyat-axtarış profilaktikası) tədbirlərin növlərinin tətbiqi müvafiq əməliyyat-qeydiyyat işlərinin aparılması üçün qərarların qəbul edilməsində, ilk növbədə, bu cinayətlərə qarşı mübarizə sahəsində analitik-informasiya (təhlil) işində yuxarıda qeyd edilən cinayətlərə qarşı mübarizənin vəziyyəti ilə yanaşı, inzibati praktikanın nəticələrinin (xüsusilə, mütəmadi olaraq xırda oğurluqla və inzibati xətalara yol verən, belə cinayətlərə meyilli şəxslər, tədqiqatçılar tərəfindən xuliqanlıq faktları, müxtəlif növ bədən xəsarətləri ilə bağlı faktlar üzrə barələrində cinayət işlərinin rədd edilmə qərarları çıxarılan şəxslər üzərində əməliyyat nəzarəti bu faktlarla bağlı süni və təbii latentlik) nəzərə alınması çox vacibdir.

Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma, yəni insan həyatı üçün təhlükəli olan və ya görmə, eşitmə, nitq qabiliyyətinin və ya hər hansı bir orqanın, yaxud bu orqanın funksiyasının itirilməsinə, psixi pozuntuya və ya sağlamlığın başqa cür pozulmasına, əmək qabiliyyətinin üçdə bir hissəsindən az olmamaqla uzun müddətə itirilməsi ilə və ya təqsirkar üçün aşkar surətdə zərərçəkmiş şəxsin peşəkar əmək qabiliyyətinin tam itirilməsi ilə əlaqədar olan və ya hamiləliyin pozulmasına, şəxsin narkomanlıqla və ya taksikomanlıqla xəstələnməsinə səbəb olan, yaxud sifətin silinməz dərəcədə eybəcərləşdirilməsində ifadə olunan zərər vurma hesab olunur (CM, mad. 126).

Qəsdən sağlamlığa zərər vurma cinayətinin qarşısının alınması məqsədilə həyata keçirilən əməliyyat-axtarış və profilaktiki tədbirlər əsasən üç istiqamətdə həyata keçirilir:

1. bu növ (o cümlədən, CM-in 127, 128, 132, 133, 221, 228, 232-ci maddələri ilə nəzərdə tutulan) cinayətlər üçün səbəb və şərait yaradan halların, vəziyyətlərin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması;

2. əsaslı faktlara və hüquqazidd davranışlarına görə bu növ cinayətlər (o cümlədən, 1-ci bənddə mötərizədə göstərilənlər) törətməyə meyilli olan şəxslərin aşkar edilməsi və onları cinayətkar niyyətlərindən çəkəndirmək məqsədilə həyata keçirilən fərdi-profilaktiki və əməliyyat-axtarış tədbirləri;

3. qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma ilə əlaqədar cinayətkar niyyətlərin cinayətə hazırlıq və cinayətə cəhd mərhələlərində qarşısının alınması məqsədilə həyata keçirilən təşkilati, əməliyyat-axtarış tədbirləri.

Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma cinayətinin açılması məqsədilə həyata keçirilən bəzi təşkilati, əməliyyat-axtarış və istintaq hərəkətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. DİO-nun növbətçi hissələrinin nəzdində daimi istintaq-əməliyyat qrupunun yaradılması, onun üzvlərinin qısa müddətdə hadisə yerinə gəlməsi;
2. hadisə yerinin (bəzi hallarda hadisə yerinin müəyyən edilməsi) mühafizəsinin təşkili;
3. hadisə yerinin və ona yaxın olan ərazinin istintaq və əməliyyat baxışı;
4. zərərçəkənin şəxsiyyətinin müəyyən olunması və onun şəxsiyyət-psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi;
5. cinayətin törədilmə şəraitinin, vaxtının, üsulunun, motivinin müəyyən olunması (burada cinayət alətinin və onun istifadəsinin nəticələri ilə bağlı işlərin, əşya və predmetlərin, mikroobyektlərin müəyyən olunması);
6. cinayət və cinayətkar barədə məlumatı olanların, zərərçəkənin qohumlarının, yaxınlarının və digər əlaqələrinin müəyyən olunması, onlarla, həmçinin zərərçəkənlərə ilk və sonrakı tibbi yardım göstərən tibb işçiləri ilə sorğuların keçirilməsi;
7. cinayətkarın şəxsiyyəti, getdiyi istiqamət barədə məlumatların toplanması və onların təqib olunması;
8. hadisə yerində cinayət və cinayətkar, həmçinin, onun əlamətləri barədə toplanmış məlumatların növbətçi hissəyə verilməsi, təxirə salınmadan şəxsi axtarma metodu tətbiq etmək tədbirinin təşkili və keçirilməsi, baş vermiş cinayətə dair lazımi məzmunlu istiqamətləndiricilərin hazırlanıb, polis orqanlarına göndərilməsi;
9. cinayətkarın fotorobotunun (şifahi portretinin) hazırlanıb polis orqanının şəxsi heyətinə, xüsusi xidmətlərinə, məxfi əməkdaşlara, əhaliyə lazımi məlumatlar almaq üçün təqdim olunması;
10. bu növ cinayətlərdə şübhəli olan, xüsusilə cinayətin törədilmə üsulundan asılı olaraq əvvəllər məhkum olunmuş (CM-in 127, 128, 132, 133, 221, 224, 228-232 və s. maddələri) şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanması;
11. DİN-in, polis orqanlarının yerli və mərkəzləşdirilmiş müvafiq informasiya sistemlərindən (fotoalbom, kartoteka, kolleksiyalar, «portret-poisk» sistemi, «MAPS» sistemi, DNT məlumat bankı, Avtomatlaşdırılmış Məlumat Bankı AMB) və s.) istifadə olunması və s.

Qeyd edilənlər ilkin tədbirlərə aid edilir və belə tədbirlərin dairəsi göstərilənlərlə məhdudlaşmır və cinayətin xarakterini, törədilmə şəraiti və s. amillərdən asılı olaraq daha geniş və müxtəlif ola bilər. Bu cinayətlər bağlı qalarsa, onların açılması üçün müvafiq ƏQİ açılır və ƏAT planı tərtib olunur. ƏAT və digər tədbirlərin təşkili və keçirilməsi üçün CA xidmətinin əməkdaşları tərəfindən qeyd edilən plan hazırlanır və fərziyyələr irəli sürülür. Fərziyyələrin irəli sürülməsi üzrə elmi-nəzəri və təcrübə xarakterli əsaslar qəsdən adamöldürmə cinayətlərinin açılması mövzusunda qeyd edilənlərlə xeyli hissədə uzlaşır, lakin nəzərdən keçirdiyimiz cinayətlərin bəzi səciyyəvi cəhətləri də vardır ki, plan hazırlanarkən, onları da nəzərə almaq lazımdır.

§ 67. Banditizm, quldurluq və soyğunçuluq cinayətlərinin qarşısının alınması və açılması

Son illərdə ölkə ərazisində banditizm, quldurluq və soyğunçuluq cinayətlərinə qarşı mübarizə gücləndirilib və mübarizənin gücləndirilməsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9.08.1994-cü il tarixli «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluq və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsinə dair»

Fərmanın mühüm və müstəsna əhəmiyyəti vardır. Ölkə ərazisində qeydə alınmış banditizm cinayətlərinin xüsusi çəkisi istər cinayət-axtarış xətti ilə qeydə alınmış, istərsə də soyğunçuluq, quldurluq cinayətləri arasında çox cüzidir. Soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin dinamikasında qeyd edilən dövrdə əsas etibarlı ilə azalma meylliliyi müşahidə olunur. Soyğunçuluq cinayətlərinin açılma faizi əsas etibarlı quldurluq cinayətlərinin açılma faizindən yüksəkdir. Bu cinayətlər üzrə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan şəxslər arasında əvvəllər məhkum olunanların xüsusi çəkisi təxminən 30-45 faiz arasında dəyişir. Bu cinayətləri törədən şəxslər arasında əməklə məşğul olmayanların xüsusi çəkisi də çox yüksəkdir. Bu cinayətlərə qarşı mübarizənin vəziyyəti DİN-in müvafiq əmrləri, kollegiya iclaslarının qərarları və Tİİ-nin təhlil materiallarında və icmallarında, ŞRPİ(Ş)-nin əməliyyat müşavirləri, hesabat materiallarında, xidməti yoxlamalarında öz əksini tapır.

Qeyd edilən cinayətlər əsasən cinayət-axtarış xətti üzrə qeydə alınan ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə aid edilir.

Cinayət Məcəlləsində banditizm ictimai təhlükəsizlik əleyhinə, quldurluq və soyğunçuluq, mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər sırasına daxil olunmuşdur. Banditizmə qarşı mübarizənin həyata keçirilməsi mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə xidmətlərinə, soyğunçuluq və quldurluğa qarşı mübarizə vəzifələri isə cinayət-axtarış xidmətlərinə həvalə olunmuşdur.

Banditizm – təşkilatlara və ya ayrı-ayrı şəxslərə basqın etmək məqsədilə sabit silahlı qruplar (bandalar) təşkil etmə, belə qruplara (bandalara) rəhbərlik etmədə ifadə olunan əməldir (CM, mad. 217).

Quldurluq, yəni özgənin əmlakını ələ keçirmə məqsədilə hücumla məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqın hesab edilir (CM, mad. 181).

Soyğunçuluq, yəni özgənin əmlakını açıq talama sayılır (CM, mad. 180). Banditizm, quldurluq və soyğunçuluq cinayətlərinin qarşısının alınmasının ümumi əsasları:

1. banditizm, quldurluq və soyğunçuluq cinayətlərinin törədilməsi üçün səbəb və şərait yaradan amillərin, vəziyyətlərin aşkar edilməsi və aradan qaldırılması məqsədilə həyata keçirilən təşkilati, profilaktiki və əməliyyat-axtarış tədbirləri;

2. həyat tərzi və hüquqazidd davranışına görə belə cinayətlər törətməyə meyilli olan şəxslərin aşkar edilməsi və onları cinayətkar niyyətlərindən çəkindirmək məqsədilə həyata keçirilən fərdi profilaktiki və əməliyyat-axtarış tədbirləri;

3. banditizm, quldurluq və soyğunçuluq cinayətlərini hazırlayan şəxslərin cinayətə hazırlıq və cəhd mərhələsində yaxalanması məqsədilə həyata keçirilən təşkilati-istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirləri. Məsələn, göstərilən cinayətlərin xəbərdarlığı məqsədilə aşağıdakı xəbərdaredici və digər tədbirlər həyata keçirilir:

- belə cinayətlərə, odlu silahların qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərə, xuliqanlıq görə məhkum olunmuş və bu növ cinayətlərə meyilli olan şəxslər üzərində əməliyyat nəzarətinin təşkili və həyata keçirilməsi;

- banditizm, quldurluq və soyğunçuluq cinayətlərini hazırlıq mərhələsində müəyyən etmək;

- cinayəti hazırlayan şəxslərin, qrupların əməliyyat yolu ilə tədqiqinin təşkili;

- cinayətin törədilməsini imkansız edən şəraitin yaradılması;

- şəxsi cinayət əməli törətməkdən çəkindirmək;

- maliyyə sistemli obyektlərdə nəzarətin gücləndirilməsi, hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyə vəsaitlərinin mühafizəsinin gücləndirilməsi, iş rejimi qaydalarının dəyişdirilməsi, hücumu məruz qalmaları ilə əlaqədar təlimatlandırılması;

- belə cinayətləri hazırlayan şəxslərin cinayətə hazırlıq, ona cəhd və ya soyuq və odlu silah düzəltmə, saxlama və xüsusi alətlərin hazırlanmasına və s. kimi əməllərə görə yaxalanmasının təşkili;

- ərazidə mövcud olan əməliyyat şəraitindən və bu cinayətlərə qarşı mübarizənin vəziyyətindən asılı olaraq ictimai təhlükəsizliyi və mühafizə funksiyalarını həyata keçirən DİO-nun (polis orqanlarının) qüvvə və vasitələrinin bu növ cinayətlərin daha çox törədilən və törədilməsi ehtimal olunan yerlərdə xidmətinin təşkili və s.

İlkin əməliyyat-axtarış tədbirləri aşağıdakı istiqamətlərdə davam etdirilir:

- cinayətkarın şəxsiyyəti və əlamətləri üzrə;

- hadisə yerində qoyulmuş əşyalar və izlər üzrə;

- cinayətkarların bədənində və paltarında qalan izlər üzrə;

- cinayətin törədilmə üsuluna görə;

- cinayətkarların şəxsiyyətini müəyyən etməyə imkan verən digər məlumatlara görə;

- cinayətlərdə şübhəli olan şəxslər və onların yaxın əlaqələri üzrə və s.

Əgər ilkin əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində cinayəti açmaq mümkün olmazsa, belə halda İƏQ yaradılır, fakt üzrə müvafiq əməliyyat-qeydiyyat işi açılır və cinayətin açılması həmin iş çərçivəsində təmin edilir.

Qeyd edilən cinayətlərin açılması üçün müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış və istintaq fərziyyələri irəli sürülməklə, tədbirlər planı hazırlanır. Bu planlarda ümumi tədbirlər və fərziyyələrin yoxlanması ilə bağlı tədbirlər nəzərdə tutulur.

Qeyd edilən planlar üzrə ƏAT-in təşkili və keçirilməsi taktikası isə DİN-in müvafiq normativ aktları ilə nizamlanır. Bu cinayətin açılmasına yönələn ilkin və sonrakı tədbirlərin məzmunu, ilk növbədə, cinayətin törədilmə şəraitinə, ilkin istintaq hərəkətlərinə əsasən və ƏAT nəticəsində əldə edilmiş məlumatlara və s. müvafiq olaraq müəyyən olunur. Məsələn, cinayətkarların əlamətləri (anatomik, funksional), hərəkət istiqamətləri, hadisə yerində cinayətkarlar tərəfindən qoyulmuş izlər (əl-barmaq, qan, tüpürcək və s.) və ya onların bədənində və paltarında olan izlər, cinayətkarlar tərəfindən tətbiq olunan silahlar, cinayət əməli nəticəsində əldə olunmuş əşyalar, maddi nemətlər və s. dair əldə olunan məlumatlardan asılı konkret bu və ya digər tədbirlər (o cümlədən, ƏAT) həyata keçirilir. Məsələn, əgər cinayətkarı tanıya biləcək şahidlər müəyyən olunubsa, onların, zərərçəkənlərin iştirakı ilə şəxsi axtarma metodundan, şəxslərin eyniləşdirilməsi (fotoalbomların, videotekaların onlara göstərilməsi) kimi ƏAT-dan istifadə etmək olar, həmçinin fotorobotlar hazırlanıb şəxsi heyətə, əhaliyə göstərməklə, cinayətkarlar aşkar edilə bilər. Ola bilər ki, hadisə yerində əl-barmaq və ya qan izləri aşkar olunmuşdur. Belə halda müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması kimi ƏAT həyata keçirilə bilər. Bir sıra hallarda bu növ cinayətlərin açılmasında əməliyyat eksperimenti də keçirmək olar. Ümumiyyətlə, belə bir qaydanı nəzərə almaq lazımdır ki, cinayətlərin açılmasında ümumi tədbirlərin keçirilməsi vacibdir (hadisə yerində istintaq və ƏAT, şəxsi heyətin, polis orqanlarının cinayət hadisəsi barədə məlumatlandırılması, vətəndaşlarla sorğuların aparılması və s.).

§ 68. Adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin açılmasının ümumi müddəaları

Adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətləri əvvəlki illərlə müqayisədə (1988-ci ilə qədər) daha çox qeydə alınmışdır. Ölkə ərazisində qeydə alınmış bu kateqoriyadan olan cinayətlərin xüsusi çəkisi (qeydə alınmışlardan) çox cüzdür. Belə cinayətlər üzrə latentlik (xüsusilə təbii) yüksəkdir. Qeydə alınmış cinayətlərin əksər hissəsi tamah məqsədilə cinayətkar qruplaşmalar (əvvəllər məhkum olunmuşlar iştirak etməklə) tərəfindən törədilir. Bu cinayətləri törədən və ifşa olunan qruplar tərəfindən ölkə ərazisində digər çoxsaylı ağır və xüsusilə ağır cinayətlər törədilməsi faktları da müəyyən olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, adam oğurluğu ilə bağlı cinayətlər tamah, qisas, qısqanclıq, xuliqanlıq və s. motivlərlə törədilə bilər.

Bu cinayətlərin əməliyyat-taktiki xarakteristikası ilə bağlı məlumatlar DİN-in müvafiq əmr, kollegiya iclaslarının qərarları, BTİİ-nin ümumiləşdirmələri əməliyyat aparatlarının hesabat və arayışlarında öz əksini tapır və onlarda bu cinayətlərin qarşısının alınması və açılması işində olan nöqsanlar əks olunur.

Bu cinayət əməlləri insan hüquq və azadlıqları haqqında 1948-ci il İnsan Hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməyə, 1966-cı il Milli və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta Azərbaycan Respublikasının qoşulması ilə əlaqədar Cinayət Məcəlləsinə daxil edilmişdir.

Adam oğurluğu cinayəti üzrə əsas obyekt qismində insanın şəxsi azadlıq hüququ çıxış edir (CM, mad. 144). Cinayətin subyektivi cinayət törədərkən 14 yaşına çatmış anlaqlı şəxs ola bilər. Bu cinayət formal tərkiblidir və şəxs tutduğu və ya başqa yerdə saxlandığı andan başa çatmış hesab olunur.

Oğurlama 2 yolla – aldatma, gizli yolla və ya etibarından sui-istifadə edilməklə törədilən hərəkətlərlə xarakterizə olunur. Qeyd edilən cinayət əməllərini qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə cinayət əməllərindən (CM, maddə 145) fərqləndirmək lazımdır.

Hədə-qorxu ilə tələb etmə, yəni zərər çəkmiş şəxsin və ya onun yaxın qohumlarının şəxsiyyəti üzərində zor göstərmə, onların haqqında rüsvayedicə məlumatlar yayma və ya onların əmlakını tələf etmə hədəsi ilə özgənin əmlakını və ya əmlaka olan hüququnu və ya əmlak xarakteri daşıyan digər hərəkətlər etməsini tələb etmə ilə ifadə olunması nəzərdə tutulur (CM, mad. 182).

Əsas obyekt mülkiyyət münasibətləridir, əlavə şəxsiyyətin sağlamlığı, toxunulmazlığı, şərəf və ləyaqəti ilə əlaqədar münasibətlərdir. Bu cinayətlər, bir qayda olaraq, bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə, birlik (təşkilat) tərəfindən zor tətbiq etməklə törədilir.

Törədilməsinin tipik modeli 5 mərhələdən ibarətdir:

1. cinayətkar qrupun, dəstənin, birliyin (təşkilatın) formalaşması;
2. cinayətin obyektinin axtarılması və onun haqqında məlumatların toplanması;
3. cinayətə hazırlıq;
4. cinayətin bilavasitə törədilməsi;
5. hədə-qorxu ilə pul tələb etmənin həyata keçirilməsi.

Bu növ cinayətlər törədilərkən aşağıdakılar əsas götürülür:

- zərərçəkənin böyük məbləğdə pul və ya qiymətli əşyalara malik olması;
- bu vəsaitlərin qanunsuz yolla əldə olunması.

Cinayətin obyektivi barədə məlumatların toplanma mənbələri:

- zərərçəkənlərin qohumları, tanışları, iş yoldaşları, qonşularının fərdi qaydada axtarılması (müşahidəsi) və s.

Adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin açılması məqsədilə keçirilən tədbirlər ilkin məlumatların daxil olma variantlarından və əməliyyat-axtarış

situasiyalarından birbaşa asılı olur. Bu cinayətlərlə əlaqədar hadisələrin aşağıdakı təsnifatını vermək olar:

1. adamın itməsi qeydə alınmışdır. Heç bir hədə-qorxu ilə pul tələb etmə əlamətləri olmasa da, versiyalardan biri kimi irəli sürülür;

2. vətəndaşlardan, onların qohumlarının zorla azadlıqdan məhrum edilməsi və onlardan hədə-qorxu ilə pul tələb etmə haqqında məlumat daxil olur. Zərərçəkənin qohumları cinayətkarların tələblərini yerinə yetirməyiblər, polislə birgə işləməyə razıdırlar;

3. adam oğurluğu və ya hədə-qorxu ilə pul tələb etmə mövcuddur. Lakin, zərərçəkən və ya onun qohumları tərəfindən cinayət qəti şəkildə gizlədilir. Cinayətkarlarla danışıqlar aparılır;

4. adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə pul tələb etmə haqqında məlumat daxil olmuşdur. Lakin, cinayət faktı zərərçəkən və qohumları tərəfindən DİO-dan gizlədilmişdir.

5. adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə pul tələb etmə ilə məşğul olan cinayətkar qruplaşmalar haqqında məlumat daxil olmuşdur. Lakin zərərçəkənlərdən rəsmi məlumat daxil olmamışdır.

Əməliyyat-taktiki situasiyaya adekvat olaraq aşağıdakı istiqamətlərdə müvafiq tədbirlər həyata keçirilir:

1. cinayət faktı ilə bağlı məlumatların yoxlanması, əlavə məlumatların əldə edilməsi ilə bağlı tədbirlərin keçirilməsi, oğurluq faktının baş vermə yerinin müəyyən olunması, həmin yerlərdə baxışın keçirilməsi (istintaq və əməliyyat), «isti izlərlə» cinayətkarların təqib olunması və tutulması ilə bağlı hərəkətlər;

Cinayət faktının qeydə alınması, ilkin istintaq hərəkətləri və ƏAT-in həyata keçirilməsi (xəbərsiz itkin düşən şəxslərə dair məlumatların yoxlanmasında adam oğurluğu faktının mövcud olma ehtimalı istisna olunmamalıdır);

2. istintaq-əməliyyat qrupunun yaradılması (təcrübəli əməkdaşlardan, o cümlədən əməliyyat aparatları, polis orqanlarının rəhbərlərindən və s. ibarət);

3. oğurlanan şəxsin valideynləri, yaxın qohumları ilə sorğuların keçirilməsi, zəruri hallarda onların şəxsiyyət-psixoloji keyfiyyətlərinə dair məlumatların toplanması;

4. bu cinayətlərdə şübhə doğuran şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanması;

5. cinayət üzrə şahidlərin, oğurlananın saxlandığı ehtimal olunan yerlərin aşkar olunması ilə bağlı tədbirlərin keçirilməsi;

6. belə cinayətləri törətməyə meylli olan, qısa müddətə varlanmaq niyyəti olan, əməklə məşğul olmayan, əvvəllər məhkum olunmuş və s. şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanması;

7. yaranmış şəraitdən, əldə olunmuş məlumatlardan asılı olaraq, konkret ƏAT-in, o cümlədən telefon danışıqlarına qulaq asma kimi tədbirlərin keçirilməsi;

8. polis orqanları ilə məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən şəxslərin cinayətlərin açılmasına cəlb olunması.

Bu tədbirlərin istiqaməti və dairəsi də qeyd edilənlərlə məhdudlaşmır və çox geniş və müxtəlifdir. Qeyd edilən cinayətlərin açılması ilə bağlı qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan ƏAT müvafiq ƏQİ çərçivəsində müəyyən fərziyyələr irəli sürülməklə aparılır.

Bu cinayətlərin açılmasında mövcud milli və beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmalıdır. Bu cinayətlərin açılmasında əsas mərhələ cinayətkarların tutulması və oğurlanmış şəxsin sağ-salamat azad olunmasıdır. Məhz bu mərhələdə cinayətkarın tutulması ilə bağlı bütün faktiki əsaslara ciddi riayət etmək lazımdır (DİN-in

təlimatlarından). Bu mərhələdə İƏQ-nin hərəkətləri və ƏAT çox dəqiq, ehtiyatlı, konspirativliyə ciddi əməl olunmaqla və taktiki baxımdan çox çevik keçirilməli, yarana biləcək ehtimal olunan bütün vəziyyətlər qabaqcadan nəzərə alınmalıdır.

Adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin əməliyyat yolu ilə açılmasının taktiki üsulları DİN-in normativ aktlarında, CA xətti üzrə cinayətlərin açılmasının nəzəri əsaslarında öz əksini tapır.

§ 69. Terrorizmlə mübarizə

Məlum olduğu kimi, terrorizm müasir dövrdə ən təhlükəli və dəhşətli olan, dünya miqyasında çox qlobal fəlakətlərə gətirə biləcək təzahürlərdən biri sayılır. Hazırda Azərbaycan Respublikası, onun hüquq-mühafizə orqanları da transmilli səviyyədə aparılan terrorizmə qarşı mübarizə işinə qoşulmuşdur. Çünki uzun illər erməni terrorizmindən zərər çəkmiş, zərbələr almış Azərbaycan xalqı həmişə terrorizmin əleyhinə olmuşdur (12.12.2001-ci il tarixli «Azərbaycan» qəzetində H.Ə.Əliyevin çıxışından).

Azərbaycanın Qarabağ bölgəsini və bir sıra yaşayış məntəqələrini zəbt etmiş işğalçı Ermənistan terrorçu dövləti, onun hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən son illərdə ölkəmizin ərazisində yüzlərlə insan tələfatına səbəb olan terrorlar törədilməsi, o cümlədən ABŞ-da, İspaniya, Rusiya Federasiyasının və digər dövlətlərin ərazisində bu növ cinayət və terror aktlarının faciəli nəticələri yuxarıda qeyd edilənləri təsdiq edir və onlara qarşı mübarizənin zəruriliyini və bu istiqamətdə dünyanın bütün sağlam qüvvələrinin səfərbər olmasını tələb edir. Məhz bunlar nəzərə alınaraq, 18.06.1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının «Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında» Qanunu qəbul olundu. 02.02.2001-ci ildə Azərbaycan Respublikası terrorizmə qarşı mübarizə üzrə qəbul olunmuş 2 beynəlxalq normativ aktı – «Bomba terrorizmi ilə mübarizə haqqında» və «Beynəlxalq müdafiədən istifadə edən şəxslərə, o cümlədən diplomatik agentlərə yönəlmiş cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında» 01.X.2000-ci ildə «Terrorizmin maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə üzrə» beynəlxalq Konvensiyalara qoşulmuşdur. 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 102, 207, 214-216-cı maddələrində ənənəvi olaraq «terror cinayətləri» kimi adlandırılan normalar öz əksini tapdı. Bu cinayətləri əsasən 4 qrupa bölürlər:

- bilavasitə terror cinayətləri;
- terror xarakterli cinayətlər;
- terroru şərtləndirən cinayətlər;
- terroru müşayiət edən cinayətlər.

Terrorizm – ictimai təhlükəsizliyi pozmaq, əhali arasında vahimə yaratmaq və ya dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən terrorçuların marağına cavab verən qərarların qəbul edilməsinə nail olmaq məqsədilə insanların kütləvi surətdə qırılmasına, onlara bədən xəsarəti yetirilməsinə, yaxud səhhətinə başqa cür zərər vurulmasına və ya onların əmlakının məhv edilməsinə (zədələnməsinə) və ya başqa ağır nəticələrə səbəb olan əməllər törədilməsi və ya bu cür əməllərin törədilməsinə yönəldilmiş hədədir («Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının 18 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu).

Bu qanunda terrorizmə qarşı mübarizəni həyata keçirən orqanların (DİN, MTN, XDMX, MN öz səlahiyyətləri çərçivəsində) terror əleyhinə qarşı aparılan əməliyyatlara rəhbərlik etməsi, bu əməliyyatların qüvvə və vasitələrlə təmin edilməsi, terror əleyhinə aparılan əməliyyat zonasının hüquqi rejimi, terrorçularla danışıqların aparılması, terror

aktları barədə ictimaiyyətə məlumat verilməsi və s. məsələləri nizamlayan normalar öz əksini tapır. Məsələn, bu qanunda terror əleyhinə aparılan əməliyyatlara birbaşa və vahid rəhbərlik məqsədilə zəruri hallarda prezidentin qərarı ilə idarəetmə qərargahı və ona rəhbərlik təyin olunur.

Terrorçuluq cinayətinin (CM, mad. 214) obyektı – ictimai təhlükəsizlikdir. Subyektı 14 yaşı tamam olmuş anlaqlı şəxsdir. Bu cinayətlərə qarşı mübarizədə iştirak etmək səlahiyyəti DİO-nun mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə xidmətinə həvalə olunmuşdur, lakin digər əməliyyat aparatları və xidmətlərinin iştirakı müvafiq əmr, təlimatlarda nəzərdə tutulur. Hava gəmilərinin (təyyarələrin) təşkilat, müəssisə və s. yerlərin orada olan şəxslərlə birgə ələ keçirilib saxlanması ilə bağlı terror cinayətlərinə qarşı mübarizənin təşkili və taktiki məsələləri idarələrarası (məsələn, DİN, MTN, MN, ƏN və s.) normativ aktlarla nizamlanır.

Müasir dövrdə terrorizmdə müxtəlif zorakılıq aktlarından istifadə olunur:

1. partlayışlar;
2. adam oğurluğu, girov götürmə;
3. qətl;
4. xəsarət yetirmə;
5. banklara və digər xüsusi obyektlərə basqınlar;
6. təyyarələrin, iri nəqliyyat vasitələrinin ələ keçirilməsi;
7. dövlət müəssisələrinin, səfirliklərin, onların əməkdaşlarının girov götürülməsi;
8. dövlət müəssisə və təşkilatlarını atəşə tutmaq, zədələmək, məhv etmək və s.

Terrorizmə qarşı mübarizənin məqsədi:

- insan hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- terrorizmin aşkar edilməsi, qarşısının alınması və terrorizm nəticəsində gözlənilən zərərin minimuma endirilməsi;
- terrorizmin yaranması və həyata keçirilməsi səbəbinin və şəraitinin aşkar və ləğv edilməsi.

Terrorizmlə bağlı cinayətlərin üstünün açılması məqsədilə keçirilən tədbirlərin istiqamətləri:

- bilavasitə terrorizmlə əlaqəli olan cinayətlər, belə cinayətləri hazırlayan və törədən şəxs, qrup, təşkilat (birlik), həmçinin onlarla bağlı olan fakt, əşya, partlayıcı maddələr, qurğu və s. kimi amillər barədə informasiya işinin təşkili və həyata keçirilməsi;
- göstərilənlər nəzərə alınmaqla, əməliyyat-axtarış xarakterli informasiya bazasının (sisteminin) yaradılması;
- terrorizmlə əlaqədar əməliyyat marağı kəsb edən şəxslərin (qruplaşmaların), faktların, ƏAF-in imkanlarından istifadə etməklə nəzarətin təşkili və həyata keçirilməsi;
- aşkar edilmiş şəxslər və faktlarla əlaqədar İnterpol, MTN, hərbi kəşfiyyat və digər xüsusi xidmətlərlə informasiya mübadiləsinin təşkili, bu sahədə olan mütəxəssislər arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq;
- cinayətlərin xarakteri, motivi, hazırlanması və törədilməsi şəraitinə uyğun lazımı əməliyyat-axtarış və istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi;
- bu məqsədlə xüsusi axtarış qruplarının yaradılması;
- tikililərə, dövlət obyektlərinə, yaşayış binalarına, qurğulara, torpaq sahələrinə, iri nəqliyyat vasitələrinə daxil olma və baxış keçirmə;
- dövriyyəsi qadağan olunmuş əşya və predmetlərin (narkotiklərin, partlayıcı maddələrin, silah, döyüş sursatı və s.) qanunsuz dövriyyəsi aşkar edildikdə, belə şəxslərin

terrorla bağlı əlaqələrinin müəyyən edilməsi məqsədilə lazımi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- nəqliyyatda və onun obyektlərində təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, polis, sərhəd, gömrük xidmətləri arasında məlumatlandırma sisteminin həyata keçirilməsi;

- cinayətkar-terrorçularla danışıqların aparılmasında mütəxəssislərin cəlb olunması, danışıqların lent yazısının təhlili əsasında onların şəxsiyyəti, psixoloji keyfiyyətlərinin, niyyətlərinin, əlaqələrinin müəyyən edilməsi məqsədilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- bu cinayətlərdə əsaslı şübhəli olan şəxslərin axtarışında kütləvi informasiya vasitələrinin imkanlarından istifadə edilməsi.

Qeyd edilənlər əməliyyat-axtarış və digər tədbirlərin bir qismidir və bu tədbirlərin dairəsi terrorizmlə bağlı konkret cinayət əməlləri, cinayətin törədilmə şəraiti, cinayətkarların şəxsiyyət-psixoloji xüsusiyyətləri, cinayət niyyətləri və s. amillərdən asılı olaraq müəyyən olunur.

§ 70. Xarici vətəndaşlarla əlaqəsi olan cinayətlərin açılmasının təşkili və taktikasının bəzi xüsusiyyətləri

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra, respublika ərazisində daimi yaşayan, vətəndaşlığı olmayan, təhsil alan, daimi işləyən və işgüzar səfərlərlə gəlib-gedənlərin sayı ildən-ilə artır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 69 və 70-ci maddələrində göstərilir ki, «əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidir». Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə görə (CM, mad. 6) cinayət törətmiş şəxslər qanun qarşısında bərabərdirlər.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində cinayət etmiş bütün şəxslər Cinayət Məcəlləsi əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar. Xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələri Azərbaycan Respublikasının ərazisində cinayət etmiş olsalar, belə şəxslərin cinayət məsuliyyəti haqqında məsələ diplomatik yolla həll edilir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, hər hansı şəxsin vətəndaşlığı və milliyyəti əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 4). Ölkə ərazisində həm əcnəbilər tərəfindən törədilən, həm də onlara qarşı törədilən cinayətlər qeydə alınır. Əcnəbilər tərəfindən törədilən cinayətlər üstünlük təşkil edir (İran İslam Respublikası, Rusiya Federasiyası, Gürcüstan Respublikası və s.). Əcnəbilər tərəfindən törədilən digər cinayətlər sırasında şəxsi əmlak oğurluğu, dələduzluq, saxta valyuta hazırlama və satma halları da mövcuddur. Əcnəbilərə qarşı törədilən cinayətlər sırasında oğurluq, quldurluq, soyğunçuluq, dələduzluq, qəsdən adam öldürmə, terrorçuluq və s. cinayət faktları da vardır. Bu cinayətlər arasında mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər üstünlük təşkil edir. Məhz bu cinayətlərə qarşı mübarizənin gücləndirilməsinə ehtiyac duyulur. Göstərilən istiqamətlərdə cinayətlərə qarşı mübarizə fəaliyyəti dövlətlərarası münasibətlərə, dövlətimizin nüfuzuna da təsir edən amillərdən biridir. Bu cinayətlərə qarşı mübarizənin təşkili və daha səmərəli aparılması üçün DİN-in BCAİ-nin strukturunda həmin növ cinayətlərlə mübarizə şöbəsi yaradılmış və bu gün də fəaliyyət göstərir. Adı çəkilən qurum bu növ cinayətlərlə mübarizə sahəsində analitik-informasiya işi, əməliyyat aparatının işinin əlaqələndirilməsi, cinayətlərin açılmasında onlara əməli köməklik göstərilməsi, ƏAF-in digər subyektləri ilə, həmçinin xarici dövlətlərin səfirlik,

diplomatik nümayəndəlikləri ilə məlumatlar mübadiləsi və s. funksiyaları həyata keçirir. Bu cinayətlərə qarşı mübarizənin həyata keçirilməsi vəzifələrini yerinə yetirən xidmət əməkdaşları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, cinayət, cinayət-prosessual, əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının 14.06.1994-cü il tarixli «Ölkəyə gəlmək, ölkədən getmək və pasportlar haqqında», 30.06.1996-cı il tarixli «Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında» Qanunlarını, DİN-in müvafiq əmr və göstərişlərini rəhbər tutmalıdırlar. Əcnəbilərə qarşı törədilən hər bir cinayət faktı üzrə xidməti yoxlamalar aparılmalıdır. Əcnəbilərlə bağlı cinayət faktları üzrə DİN-in normativ aktlarında göstərilən qaydada müvafiq səfirlik, diplomatik nümayəndəliklərə məlumat verilir (BCAİ, Bİ və Tİ). Bu növ cinayətlərin qarşısının alınması üçün müxtəlif növ cinayətlərin qarşısının alınması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərdən istifadə olunur. Lakin, bu halda əcnəbilərin işlədiyi, təhsil aldığı, asudə vaxtlarını keçirdiyi yerlər, adət-ənənələri, əsas maraq dairələri və s. kimi amillər nəzərə alınmalıdır. Bu növ cinayətlərin açılması üçün böyük təcrübəyə malik olan (yaxşı olar ki, xarici dilləri, digər dövlətlərin ailə-məişət, adət-ənənələri ilə tanış olan əməkdaşlardan) əməkdaşlarından İOQ yaradılır.

Əcnəbilərlə əlaqəsi olan cinayətlər barədə məlumat daxil olduqda, törədilmiş cinayətlərin növündən asılı olaraq, əməliyyat-axtarış tədbirləri ümumi əsaslarla təşkil edilib həyata keçirilir. Lakin, ilkin və sonrakı tədbirlərin keçirilməsinin öz xüsusiyyətləri var və onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- hadisə yerinin baxışına, ilkin istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsində, zərərçəkənin ilkin sorğusunda tərcüməçi dəvət olunur. Belə tərcüməçilərin hüquq-mühafizə fəaliyyəti sahəsində müəyyən biliklərə, səriştəyə malik olan şəxslərdən olması daha məqsədəuyğundur;

- cinayət hadisəsi ilə əlaqədar əcnəbilərin təmsil etdiyi ölkənin səfirliyinə məlumat verilir (DİN-in müvafiq normativ aktlarına müvafiq olaraq);

- DİN-in BCAİ-dən əcnəbilərlə əlaqəli cinayətlərlə mübarizə şöbəsinin əməkdaşı tədbirlərə cəlb olunur;

- əcnəbilərin yaşadığı binalarda, yataqxanada, iş yerlərində ƏAF-in xarici vətəndaşlarla əlaqəsi olan şəxslərin imkanlarından istifadə olunmaqla, əməliyyat marağı kəsb edən məlumatların, o cümlədən xarici vətəndaşı səciyyələndirən şəxsiyyət-psixoloji və s. xüsusiyyətləri barədə zəruri olan məlumatların aşkar olunub istifadə edilməsi;

- DİO ilə məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən şəxslərin cinayətlərin açılmasına cəlb olunması (xüsusilə, xarici dilləri bilənlərdən);

- xarici vətəndaşlarla bağlı cinayətlərin baş verməsi ehtimalı olan yerlərdə müxtəlif növ ƏAT-in keçirilməsi, belə cinayətlərin törədilməsində şübhəli olan hüquqpozmalara yol verən əcnəbilərin əməliyyat yolu ilə yoxlanması. Belə hallarda digər hüquq-mühafizə orqanlarının (məsələn, MTN və s.) əməliyyat imkanlarından istifadə olunmalıdır;

- hüquqi yardım və hüquqi münasibətlərlə bağlı xarici dövlətlərlə, onların hüquq-mühafizə orqanları ilə mövcud müqavilələri rəhbər tutaraq, birgə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi və s.

Qeyd edilən kateqoriyadan olan cinayətlərin açılmasında olan çətinliklərdən biri bu cinayətlər üzrə zərərçəkən qismində cinayət işi üzrə keçən şəxslərin cinayət baş verəndən sonra qısa müddətdə vətəninə qayıtması ilə əlaqədardır. Belə ki, müəyyən istintaq hərəkətlərinin və ƏAT-in keçirilməsi çətinləşir və s.

Bu növ cinayətlərin açılmasının xüsusiyyətləri ilə bağlı tədbirlər yuxarıda qeyd olunanlarla məhdudlaşmır. Qeyd edilən cinayətlərin açılması ilə bağlı ƏQİ-i daim

mərkəzi əməliyyat aparatlarının nəzarətində olur və onlar tərəfindən müvafiq nəzarət icraatı aparıla bilər.

§ 71. Kənd yerlərində CA xətti üzrə cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları

Respublikanın ərazisinin demək olar ki, yarısını kənd yerləri təşkil edir. Kənd rayonlarının təbii-coğrafi, sosial-iqtisadi vəziyyəti, əhalinin həyat təzi şəhərdəki vəziyyətdən xeyli fərqlənir.

Ölkəmizdə son illərdə kənd rayonlarında cinayət-axtarış xətti üzrə qeydə alınmış cinayətlərin arasında oğurluq, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlər, xuliqanlıq cinayətləri üstünlük təşkil edir. Oğurluq cinayətləri arasında şəxsi əmlak oğurluqlarının (xüsusilə də, mal-qara) xüsusi çəkisi daha yüksəkdir. Bu cinayətlərin strukturunda və dinamikasında baş verən dəyişikliklər əsas etibarilə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçid, dövlət tərəfindən həyata keçirilən özəlləşdirmə prosesləri ilə bağlıdır. Şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlər (xüsusilə, qəsdən adamöldürmə, sağlamlığa müxtəlif növ zərərvermə ilə bağlı cinayətlər), xuliqanlıq cinayətlərinin böyük hissəsi ailə-məişət zəminində baş verir. Şəxsi əmlak əleyhinə olan cinayətlərin açılma faizi digər növ cinayətlərlə müqayisədə aşağıdır. Cinayət törədən şəxslər içərisində əməklə məşğul olmayanlar üstünlük təşkil edir və s. CA xətti üzrə əməliyyat şəraiti və cinayətlərin əməliyyat-taktiki xarakteristikasında mövcud olan aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır:

- kənd yerlərində şəhərə nisbətən hər 100 min adambaşına düşən cinayətlərin sayının az olması;

- Ermənistanın Azərbaycan Respublikasının torpaqlarını işğal etməsi ilə əlaqədar məcburi köçkün və qaçqınların kənd yerlərində yerləşdirilməsi nəticəsində əhalinin sayının artması;

- kənd yerlərində ərazinin böyüklüyü ilə əlaqədar profilaktiki və əməliyyat nəzarətinin zəif olması;

- kənd yerlərində xas olan cinayətlərin törədilməsi;

- kənd yerlərində cinayətlər barədə məlumatların polisə gec çatdırılması;

- kənd yerlərində cinayət faktları üzrə sübutların, əsasən, şahidlərin aşkar edilməsində olan çətinliklər (kənd yerlərində şahid qismində ifadə verməyə az adam razılıq verir);

- kənd əhalisinin psixoloji xüsusiyyətləri (yerli adət-ənənələrin tayfalar arasında düşmənçilik, qisas almaq hisslərinin güclü olması);

- kənd yerinin əhalisinin nisbətən sabit olması və yuxarıda qeyd olunan səciyyəvi cəhətlərlə əlaqədar olaraq ƏAF-in təşkilində mövcud olan obyektiv çətinliklər və s.

Kənd yerlərində cinayətlərin qarşısının alınması ümumi əsaslar üzrə həyata keçirilir. Lakin, cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasında aşağıdakı amilləri nəzərə almaq lazımdır:

- dövlət, bələdiyyə və şəxsi əmlakın qorunmasında olan nöqsanlar (texniki qoruyucuların, mənzillərin qıfıllarının olmaması, mülkiyyətin, əsasən, mal-qaranın baxımsız qalması və s.);

- profilaktiki işlərin zəif aparılması;

- şəxsiyyət əleyhinə qarşı cinayətlərə, narkomanlığa qarşı mübarizənin zəif aparılması;

- hadisə yerlərinə istintaq-əməliyyat qrupunun vaxtılı-vaxtında çıxması;

- cinayətlərə meyilli olan şəxslər üzərində əməliyyat nəzarətinin təşkilində olan nöqsanlar;

- ixtisaslaşmış əməliyyat-istintaq qruplarının olmaması, peşəkarlığın zəif olması.

Cinayətkarlığın əməliyyat-axtarış xarakteristikası əhalinin həyat tərzini, sosial mühit və digər komponentlərlə sıx bağlı olduğundan, kənd rayonlarında cinayətkarlıqla mübarizə işinin təşkilində mövcud xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır. Kənd yerlərində cinayətlərin açılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlərin (o cümlədən, ƏAT-in) məzmununu müxtəlif növ cinayətlərin açılması üçün müəyyən olunmuş tədbirlərlə əsas etibarilə uzlaşır, lakin bu tədbirlərin kənd rayonu şəraitində keçirilməsi ilə bağlı əvvəldə qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlər və amillər ciddi qaydada nəzərə alınmalıdır. Bu inzibati ərazi bölgələrində ƏAT-in təşkili onun həyata keçirilməsinə də şamil olunur. Məsələn, mal-qara oğurluqları cinayətlərinin açılması üçün cinayət-axtarış aparatının əməkdaşları tərəfindən açılmış müvafiq qeydiyyat-uçot işi üzrə polis orqanının rəhbərləri tərəfindən təsdiq olunmuş tədbirlər planında oğurluq cinayətləri üçün keçirilməsi tələb olunan ümumi tədbirlər də göstərilir. Lakin, bu tədbirlərin keçirilməsi taktikasında kənd rayonlarının xüsusiyyətləri yüksək dərəcədə nəzərə alınmalıdır. İrəli sürülən fərziyyələrdə göstərilən tip cinayətlərə meyilli olan, onları törədən şəxslərin kənd həyatını, adət və ənənələrini, mal-qara ilə davranmaq qaydalarını, ərazinin coğrafiyasını və s. bilməsini, mal-qaranın satılması yerləri, bu cinayətlərin törədilməsi üsulları və s. kimi amillər nəzərə alınmalıdır. Qeyd edilən cinayətlərin açılmasında mal-qara satılan və saxlanılan yerlərdə, ondan istifadə edilən restoran, yeməxana və kafelərdə müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi vacibdir. Bütün bu qeyd edilən yerlər əməliyyat nəzarəti altına alınmalıdır.

§ 72. Şəxsi əmlak oğurluqlarının qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları

Bütün növ oğurluqların dinamikasında azalma meylinin müşahidə olunmasına baxmayaraq, şəxsi əmlak oğurluqlarının dinamikasında belə meyillər müşahidə olunmamış və əsas etibarilə artma meyli qeydə alınmışdır. Bu növ cinayətlərin (xüsusilə, mal-qara, nəqliyyat vasitələrinin oğurlanması və s.) açılma faizi bu kateqoriyadan olan digər cinayətlərlə müqayisədə daha aşağı göstəricilərlə səciyyələnir (60-80% arasında dəyişir). Cibgirlik cinayətlərinin açılma faizi təxminən 95-99% arasında olmuşdur (bu isə latentliklə bağlıdır). Bu cinayətlərin dinamikasında olan belə dəyişiklik ilk növbədə cinayət qanunvericiliyində olan yeniliklər bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçid və s. ilə əlaqədardır (bax, mövzu 69).

Şəxsi əmlak oğurluğu özgənin əmlakını gizli olaraq talamaq hesab edilir (CM, mad. 177). Şəxsi əmlak oğurluğunun ən çox yayılmış növlərindən biri mənzil oğurluğu və cibgirlikdir. Mənzil oğurluğunun 75 faizi gündüzlər, saat 08.00-dan 18.00-a kimi törədilir. Göstərilən cinayətlərin çox hissəsi yaz-yay aylarına düşür. Bu tip cinayətlər CA xətti üzrə törədilən cinayətlərin təqribən 20-25 faizini təşkil edir. Oğurluqların çoxu qrup halında törədilir və belə qrupların "oğru kəşfiyyatçıları" olur. Cinayətin predmetini çox hallarda nəqd pul, xarici valyuta, qiymətli ziynət əşyaları və tez satılan, dəbdə olan əşya və predmetlər təşkil edir. Bunlar şəxsi əmlak oğurluqlarının 85-90 faizini təşkil edir. Yaş həddi 18-dən 30-a qədər 70-72 faiz, yetkinlik yaşına çatmayan 8-10 faiz təşkil edir. Onların 50-60 faizi əvvəllər əmlak cinayətləri ilə əlaqədar məhkum olunmuş şəxslərdir. Oğruların 80 faizi cinayət əməlini yaşadığı şəhərdə, rayonda həyata keçirir (qeyd edilən statistik göstəricilər müxtəlif rayon, şəhər üzrə Akademiyanın kitabxana fondunun materiallarında öz əksini tapıb).

Şəxsi əmlak oğurluğunun qarşısının alınması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərin istiqamətləri:

1. şəxsi əmlak oğurluğu üçün səbəb və şərait yaradan amillərin aşkar edilməsi və aradan götürülməsi;

2. həyat tərzi və hüquqazidd davranışına görə oğurluq törətməyə meyilli olan şəxslərin aşkar edilməsi və onları cinayətkar niyyətlərindən çəkəndirmək;

3. oğurluğun cinayətə hazırlıq və qəsd mərhələsində əməliyyat yolu ilə qarşısının alınması.

Şəxsi əmlak oğurluğunun açılması üç müstəqil tədbirlər qrupunu birləşdirir:

1. qabaqcadan görülmüş təşkilati tədbirlər;

2. ilkin əməliyyat-axtarış tədbirləri;

3. sonrakı əməliyyat-axtarış tədbirləri.

1. Təşkilati tədbirlərə aiddir:

- növbətçi hissənin, istintaq-əməliyyat qrupunun əməliyyat baxımından daim hazır olması;

- xidməti ərazinin əməliyyat şəraitinin mütəmadi öyrənilməsi, təhlili, analitik işin aparılması, məlumat-informasiya bazasının yararlı olması (əməliyyat-axtarış kartotekalarının aparılması və s.);

- oğurlanmış əşyaların satıldığı yerlərin nəzarətdə olması;

- oğurluq faktları və onları törədənlərlə bağlı polisə başqa xidmət və orqanları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin yaradılması.

2. İlkin əməliyyat-axtarış və s. tədbirləri:

- İƏQ-nin (o cümlədən, müfəttiş-kinoloqun iştirakı ilə) cinayət baş vermiş hadisə yerinə tam tərkibdə və qısa müddətə gəlməsi;

- hadisə yerinin mühafizəsinin təşkili zərərçəkənin və onun yaxınlarının sorğusu;

- cinayətin törədilmə vaxtını, üsulunu və vəziyyətini müəyyən etmək, hadisə yerinin ona yaxın ərazidən baxışının keçirilməsi;

- cinayəti və cinayətkarlığı görmüş, görə biləcək, bu barədə məlumatı olan şəxslərin müəyyən olunması və vətəndaşlarla kəşfiyyat sorğularının keçirilməsi;

- oğurlanmış əşya və predmetlərin sayını, növünü, miqdarını, əlamətlərini və dəyərini müəyyənləşdirmək;

- cinayətkarların isti izlərlə təqib olunması, getdiyi istiqamət boyu yolların nəzarətə götürülməsi;

- DİO-nun başqa xidmət və hissələrinin, müəssisə və təşkilatların, orqanların, ştatdankənar əməkdaşların, DİO-nun məxfi qüvvələrinin məlumatlandırılması və istiqamətləndirilməsi, polis orqanlarına istiqamətləndiricilərin göndərilməsi;

- oğurlanmış əşya və predmetlərin satıldığı yerlərin əməliyyat nəzarətinə götürülməsi, həmin yerlərdə şəxsi axtarışla bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi və s.;

- oğurlanmış əşyaların qeydiyyatının aparılması;

- şübhəli şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanması;

- azadlıqdan təcrid olunma şəraitində olan şəxslərin zəruri hallarda bu cinayətlərə aidiyyətinin əməliyyat yolu ilə yoxlanması;

- cinayətlərin açılmasında DİO-nun müxtəlif informasiya sistemlərindən istifadə olunması;

- «ƏAF haqqında» Qanunda nəzərdə tutulan ƏAT-in həyata keçirilməsi (Qanunun 10-14-cü maddələrinin tələblərinə müvafiq olaraq) və s. (məsələn, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi, əməliyyat eksperimenti və s.).

Qeyd edilənlər həyata keçirilməsi tələb olunan tədbirlərin bir qismidir (bax: dövlət əmlak oğurluqlarına).

3. Şəxsi əmlak oğurluğunun açılmasında sonrakı əməliyyat-axtarış tədbirləri əməliyyat-qeydiyyat işi çərçivəsində həyata keçirilir (bax: mövzu 62). Bu cinayətlərin açılmasında oğurluğun xarakteri (xüsusilə, mal-qara, mənzil, nəqliyyat vasitələrinin oğurlanması) və şəraiti nəzərə alınmaqla cinayətin açılmasının üsul və taktikaları DİN-in müvafiq normativ aktları və DİO-nun ƏAF-in nəzəri əsaslarında öz əksini tapır.

§ 73. Cibgirliyin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları

Cibgirlik – şəxsi əmlak oğurluğunun geniş yayılmış növlərindən biridir və şəxsi əmlak oğurluqları cinayətlərinin az hissəsini (bəzən 10 faizini) təşkil edir. Lakin, bu cinayətlər üzrə latentlik çox yüksəkdir. Bu cinayətlər əsasən şəhər ərazisində, 65-70 faizi əvəllər məhkum olunmuşlar (xüsusilə də, bu növ cinayətlərə görə) tərəfindən törədilir. Oğruların 95 faizi kişilərdir, onların yaş həddi 18-35-dir. Daha çox tək, 35-40 faizi qrup halında törədilir (bu göstərilənlər müxtəlif illərdə dəyişə bilər). Əsasən, insanların daha çox gəzişdiyi (gur olan) yerlərdə – ticarət mərkəzlərində, avtobus və metro nəqliyyatında, iri mağazalarda və s. kimi yerlərdə həyata keçirilir. Cinayətlər əsasən səhər saat 07.00-dan 10.00-dək və axşam saat 17.00-dan 19.00-dək törədilir. Zərərçəkənlərin əksəriyyəti qadınlardır, çox hallarda bu növ cinayətlərin qurbanı rayonlardan və başqa bölgələrdən topdansatış mərkəzlərinə gəlmiş şəxslər olur.

Cib oğruları bir qayda olaraq, cibgirliyin müəyyən törədilmə üsulu üzrə ixtisaslaşmışlar və oğru jarqonları ilə seçilirlər:

1. «pisaki» - çantaları, cibləri ülgüc və ya iti bıçaqla kəsmə üsulu ilə cinayəti törədənlər sayılır;

2. «şirmaçı» - bu kateqoriyalı cibgirdlər cinayəti törədərkən palto, plaş, qəzet və digər predmetlərlə cibin üstünü örtməklə oğurluğu həyata keçirirlər;

3. «şipaçı» - iki barmaqların «çəngəl» kimi cibə salmaqla cibgirliyi törədən şəxs sayılır;

4. «tryasunı» - cibgirliyi silkələmə üsulu ilə həyata keçirirlər (bu üsuldan ən çox «kar» oğrular istifadə edirlər);

5. «kryuçoniki» - əsasən çantalardan qarmaq üsulundan istifadə etməklə oğurluq törədən şəxslər sayılır;

6. «pinsetniki» - cibdən pinset vasitəsilə pulu çıxaran şəxslər sayılır;

7. «sumoçniki» - qadın çanta və zənbillərindən oğurluq etmək üzrə ixtisaslaşanlar hesab olunur.

Cibgirdlər aləmində ən çox nüfuza malik «pisak»lardır.

Cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsinə əsasən, cibgir ən çətin islah olunan cinayətkar hesab edilir. Bu cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasında iştirak edən polis əməkdaşı cinayətkarların səciyyəvi xüsusiyyətlərini, cinayətin törədilmə üsullarını, şəxsi axtarma metodunun tətbiqi qaydalarını və s. yaxşı bilməli, müəyyən ekipirovkaya (xarici görünüşü dəyişmək) malik olmalıdır. Belə cinayətlərin qarşısının alınması profilaktikanın ümumi əsaslarına uyğun həyata keçirilir. Bu tədbirlərlə yanaşı, iri ticarət mərkəzlərində topdansatış bazarlarında, hava, su, dəmiryol və metro nəqliyyatında və onların gözləmə zallarında stasionar telekameeraların qoyulmasının böyük profilaktiki təsiri olur.

Cibgirlik üstündə əvvəllər məhkum olmuş şəxslərə fotoalbom üsulu ilə qeydiyyatının aparılması və belə şəxslərin əməliyyat nəzarətinin gücləndirilməsi cinayətin xəbərdarlığında müsbət rol oynayır. Cibgirlik elə cinayət növünə aiddir ki, onun

açılması bir qayda olaraq, cibgirliklə məşğul olan şəxsin (cibgirin) cinayət başında yaxalanması ilə təmin edilir. Cibgirliyi açmaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilir:

- cibgiri yaxalamaq üçün əməliyyat-axtarış qrupunun yaradılması;
- cibgirliyin ən çox törədildiyi yeri, vaxtı, törədilmə üsulunu və cibgir-oğrunun müəyyən olunması;
- şəxsi axtarma və əməliyyat xidmətlərinin köməyi ilə cibgir oğrunun güdülməyə (izlənməyə) götürülməsi;
- cibgir-oğrunun cinayət başında yaxalanması;
- zərərçəkənin və şahidlərin müəyyən olunması;
- cibgir-oğrunun cinayət başında yaxalanmasının sənədləşdirilməsi (onların pul əskinazlarında, predmet və əşyalarda qalmış əl-barmaq izlərinin götürülməsi, şahid ifadələrinin rəsmiləşdirilməsi və s.), oğurlanmış əşya və predmetlərin götürülməsi protokolunun, zərərçəkənin və şahidlərin sorgusunun qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada sənədləşdirilməsi;
- cibgir-oğrunun polis orqanına gətirilməsi, cinayətin qeydiyyatı və lazımi istintaq, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- cibgir-oğrunun yaşadığı mənzildə axtarışın keçirilməsi;
- cibgirlərə dair informasiya sistemlərindən istifadə olunması (kartotekalar, fotoalbomlar və s.), onlar arasında məlumat mənbələrinin müəyyən olunması və imkanlardan istifadə olunması;
- eyni üsulla törədilmiş, lakin bağlı qalmış cibgirlik cinayətləri bu növ cinayətlərə görə yaxalanmış şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanılması;
- cibgirlərin aşkar olunub yaxalanması və ifşa olunmasında əməliyyat eksperimentlərinin elementlərindən istifadə etmək olar və s. (bütün bunlar həyata keçirilməsi tələb olunan tədbirlərin bir qismidir). Bağlı qalmış cibgirlik cinayətləri üzrə müvafiq tədbirlər əməliyyat işçisi tərəfindən açılmış ƏQİ çərçivəsində irəli sürülmüş fərziyyələri əhatə edən müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinə əsasən həyata keçirilir.

§ 74. Avtonəqliyyat vasitələrinin oğurlanması və qaçırılmasının qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları

Azərbaycan Respublikasının ərazisində son illərdə nəqliyyat vasitələrinin oğurlanması cinayətlərinin dinamikasında kəskin azalma meyli müşahidə olunmuşdur. Göstərilən cinayətlər əsasən cinayətkar qruplaşmalar tərəfindən törədilir. Bu cinayətlər arasında xarici dövlətlərdə istehsal olunmuş nəqliyyat vasitələrinin oğurlanması faktları da mövcuddur. Oğurlanmış nəqliyyat vasitələrinin saxta sənədlərlə satılması halları da qeydə alınıb. Bu cinayətlərin dinamikasında müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, onların açılma faizi çox aşağıdır (ətraflı DİN-in BƏSİİ-nin BCAİ-nin, DİN-in müvafiq əmrlərində).

Avtonəqliyyat vasitələrinin oğurlanması, yəni özgənin avtonəqliyyat vasitəsini gizli yolla talama (CM, mad. 177), qaçırılması, avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsini talama məqsədi olmadan qanunsuz ələ keçirmədə (qaçırılmada) ifadə olunan hərəkətlərdir (CM, mad. 185).

Cinayətin obyektləri – formasından asılı olmayaraq, mülkiyyət münasibətləridir.

Subyekti – 14 yaşına çatmış anlaqlı şəxsdir.

Cinayətin törədilməsi əsasən aprel-oktyabr aylarına təsadüf edilir (79,5%). Avtonəqliyyat vasitələrinin oğurlanması əsasən gecə vaxtı (18.00-06.00), qaçırılması isə 10.00-24.00 radələrində baş verir. Bu cinayəti törətmək üçün cinayətkarlar xüsusi alət və

vasitələrdən, son zamanlar isə avtomobillərin qoruyucularını sıradan çıxaran xüsusi texniki vasitələrdən istifadə edirlər.

Avtonəqliyyat vasitələrinin oğurlanması və qaçırılmasının qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlər əsasən aşağıdakı üç istiqamətdə həyata keçirilir:

1. belə cinayətlər üçün səbəb və şərait yaradan halların müəyyən olunması və aradan qaldırılması;

2. belə cinayətləri törətməyə meylli olan şəxslərin aşkar olunması və cinayətkar niyyətlərindən çəkilməyə məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər;

3. belə cinayətləri hazırlayan və törətmək niyyətində olan şəxslərin cinayətə qəsd və ya cinayət başında yaxalanması.

Bu növ cinayətlərin qarşısının alınması üçün həyata keçirilən tədbirlərin öz xüsusiyyətləri vardır. Məsələn, nəqliyyat vasitəsinin saxlandığı yerlərin mühafizəsi, nəqliyyat vasitələrinin mühafizəsində texniki vasitələrdən istifadə olunması, ehtiyat hissələrinin satışı ilə məşğul olan şəxslər, nəqliyyat vasitələrinin təmiri ilə məşğul olan şəxslər üzərində əməliyyat nəzarəti, nəqliyyat vasitələri üçün dayanacaqların təşkili, bu növ cinayətlərin baş verdiyi yerlərin polis orqanlarının qüvvə və vasitələrinin nəzərə alınması və s.

Avtonəqliyyat vasitələrinin oğurlanması və qaçırılmasının açılması məqsədilə həyata keçirilən əməliyyat-axtarış və s. tədbirlərin əsas istiqamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- cinayətkarların yaxalanması, həmçinin oğurlanmış və qaçırılmış avtonəqliyyat vasitələrinin «isti izlərlə» aşkar olunması işinin təşkili;

- DİN-in müvafiq normativ aktlarına əsasən, xüsusi əməliyyatların keçirilməsi planlarının hazırlanması və istifadə olunması, cinayətkarların təqib olunması;

- nəqliyyat vasitələrinin oğurlanması, qaçırılması faktları üzrə istintaq və əməliyyat baxışının həyata keçirilməsi;

- bu cinayətlərin açılması üçün İƏQ-nin yaradılması;

- belə cinayətlərin törədilməsinə görə tutulmuş, həbs olunmuş şəxslərin bağlı qalmış cinayətlərə aidiyyətinin əməliyyat yolu ilə yoxlanılması;

- avtonəqliyyat vasitələrinin oğurlanması və qaçırılması, satılması ilə məşğul olan şəxslərin müəyyən edilməsi və onların əməliyyat yolu ilə yoxlanılması;

- oğurlanmış avtonəqliyyat vasitələrinin satılması faktlarının aşkar olunmasında DYP-nin imkanlarından istifadə edilməsi;

- oğurlanmış avtonəqliyyat vasitələrinin satılması, təmiri, ehtiyat hissələrə bölünməsi, yenidən rənglənməsi və s. kimi yerlərdə əməliyyat imkanlarının gücləndirilməsi;

- cinayətin törədilməsi barədə DİO-nun xidmət və hissələrinin (xüsusilə, PPX, DYP, MX, sahə müvəkkilləri), nəqliyyat təsərrüfatı işçilərinin, sürücülərin, konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslərin məlumatlandırılması, onların əməliyyat marağı kəsb edən məlumatların aşkarlanmasına yönəldilməsi, istiqamətləndirici məlumatların hazırlanması, polis orqanlarına göndərilməsi;

- cinayətlərin törədilməsində şübhəli olan şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanılması;

- belə cinayətləri törədən mütəşəkkil cinayətkar qruplaşmaların aşkar və ifşa olunması məqsədilə əməliyyat eksperimentlərinin (müxtəlif tələ, pusqu qurulması ilə bağlı tədbirlər) keçirilməsi.

Bu qeyd olunanlar həyata keçirilməsi tələb olunan tədbirlərin bir qismidir. Bu növ cinayətlərin açılması ilə bağlı həyata keçirilən sonrakı əməliyyat-axtarış tədbirləri əməliyyat aparatlarının əməkdaşları tərəfindən açılan müvafiq qeydiyyat işləri

çərçivəsində planlaşdırılır. Göstərilən cinayətlərin açılması ilə bağlı fərziyyələr cinayətin törədilmə şəraitindən, ilkin istintaq hərəkətləri və ƏAT-in nəticələrindən, bu növ cinayətlərə qarşı mübarizə təcrübəsindən və s. amillərdən asılı olaraq irəli sürülür. Belə faktlar da nəzərə alınmalıdır ki, cinayətkarlar nəqliyyat vasitələrini idarə etmək kimi müəyyən dərəcədə səriştəyə malik olmalıdır. Bu cinayətlərə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər də meyli olur. Həmin cinayətlərin açılması üçün analogi (istifadə olunan alətlər, oxşar üsullarla, hadisə yerində qoyulmuş izlər eynidir və s.) üsullar, eyni cinayətkar, eyni qruplaşmalar tərəfindən çoxlu sayda cinayətlərin törədilməsi kimi amillər də nəzərə alınmalıdır və s.

§ 75. Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları

Ölkəmizin ərazisində zorlama cinayətlərinin dinamikasında kəskin qaydada azalma meyli müşahidə olunur. Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və azadlığı ilə bağlı digər cinayətlərin xüsusi çəkisi isə çox azdır. Bu cinayətlərin açılması təxminən 95-100% arasında dəyişir. Bütün bunları milli adət və ənənələr, əxlaq normalarına hörmətlə yanaşma, həmçinin DİN-in müsbət fəaliyyəti ilə əlaqələndirmək olar.

Bu cinayətlər qrupuna zorlama, yəni zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı zor tətbiq etməklə, zor tətbiq etmə hədəsi ilə, həmçinin zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma (CM, mad. 149), seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə (CM, mad. 150), seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə (CM, mad. 151), 16 yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə (CM, mad. 152) və əxlaqsız hərəkətlər (CM, mad. 153) cinayətləri daxildir.

Bu cinayətlərin obyektı müvafiq olaraq qadının cinsi azadlığı və cinsi toxunulmazlığı, şəxsin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı, azyaşlıların (14 yaşına çatmayan şəxslərin) normal cinsi inkişafı və cinsi toxunulmazlığıdır. Subyektı – müvafiq olaraq 14 və 16 yaşına çatmış anlaqlı kişi və qadın cinsindən olan şəxslərdir.

Belə cinayətlərin törədilməsi üçün səbəb və şərait yaradan amillər:

- gənc nəslin əxlaqi tərbiyəsindəki çatışmazlıqlar;
- cinsi əlaqələrlə bağlı tərbiyənin düzgün aparılmaması;
- sərxoşluğun, narkomanlığın geniş yayılması;
- «əxlaqsız yuva» saxlayanların təsiri;
- yetkinlik yaşına keçid dövründə əxlaqi baxışların formalaşmaması;
- ailədə, təhsil ocaqlarında təlim-tərbiyənin düzgün aparılmaması;
- kütləvi informasiya vasitələri ilə milli mənəviyyata zidd olan yazıların, şəkillərin, video, kino-filmlərin geniş təbliğ edilməsi;
- ictimaiyyət üçün təhlükəli olan ruhi xəstələrin, seksual «manyakların» nəzarətsiz qalması;
- belə cinayətlərlə əlaqədar məhkum olmuş şəxslərin nəzarətdən kənar qalması;
- belə cinayətlərə meyli, polis orqanları, tibb müəssisələrində qeydiyyatda olan yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında əməliyyat imkanlarının zəif olması;
- zöhrəvi xəstəliklərə tutulmuş, psixonevroloji dispanserlərdə qeydiyyatda olub, bu növ cinayətlərə meyli olan şəxslərin nəzarətsiz qalması və s.

Nəzərdən keçirdiyimiz cinayətlərin qarşısının alınması ilə bağlı tədbirlərin keçirilməsi istiqamətləri digər cinayətlərə aid olanlara uyğundur, lakin cinayətlərin qarşısının alınmasında yuxarıda qeyd olunan və s. amillər nəzərə alınmalıdır. Göstərilən cinayətlərin qarşısının alınmasında da ümumi fərdi və əməliyyat-axtarış

profilaktikasıdan istifadə etmək lazımdır. Bu cinayətlərə qarşı mübarizənin gücləndirilməsi üçün yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında spirtli içkilərə, narkotiklərə, seksual hərəkətlərə, xuliqanlıqə meyilli olan şəxslərlə profilaktiki tədbirlər keçirilməli, valideynlərə, tərbiyə-tədris ocaqlarında və s. yerlərdə müvafiq işlər görülməlidir.

Şəxsiyyətin cinsi azadlığı və cinsi toxunulmazlığı əleyhinə olan cinayətlərin tam və tez açılması bir sıra şərtlərlə bağlıdır;

- İƏQ-nin qısa müddətdə və tam tərkibdə (məhkəmə, tibb eksperti, müfəttiş-kinoloqun iştirakı ilə) hadisə yerinə gəlməsi;

- CA əməkdaşlarının yüksək peşəkar hazırlıq səviyyəsində olması, hadisə yerində və ona yaxın ərazilərdə müxtəlif növ baxışların, həmçinin ilkin istintaq və ƏAT-in keçirilməsi;

- bu növ cinayətlərin və onları törədən şəxslərin barəsində əsaslı məlumatların vaxtında alınması və təxirə salınmadan yoxlanılması;

- əməliyyat işçiləri ilə müstəntiqlərin və digər xidmətlərin qarşılıqlı əlaqəsi;

- təxirəsalınmaz, ilkin və sonrakı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin (cinayət barədə məlumatın dərhal və ya bir müddət keçdikdən sonra daxil olmasından asılı olaraq) operativ həyata keçirilməsi və s.

Bu növ cinayətlərin açılmasında CA xidmətləri tərəfindən müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilir:

- zərərçəkmiş şəxsi səciyyələndirən xüsusiyyətlərin və cinayət faktının olmasının müəyyən olunması;

- cinayətkarın şəxsiyyəti, əlamətləri və getdiyi istiqaməti müəyyən etmək və istizlərlə yaxalamaq;

- cinayət hadisəsi barəsində polis xidmət və hissələrinin, digər polis orqanlarının, ictimaiyyətin nümayəndələrinin, DİO-ya konfidensial əsaslarla köməklik göstərən şəxslərin məlumatlandırılması;

- cinayətin bütün iştirakçılarının müəyyən olunması üçün müvafiq ƏAT-in keçirilməsi;

- cinayətin törədilmə vəziyyəti, şəraiti və motivinin müəyyən olunması;

- maddi sübutların, şahidlərin və digər əşya-dəlillərin aşkar olunması və götürülməsi məqsədilə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- cinayətin törədilməsinə səbəb və şərait yaradan amillərin müəyyən olunması və onların aradan qaldırılmasına dair tədbirlərin görülməsi;

- bu cinayətlərin digər inzibati ərazilərdə baş vermiş cinayətlərlə oxşarlığının müəyyən olunması və belə cinayətlərə görə tutulmuş, həbs olunmuş şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanması;

- cinayətdə şübhəli olan şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanması (şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi, müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin götürülməsi, əməliyyat eksperimentinin keçirilməsi, binalara, yaşayış binalarına və s. yerlərə baxış keçirilməsi və s.);

- məhkəmə-tibb və s. ekspertizaların, ilkin istintaq hərəkətlərinin nəticələri, zərərçəkənin şəxsiyyətinə dair məlumatlar (viktimoloji), bu cinayətlərə qarşı mübarizə təcrübəsi nəzərə alınmaqla müvafiq tədbirlərin keçirilməsi;

- zərərçəkənin, şahidlərin imkanlarından, şəxsi axtarma metodundan istifadə etməklə, axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi (fotorobotlardan istifadə etməklə);

- DİO-nun, səhiyyə orqanlarının və s. müəssisə, təşkilatların informasiya sistemlərindən istifadə olunması və s.

Qeyd edilənlər bu növ cinayətlərin açılmasına yönəlmiş tədbirlərin bir qismidir.

Bu növ bağlı qalmış cinayətlər üzrə ƏQİ çərçivəsində müxtəlif fərziyyələr irəli sürülməklə, zəruri olan ƏAT həyata keçirilir.

§ 76. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları

Azərbaycan Respublikasının ərazisində 1988-ci ildən başlayaraq, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin dinamikasında artma meyli müşahidə olunur. Cinayətkarlardan götürülmüş narkotik vasitələrdən marixuana və tiryək üstünlük təşkil edir (heroin və kakoin çox az miqdarda). Bu cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunan şəxslər arasında İİR, RF və s. dövlətlərin vətəndaşları üstünlük təşkil edir. Cinayətlərdə iştirak edən şəxslərin sosial dairəsi genişlənir (ziyalılar, dövlət məmurları). Bu cinayətlər üzrə latentlik digər cinayətlərlə müqayisədə daha yüksəkdir. Nəzərdən keçirilən cinayətlərin kriminoloji, əməliyyat-taktiki xarakteristikası BTİİ, BNMİ-nin icmalları, arayışları, DİN-in müvafiq kollegiya iclaslarının qərarlarının materiallarında daha geniş verilir.

Dünyada «ağ ölüm» adlanan narkomaniyaya qarşı mübarizədə bütün ölkələrin sağlam qüvvələrinin səfərbər olunması çox vacibdir. Narkomaniya cəmiyyət üçün dəhşətli bir bəla olub, genefondu məhv edən bir təzahürdür. Məhz bunu nəzərə alaraq, Azərbaycan dövlətində 26.08.1996-cı ildə «Narkomanlığa, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı tədbirlər haqqında» Prezident Fərmanı imzalanmış, 28.06.2005-ci ildə «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanun qəbul olunmuşdur. 15.06.2000-ci il tarixdə 2000-2006-cı illər üçün, 28.06.2007-ci il tarixində isə 2007-2012-ci illər üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığın yayılması ilə mübarizə üzrə Proqram» təsdiq olunmuşdur. Bununla yanaşı, bu istiqamətdə münasibətlərin nizamlanmasına yönəlmiş bir sıra yeni qanunlar, Nazirlər Kabinetinin qərarları hazırlanmış və onlara müvafiq olaraq DİN-in əmrləri verilmişdir. DİN-in müvafiq əmrlərində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayət əməllərinin qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər sistemi öz əksini tapmışdır.

Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərə – qanunsuz olaraq narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya prekursorları hazırlama, istehsal etmə, saxlama, daşıma, göndərmə və ya satma (CM, mad. 234), bu vasitələri və maddələri talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etmə (CM, mad. 235), bu vasitələrin istehlakına təhrik etmə (CM, mad. 236), qanunsuz olaraq narkotik xassəli bitkiləri kultivasiya etmə (CM, mad. 237), tiryəxanalar təşkil etmə və ya saxlama (CM, mad. 238), reseptləri tibbi göstəricilər olmadan qanunsuz vermə və ya saxtalaşdırma (CM, mad. 239), güclü təsir edən və ya zəhərli maddələrin satış məqsədilə qanunsuz dövriyyəsi (CM, mad. 240) cinayətləri daxildir. Bu cinayətlərin obyektı – əhalinin sağlamlığının təhlükəsizliyidir. Predmeti – narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və prekursorlardır. Subyektı müvafiq olaraq 14-16 yaşına çatmış anlaqlı şəxslərdir.

Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlərin törədilməsi üçün səbəb və şərait yaradan amillər:

- qanuni yolla tibbi istifadə üçün becərilən yağlı xaşxaş və çətənənin cənub növlərinin əkin sahələrinin mühafizəsinin təşkilində olan nöqsanlar;

- səhiyyə müəssisə və obyektlərində narkotiklərin saxlanması üçün lazımi səviyyədə təmin edilməməsi;

- narkotik xassəli bitkilərin gizli əkini (kultivasiya) ilə mübarizənin səmərəli aparılmaması;

- narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə məşğul olan şəxslərin aşkar edilib, ifşa edilməsi ilə bağlı işlərin müasir tələblərə müvafiq olaraq təşkil edilməməsi;

- narkotiklərin hazırlanması, istehlakı ilə məşğul olan şəxslərin aşkar olunması üçün əməliyyat mövqelərinin müasir tələblərə cavab verməməsi;

- aşkar olunmuş cinayətlər üzrə əsas mənbələrin, narkotiklərin ölkəyə gətirilməsi, daşınmasının əsas kanallarının müəyyən olunmaması və bu faktlar üzrə zəruri olan kompleks tədbirlərin həyata keçirilməməsi və s.

Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlərin açılması, cinayətkar hərəkətlərin sənədləşdirilməsinin bəzi istiqamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. narkotikləri istehlak edən şəxslərdən onu istehsal edən şəxslərin «zəncirvari» (istehlakçı – xırda miqdarda satan – satışı təşkil edən – topdan alıb-satan – istehsalçı) üsulla müəyyən olunması məqsədilə həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri («ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 1-18-ci bəndlərində göstərilən tədbirlər keçirməklə);

2. narkotik xassəli bitkilərin becərilməsi ilə məşğul olan şəxslərin aşkar olunması (buna məxfi əməkdaşlar, sahə müvəkkilləri, yerli icra orqanlarının əməkdaşları və s. cəlb olunurlar);

3. tibb müəssisəsi və obyektlərində narkotiklərin saxlanması, istifadə edilməsi və satışına buraxılmış şəxslərin yoxlanması ilə əlaqədar keçirilən tədbirlər;

4. narkotiklərin daşınma kanallarının, nəqliyyat vasitələrində, poçt bölmələrində saxlanması və daşınması ilə bağlı gizli yerlərin hazırlanması, maskalanma üsullarının aşkar edilməsi ilə bağlı görülən tədbirlər;

5. istehsalçı və satıcılar arasında olan telefon danışıqlarının, teleqraf, poçt əlaqələrinin, onların girov yeri və vaxtının müəyyən edilməsi ilə bağlı keçirilən tədbirlər;

6. narkotiklərin satışının müşayiət olunması, nəzarət qaydasında mal alınması yolu ilə cinayət hərəkətlərinin sənədləşdirilməsi;

7. narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətləri hazırlayan və törədən şəxslərin əməliyyat yolu ilə tədqiq edilməsi, cinayətkar hərəkətlərin ƏAT həyata keçirməklə aşkar edilib sənədləşdirilməsi və bu materialların cinayətlərdə şübhəli olan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün cinayət prosesində istifadə olunmasının təmin olunması.

Bu cinayətlərin yüksək latentliyə malik olmasını nəzərə alaraq, onların aşkar olunmasında ən geniş tətbiq olunan ƏAT nəzarət qaydasında mal alınması, insanların güdülməsi və nəzarətli göndərişdir. Məsələn, belə bir amili nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının 28.06.2005-ci il tarixli Qanununun 31-ci maddəsinə və «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» və həmin qanunun icrasının təmin edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22.05.2007-ci il tarixli 578 nömrəli fərmanına əsasən DİN, MTN, DGK və DSX əməkdaşları öz səlahiyyətləri daxilində nəzarət qaydasında narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və onların prekursorlarını almaq və nəzarətli göndərişini həyata keçirmək hüququna malikdirlər. Belə tədbirlərdə iştirak edən polis əməkdaşı öz idarə mənsubiyyətini və şəxsiyyətini pərdələyə bilər və bu halda cinayət məsuliyyəti daşımır.

Azərbaycan Respublikası CM-in 234-240-cı maddələrində narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi sahəsində öz əksini tapmış cinayət əməllərinin aşkar olunmasının əməliyyat-axtarış aspektləri (aşkar və qeyri-aşkar keçirilən tədbirlərin siyahısı) «ƏAF haqqında» Qanunla, Gömrük Məcəlləsi ilə, «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların

prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanunla, Prezident Fərmanları və s. qanunvericilik aktları ilə nizamlanır.

§ 77. Dələduzluq cinayətinin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları

Ölkə ərazisində son illər qeydə alınmış bu növ cinayətlərin dinamikasında əsas etibarlı ilə artma meyli müşahidə olunur. Bu cinayətlər üzrə latentlik yüksək olduğundan, onları törədən şəxslər, qrup şəxslər aşkar olunarkən, onlar tərəfindən törədilən, qeydə alınmayan cinayətlərin (təbii latentlik) sayının çox olması halları müəyyən olunmuşdur. Bu növ cinayətləri törədən şəxslərin sosial dairəsi digər cinayətlərlə müqayisədə çox genişdir. Qeyd olunan cinayətlərin açılma faizi yüksəkdir (90-96%). Bu cinayətlərin istər mülkiyyət, istərsə də cinayət-axtarış xətti ilə qeydə alınmış cinayətlərin arasında xüsusi çəkisi də yüksəkdir (o cümlədən, qadınların iştirakı ilə). Bu cinayətlərin kriminogen, kriminoloji, kriminalistik, əməliyyat-axtarış xarakteristikası, DİN-in kollegiya iclasları, BTİİ, BCAİ, BƏSİİ-nin materiallarında da geniş əksini tapmışdır.

Dələduzluq, yəni etibardan sui-istifadə etmə və ya aldatma yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya əmlak hüquqlarını əldə etmə hesab edilir. Obyekt – formasından asılı olmayaraq, predmeti əmlak və ya əmlaka olan hüquqlardır (CM, mad. 178).

Subyekti – 16 yaşına çatmış anlaqlı şəxsdir. Törədilmə üsulları:

1. prokat (icarə) məqsədilə götürülmüş dövlət və şəxsi əmlakı ələ keçirmə;
2. dövlət və şəxsi əmlakı saxta sənədlər vasitəsilə ələ keçirmə;
3. oğurlanmış, tapılmış əmanət kitabçaları, akkreditiv, kredit kartlar və digər vasitələrlə poçt göndərişlərinin və malların alınması;
4. sosial-təminat orqanlarından təqaüdlərin və digər ödəmələrin aldatma yolu ilə alınması;
5. şəxsi əmlakın oğurlanmasının uydurulması yolu ilə aldadaraq, sığorta ödəmələrinin alınması;
6. borc almaq bəhanəsi altında aldatma yolu ilə pul və əmlakın alınması;
7. hakimiyyət nümayəndələrinin və digər təşkilatların, hüquqi şəxslərin səlahiyyətlərindən istifadə etmə;
8. saxta, qiymətli daş-qaş, qızıl-ziynət və əntiq incəsənət əşyalarının satılması yolu ilə pul vəsaitlərinin əldə edilməsi və s.;
9. kreditlərin və borcların mənimsənilməsi, qəsdən müflisləşmə, saxta aviza (mal və ya pul göndərilməsi haqqında bildiriş və rəqəsi), sığorta sahəsi ilə bağlı özgəsinin əmlakını, əmlaka olan hüquqları əldə etmə və s.

Dələduzluğun qarşısının alınmasına aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilən profilaktiki və əməliyyat-axtarış və digər tədbirlər nəticəsində nail olmaq olar:

- bu cinayət üçün əsas və səbəb (şərait) yaradan amillərin aşkar olunması və aradan qaldırılması;
- belə cinayəti törətməyə meyilli olan şəxslərin aşkar olunması və cinayətkar niyyətlərindən çəkindirilməsi;
- bu cinayəti hazırlayan şəxslərin cinayət başında və ya cinayətə qəsd mərhələsində yaxalanması.

Dələduzluğun açılması ilə əlaqədar CA aparatlarının əsas vəzifələri:

- qanunazidd əməllərin bütün şəraitini müəyyən edərək, dələduzların axtarılması üçün ilk məlumatların əldə edilməsi;

- «isti izlərlə» təqsirkarların müəyyən olunub, tutulması üçün alqoritm tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- maddi sübutların, izlərin toplanması və qeydə alınması;
- zərərçəkən şəxslər, şübhəli şəxslərin şəxsiyyəti, əlamətləri, ələ keçirilmiş əşyalar və onların əlamətləri barədə ətraflı sorğuların keçirilməsi;
- zəruri hallarda cinayətkarların təqib edilməsi, növbətçi hissənin köməyi ilə onların getdiyi istiqamət boyu nəzarətə götürülməsi;
- hadisə yerində və ona yaxın ərazilərdə maddi sübutların toplanması, şahidlərin aşkar edilməsi ilə bağlı bütün mümkün olan tədbirlərin keçirilməsi;
- cinayətkar tərəfindən hadisə yerində qoyulmuş əşya və sənədlərin baxışı;
- ərazi və nəqliyyatda polis orqanlarının cinayətkarların və ələ keçirilmiş əşya və predmetlərin əlamətləri və s. ilə əlaqədar məlumatlandırılması, əməliyyat marağı kəsb edən məlumatların aşkarlanmasına istiqamətləndirilməsi;
- cinayətkarların tanışlıq üçün istifadə etdikləri bəhanə, kələk, hiylə, nitqinin xüsusiyyətləri, davranışı ilə əlaqədar məlumatların əldə olunması;
- hansı nəqliyyat vasitələrindən istifadə etmələri;
- cinayətkarların ləqəbləri, cinayət törədilmə üsullarına görə mövcud uçot sistemləri üzrə yoxlanılması;
- cinayətkarların fotorobotlarının hazırlanması və şəxsi heyətə, digər polis və hüquq-mühafizə orqanlarına, ştatdankənar əməkdaşlara, DİO-ya konfidensial əsaslarla kömək edən şəxslərə təqdim etməklə müvafiq tədbirlərin keçirilməsi;
- analoji cinayətlər üstündə tutulmuş və həbs olunmuş şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanması;
- aldadılmış vətəndaşların müəyyən olunması və onlarla sorğuların aparılması, onların və şahidlərin köməyi ilə şəxsi axtarma tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- dələduzluq oyununun və onun iştirakçıları arasında olan ünsiyyətin, davranışın gizli yolla videoçəkilişinin aparılması;
- cinayətkarların peyda olma (görünmə), gəlib-getməsi ehtimal olunan yerlərdə kəşfiyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi;
- cinayətkarların müəyyən edilməsi məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə edilməsi və s.

Bu qeyd edilənlər həyata keçirilməsi tələb olunan tədbirlərin bir qismidir və onların əsas istiqamətləri, məzmunu konkret cinayətin törədilmə şəraiti (vaxtı, yeri, üsul və metodları və s.), viktimoloji amillər, bu növ cinayətlərə qarşı mübarizə təcrübəsindən və s. asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Bu növdən olan bağlı qalmış cinayətlər üzrə cəzaçəkmə müəssisələrində, xüsusi müəssisələrdə cəza çəkən şəxslərin öz tanışlarından (çoxlu sayda) borc alıb, müəyyən əsassız bəhanələrlə qaytarmayan şəxslərin də aidiyyəti yoxlanmalıdır.

Bağlı qalmış bu cinayətlər üzrə sonrakı əməliyyat-axtarış tədbirləri ƏQİ çərçivəsində həyata keçirilir.

§ 78. Keçmiş illərdən bağlı qalmış cinayətlərin açılmasının bəzi xüsusiyyətləri

Əməliyyat praktikasında bağlı qalmış cinayət, yəni CPM-in 53 və 277-ci maddələrinə əsasən, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan şəxs müəyyən olunmadığına görə, cinayət təqibi üzrə icraatı dayandırılmış cinayət işləri hesab edilir. Bu əsaslara görə icraatı dayandırılmış və növbəti təqvim ilinə keçən cinayət isə keçmiş illərdən bağlı qalmış cinayət sayılır.

Son illərdə ölkə ərazisində bağlı qalmış cinayətlərin dinamikasında kəskin azalma meyilləri müşahidə olunur. Bu cinayətlər arasında mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin xüsusi çəkisi digər növ cinayətlərlə müqayisədə çox yüksəkdir (kafedra və kitabxana fondunda olan materiallarda, BTİİ-nin bülletenlərində və s.). Ümumiyyətlə, əvvəlki illərdən bağlı qalmış, icraatda olan, dayandırılmış cinayət işlərinin sayı da çoxdur. Belə cinayətləri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti elmində «keçmiş illərdən bağlı qalmış cinayətlər» kimi də adlandırırlar. Bu növ cinayətlərə qarşı mübarizənin təhlili göstərir ki, onların açılması ilə bağlı tədbirlər cinayət hadisəsi baş verəndən sonra ilk günlərdə, aylarda çox intensiv aparılır (10 gün, 1 ay, 3 ay), sonradan isə bu cinayətlər üzrə əməliyyat aparatlarının icraatında olan ƏQİ üzrə müvafiq planlara əsasən, nəzərdə tutulan tədbirlər bir çox hallarda formal həyata keçirilir. Belə vəziyyəti şərtləndirən amillərdən biri də əməliyyat aparatlarının öz qüvvələrini əsas etibarlı ilə cari ildə baş verən cinayətlərin açılmasına səfərbər etməsidir, belə ki, polis orqanının cinayətkarlığa qarşı mübarizə fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsinin əsas meyarları arasında keçmiş illərdən bağlı qalmış cinayətlərin kifayət dərəcədə nəzərə alınmamasıdır.

Bu cinayətlərin açılmasına psixoloji, vaxt və bu cinayətlər üzrə keçirilən istintaq və ƏAT-in nəticələrinin müsbət olmaması kimi amillər də təsir edir.

Keçmiş illərdən bağlı qalmış cinayətlərin ilk mərhələlərdə açılmamasının əsas səbəbləri:

- cinayət xarakterli ərizə, şikayət və məlumatlarla əlaqədar növbətçi hissənin işində olan nöqsanlar;

- istintaq-əməliyyat qrupunun hadisə yerinə vaxtı-vaxtında çıxması və bu işin təşkilində olan nöqsanlar;

- cinayətkarların «isti izlərlə» təqib olunmasında polisin xidmətləri arasında olan qarşılıqlı əlaqənin lazımi səviyyədə olmaması, bu faktlarla əlaqədar «xüsusi əməliyyatların vaxtında» həyata keçirilməməsi;

- DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili və idarə olunmasında olan nöqsanlar;

- ilkin mərhələdə toplanmış materialların düzgün təhlil olunmaması, cinayətlə bağlı fərziyyələrin düzgün irəli sürülməməsi, onların yoxlanılmasının formal aparılması;

- maddi sübutların, izlərin qiymətləndirilməməsi və cinayətin törədilmə üsulları ilə bağlı ekspert qiymətləndirilməsi üsulundan zəif istifadə olunması;

- cinayətlərə qarşı qabaqcıl milli və beynəlxalq təcrübədən istifadə edilməsinin zəif təşkili;

- DİO ilə konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslərin, ştatdankənar əməkdaşların, ictimaiyyət nümayəndələrinin, müxtəlif növ informasiya sistemlərinin imkanlarından lazımi dərəcədə istifadə edilməməsi;

- polis orqanının, onların əməliyyat aparatlarının cinayətlərin açılmasına zəif nəzarətinin həyata keçirilməsi və s.;

- bu cinayətlərin açılması istiqamətində digər hüquq-mühafizə orqanları ilə, o cümlədən CÇM, xüsusi müəssisələrlə qarşılıqlı işin zəif olması.

Bu göstərilənlər nəzərdən keçirilən cinayətlərin açılmasında olan nöqsanların bir qismidir.

Bağlı qalmış cinayət işlərinin sayının çox olması ilə əlaqədar olaraq, onlar üzrə işlərin təşkili qruplaşdırma prinsipi əsasında həyata keçirilir.

Qruplaşdırma aşağıdakı əsaslarla aparılır:

- cinayətin törədilmə üsulu və vasitələrinə görə;

- ərazi və xətt prinsipinə görə;

- açılma perspektivinə görə çox perspektivli, açılması çətin və mürəkkəb olanlar və s.

Bağlı qalmış cinayət işləri üzrə həyata keçirilən təşkilati və əməliyyat-axtarış və digər tədbirlərin istiqamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- bağlı qalmış cinayət işləri üzrə toplanmış materiallarla əlaqədar nöqsan və çatışmamazlıqların aşkar edilməsi məqsədilə onların hərtərəfli öyrənilməsi və təhlili;
- təhlilin nəticələrindən asılı olaraq əvvəllər irəli sürülmüş fərziyyələrlə əlaqədar həm prosesual, həm də əməliyyat-axtarış xarakterli nöqsanların aradan qaldırılması;
- yeni fərziyyələrin irəli sürülməsi, onların yoxlanılmasının təşkili və həyata keçirilməsi;
- yeni faktlar və fərziyyələrlə əlaqədar istiqamətvericilərin göndərilməsi;
- axtarışda olan və digər cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb olunmuş, həbs olunmuş şəxslərin bağlı qalmış cinayətlərlə əlaqədar yoxlanılması;
- cinayətlərin törədilmə üsulu, istifadə olunan alətlərin, silahın, oğurlanmış əşya və predmetlərin əlamətlərinə görə kəşfiyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və keçirilməsi;
- başqa cinayətlərə görə tutulmuş və həbs olunmuş, bu növ cinayətlərdə şübhəli olan şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanılmasının təşkili;
- bağlı qalmış cinayət işləri üzrə əməliyyat işçiləri arasında ixtisaslaşmanın aparılması, əməliyyat qruplarının peşəkar əməkdaşlarla təmin edilməsi;
- bu cinayətləri törədən şəxslərə dair məlumat mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi və istiqamətləndirilməsi;
- bu cinayətlərdə şübhəli olşan, lakin ibtidai istintaq prosesində cinayət əməlləri sübut olunmayan şəxslərin xüsusi hazırlanmış planlara müvafiq olaraq yenidən yoxlanması (bu işlərə yüksək peşəkarlığa və böyük təcrübəyə malik işçilər cəlb olunur).

Görülən işlər əməliyyat aparatlarının rəhbərləri yanında mütəmadi müzakirə olunur, yeni fərziyyələr və vəzifələr müəyyən olunaraq, cinayət açılana qədər bu işlər davam etdirilir.

§ 79. Residiv cinayətkarlığa qarşı mübarizənin təşkilinin ümumi müddəaları

Azərbaycan Respublikasının ərazisində əvvəllər məhkum olunanlar tərəfindən törədilən cinayətlərin xüsusi çəkisi cinayət-axtarış xətti üzrə, təxminən 19-20% arasında dəyişir. Qeydə alınan cinayətlər arasında ən yüksək residiv soyğunçuluq və quldurluq, şəxsi əmlak oğurluqları, o cümlədən mənzil oğurluqları, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlər üzrədir.

Residiv latın sözü olub, «qayıdan», «təkrar olunan» mənasını ifadə edir. Qəsdən cinayət törətməyə görə əvvəllər məhkum olunmuş şəxs tərəfindən yenidən qəsdən cinayətin törədilməsi cinayətin residivini yaradır. Cinayət qanunvericiliyində cinayətin xarakterinə və təhlükəsizlik dərəcəsinə görə residivin 3 növü fərqləndirilir:

- sadə residiv;
- təhlükəli residiv;
- xüsusi təhlükəli residiv.

Residivə görə cəza təyin edilərkən, əvvəllər törədilmiş cinayətlərin sayı, xarakteri, ağırlığı, nəticələri, həmçinin yeni cinayətin xarakteri, ağırlığı və nəticələri nəzərə alınır (CM, mad. 18, 65).

Residiv cinayətlərin törədilməsi üçün səbəb və şərait yaradan amillər aşağıdakılardır:

- əvvəllər məhkum olunmuş şəxslərin əməliyyat nəzarətindən kənar qalması;
- cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumların islah olunması işində olan nöqsanlar;

- islah olunmamış şəxslərin əfv və amnistiya aktı ilə əlaqədar azadlığa buraxılması;
- islah olunmamış şəxslərin cəzaçəkmə yerlərindən şərti azadlığa buraxılması;
- cinayət törətmiş şəxslərə, onların şəxsiyyət-psixoloji cəhətləri nəzərə alınmadan azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəza təyin edilməsi;
- DİO-nun və cəzaçəkmə müəssisələrinin əməliyyat aparatları arasında qarşılıqlı əlaqələrin lazımi səviyyədə olmaması;
- azadlığa vaxtından əvvəl şərti buraxılmış və azadlıqdan şərti məhkum olunmuş şəxslərin işlə təmin olunmasında olan problemlər;
- polis orqanlarının və onların əməliyyat aparatlarının əməliyyat-xidməti fəaliyyətində olan çatışmazlıqlar;
- cinayət törətmiş şəxslərə tətbiq olunan qətimkan tədbirlərinin düzgün müəyyən olunmaması və s.

Residiv cinayətlərə qarşı mübarizənin istiqamətləri:

- əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər üzərində əməliyyat nəzarətinin gücləndirilməsi;
- təkrar cinayət törətməyə meyilli olan şəxslərin aşkar olunması və əməliyyat tədqiqi;
- əməkdən boyun qaçıran, əvvəllər məhkum olunmuş və şübhəli, tufeyli həyat tərzini sürən şəxslərin aşkar olunması və işlə təmin olunması ilə əlaqədar məşğulluq idarələri ilə əlaqələrin möhkəmləndirilməsi;
- cinayətlərin törədilməsi üçün səbəb və şəraitin aradan qaldırılması, qeyri-hüquqi əməlləri istisna edən şəraitin yaradılması;
- təkrar cinayət törətməyə meyilli olan islah olunmamış məhkumlarla əlaqədar cəzaçəkmə müəssisələri ilə qarşılıqlı əməliyyat-məlumat mübadiləsinin gücləndirilməsi;
- qrup halında cinayət törətmiş və cinayətin digər iştirakçılarını gizlətməmiş şəxslərin müəyyən olunması və onlarla işin təşkili;
- odlu silah işlətməklə cinayət törətmiş, silahı müsadirə olunmamış şəxslərə əməliyyat nəzarəti;
- dələduzluq, cibgirlik, saxta pul və xarici valyuta hazırlama və satma cinayətləri ilə əlaqədar məhkum olunmuş şəxslərə əməliyyat nəzarəti;
- ağır və xüsusilə ağır cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxslərin digər növ cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması hallarında onların əməliyyat yolu ilə yoxlanılmasının davam etdirilməsi;
- narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı məhkum olmuş şəxslərin, narkomanlıqdan müalicə olunmuş və yenidən narkotiklər qəbul edən şəxslərin aşkar edilməsi, onların əməliyyat nəzarətində saxlanılması;
- cinayət aləminin nüfuz sahibləri, «qanuni» oğrular, mütəşəkkil cinayətkar qrup və dəstələrin arasında əməliyyat mövqelərinin yaradılması və s.

Bu qeyd edilənlər residiv cinayətlərə qarşı mübarizə ilə istiqamətlərin bir qismidir. Residiv cinayətkarlığa qarşı mübarizədə, əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər tərəfindən (o cümlədən, «peşəkar» cinayətkar tərəfindən) çox məharətlə hazırlanıb, açılması böyük çətinliklərlə bağlı olan (o cümlədən, nadir üsul və metodlarla törədilən) cinayətlərin açılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə cinayətlərin açılmasına rəhbərliyi əməliyyat aparatlarının, polis orqanlarının rəisləri həyata keçirməli, belə cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasına dair rəsmi məlumatlar kütləvi informasiya vasitələrində verilməli, bu istiqamətdə olan qabaqcıl təcrübə öyrənilib istifadə olunmalıdır.

Residiv cinayətkarlığa qarşı mübarizə işinin vəziyyəti DİN-in kollegiya iclaslarında, polis orqanlarının əməliyyat müşavirələrində müzakirə olunmalı və onun gücləndirilməsi tədbirləri planlaşdırılmalıdır.

§ 80. İnsan alverinə qarşı mübarizənin təşkilinin ümumi müddəaları

Ölkəmizin öz müstəqilliyini əldə etməsi, ümumbəşəri dəyərlərə cavab verən sivil, demokratik, hüquqi dövlətin təməlinin qoyulması, formalaşdırılıb inkişaf etdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən proqram – islahatlar nəticəsində əldə edilən uğurlar cəmiyyətdə böyük müsbət dəyişikliklərin baş verməsinə imkan verdi. Məhz bunun nəticəsidir ki, insanlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş çox geniş hüquq və azadlıqlar əldə etdilər. Bu qeyd edilənlərlə yanaşı, cəmiyyətin əsaslarına dağdııcı və sarsıdııcı təsir göstərən, onun inkişafına böyük maneə olan korrupsiya, terrorizm, narkomaniya, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi, insan alveri və s. kimi təhlükəli təzahürlərin yaranmasına və sürətlə yayılması faktını qeyd etmək lazımdır.

İnsan alveri insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının pozulması faktları arasında cəmiyyət üçün ən təhlükəli əməllərdən biri kimi qiymətləndirilir. Müasir dövrdə insan alveri dünya ictimaiyyətini çox narahat edir, belə ki, onun cəmiyyət üçün təhlükəlilik dərəcəsi heç də ağır və xüsusilə ağır cinayətlərdən az deyildir, həmçinin onun insanların immun çatışmazlığı və s. kimi xəstəliklərlə, kölgə iqtisadiyyatı, korrupsiya, terrorizm, narkomaniya ilə əlaqəsi var və onlar genişləniş inkişaf etmə perspektivinə malikdirlər. Artıq bütün dövlətlər bu problemlə üzləşir və onunla ciddi məşğul olmağın zəruriliyi onlar tərəfindən qeyd olunur. BMT ekspertlərinin 137 ölkə üzrə hazırladıqları «İnsan ticarəti: global qanunauyğunluq» hesabatına görə Rusiya, Ukrayna, Moldova, Ermənistan və digər dövlətlərdə insan alveri yüksək səviyyədədir, qaçaqmalçılar əsasən Avropa və ABŞ-da, kürdlər və ermənilər Avropada, nigeriyalılar Taylandda, kolumbiyalılar Afrikada, Balkandan olanlar isə bütün dünya üzrə belə cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olurlar. Aparılan tədqiqatlar da qadın alverində kürd və erməni cinayətkar qruplaşmalarının əməkdaşlıq etdiyini göstərir («Jihad Watch» jurnalı). Bu növ hüquqpozmalar ölkəmizin vətəndaşlarına qarşı da törədilir və onların geniş yayılması təhlükəsi ilə rastlaşmaq ehtimalını da qeyd etmək olar. Müasir dövrdə ona qarşı mübarizə ümumbəşəri bir problemə çevrilmişdir və onun həllinin çox mürəkkəb olması hamılıqla dərk olunur.

Bu növ cinayətləri şəxsiyyətə qarşı yönəlmiş ən təhlükəli cinayətlər kateqoriyasına aid etmək olar. Ölkəmizin geosiyasi mövqeyi, sərhədlərin şəffaf keçid rejimindən, Avropa və Asiya arasında beynəlxalq dəhliz rolunu oynamasından, habelə DQMR-nin erməni separatçıları tərəfindən zəbt edilməsi və bununla bağlı 1 milyondan artıq azərbaycanlının öz tarixi torpaqlarından didərgin düşməsindən, ölkəmizə olan xarici təhdidlər, müstəqilliyimizin əldə edilməsi ilə bağlı bir sıra iqtisadi-sosial səciyyəli problemlərdən və s. istifadə edən müxtəlif şəxslər, cinayətkar qurumlar külli miqdarda gəlir əldə etmək üçün transmilli cinayətlərdən, o cümlədən insan alverindən bəhrələnməyə cəhd edir və bu istiqamətdə öz cinayətkar fəaliyyətini daha da inkişaf etdirirlər.

Yuxarıda qeyd edilənləri, insan alveri ilə bağlı cinayətlərin ictimai-təhlükəlilik dərəcəsi, bu növ cinayətlərlə mübarizənin mürəkkəbliyi, çətinliyi, problemləri və ciddiliyi, ekspert rəyləri və onlara qarşı mübarizə təcrübəsi və tədqiqat materiallarının nəticələri bir daha təsdiq edir ki, ona qarşı sistemli, planlı qaydada müxtəlif dövlət,

hökumət və qeyri-hökumət orqanlarının və beynəlxalq təşkilatların, hüquq-mühafizə orqanlarının qarşılıqlı əməkdaşlığı əsasında mübarizənin aparılması zəruridir.

Məhz qeyd edilənləri nəzərə alaraq, ölkəmizdə bu növ cinayətlərlə mübarizə məqsədilə bir sıra təxirəsalınmaz tədbirlər görülmüşdür.

İlk növbədə Azərbaycan Respublikasının 3 sentyabr 2005-ci il tarixli Qanunu ilə Cinayət Məcəlləsinə 144-1 (insan alveri) yeni maddəsi əlavə edilmişdir.

2000-ci ilin dekabrında imzalanmış və 2003-cü ilin may ayının 13-də Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq olunmuş BMT-nin «Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında» Konvensiyanı və onu tamamlayan «İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və ona görə cəzalandırma haqqında» Protokolun, habelə 20 sentyabr 2002-ci ildə qəbul edilən «İnsan alverinin qarşısının alınması və ona qarşı mübarizə haqqında» Brüssel Bəyannaməsinin müddəaları nəzərə alınaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 may 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə «Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planı» təsdiq edilmişdir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 fevral 2009-cu il tarixli 133 nömrəli Sərəncamı ilə yeni plan təsdiq olunmuşdur).

28 iyun 2005-ci ildə «İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında» Qanun qəbul edilmişdir. Qanunda əsas anlayışlar (insan alveri, insanların istismarı, cinsi istismar, köləlik, köləliyə bənzər adətlər, insan alverçisi, insan alverinin qurbanı və potensial qurbanlar, uşaq alveri, ona qarşı mübarizə haqqında qanunvericilik, bu mübarizənin məqsəd və prinsipləri, bu istiqamətdə dövlət orqanlarına köməyin göstərilməsi, Milli Fəaliyyət Planı, vəzifələr və profilaktikanın təşkili, qurbanların reabilitasiyası və müdafiəsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, insan alverinin qurbanı olan uşaqlara yardımın göstərilməsi və hüquqazidd əməllərlə bağlı işlərə baxılmasının xüsusiyyətləri, belə cinayətləri törətmiş şəxslərin verilməsi və s. ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmışdır.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, bu istiqamətdə mübarizə sahəsində aşağıdakı qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir:

- 30.12.2005-ci ildə «İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi ilə əlaqədar bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr edilməsi barədə» Qanun;

- Nazirlər Kabinetinin 09.11.2005-ci il tarixli «İnsan alverinin qurbanları üçün xüsusi müəssisələrin yaradılması, maliyyələşdirilməsi, fəaliyyəti, habelə onların fəaliyyətinə nəzarət Qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» Qərarı;

- Nazirlər Kabinetinin 12.01.2006-cı il tarixli «İnsan alveri qurbanlarına kömək fondu haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi haqqında» Qərarı;

- Nazirlər Kabinetinin 06.03.2006-cı il tarixli «İnsan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyasının həyata keçirilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» Qərarı;

Qeyd edilən normativ-hüquqi aktlar DİN-in müvafiq əmrləri ilə elan olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində bu növ cinayətlərlə mübarizəni nəzərdə tutan maddələr (maddə 106 – köləlik, maddə 137 – insan orqanlarının və toxumalarının alqı-satqısı, 144 – adam oğurluğu, maddə 144-1 – insan alveri, 144-2 – məcburi əmək, maddə 171 – yetkinlik yaşına çatmayanları fahişəliyə və ya əxlaqsız əməllərə cəlb etmə, maddə 244 – əxlaqsız yuvaları saxlama, maddə 316 – insan alverindən zərər çəkmiş şəxslər haqqında konfidensial məlumatı yaymaq və s.) nəzərdə tutulmuşdur. Bu növ cinayətlərin potensial qurbanları hesab edilən uşaq və qadınların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə yönəlmiş bir sıra normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmişdir.

«İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında» Qanunun 24-cü maddəsində (insan alveri ilə bağlı işlərə baxılmasının xüsusiyyətləri) bu növ cinayətlərlə bağlı işlərin aşağıdakı xüsusiyyətləri qeyd olunur:

- cinayət işlərinə, habelə insan alveri nəticəsində dəyən ziyanın ödənilməsi üzrə işlərə, alverin qurbanı olan şəxsin müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq məhkəmənin qərarı ilə qapalı məhkəmə iclasında baxıla bilər;

- insan alveri qurbanlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, insan alverçiləri tərəfindən onlara təsir göstərilməsinin qarşısının alınması məqsədilə, habelə insan alveri qurbanlarının fiziki və psixoloji vəziyyəti nəzərə alınaraq, məhkəmə baxışı zamanı qurbanları texniki vasitələrdən (telekörpü, videoyazı və s.) istifadə etməklə ifadə verməsi imkanı yaradıla bilər.

Qanunun 25-ci maddəsində qeyd edilir ki, ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxs (onun filialı, nümayəndəliyi) insan alveri ilə əlaqəsinə görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə ləğv edilir və bu ləğv edilmə zamanı ona mənsub olan vəsait insan alveri qurbanlarına kömək fondunun hesabına keçirilir. Onun 27-ci maddəsinə əsasən, insan alveri ilə bağlı cinayət törətmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər cinayətlərin törədilməsi yerindən asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilən «İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planı» bu hüquqpozmalara qarşı mübarizədə müvafiq qurumların (icra hakimiyyəti orqanları, qeyri-hökumət təşkilatları və digər orqanlar) qarşılıqlı fəaliyyətinə imkan verən səmərəli sistemi təmin etmək məqsədi daşıyır.

Milli Fəaliyyət Planının iştirakçılarının qarşılıqlı əməkdaşlığının vahid sistemini yaratmaq, onların fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məqsədilə Milli Koordinator tərəfindən qanunvericiliyin tələbləri rəhbər tutulmaqla bir sıra komitə və nazirliklərin nümayəndələrindən ibarət (DİN, MTN, ƏƏSMN, SN, G və İN, TN, M və TN, DSX, DGK) işçi qrupu yaradılmışdır və onların birgə tədbirlər planı hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Naziri tərəfindən təyin edilən (nazir müavini) insan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Koordinator, Milli Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsi üzrə məsul şəxs sayılır. Qanunda insan alverinə qarşı mübarizə üzrə xüsusi polis qurumunun (maddə 8) yaradılması nəzərdə tutulur. Bu qurum (DİN-in İAQMBİ) insan alveri qurbanlarının müəyyən və müdafiə edilməsi ilə yanaşı, həmçinin onunla bağlı cinayətlər üzrə səlahiyyətləri daxilində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini və cinayət təqibini həyata keçirirlər. Bu növ cinayət işləri üzrə araşdırma aparılarkən toplanan məlumatların qeydə alınması və istifadəsi üçün vahid məlumat bazası yaradılır. Qeyd edilən xüsusi polis qurumu (İAQMBİ) birbaşa Milli Koordinatora tabedir.

Qanunun 8-ci maddəsinə müvafiq olaraq bu qurumun əməkdaşları xidmətə şəffaflıq əsasında, digər materiallarla yanaşı, şəxsi keyfiyyətlər, peşə hazırlığı, təhsil səviyyəsi və psixoloji dayanıqlıq baxımından insan alverinə qarşı mübarizə üzrə bu qurumda xidmətə yararlı olmaları nəzərə alınmaqla qəbul edilirlər.

Azərbaycan Respublikası DİN-in 03 oktyabr 2006-cı il tarixli əmri ilə «DİN-in İnsan Alverinə qarşı Mübarizə Baş İdarəsi haqqında Əsasnamə» təsdiq edilmişdir. Əsasnamədə İdarənin fəaliyyəti ilə bağlı ümumi müddəalar, onun strukturu, əsas funksiyaları, vəzifələri öz əksini tapmışdır. İdarə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini öz

səlahiyyətləri çərçivəsində tam həcmdə həyata keçirmək hüququna malik olan əməliyyat aparatıdır.

İnsan alverinə qarşı mübarizə istiqamətində görülmüş təşkilati-taktiki tədbirlər nəticəsində 2006-cı ildə respublika üzrə 241 cinayət faktı aşkarlanmış, 192 cinayət işi üzrə istintaq başa çatdırılmış və onlar üzrə 207 şəxs məsuliyyətə cəlb olunmuş, habelə insan alverinin qurbanı olan 86 nəfər müəyyən olunmuşdur. Bu kateqoriyadan olan cinayətlərin latentliyi, onlara qarşı mübarizə sahəsində milli səviyyədə elmi araşdırmaların çox məhdud həcmdə olması, onun təşkilati və xüsusilə taktiki aspektlərinin daha mükəmməl araşdırılması və öyrənilməsinin zərurliyini şərtləndirir.

İnsan alveri ilə bağlı cinayətlərin qurbanları olmuş Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının sosial-iqtisadi baxımdan təhlili göstərir ki, qurbanlara valideynlərindən birinin olmadığı ailələrdə, himayəsində 1-3 və daha çox azyaşlı uşaqları olan tək qadınlar, orta təhsili belə olmayan, yazıb-oxumağı pis bilən və ya bacarmayan, ana dilindən başqa, rus və ya hər hansı bir xarici dili bilməyən, habelə fahişəliyə meylli olan gənc qadınlar arasında daha çox təsadüf olunur. Onların əksəriyyəti tanışları, qonşuları, hətta qohumları tərəfindən yüksək gəlir əldə etmək təklifləri ilə aldadılaraq, xarici ölkələrə aparılır, sənədləri əllərindən alınaraq, kölə kimi oradakı insan alverçilərinə, o cümlədən insan alveri ilə məşğul olan Azərbaycan vətəndaşlarına və s. satılaraq, fahişəliyə məcbur edilərək, cinsi istismara məruz qalırlar.

Bu növ cinayətlərin təhlili göstərir ki, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən və xarici ölkələrdəki insan alverçiləri ilə mütəşəkkil qruplar yaradan şəxslər insan alveri qurbanları qismində əsasən gənc qadınları müxtəlif vasitələrlə – səyahət, nigah, yüksək həyat şəraiti standartları və s. adlar altında aldadıb Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinə, Hindistana, Pakistana, İrana, Türkiyəyə, Rusiya Federasiyasına və başqa xarici ölkələrə aparırlar. Belə hallarda saxta sənədlərdən də istifadə olunur.

Qadınlar dünyanın bütün ölkələrinə rəsmi və qeyri-rəsmi yolla alver məqsədilə aparılırlar. Bəzi hallarda qadınlar insan alveri biznesinin əsasını təşkil edən amansız iş şəraiti və zorakılıqdan xəbərsiz halda cinsi istismar industriyasında çalışmaq üçün xarici ölkələrə üz tuturlar. Digərləri isə xarici ölkələrdə rəqqasə, qulluqçu və dayə kimi iş yerləri təklif edən elanlara müraciət edirlər və bunun nəticəsi olaraq zorla fahişəliyə məcbur olunurlar və onlardan cinsi istismar məqsədləri üçün qul kimi istifadə edirlər. Getdikləri ölkələrdə qadınlar fiziki zorakılıqlara, cinsi təzyiqlərə, həbsə və zorlamalara məruz qalırlar, tutulurlar, hədə-qorxu və təzyiqlərlə üzləşirlər.

İnsan alverinin aşağıdakı formalarını qeyd etmək olar: seksual istismar məqsədilə insanların, xüsusilə qadın və uşaqların alveri; qul əməyinin istismarı məqsədilə alver; dilənçilik məqsədilə insanların, xüsusilə uşaqların və əlillərin alveri; istismar məqsədilə nigahların rəsmiləşdirilməsi; bədən orqanları və toxumalarından istifadə etməklə bağlı alver və s.

Bu növ cinayətlərə qarşı mübarizənin səmərəli təşkili üçün onun təhlilinə sistemli qaydada yanaşılması tələb olunur. İlk növbədə bu növ cinayətlərin törədilmə səbəb və şəraiti araşdırılıb öyrənilməlidir.

Qeyd edilən cinayətlərə qarşı mübarizə üç istiqamətdə təşkil olunmalıdır:

- insan alveri və onunla əlaqəli olan cinayətlərin törədilmə səbəb və şəraitinin aşkar edilib, onların aradan qaldırılmasına yönələn tədbirlər;
- qeyd edilən cinayətlərlə bağlı faktların və şəxslərin, cinayətkar qrupların aşkar edilib onlara qarşı zəruri əməliyyat-axtarış və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- insan alverinin qurbanlarının aşkar edilməsi və onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı müvafiq tədbirlərin keçirilməsi;

- bu növ cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərin, cinayətkar qruplaşmaların əməliyyat tədqiqinin həyata keçirilməsi.

Bu növ cinayətlərə qarşı mübarizənin səmərəli təşkili üçün ilk növbədə bu istiqamətdə mövcud olan çatışmazlıqlar, boşluqlar nəzərə alınmalıdır. Onları nəzərə alaraq, aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi tövsiyə olunur:

- mübarizənin kompleks, ardıcıl, fasiləsiz, sistemli, real əməliyyat şəraitinin təhlilinə əsaslanaraq, planlı, müasir elmi bilik və təcrübə əsasında həyata keçirilməsi;

- hüquq-mühafizə orqanları, o cümlədən dövlətlərarası sıx qarşılıqlı əlaqə, milli və beynəlxalq informasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, daim monitorinqlərin keçirilməsi və fəaliyyətin nəticələrinin qiymətləndirilməsi;

- qanunvericiliyin və hüquq tətbiqi təcrübəsinin təkmilləşdirilməsi, xüsusilə şahidlərin və zərərçəkmişlərin dövlət müdafiəsi istiqamətində qanunvericiliyin mexanizminin işlənilməsi;

- əhali arasında daha geniş və təsirli maarifləndirmə işinin təşkili, KİV-də, silsilə verilişlərinin təşkili, buklet, bülleten, plakatların, yaddaşların və s. hazırlanması;

- bu növ cinayətlərə qarşı mübarizənin taktiki aspektlərinin müasir tələblərə müvafiq olaraq işlənilib hazırlanması və s.

Bu növ cinayətlərə qarşı mübarizədə aşağıdakı məlumat mənbələrindən səmərəli istifadə edilməsi zəruridir:

- cinayətlərin qurbanları və şahidlər (müasir psixologiya və psixiatriyada və s. sahələrdə olan müasir biliklər nəzərə alınmaqla);

- DİN-in əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanları (İAQMİ, BPQ və MX, BCAİ, BMCMI, BNMI, İnterpol və s.), əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər subyektləri (MTN, DSX, DGK, ƏN, VN, FHN, XDMX, KQMİ);

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə konfidensial əməkdaşlıq edən şəxslər;

- əhali, jurnalistlər;

- müxtəlif istirahət və əyləncə yerlərinin işçiləri (sağlamlıq və əyləncə mərkəzləri, restoran, bar, diskoteka və s.);

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri, dövlət orqanları, qeyri-hökumət təşkilatlarının informasiya sistemləri, onların məlumatları və s.

Ölkəmizdə hal-hazırda «Təmiz dünya» qeyri-hökumət təşkilatının ofisində 24 saat fəaliyyət göstərən telefon «yardım xətti», həmçinin İAQMİ-də telefon «qaynar xətt» açılmışdır və bu barədə ictimaiyyət məlumatlandırılmışdır.

Bu növ cinayətlərin aşkar edilməsi və cinayəti törədən şəxslərin, xüsusilə də mütəşəkkil qrupların ifşa edilməsində polis əməkdaşlarının rastlaşdığı əsas problemlərdən biri cinayətin qurbanlarının cinayət faktını gizlətməsi, ifadə verməkdən imtina etməsi, bir çox hallarda depressiya vəziyyətində olması, dərin psixoloji sarsıntı keçirməsidir. Bir sözlə, bu növ cinayətlərin yüksək dərəcədə latentliyi, mütəşəkkil xarakterli olması cinayətin qurbanlarının bir çox hallarda maraqlı olması (seksual maddi maraq) və s. digər amillər onlarla mübarizənin mürəkkəb və çətinliyini şərtləndirir.

Bu növ cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ən önəmli yer tutur və mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Bu növ cinayətlərə qarşı mübarizədə real əməliyyat şəraitindən, o cümlədən konkret əməliyyat situasiyasından asılı olaraq bu və ya digər əməliyyat-axtarış tədbirləri, yaxud «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulan əməliyyat-axtarış tədbirlərindən kompleksli qaydada istifadə etmək lazımdır. Bu növ cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasında əməliyyat eksperimenti, cinayətkar qruplara, kriminogen

obyektlərə daxil edilmə, gizli müşahidə və s. əməliyyat-axtarış tədbirləri və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müvafiq metodlarından istifadə edilməsi məqsədəuyğun sayılır. Ona görə də əməliyyat işçisi bu tədbirlərin qanunvericilik, təşkilati, mənəvi-psixoloji, xüsusilə taktiki əsaslarını yaxşı bilməli və onların tətbiq edilməsi vərdişlərinə malik olmaqla yanaşı, bu cinayətlərə qarşı mübarizənin xüsusiyyətlərini, müasir təcrübəni bilməlidirlər.

Bu növ cinayətlərə qarşı mübarizədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili və taktikasının ümumi müddəaları dövlət və xidməti sirlərlə əlaqəli olduğundan, xüsusi qrifli ədəbiyyatlarda, idarə səciyyəli normativ aktlarda əhatə olunur.

81. Silahların, döyüş sursatlarının qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasının ümumi müddəaları

DİO-nun fəaliyyətində silahların (xüsusilə də, odlu silahların) qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərə qarşı mübarizə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu cinayətlər yüksək dərəcədə ictimai təhlükəyə malikdir və əsas etibarilə digər ağır və xüsusilə ağır (soyqırımı, terrorçuluq, banditizm, qəsdən adam öldürmə və s.) cinayətlərin törədilməsi məqsədilə edilir. Son illərdə ölkəmizin ərazisində odlu silahın tətbiqi ilə bağlı cinayətlərin dinamikasında azalma meylini müşahidə etmək olar. Cinayətlərin dinamikasında baş verən belə müsbət dəyişikliklər əsas etibarilə DİO tərəfindən həyata keçirilən səmərəli profilaktiki tədbirlərin nəticəsidir. Belə ki, son illərdə qeyri-qanuni dövriyyədən çoxlu sayda silah götürülmüşdür. Bu növ cinayətlərin baş verməsinin səbəbləri içərisində icazə sistemində olan nöqsanlar, silahdan istifadə etmək səlahiyyətinə malik olan işçilərin səhlənkarlığı və məsuliyyətsizliyi, silah və döyüş sursatı hazırlanan, saxlanılan və qanunsuz satılan «qara bazarların» və bu cinayətlə məşğul olan şəxslərə əməliyyat nəzarətinin zəif olması və s. böyük rol oynayır. Bu növ cinayətlərə qarşı mübarizədə onlar üzrə latentliyin yüksək olması amili nəzərə alınmalıdır.

Silah – canlı qüvvənin və digər obyektlərin, o cümlədən texnikanın və tikililərin məhv edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş, lakin canlı qüvvənin və digər obyektlərin məhv edilməsi üçün istifadə oluna bilən qurğu və vasitədir («Xidməti və mülki silah haqqında» Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1997-ci il tarixli Qanunu).

Cinayət nəticəsində bu növ cinayət əməlləri aşağıda qeyd olunan maddələrdə öz əksini tapmışdır: qanunsuz olaraq odlu silah, onun kompleks hissələrini, döyüş sursatı, partlayıcı maddələr və qurğular əldə etmə, başqasına vermə, satma, saxlama, daşıma və gəzdirmə (yivsiz odlu silah və həmin silah üçün döyüş sursatı istisna olmaqla, CM, mad. 228), qanunsuz olaraq silah hazırlama (CM, mad. 229), odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və qurğuları talama və hədə-qorxu ilə tələb etmə (CM, mad. 232) və s. (mad. 224, 230). Bu cinayətlərin obyektı – silah, döyüş sursatı, partlayıcı maddələrlə və qurğularla davranma sahəsində ictimai təhlükəsizlikdir.

Subyekti – 16 yaşı tamam olmuş anlaqlı fiziki şəxsdir. Cinayət Məcəlləsinin 228, 229-cu maddələrində göstərilən əşyaları könüllü surətdə təhvil verən şəxs, əgər onun əməllərində başqa cinayət əməlinin tərkibi yoxdursa, cinayət məsuliyyətindən azad edilir. Cinayətin odlu silahdan, partlayıcı vasitələrdən və ya digər ümumi təhlükəli üsullardan və texniki vasitələrdən istifadə etməklə törədilməsi (CM, mad. 61.1.10) cəzanı ağırlaşdıran hal sayılır. Silahların qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin qarşısının alınması məqsədilə keçirilən tədbirlər aşağıdakılardır:

1. bu cinayətlər üçün səbəb və şərait yaradan amillərin aşkar olunması və aradan qaldırılması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər;

2. bu cinayətləri törətməyə meylli olan şəxslərin aşkar edilməsi və cinayətkar niyyətlərdən çəkindirilməsi;

3. bu cinayətləri hazırlayan və törədən şəxslərin cinayətin hazırlanması və ya qəsd mərhələsində cinayət başında yaxalanması.

Bu cinayətlərin qarşısını almaq üçün (mövcud vəziyyətlərdən asılı olaraq) əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün formalarından (üç formada) istifadə edilə bilər. Silahların qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətkarlığa qarşı mübarizənin əsas istiqamətləri:

1. baş vermiş konkret cinayət işləri üzrə (istər bağlı, istərsə də açılmış) cinayətin törədilmə səbəb və şəraitinin müəyyən olunması və onların aradan qaldırılmaısına yönələn tədbirlər (istintaq orqanlarının təqdimatları, əməliyyat aparatlarının müvafiq orqanlara istiqamətləndirdikləri məktublar, DİN-in normativ aktlarına müvafiq xidməti yoxlamaların nəticələri və s.);

2. DİO-da icazə sistemi üzrə təhlil materialları, inzibati praktikanın nəticələrinə əsaslanaraq ümumi, fərdi və əməliyyat-axtarış profilaktikası ilə bağlı tədbirlər;

3. odlu silahların (mülki və xidməti), döyüş sursatının hazırlandığı, saxlandığı, istifadə olunduğu obyektlərin mühafizəsində DİO-nun qüvvə və vasitələrinin səmərəli yerləşdirilməsi;

4. 3-cü bənddə göstərilən yerlərin, silahların qanunsuz dövriyyəsinə meylli olan, həmçinin onlarla məşğul olan şəxslərin əməliyyat nəzarətində saxlanması;

5. odlu silahların, partlayıcı qurğuların və maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə məşğul olan şəxslərin aşkar olunmasına müxtəlif qüvvələrin cəlb olunması, əməliyyat aparatları arasında informasiya mübadiləsinin təşkili;

6. silah tətbiq etməklə törədilən cinayətlərin açılması ilə bağlı xüsusi əməliyyatların keçirilməsi;

7. silahların, döyüş sursatının qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı məlumatların təxirə salınmadan müxtəlif növ ƏAT həyata keçirməklə yoxlanması, bu məqsədlə konfidensial əsaslarla polisə köməklik göstərən şəxslərin imkanlarından istifadə olunması və s. (yalnız bu istiqamətlərlə məhdudlaşmır).

Bu növ cinayətlərin açılması ilə bağlı irəli sürüləcək fərziyyələrin həyata keçirilməsi tələb olunan tədbirlərin məzmunundan, ilk növbədə, konkret cinayət əməlinin mahiyyətindən (CM, mad. 228, 229. 232 və CM-nin odlu silahın tətbiqi ilə bağlı digər maddələri), cinayətin törədilmə şəraitindən, həyata keçirilən ilkin istintaq və ƏAT-in nəticələrindən və s. asılı olaraq müəyyən olunur. Bu tədbirlər müvafiq ƏQİ çərçivəsində həyata keçirilir.

§ 82. Korrupsiyaya qarşı mübarizənin təşkili

Korrupsiya – vəzifəli şəxslərin öz statusundan, təmsil etdiyi orqanın statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya həmin status və səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə, qanunsuz olaraq maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər əldə etməsi, habelə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən qeyd edilən maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin qanunsuz olaraq vəzifəli şəxslərə təklif və ya vəd olunması, eləcə də verilməsi yolu ilə həmin vəzifəli şəxslərin ələ alınmasıdır.

Dünyanın heç bir ölkəsində «korrupsiya» anlayışı konkret cinayət tərkibi kimi başa düşülmür. «Korrupsiya» - latın sözü olub, dövlət və özünüidarəetmə orqanlarının məmurlarının və ictimai xadimlərin satqınlığını, rüşvətxorluğunu ifadə edir və rüşvətlə aldatmaq, maddi və sair nemətlərlə tovlamaq, ələ almaq mənasını verir.

Korrupsiya hər bir ölkənin milli, siyasi, iqtisadi və sair şəraitinə uyğun olaraq, müxtəlif formalarda (hüquqpozmalarda) təzahür edir.

Subyektləri:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən olunmuş qaydada dövlət orqanlarına seçilmiş və ya təyin edilmiş şəxslər;
- xüsusi səlahiyyət əsasında dövlət orqanlarını təmsil edən şəxslər;
- inzibati vəzifə tutan dövlət qulluqçuları;
- dövlət vəzifəsi tutan dövlət qulluqçuları;
- dövlət orqanlarının müvafiq struktur vahidlərində, dövlət idarə, müəssisə və təşkilatlarında, habelə dövlətin nəzarət-səhm zərfinə sahib olduğu təsərrüfat subyektlərində təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyalarını həyata keçirən şəxslər;
- dövlət orqanlarında seçkili vəzifələrə namizədliyi qanunla müəyyən olunmuş qaydada qeydə alınmış şəxslər;
- yerli özünüidarətmə orqanlarına seçilmiş şəxslər;
- yerli özünüidarətmə orqanlarında təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyalarını həyata keçirən şəxslər;
- dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini yerinə yetirən, qeyri-dövlət orqanlarında təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyalarını həyata keçirən şəxslər;
- öz nüfuzundan və ya əlaqələrindən istifadə edərək, vəzifəli şəxsin qərarına qanunsuz təsir göstərmək müqabilində güzəştlər, maddi və sair nemətlər, imtiyazlar əldə edən şəxslər;
- vəzifəli şəxsə qanunsuz olaraq maddi və sair nemətlər, imtiyazlar, güzəştlər təklif edən və ya vəd edən, yaxud verən fiziki və hüquqi şəxslər, həmçinin belə hərəkətlərdə vasitəçilik etmiş şəxslər.

Korrupsiyaya qarşı mübarizəni Dövlət Qulluğunu İdarəetmə Şurası yanında Korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Komissiyası və Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru yanında Korrupsiyaya Qarşı Mübarizə İdarəsi həyata keçirirlər. Korrupsiyanın qarşısının alınması məqsədilə «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Qanunla nəzərdə tutulmuş tələblər:

1. Vəzifəli şəxslər komissiya tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada aşağıdakı məlumatları təqdim etməlidirlər:

- mənbəyini, növünü və məbləğini göstərməklə hər il öz gəlirləri barədə;
- vergitutma obyektini olan əmlakı barədə;
- kredit təşkilatlarındakı əmanətləri, qiymətli kağızları və digər maliyyə vəsaitləri barədə;
- şirkətlərin, fondların və sair təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətində səhmdar və ya təsisçi kimi iştirakı, bu müəssisələrdə öz mülkiyyət payı barədə;
- şərti maliyyə vahidinin 5 min misli miqdarından yuxarı olan borcu barədə;
- şərti maliyyə vahidinin 1000 mislindən yuxarı maliyyə və əmlak xarakterli digər öhdəlikləri barədə;
- şərti maliyyə vahidinin 1000 mislindən yuxarı maliyyə və əmlak xarakterli digər öhdəlikləri barədə;

2. Vəzifəli şəxslərin yaxın qohumları, seçkili vəzifələr və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, bilavasitə onun tabeliyində olan heç bir vəzifə tuta bilməzlər.

3. Vəzifəli şəxs tərəfindən xidməti vəzifəsinin (səlahiyyətlərinin) icrası ilə əlaqədar dəyəri şərti maliyyə vahidinin 50 mislindən yuxarı olan hədiyyələr şəxsin

xidməti vəzifəsini (səlahiyyətlərini) həyata keçirdiyi dövlət orqanına və ya yerli özünüidarəetmə orqanına məxsus hesab edilir. Alınmış hədiyyə şəxsi istifadə üçün nəzərdə tutulmuşdursa, hədiyyə alan şəxs onun dəyərinin göstərilən həddən artıq hissəsini xidməti vəzifəsini (səlahiyyətlərini) həyata keçirdiyi dövlət və ya özünüidarəetmə orqanına ödəmək şərti ilə bu hədiyyəni əldə edə bilər. Korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalar və bu hüquqpozmalara görə məsuliyyət, həmçinin hüquqpozamaların nəticələrinin aradan qaldırılması «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Qanunun II-IV fəsilərində əksini tapır.

§ 83. Saxta pul, qiymətli kağızlar hazırlama, əldə etmə və ya satma cinayətlərinin qarşısının alınması və açılması

Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama, əldə etmə və ya satma cinayəti dedikdə, satış məqsədilə saxta pul, qiymətli dövlət kağızlarını və ya xarici valyuta, yaxud xarici valyutada ifadə olunan qiymətli kağızları hazırlama, habelə əldə etmə və ya satma ilə ifadə olunan hərəkətlər başa düşülür (CM, mad. 204). Pul, qiymətli dövlət kağızları və xarici valyuta buraxmaq hüququ ancaq Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin Mərkəzi Bankına verilmişdir.

Saxta pul, qiymətli kağızların hazırlanma üsulları:

- poliqrafiya;
- surətinin çıxarılması;
- skayner, kompüter və printerdən istifadə edilməklə;
- foto və şəklini çəkmə.

Müasir dövrdə daha çox skayner, kompüter və printer vasitəsilə hazırlanır. Mahiyyəti – skayner qurğusu vasitəsilə pul əskinazlarının şəklinin yüksək dəqiqliklə rəngli formada kompüterin monitorunun üzərinə çıxarılmasıdır. Xüsusi qrafik əkslər və dərin çap üsulları ilə işləyən proqramlardan istifadə etməklə, lazım olan pul əskinazının rəngli variantı alınır, lazım olan rekvizitlər, müdafiə sistemləri işlənir və lazer şüalı printerin imkanlarından istifadə etməklə, səthi nəşr üsulu ilə çap edilir.

Əvvəllər ən çox ABS dollarının saxtalaşdırılması müşahidə olunurdu. Hal-hazırda milli əskinazların saxtalaşdırılma faktları da qeydə alınmışdır. Bu, əsasən 2 üsulla baş verir:

1. qismən, yəni 1, 5, 10 həqiqi dollarlıq əskinazlarında onların yanına 0 rəqəmini qoymaqla məbləğ çoxaldılır;

2. tam saxtalaşdırılmış – müasir skayner, kompüter və printer vasitəsilə çap edilir.

Bu cinayət üçün səbəb və şərait yaradan amillər:

- dövlət, özəl və xarici müəssisə və firmalarda yüksək texnologiyalı kompüter avadanlıqlarının istifadə olunması daxili işlər və müvafiq orqanlar tərəfindən nəzarətin olmaması;

- respublikaya gətirilən belə texniki vasitələrin vahid qeydiyyatının aparılmaması və onlarla işləyən yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin əməliyyat nəzarətindən kənar qalması;

- valyutadəyişmə məntəqələrinin əməkdaşları ilə polis orqanları arasında «əlaqəyə girmə» mexanizminin formal olması (saxta pul aşkar olunduqda, sadəcə geri qaytarılır, ləqeyd münasibət bəslənir).

Pul əskinazlarının saxtalaşdırılması ilə bağlı cinayətlər üçün səbəb və şərait yaradan əsas amillərdən biri vətəndaşlar və valyutadəyişmə məntəqəsinin əməkdaşlarının həmin əskinazların mühafizə elementləri və dizayn forması barədə məlumata malik olmamasıdır.

Polis orqanlarının əməkdaşlarının və vətəndaşların bununla bağlı məlumatlara malik olmaları bu növ cinayətlərin qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının pul vahidi olan manatın mühafizə sistemi 4 pilləli (I, II, III və IV dərəcəli) yaradılmışdır. Əhali üçün nəzərdə tutulan I dərəcəli mühafizə elementləri bütün əskinaslar üçün eynidir və yeni yerlərdə yerləşdirilmişdir. Burada yalnız əskinasın nominalı və məbləği göstərilir, xüsusi avadanlıq istifadə olunmadan müəyyən edilir.

II dərəcəli mühafizə elementləri sadə alətlərlə (böyüdücü şüşə və ultrabənövşəyi lampa) müəyyən edilir.

III dərəcəli mühafizə elementləri yüksək texnologiya əsasında hazırlanmış saxta əskinasları həqiqi əskinaslardan fərqləndirmək məqsədilə bank ekspertləri və xüsusi avadanlıqlarla müəyyən edilmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

IV dərəcəli mühafizə elementləri yalnız Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyən edilir.

Milli valyutamızda müxtəlif mühafizə elementləri mövcuddur:

1. Qabarıq çap (nominala gizli rəqəmi, mikroskop, hissələrə ayrılmış rənglər, rəngini dəyişən gizli element);

2. Ofset və digər texniki üsullar (ışığa tutduqda görünən element, xüsusi dəqiq cizgilər, surət çıxarmağa qarşı xüsusi xətlər strukturu);

3. Holoqram (10, 20, 50 və 100 manatlıq nominallarda əsas dizayn mövzusunda uyğun olan fərdi holoqramlar);

4. Su nişanı (nominalın işıqda görünən nominalı və dizaynı);

5. Ultrabənövşəyi (UB) işıqda görünən elementlər;

6. Xüsusi lak (çirklənməyə, mayelərə və bəzi turşulara bulaşmağa qarşı);

7. Şeirli xətlər (nominalın əsas rənginə uyğun dəyişən zolaqlar);

8. Metal mühafizə sapı (nominalı göstərən metal mühafizə sapı).

Milli pul əskinaslarının üz və arxa tərəflərində yuxarıda qeyd olunan mühafizə sisteminə uyğun olaraq xüsusi avadanlıqla, ultrabənövşəyi və infraqırmızı spektrdə müəyyənləşdirilən II və III dərəcəli mühafizə elementləri yerləşdirilmişdir (bax: əlavə № 3).

Saxta pulla bağlı cinayətlər müxtəlif şərait və vəziyyətlərdə aşkar edilir:

1-ci vəziyyət – pul və xarici valyuta alqı-satqısı ilə məşğul olan obyektlərdə saxta əskinazaşkar aşkar edilir. Saxta əskinazların hazırlanması və dövriyyəyə buraxılması barədə heç bir məlumat yoxdur.

2-ci vəziyyət – saxta pul və xarici valyuta satan şəxs hadisə yerində yaxalanır.

3-cü vəziyyət – müəyyən şəxslərin saxta pul və xarici valyuta hazırlaması, gətirməsi, satması və bunun üçün zəruri texniki qurğuların olması barədə əməliyyat məlumatları daxil olur.

Bu cinayətin açılması əsasən iki fərziyyə üzrə qurulur:

1. saxta pul respublika ərazisində və bu ərazidə yaşayan şəxs (şəxslər) tərəfindən hazırlanır;

2. başqa yerdən, qonşu dövlətdən gətirilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin bəzi istiqamətləri:

- alqı-satqı obyektlərinin, əlaqədar şəxslərin və orqanların təlimatlandırılması;

- hazırlanma üsulu, istifadə olunan texniki vasitələr, ehtimal olunan obyektlər, şəxslər barədə əlaqədar orqan və xidmətlərin məlumatlandırılması;

- analoji cinayətlər üstündə məhkum olunmuş, kompüter texnikası üzrə ixtisaslı mütəxəssislərin dairəsinin müəyyən olunması, zəruri əməliyyat yoxlamalarının keçirilməsi;

- sərhəd, gömrük və digər xüsusi xidmətlərlə birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- İnterpol xətti ilə əlaqədar xarici dövlətlərin xüsusi xidmətlərinə istiqamətləndiricilərin göndərilməsi;

- saxta pulla yaxalanan şəxsin əməliyyat yolu ilə yoxlanılmasının təşkili;

- saxta pul və valyuta hazırlanan obyektlərin və şübhəli şəxslərin əməliyyat tədqiqi;

- cinayətkar hərəkətləri təsdiqləyən maddi sübutların, əşya və predmetlərin, texniki avadanlığın əməliyyat yolu ilə aşkar edilməsi və sənədləşdirilmənin aparılması.

Bu növ bağlı qalmış cinayətlər üzrə əməliyyat-axtarış və digər tədbirlər ƏQİ çərçivəsində həyata keçirilir.

§ 84. Qrup və mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizənin təşkilinin ümumi müddəaları

Cinayətlərin bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil qruplaşmalar tərəfindən törədilməsi cəmiyyət üçün çox yüksək təhlükə təşkil edir. Bu növ cinayətlərə qarşı mübarizə öz mürəkkəbliyi və çətinliyi, dövlətə, insanlara vurduğu çox böyük ziyanla, dərin köklərə malik olması, bir sıra hallarda DİO-nun fəaliyyətinə müdaxilə və s. amillərlə səciyyələnir. Məhz buna görə də, hüquqi, sosial, təşkilati, psixoloji və s. məsələlərin daha dərin və geniş öyrənilməsi vacibdir.

Qabaqcadan razılaşmadan iki və ya daha çox icraçının birgə iştirakı ilə törədilən cinayət bir qrup şəxs tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur (CM, mad. 34.1.). Qabaqcadan razılaşmaqla iki və ya daha çox şəxsin birgə iştirakı ilə törədilən cinayət qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur (CM, mad. 34.2.). Bir və ya bir neçə cinayətin törədilməsi üçün qabaqcadan birləşmiş iki və ya daha çox şəxsdən ibarət olan sabit cinayətkar qrup tərəfindən törədilən cinayət mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilmiş cinayət hesab olunur (CM, mad. 34.3.). Ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsi məqsədilə sabit mütəşəkkil cinayətkar qrupun yaradılması və ya eyni məqsədlərlə iki və ya daha çox mütəşəkkil cinayətkar qrupun sabit birliyi cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin 20 aprel 1999-cu il tarixli qərarı ilə CM-də nəzərdə tutulan «mütəşəkkil dəstə» anlayışına şərh verilmişdir.

Qrup və mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» 9 avqust 1994-cü il tarixli fərmanından sonra yaradılmış DİN-in Baş Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsi tərəfindən həyata keçirilir.

Bu xidmətlərin əsas vəzifələri mütəşəkkil cinayətkar qrup və dəstələri aşkar və ifşa etmək, zərərsizləşdirmək, banditizm, terrorizm, reket, transmilli, dövlətlərarası, regionlararası, narkobiznes, qaçaqmalçılığa və digər təhlükəli cinayətlərə qarşı mübarizənin aparılması, cinayətkarların axtarışı və Ədliyyə Nazirliyinin istintaq təcridxanalarında əməliyyat-axtarış işinin təşkilindən ibarətdir.

Mütəşəkkil cinayətkar dəstə və birlikləri səciyyələndirən əlamətlər aşağıdakılardır:

- dayanıqlı, uzunmüddətli, planlı, konspirativ fəaliyyət;

- lider (təşkilatçı), təşkilati-idarəetmə strukturunun və bir neçə iştirakçının olması, ixtisaslaşma və ya kriminal təcrübəyə uyğun iştirakçılar arasında rolların bölgüsü, ciddi konspirasiya-nəzarət sisteminin olması;

- kəşfiyyat və daxili əks-kəşfiyyatın olması, vəzifəli şəxsləri rüşvətlə ələ almaq, məhkum olunmuş şəxslərə və onların qohumlarına kömək göstərilməsi üçün mərkəzləşdirilmiş böyük həcmdə pul fondlarının, əmlakın, maddi dəyərlərin olması;

- «çirkli pulların» yuyulması, leqal sahələrdə istifadə edilməsi, məmurları korrupsiyaya cəlb etməklə, təhlükəsizliyin təmin edilməsi, dəyişən sosial, iqtisadi, siyasi şəraitə uyğunlaşma bacarığı;

- silahlanma, elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərindən istifadə etmə, terrorizm metodlarından istifadə etmə;

- cinayətin iştirakçılarının özlərini aparma tərzini, şahidlərin çox zaman olmaması, məlumatsızlığı, zərər çəkmiş şəxslərin qeyri-səmimi olması və s.

Mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizənin bəzi istiqamətləri aşağıdakılardır:

- cinayətkar qrup və dəstələrin meydana gəlməsi, yaranması və fəaliyyəti üçün şərait yaradan hallar barədə əməliyyat yolu ilə məlumatların alınmasının təşkili, sistemləşdirilməsi, təhlili və adekvat tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- bu növ cinayətkarlığın yaranması və inkişafına təsir edən şəraitin öyrənilməsi və onun aradan qaldırılması üçün cari və uzunmüddətli dinamik tədbirlər proqramının işlənilib hazırlanması;

- ilkin mərhələlərdə mütəşəkkil qrup və dəstələrə daxil olan şəxslərin cinayətkar əməllərinin aşkar olunması və xəbərdar edilməsi məqsədilə əməliyyat-axtarış və profilaktiki tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- dayanıqlı cinayətkar qrup və dəstələrin əməliyyat-taktiki üsullarla dağıdılmasının təşkili və s.;

- mütəşəkkil cinayətkar qrup və dəstələrin cinayətkar əməllərinin əməliyyat tədqiqi yolu ilə, vətəndaşların sorğusu, soraqlaşma, müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması, poçt, teleqraf göndərişlərinə nəzarət, telefon danışıqlarına qulaqasma, güdmə, nəzarət qaydasında mal alma, nəzarətli göndəriş, cinayətkar qruplara və kriminogen obyektlərə daxiletmə, hüquqi şəxsin yaradılması kimi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə aşkar olunması, sənədləşdirilməsi və yoxlanılan şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasının təmin edilməsi və s.

Bu növ cinayətkarlığa qarşı mübarizədə «ƏAF haqqında» Qanunda nəzərdə tutulmuş bəzi normalara ciddi riayət etmək lazımdır. Məsələn, cinayətkar qruplara və kriminogen obyektlərə daxil edilmə, hüquqi şəxsin yaradılması kimi ƏAT-in tətbiqinə yalnız mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə, xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərin qarşısının alınması, həmin cinayətlərin və onları hazırlayan, törədən və törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir (mad. 10, VII hissə). «ƏAF haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin VIII hissəsində qeyd edilmişdir: «ƏAF-in subyektləri ilə əməkdaşlığa cəlb olunmuş və cinayətin açılmasında fəal iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvü, tərkibində cinayət əlamətləri olan və ağır nəticələrə səbəb olmayan əməl törədibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur. Bu Qanunun 14-cü maddəsinin VII hissəsində göstərilir ki, «əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən, ƏAF subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsinin cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin daxilində olması, habelə bu zaman zəruri özünümüdafiə və ya son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət tərkibini yaratmır».

§ 85. Kütləvi iğtişəşlərin, qrup halında xuliqanlıq cinayətlərinin alınması və açılmasının ümumi müddəaları

Kütləvi iğtişəşlər və qrup halında törədilən xuliqanlıq cinayətləri cəmiyyətdə böyük ictimai rezonansa səbəb olan, dövlətə, insan və vətəndaşların həyat və sağlamlığına ağır zərər vuran, çoxlu sayda digər cinayətlərin törədilməsi və s. amillərlə səciyyəlidir. Belə əməllərin qarşısının alınması çoxlu miqdarda qüvvə və vasitələrin cəlb edilməsini tələb edir. Kütləvi iğtişəşlərin xəbərdarlığı ilə əlaqədar olaraq, ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının 13 noyabr 1998-ci il tarixli «Sərbəst toplaşmaq azadlığı haqqında» Qanununun tələbləri təmin olunmalıdır.

Kütləvi iğtişəş – zorakılıqların, talamaların, yanğınların törədilməsi, əmlakın məhv edilməsi, odlu silahın, partlayıcı maddələrin və ya qurğuların tətbiq edilməsi, yaxud hakimiyyət nümayəndəsinə silahlı müqavimət göstərilməsi ilə müşayiət olunan kütləvi iğtişəşləri təşkil etmə və ya belə iğtişəşlərdə iştirak etmə ilə ifadə olunan hərəkətlər hesab olunur (CM, mad. 220).

Xuliqanlıq isə – ictimai qaydanı kobud surətdə pozan, cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə, habelə özgənini əmlakının məhv edilməsi, yaxud zədələnməsi ilə müşayiət edilən qərəzli hərəkətlərdir (CM, mad. 221). Bu cinayətlərin obyekt – ictimai qaydalar, insanların sağlamlığı və mülkiyyət münasibətləridir. Subyektləri – müvafiq olaraq 14-16 yaşa çatmış şəxslərdir.

Kütləvi iğtişəşlərin və qrup halında xuliqanlıq cinayətlərinin bəzi səbəbləri:

- sərxoşluğun və narkomanianın geniş yayılması;
- ümumtəhsil müəssisələrində təlim-tərbiyənin zəif olması;
- post-patrol xidmətlərinin işində olan nöqsanlar;
- müəssisə və təşkilatlarda tərbiyəvi işin qeyri-qənaətbəxş təşkil olunması;
- vətəndaşların sosial-iqtisadi və məişət ehtiyacları ilə bağlı ərizə və şikayətlərinə vaxtında düzgün baxılmaması;
- hakimiyyət orqanlarının insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları ilə bağlı qeyri-qanuni qərarlar qəbul etməsi;
- milli zəmində olan münaqişələr;
- bəzi siyasi müxalifət qruplarının insanları əsassız çağırışlara, nümayiş və mitinqlərə sövq etməsi və s.

Kütləvi iğtişəşlərin və xuliqanlıq cinayətlərinin açılması məqsədilə həyata keçirilən bəzi tədbirlər:

- hadisə yerinə və ona yaxın olan ərazilərə baxışların keçirilməsi və müxtəlif faktlar üzrə əməliyyat marağı kəsb edən məlumatların sistemləşdirilməsi və yoxlanması;
- kütləvi iğtişəş və xuliqanlıq nəticəsində zərər çəkən şəxslərin müəyyən olunması və onlarla sorğuların keçirilməsi, onların köməyi ilə fəal iştirakçıların şifahi portretlərinin hazırlanması;
- hadisəni görmüş, görə bilən şahidlərin müəyyən olunması;
- cinayət törədilən günlərdə xəsarət əlamətləri ilə bağlı xəstəxanalara müraciət etmiş şəxslərin müəyyən olunması və onların törədilən cinayətlərlə əlaqələrinin yoxlanılması;

- cinayətin izləri olan əşya və predmetlərin aşkar olunması, götürülməsi və əməliyyat-axtarış uçotlarından istifadə etmək, eyniləşdirmə ilə bağlı tədbirlərin keçirilməsi;

- cinayətkarların müəyyən olunmasına PPX, sahə müvəkkillərinin və polisın digər imkanlarının cəlb edilməsi;

- kütləvi iğtişaş və xuliqanlıqla bağlı tutulmuş, həbs olunmuş şəxslərin əməliyyat yolu ilə yoxlanması və təşkilatçıların, fəal iştirakçıların müəyyən olunması;

- kütləvi iğtişaşlar zamanı DİN-in əməliyyat xidmətlərinin imkanlarından istifadə olunması;

- kütləvi iğtişaşların, qrup halında xuliqanlıqın lokallaşdırılmasının gedişatı dövründə istifadə olunan texniki vasitələrin köməyi ilə qeydə alınmış faktlardan istifadə olunması;

- kütləvi iğtişaşların iştirakçılarının, o cümlədən fəal iştirakçıların müəyyən olunması üçün kütləvi informasiya vasitələrinin, müəssisələrin, təşkilatların, əhəlinin məlumatlandırılması.

Kütləvi iğtişaşların açılmasında «xüsusi əməliyyatlardan» geniş istifadə olunur və belə əməliyyatlar DİN, MTN və digər xüsusi xidmətlərin birgə planları əsasında həyata keçirilir.

§ 86. Əməliyyat və istintaq orqanlarının qarşılıqlı əlaqələri

Əməliyyat işçisi əməliyyat yolu ilə toplanmış materiallarda istintaqın aparılması üçün kifayət qədər cinayət tərkibi əlamətlərinin olmasını hesab edirsə, bu haqda birbaşa rəisinə məruzə edir.

Əməliyyat yolu ilə toplanmış materiallar ƏAF-nin səlahiyyətli subyektinin razılığı ilə bu məlumatların mənbəyini aşkarlamamaq şərti ilə istintaq aparatına təqdim edilir («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 16, VII hissə). Təqdim olunmuş materiallarda cinayət işinin başlanması üçün kifayət qədər əsaslar olduqda, müstəntiq cinayət işi başlayır. Əgər əməliyyat materiallarındakı məlumatlar cinayət işinin başlanması barədə qərarın qəbul edilməsinə əsas vermirsə, istintaq aparatının rəisi (müstəntiq) cinayət işinin başlanmasına imkan verməyən halların və mövcud çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün görüləcək tədbirləri şərh edən arayış hazırlayır və təqdim olunmuş materiallarla birlikdə geri qaytarır. Göstəriş üzrə əlavə yoxlama başa çatdırıldıqdan sonra, material CPM-in tələblərinə uyğun aidiyyəti üzrə göndərilir, yaxud başqa müvafiq qərar qəbul edilir.

Polis orqanının rəisi istintaqın gəldiyi nəticə ilə razılaşmadıqda, etiraz məktubu ilə prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora müraciət edə bilər. Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün müstəntiq təhqiqat orqanının rəhbərinə icrası məcburi olan tapşırıq göndərir. Tapşırıqda araşdırılacaq məsələlər dəqiq göstərilir. Belə tapşırıqların icra müddəti 10 gündən çox olmamalıdır. Bu müddətdə tapşırığın icrası mümkün olmadıqda, müstəntiq və ya müvafiq xidmətin rəhbəri işin xüsusiyyətini nəzərə alaraq, əlavə vaxt təyin edir. Müstəntiqin icazəsi olmadan onun icraatındakı cinayət işləri üzrə tutulan şübhəli şəxslər, cinayətin baş vermə şəraiti və istintaq materialları barədə hər hansı məlumatın kütləvi informasiya vasitələrinə çatdırılması və ya ötürülməsi yolverilməzdir. Əməliyyat materiallarının realizə olunma mərhələsində müstəntiq və əməliyyat xidmətinin əməkdaşı istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri planı tərtib edirlər. Belə planlar onların bilavasitə rəisləri ilə razılaşdırılır və şəhər, rayon xətt polis orqanının rəisi tərəfindən təsdiq edilir. Planda istintaq və axtarış fərziyyələri, bu fərziyyələrin yoxlanılması üçün aparılacaq istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri, onların icra müddəti və icraçılar nəzərdə

tutulur. Tədbirlərin həyata keçirilməsinə nəzarət əməliyyat xidmətinin rəhbərinə həvalə olunur.

§ 87. Cəzaçəkmə müəssisələri və DİO-nun əməliyyat aparatlarının qarşılıqlı əlaqələri

Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə, cəzanın labüdlüyü prinsipinin təmin olunmasında, ƏAF-in təşkil olunmasında DİO-nun əməliyyat aparatları ilə ƏN-in CÇM arasında əməkdaşlıq zəruri hesab olunur. Bir çox cinayətkar ağır və xüsusilə ağır cinayətlərə görə cəzadan yayınmaq üçün böyük ictimai təhlükəli olmayan cinayətlərə görə cəza çəkməklə əməliyyat aparatlarının diqqət və nəzarətindən yayınırlar.

O da istisna olunmur ki, cəzaçəkmə müəssisəsində saxlanılan və cinayət aləmində böyük nüfuza malik olan şəxslərin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə rayon və şəhərlərdə cinayətlər törədilir, cinayət işləri üzrə keçən şəxslərin həyatına və sağlamlığına cinayət qəsdləri edirir. Bu müəssisələrdə cəza çəkən şəxslərin oradan qaçma halları və qeyri-leqal vəziyyətdə uzun müddət qalması halları da vardır. Məhz birgə əməkdaşlıq nəticəsində naməlum şəraitdə baş vermiş və bağlı qalmış onlarla, yüzlərlə cinayətlərin açılmasına nail olmaq mümkün olur.

Cəzaçəkmə müəssisələri və DİO-nun əməliyyat aparatlarının qarşılıqlı əlaqələri bir neçə amillərdən irəli gəlir:

- residiv cinayətlərin geniş yayılması;
- bağlı qalmış cinayətlərin qalığının ildən-ilə artması;
- cinayətkar aləmin «nüfuz sahibləri» və «peşəkar cinayətkarların» cəmiyyətə xoşagəlməz təsiri;

- azadlığa buraxılmış şəxslərin yeni cinayətlər törətməsinin qarşısının alınması;
- könüllü günahı boynuna almanın təmin olunması;
- azadlıqdan məhrumetmə yerlərindən qaçmış şəxslərin axtarışının təşkili;
- cəzaçəkmə müəssisələri və DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili ilə əlaqədar qarşılıqlı əməliyyat-informasiya mübadiləsinin zəruriliyi və s.;

- cinayət nəticəsində dövlətə, hüquqi və fiziki şəxslərə dəymiş maddi ziyanın qaytarılmasının təmin edilməsi.

Qarşılıqlı informasiya mübadiləsinin istiqamətləri:

- bağlı qalmış cinayət işləri üzrə;
- əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə qarşılıqlı maraq kəsb edən şəxslər üzrə;
- cəzaçəkmə yerlərindən qaçmaq niyyətində olanlar barədə;
- istintaq, təhqiqat, məhkəmədən və cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslər barədə;

- cinayətin iştirakçılarını gizlətməmiş, maddi ziyanı ödəməmiş şəxslər barədə;
- həbs olunana kimi daimi yaşayış və iş yeri, həmçinin qanuni qazanc mənbəyi olmayanlar barədə;

- odlu silah tətbiq etməklə cinayət törətmiş şəxslər barədə;
- eyni üsulla bir neçə cinayət (əsasən, dələduzluq, oğurluq) törətmiş şəxslər barədə;

- saxta pul düzəltmə və satma cinayətləri törətmiş şəxslər barədə;
- sübut olmadığından cinayət təqibi xətm olunmuş şəxslər barədə;
- gastrolyor-cinayətkarlar barədə;
- narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı məhkum olunmuş şəxslər barədə;
- şəxsiyyəti məlum olmayan, bədənində yazılı naxışlar olan meyitlər barədə;

- cəzaçəkmə müəssisələrinə narkotiklər, spirtli içkilər və başqa qadağan olunmuş əşyaların keçirilməsi faktları barədə;
- cəzaçəkmə müəssisələrindən azad olan və yeni cinayətlər törətmək niyyətində olanlar barədə;
- cinayəti könüllü boynuna alanlar barədə;
- məhkumların məktublarının və digər yazışmalarının yoxlanılması nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar barədə;
- qabaqcıl əməliyyat təcrübəsinin mübadiləsi və s.

Cəzaçəkmə müəssisələri ilə qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətin aparılması üçün əməliyyat aparatlarında ən təcrübəli əməkdaşlara bu istiqamətdə tədbirlərin görülməsi üçün müəyyən funksional vəzifələr həvalə olunur. Həmin əməkdaş polis orqanının rəisi tərəfindən təsdiq olunmuş və CÇM ilə razılaşdırılmış planlı müvafiq tədbirlər keçirir və bu tədbirlərin keçirilməsinə digər əməliyyat işçiləri də (o cümlədən, ƏN PX-nin əməliyyat işçisi) cəlb oluna bilər. Bu planda «ƏAF haqqında» Qanunla ƏN və DİN-in müvafiq əmrlərində nəzərdə tutulmuş bütün fəaliyyət istiqamətləri ilə bağlı və zəruri hesab olunan digər tədbirlər öz əksini tapmalıdır.

Fəsil 11. Nəqliyyatda polis orqanlarının və İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosunun əsas vəzifələri və fəaliyyətinin əsasları.

§ 88. Nəqliyyatda polis orqanlarının vəzifələri və işinin təşkilinin xüsusiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının ərazisində son illərdə nəqliyyatda polis orqanları obyektlərində qeydə alınan cinayətlərin dinamikasında kəskin azalma meyli müşahidə olunur. Qeydə alınmış cinayətlərin strukturunda oğurluq, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı və xuliqanlıq cinayətləri üstünlük təşkil edir (50%-dən çox). Oğurluq cinayətlərinin arasında isə dövlət əmlakının oğurlanması çox olur. Nəqliyyatda polis orqanları üzrə qeydə alınmış cinayətlər üzrə açılma faizi göstərilən dövrdə əsasən, 95-96% arasında dəyişir. Nəqliyyatda polis orqanları dəmiryolu, hava və su nəqliyyatı obyektlərində cinayətkarlıq və hüquq pozuntularına qarşı mübarizəni, ictimai təhlükəsizliyi, eləcə də Xəzər dənizi hövzəsinin Azərbaycana məxsus hissəsində, respublikanın çaylarında, sututarlarında hərəkətin təhlükəsizliyini və ekoloji cinayətlərə qarşı mübarizəni təşkil edirlər. Nəqliyyatda polis orqanlarının fəaliyyətinə nəzarəti NBPI həyata keçirir, onun səlahiyyətləri DİN tərəfindən təsdiq olunmuş Əsasnamə ilə müəyyənləşdirilir. NBPI-nin strukturuna digər xidmət və hissələrlə yanaşı, CAİ-də daxildir.

Əsas vəzifələri və funksiyaları:

- nəqliyyatda və onun obyektlərində ictimai təhlükəsizliyin və qayda-qanunun mühafizəsinin təmin edilməsi, cinayətlərin qarşısının alınması, açılması və onları doğuran səbəblərin aşkar edilib aradan qaldırılması;
- dövlət və şəxsi əmlakın (yüklərin) cinayətkar qəsdlərdən qorunması, residiv, mütəşəkkil cinayətkarlığa və yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında cinayətkarlığa qarşı mübarizənin təşkili və aparılması;
- qanunvericilikdə müəyyənləşdirilmiş qaydada tutulan şəxslərin müvafiq orqanlara təhvil verilənədək saxlanması, avaralığa və dilənçiliyə qarşı mübarizənin aparılması, qəbuletmə və bölüşdürmə məntəqələrinin işinin təşkili;
- Xəzər dənizi hövzəsinin Azərbaycana məxsus hissəsində və respublikanın baş sututarlarında balıq ehtiyatlarının mühafizəsi və ov qaydalarının pozulmasına qarşı mübarizənin təşkili;

- cinayətlərin və digər hüquqpozmaların qarşısının alınması və açılması məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin, təhqiqatın və istintaqın təşkili və s.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinin xüsusiyyətləri:

- xidmət olunan sahə üzrə nəqliyyatın növünün, işinin təşkili və fəaliyyətinin texnoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, təhlili və proqnozlaşdırılması;

- xidməti obyektlərdə cinayətlərin törədilməsi üçün səbəb və şərait yaradan amillərin aşkar olunması və aradan qaldırılması;

- mövsümlə əlaqədar vəziyyətin dəyişməsi ilə bağlı real şəraitə müvafiq olaraq adekvat tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- nəqliyyatın fasiləsiz işləməsi və ondan istifadə edən şəxslərin dəyişkən olmasının nəzərə alınması;

- cinayətlərin törədilmə yerinin dəqiq müəyyən olunmasında olan çətinliklər;

- dəmiryol nəqliyyatında xüsusi kəşfiyyat-əməliyyat qruplarının yaradılması;

- vağzallarda texniki müşahidə qurğularından istifadə olunması;

- ərazi polis orqanları ilə əməliyyat-informasiya mübadiləsinin təşkili və aparılması;

- nəqliyyat və onun obyektlərində oğurlanmış əşya və predmetlərin sistem daxili uçotunun aparılması;

- dövlətlər və regionlararası transmilli cinayətlərlə mübarizə ilə əlaqədar meydana çıxan problemlər;

- nəqliyyatda polis orqanları nəzdində olan MST-lərdə saxlanılan şəxslərin bağlı qalmış cinayətlərə aidiyyətini əməliyyat yolu ilə yoxlamaq;

- nəqliyyatda polis orqanlarının obyektlərində, o cümlədən hərbişdirilmiş mühafizə xidmətlərində əməliyyat mövqelərinin təşkili;

- hava, dəmiryol və su yolu nəqliyyat sahəsində müvafiq qanunvericiliyin, o cümlədən idarə xarakterli normativ aktların (məsələn, Dəmiryolunun Nizamnaməsi) tələbləri nəzərə alınmaqla, bu idarələrin əməkdaşları ilə birgə tədbirlərin keçirilməsi;

- cinayətkarlığın vəziyyəti daha kriminogen olan obyektlərdə, hərəkət istiqamətlərində müəyyən rejim, axtarış və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- bu növ cinayətlərə meyilli olan, həmçinin əvvəllər məhkum olunan şəxslər üzərində əməliyyat nəzarətinin həyata keçirilməsi;

- əməliyyat şəraitindən asılı olaraq və cinayətlərin törədilə biləcək şəraitləri nəzərə alınmaqla, əməliyyat eksperimentlərinin həyata keçirilməsi;

- ərazi polis orqanları, digər hüquq-mühafizə orqanları ilə məlumatlar mübadiləsinin təşkili və həyata keçirilməsi;

- NBPI və onun əməliyyat aparatlarında cinayətkar-qastrolyorlar, bu növ cinayətlərdə təqsirli olan və məhkum olunmuş şəxslərə dair cinayətlərin törədilmə üsullarına və s. dair dair ixtisaslaşmış informasiya sistemlərinin yaradılması və istifadə olunması və s. Bu obyektlərdə bağlı qalmış cinayətlər üzrə ƏAT ƏQİ çərçivəsində həyata keçirilir.

§ 89. Azərbaycan Respublikasında İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosunun əsas vəzifələri

Beynəlxalq Cinayət Polis Təşkilatının (İnterpol) Azərbaycan Milli Mərkəzi Bürosu (MMB) DİN-in mərkəzi aparatının idarə səlahiyyətli müstəqil struktur hissəsidir. MMB öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasını, qanunlarını, normativ-hüquqi aktlarını, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri,

İnterpolun Nizamnaməsini, DİN-in normativ-hüquqi aktlarını rəhbər tutur. MMB-nin strukturuna daxildir:

- təşkilati-analitik şöbə;
- ümumi cinayətkarlığa qarşı mübarizə şöbəsi;
- texniki təminat şöbəsi;
- katiblik.

MMB İnterpolun Nizamnaməsinin 3-cü maddəsini rəhbər tutaraq, siyasi, hərbi, dini və irqi xarakterli cinayətlərə müdaxilə etmir.

Əsas vəzifələri:

- respublikanın və İnterpolu üzv olan ölkələrin hüquq-mühafizə orqanları arasında cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi;
- İnterpolun kanalları ilə daxil olan sorğu və tapşırıqların (DİO-nun xidmət və hissələrini cəlb edə bilər) icrası;
- cinayətlərin qarşısının alınması və açılması məqsədilə digər ölkələrin MMB-yə cinayətlər və cinayətkarlar, habelə şəxslərin, əşya və sənədlərin axtarışı barədə sorğuların göndərilməsinin təmini;
- digər ölkələrin analoji müraciət və məlumatlarının respublikanın aidiyyəti hüquq-mühafizə orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə icrasının təmin edilməsi;
- Azərbaycanda cinayət törətməkdə şübhəli bilinmiş, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuş və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilmiş xarici vətəndaşlar barəsində İnterpolun Baş Katibliyinə və digər ölkələrin MMB-nə tapşırıq və məlumatların göndərilməsi;
- respublikada cinayətkarlığa qarşı mübarizənin nəticələri, cinayətlərin yeni forma və təzahürləri, qabaqcıl təcrübə barədə hesabatların tərtibi və İnterpolun Baş Katibliyinə təqdim edilməsi;
- beynəlxalq polis əməkdaşlığı çərçivəsində əldə olunan operativ və digər məlumatlar bankının yaradılması;
- transmilli cinayətkarlıqla mübarizə ilə əlaqədar hüquq-mühafizə orqanlarının məlumatlandırılması;
- cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın problemlərinə dair xülasələr və məruzələr, ümumiləşdirmələrin hazırlanması.

Fəsil 12. Daxili işlər orqanlarının axtarış işinin əsasları

§ 90. DİO-nun axtarış işi

DİO-nun, polis orqanlarının və onların əməliyyat aparatlarının əsas vəzifələrindən biri də məhkəmə, istintaq, təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran, itkin düşən şəxslərin axtarılması və naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsidir («ƏAF haqqında» Qanun, maddə I, III hissə, bənd 4, 5). DİO-nun axtarış işi dedikdə, məhkəmədən, istintaqdan gizlənən, itkin düşən və başqa kateqoriyalı şəxslərin axtarılması məqsədilə həyata keçirilən təşkilati, profilaktik, prosesual, əməliyyat-axtarış və digər xüsusi tədbirlərin kompleksi başa düşülür.

DİO-da axtarış işinin subyektlərinə:

- cinayət-axtarış;
- pasport-qeydiyyat xidmətləri aiddir.

Obyektləri:

- müvəqqəti saxlanma yerlərindən, istintaq təcridxanalarından, həbsxanalardan, cəzaçəkmə müəssisələrindən, nəzarət və mühafizədən (nəzarətdən, konvoydan) qaçanlar;
- istintaqdan və məhkəmədən yayınanlar;

- hərbi xidmətdən yayınanlar;
- məhkəmələr tərəfindən təyin edilmiş psixiatriya stasionarlarında (CM, mad. 97) məcburi müalicə keçməkdən qaçan şəxslər;
- islah işlərinə və ya ictimai işlərə məhkum edilmiş, lakin qəsdən cəzanı çəkməkdən yayınanlar;
- hüquqi və fiziki şəxslərə dəymiş ziyanın ödənilməsinə görə mülki-hüquqi öhdəliklərin icrasından yayınan borclular (aliment tutulması, sağlamlığın pozulması ilə əlaqədar dəymiş ziyanın ödənilməsi, ailə başçısının ölümü və s.);
- itkin düşmüş vətəndaşlar (şəxslər);
- özbaşına xüsusi təlim-tərbiyə və digər belə müəssisələri tərk etmiş, habelə evdən xəbərsiz qaçıb getmiş yetkinlik yaşına çatmayanlar;
- müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan yayınan xarici vətəndaşlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər;
- qohumları ilə əlaqəsi olmayan və əlaqəni itirmiş vətəndaşlar;
- şəxsiyyəti tanınmayan meyitlər;
- səhhəti, yaşı və digər səbəblərdən özü haqqında məlumat verə bilməyən və ya verməyən vətəndaşlar, o cümlədən uşaqlar.

DİO-nun axtarış işinin təşkili və həyata keçirilməsində «ƏAF haqqında», «Polis haqqında», «Ekstradisiya haqqında» Qanunlar, CPM-in 53, 147, 149, 157, 277-279-cu maddələrinin tələbləri, «DİO-da axtarış işinin təşkilinə dair» Təlimatın müvafiq göstərişləri rəhbər tutulmalıdır. Beynəlxalq axtarışla bağlı işin təşkilində İnterpolun Nizamnaməsi, dövlətlərarası hüquqi yardım və hüquqi münasibətlərlə bağlı iki və çoxtərəfli müqavilələrin (məsələn, Cinayət, Mülki, Ailə İşləri üzrə Minsk Konvensiyasının), «Hüquqpozumalar törədən şəxslərin verilməsinə dair» 13.12.1957-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının tələbləri rəhbər tutulmalıdır. Müxtəlif növ kateqoriyadan olan şəxslərin axtarışı taktikası ilə bağlı məsələlər DİN-in əmri ilə təsdiq olunmuş «DİN sistemində axtarış işinin təşkili haqqında» Təlimatla nizamlanır.

§ 91. Axtarışın növləri

1. ilkin;
2. yerli;
3. dövlətlərarası;
4. beynəlxalq.

1. İlkin (təxirəsalınmaz) axtarış – axtarışın təşəbbüskarlarının müəyyən etdiyi məhdud ərazidə axtarış sxemi və ya xüsusi tədbirlər planı əsasında axtarılanın müəyyən edilməsi üzrə mümkün qısa vaxt ərzində həyata keçirilən axtarış tədbiridir.

2. Yerli axtarış – axtarılanın qaldığı, ola (gizlənə) biləcəyi ehtimal edilən yerlərdə, eləcə də müəyyən edilənin şəxsiyyətinin tanınması üçün zəruri məlumatların əldə olunması üzrə rayon, şəhər, respublika səviyyəsində aparılan axtarış, həmçinin mərkəzləşdirilmiş qeydiyyatdan istifadə etməklə həyata keçirilən xəbərdarlıq tədbirləridir.

3. Dövlətlərarası axtarış – axtarılda olanın qala, yaxud gedə biləcəyi, müəyyən edilənin şəxsiyyətinin tanınması üçün zəruri məlumatların əldə olunması barədə dövlətlərarası (MDB məkanında) səviyyədə mərkəzləşdirilmiş qeydiyyatdan istifadə etməklə, keçirilən axtarış və xəbərdarlıq tədbirləridir (DİN-in 09 oktyabr 2006-cı il tarixli 255 nömrəli əmri ilə təsdiq olunmuş «Şəxslərin dövlətlərarası axtarışının həyata keçirilməsinin vahid qaydası haqqında» Təlimatla tənzimlənir). Təqsirləndirilən şəxslər,

məhkum olunmuşlar (barələrində qətimkan tədbiri kimi həbs növü seçildikdə) itkin düşmüş, eləcə də borclu şəxslər dövlətlərarası axtarışa aşağıdakı hallarda elan edirlər:

a) axtarılanın MDB-yə daxil olan ölkələrin ərazisində gizlənməsi barədə məlumat olduqda. Bu halda axtarılan haqqında həbslə əlaqədar olmayan qətimkan tədbirinin həbs qətimkan tədbiri ilə əvəz edilməsi barədə təhqiqat, istintaq və məhkəmə qarşısında vəsatət qaldırılması mütləqdir;

b) itkin düşmüşün qohumluq və digər əlaqələrinin MDB-yə daxil olan ölkələrin ərazisində yaşamaları barədə məlumat olduqda;

c) axtarılda olanın MDB-yə daxil olan ölkələrə gedəcəyi, eləcə də əvvəllər bir neçə dəfə gedib-gəlməsi barədə məlumatlar olduqda;

4. Beynəlxalq axtarış – cinayət törətməkdə təqsirli bilinən və barəsində həbs qətimkan tədbiri seçilən şəxslərin tutulması və ekstradisiya edilməsi, eləcə də itkin düşmüşlərin tapılması istiqamətində İnterpolun üzvü olan ölkələrin beynəlxalq polis əməkdaşlığı çərçivəsində aparılan kompleks əməliyyat-axtarış, məlumat və digər tədbirlərdir.

Beynəlxalq Kriminal Polis Təşkilatının (İCPO) – İnterpolun üzvü olan ölkələrdə beynəlxalq axtarış Milli Mərkəzi Bürolar tərəfindən həyata keçirilir. Yerli axtarış tədbirləri nəticə vermədikdə və axtarılda olan tapılmadıqda, o, dövlətlərarası, yaxud beynəlxalq axtarışa elan edilir. Terrorçuluğa, banditizmə, ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürməyə, odlu silah gəzdirməyə, kütləvi iğtişaslarda fəal iştiraka görə cinayət məsuliyyətindən yayınan və gizlənən, eləcə də digər ağır cinayətlər törətdiyi üçün axtarılan şəxslər barəsində axtarış işləri başlanan andan onlar dövlətlərarası (beynəlxalq) axtarışa elan edirlər. Həmin qayda axtarılda olan şəxsin Azərbaycan Respublikasının hüdudlarını tərk etməsi barədə məlumat daxil olduqda da tətbiq edilir. Bu və ya digər axtarış növünə (yerli, dövlətlərarası və s.) keçmə müddəti barədə qərar axtarışın təşəbbüskarları olan orqanların (xidmət, bölmə) rəhbərləri tərəfindən müstəqil qəbul edilir. Lakin qəbul edilmiş bu qərar həmin Təlimatın 4.7-ci bəndinin müddəalarına zidd olmamalıdır.

§ 92. Axtarış işinin başlanmasının təşkilinə dair bəzi müddəalar

Axtarış işləri: axtarılan şəxs barəsində axtarış işi, axtarışa elan edilmə haqqında materiallar cinayət-axtarış aparatına daxil olduğu andan təxirə salınmadan açılır.

Təqsirləndirilən və məhkum olunan şəxslərin, tanınmamış meyitlərin, xəbərsiz itkin düşən şəxslərin, xəstə və uşaqların şəxsiyyətlərin müəyyən edilməsinə dair axtarış işlərinin və digər müvafiq işlərin açılması üçün əsaslar:

- axtarış funksiyasını yerinə yetirən orqana təqsirləndirilən şəxsin, məhkumun axtarışa elan edilməsi barədə təhqiqat, istintaq, prokurorluq orqanlarının qərarının (yaxud, məhkəmənin qərardadının, hökmünün) icrasının həvalə edilməsi;

- şəxsin itkin düşməsi faktı ilə əlaqədar cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi barədə qərar;

- naməlum şəxsin meyitinin tapılması faktı ilə əlaqədar cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi barədə qərar;

- səhhəti, yaşı və digər səbəblərdən özü haqqında məlumat verə bilməyən şəxslərin və ya uşaqların tapılması barədə məlumat;

- qohumları ilə əlaqəsini itirmiş vətəndaşların ərizəsi;

- polis orqanlarının qeydiyyatından yayınan, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər barədə nazirliklərin, idarələrin, təşkilatların, müəssisələrin, həmçinin səfirlik, xarici dövlətlərin nümayəndəliklərinin və s. məktub və vəsatətləri;

- axtarışa əsas verən materiallar və ya onların surətləri karguzarlıq üçün müəyyən edilmiş qaydada icraata verilir (göndərilir) və qəbul edilir;

- axtarışı həyata keçirən orqan əməkdaşının axtarış işinin, habelə şəxsiyyətin müəyyən edilməsinə dair işin açılması barədə çıxardığı qərar orqanın, xidmətin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir və bu barədə axtarışın təşəbbüskarına (təhqiqat, istintaq, məhkəmə və s.) məlumat verilir.

Axtarış işlərinin uçotu və qeydiyyatı ərazi polis orqanındakı 1 nömrəli axtarış işlərinin qeydiyyat jurnalında aparılır.

- yerli, dövlətlərarası və beynəlxalq axtarış, habelə naməlum meyitin, eləcə də səhhəti, yaşı və digər səbəblərdən özü haqqında məlumat verə bilməyənlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi, icraatında axtarış işi olan əməkdaşın işlədiyi orqan rəhbərinin təsdiq etdiyi plan əsasında təşkil edilir;

- cinayət törətmiş şəxsin axtarışa elan edildiyi və həmin cinayətlə bağlı icraatda əməliyyat-axtarış işi (ƏAİ) olduğu hallarda, bu «Azərbaycan Respublikası DİN sistemində axtarış işinin təşkili haqqında» Təlimatla nəzərdə tutulmuş qaydada təxirə salınmadan axtarış işi açılır və zəruri axtarış tədbirləri keçirilir. İcraatında ƏAİ olan əməkdaş isə cinayətdə iştirakı mümkün olan digər şəxslərin müəyyən edilməsi və əlavə sübutların toplanması üçün işi davam etdirir;

- axtarış işi başlanarkən, axtarışda olanın barəsində əməliyyat işinin (Əİ) olduğu müəyyən edildiyi təqdirdə, Əİ-ni aparan əməkdaş ittiham elan olunması və axtarış elan edilməsi barədə qərarın surətini tələb edərək, bu əsasda həmin işi realizə olunmuş kimi xitam edir. Əməliyyat işi üzrə isə icmal-arayış tərtib edilir və əməliyyat-axtarış tədbirlərində istifadə edilməsi üçün axtarış işini açmış orqana göndərilir.

Axtarış işi iki hissədən ibarət olur:

1-ci hissə – rəsmi sənədlər (qeyri-məxfi sənədlər);

2-ci hissə – əməliyyat-axtarış sənədləri (məxfi sənədlər).

1-ci hissədə toplanmalıdır: axtarış işinin açılması haqqında qərar, axtarış elan edilməsinə əsas verən sənədlər (axtarış elan edilməsi, qətimkan tədbirlərinin seçilməsi, ittiham elan edilməsi haqqında arayış, cəzanı icra edən orqanın rəyi, məhkəmələrin qəraradları, itkin düşmüşlərin və şəxsiyyəti müəyyən edilməmiş və üzərlərində zorakılıq əlamətləri olmayan meyitlərin tapılması faktına dair rədd materialları, axtarılanın şəxsiyyəti barədə arayış və onun şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin surəti və fotosəkli (F-1), vətəndaşın şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport, doğum haqqında şəhadətnamə, hərbi bilet və s.), vətəndaşların izahatı, kəşfiyyət xarakterli sorğuların keçirilməsi haqqında raport, axtarış tapşırıqları, istiqamətləndirmələr, hökmün, qəraradın və ittiham aktının surətləri, arayışlar və işə aid qeyri-məxfi digər sənəd və materiallar.

2-ci hissədə toplanmalıdır: əməliyyat-axtarış tədbirlərinin planı, irəli sürülən fərziyələrin yoxlanılmasına dair əməliyyat-axtarış tədbirlərinin sənədləri, planların yerinə yetirilməsinin nəticələrinə dair arayışlar, xüsusi aparatların (məxfi əməkdaşların) məlumatları və onların yoxlanılması, işə dair icmal-arayışlar, müəyyən edilmiş əlaqələrin sxemi, istiqamətləndirmələr, axtarış tapşırıqları və digər məxfi materiallar.

§ 93. Mühafizə altından qaçanların və silahlı cinayətkarların axtarışı

Mühafizə dəstəsinin nəzarətindən qaçmış təqsirləndirilən şəxslərin, həmçinin ətrafdakılar üçün təhlükə doğuran silahlı cinayətkarların tapılması və yaxalanması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər DİN-in normativ aktları ilə elan olunmuş «Həyəcan», «Sipər», «Şimşək», «Nabat» və s. xüsusi tədbirlər planları tətbiq edilməklə həyata keçirilir. Bu tədbirlərin keçirilməsinə əsas təqsirləndirilən şəxsin, məhkum olunmuşun mühafizədən

(konvoydan) qaçması barədə dəqiq məlumatlar, həmçinin xidməti ərazidə, obyektə silahlı cinayətkarın olması və ya gələcəyinin gözlənilməsi ola bilər.

Xüsusi tədbirlər vahid rəhbərlik altında orqan və bölmələr tərəfindən xüsusi texniki vasitələrdən və silahdan istifadə etməklə kompleks şəkildə həyata keçirilir. Xüsusi tədbirlərin məqsədi cinayətkarı mühasirəyə alma, axtarış, izləmə, təcrid etmə və yaxalamaqdır (tutma). Xüsusi tədbirlər planı müəyyən edilmiş qaydada hər bir rayon, şəhər, zona və ya obyekt, həmçinin nəqliyyata aid olan ərazilər üçün əvvəlcədən hazırlanır. Xüsusi tədbirlər planının (sxemin) işlənməsi, hazırlanması bu işin təşkili və yerinə yetirilməsi polis orqanlarında yaranmış əməliyyat qərargahına (əlaqələndirmə qrupuna) həvalə edilir. Orqanın növbətçisi mühafizədən (konvoydan) qaçma, yaxud ərazidə, obyektə, nəqliyyatda silahlı cinayətkarın müşahidə edilməsi, yaxud onun hərəkətinin istiqaməti barədə məlumat aldıqda, cinayətkarın güman edilən yerini, hərəkət istiqamətini dəqiqləşdirib, yaxınlıqda xidmət aparan naryada müvafiq göstəriş verir, real vəziyyətlə əlaqədar şəxs və ya orqan rəisinin göstərişi əsasında xüsusi tədbirlər planının tətbiqi və s. barədə əsaslandırılmış qərar qəbul edir. Təxirəsalınmaz xüsusi tədbirlərin yerinə yetirilmə müddəti axtarışın təşəbbüskarı tərəfindən müstəqil müəyyən edilir. Axtarışın təşəbbüskarı aşağıdakı əsaslar olduqda, həmin kateqoriyaya aid olan şəxslərin saxlanması üçün dərhal dövlətlərarası, yaxud beynəlxalq axtarış elan etmək hüququna malikdir. Əsaslara aiddir:

- müstəntiqin və ya prokurorun tutulma haqqında qərarının əsli və yaxud təsdiq edilmiş surəti;
- qanunvericiliyə əsasən analoji qüvvəyə malik sənədlər;
- hakimin (prokurorun) vəzifəsi, rütbəsi, soyadı, seçilmiş qətimkan tədbiri (yaxud, tutulma), tarixi göstərilməklə, şifroteleqram, teletaypoqram, yüksək tezlikli rabitə vasitəsi ilə daxil olmuş qeydlər və axtarış tapşırığı;
- şəxsin dövlətlərarası axtarışda olması və haqqında həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə BƏSİİ-nin məlumatı;
- beynəlxalq axtarışda olması və həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə İnterpolun MMB-nin məlumatı.

Bu halda dövlətlərarası axtarışa elan etmək barədə DİN-in BƏSİİ-yə göndərilən məlumatında aşağıdakılar göstərilir:

- axtarışda olanın şəxsiyyəti haqqında məlumatlar (pasport göstəriciləri);
- şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərin rekvizitləri;
- axtarış və həbs üçün əsaslar;
- axtarışı aparan orqanın adı, telefonu, telefaks nömrələri.

§ 94. Təqsirləndirilən şəxsin axtarışı

Təqsirləndirilən şəxsin axtarışa elan edilməsinə əsas müstəntiqin, təhqiqatçının həmin şəxsin axtarışa elan edilməsi barədə qərarıdır.

Qərara aşağıdakılar əlavə edilir:

- təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə haqqında qərarın surəti;
- həbslə bağlı olmayan qətimkan tədbiri seçilməsi barədə qərarın surəti, yaxud həbs qətimkan tədbiri və etap olunma barədə qərarın təsdiq edilmiş surəti;
- axtarışda olanın fotosəkil və şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin təsdiq edilmiş surəti;

- cinayət işinə dair arayış.

Cinayət işinə dair arayışda göstərilir:

- təqsirli bilinən pasport göstəriciləri həcmində şəxsiyyəti haqqında məlumatlar, onun şəxsiyyətini təsdiq edən sənədlərin rekvizitləri (hansı orqan tərəfindən və nə vaxt verilib, onların nömrələri), həmin sənədlərin harada və kimdə olması barədə məlumat (axtarışda olandadır, götürülüb, istintaq orqanındadır və s.);

- təqsirləndirilən şəxsin istintaqdan yayındığını müəyyən etməyə əsas verən sübutlar;

- barələrində həbslə bağlı olmayan qətimkan tədbiri seçilmiş təqsirləndirilən şəxsin istintaqdan yayınmasına əsaslar olduqda, qətimkan tədbirinin həbslə əvəz edilməsi haqda məhkəmə qarşısında vəsatət qaldırılması barədə məlumatlar;

- cinayət işi üzrə təqsirləndirilən şəxsin aşkar edilmiş qohumluq, dostluq, cinayət və digər əlaqələri barədə məlumatlar;

- yazışmalarına həbs qoyulması və onların götürülməsi haqqında qərar çıxarılmış şəxslərin ünvanları.

İstintaqdan yayınan təqsirləndirilən şəxs barəsində axtarış işi cinayətin törədildiyi ərazinin polis orqanı tərəfindən açılır.

Axtarılan şəxsin yaxınları respublikanın bir neçə rayonlarında yaşadığıda, DİN-in BCAİ, Naxçıvan MR DİN-in, Bakı BPİ, NBPI rəhbərlərinin göstərişi əsasında yaxınların yaşadıkları ərazi polis orqanları tərəfindən axtarış işinin dublikatı açılır.

Həqiqi hərbi xidmətdən yayınan hərbi qulluqçuların axtarışı onların qulluğa çağırıldığı ərazi polis orqanı tərəfindən, təqsirli bilinən və hərbi xidmətdən yayınan zabitlərin axtarışı isə xidmət etdiyi hissənin dislokasiya yerinin ərazi orqanı tərəfindən aparılır. Hərbi xidmətdən yayınanın ölməsini güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda, bu hərbi prokurorluq tərəfindən qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada yoxlanılır və yalnız bundan sonra həmin şəxs axtarışa elan olunur.

Axtarışda olanın xarici ölkələrdə gizlənməsi barədə məlumat alındıqda, onun yerinin müəyyən edilməsi İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosu (MMB) vasitəsilə həyata keçirilir. İnterpolun MMB-nə göndərilən axtarış tapşırığına axtarılanın fotosəkli, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə və həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi barədə qərarın surəti, daktilokartı, dişlərinin vəziyyəti sxemə (olduqda) əlavə edilir.

Axtarış təşəbbüskarı axtarışda olanın Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında müəyyən edilməsi və saxlanması barədə məlumat aldıqda, dərhal operativ rabitə kanalları (faks, teleqraf, teleqram və s.) ilə hazırda axtarışda olması, axtarış və cinayət işlərinin nömrələri və başladığı tarix, dövlətlərarası axtarışda olmasını təsdiq edən sənədin nömrəsi, həbs, axtarış və etap edilməsi barədə qərarın mövcudluğu, habelə ekstradisiya məsələsi həll olunanadək saxlanması haqqında onun tutulub saxlandığı orqana məlumat verir, rəsmi sənədlərin təsdiq edilmiş surətlərini həmin orqana göndərir (MBD məkanında sənədlər rus dilində olmalıdır).

Axtarışda olanın respublikanın hüdudlarından kənarında saxlanması barədə məlumat alan müstəntiq və ya hakim seçilmiş həbs qətimkan tədbiri barədə qərarın surətini bir sutka ərzində saxlanılan yerin DİO-ya göndərir və cinayətkarın ekstradisiyası üçün lazımı sənədləri 3 gün müddətində Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinə təqdim edir.

Saxlanmış şəxsin verilməsi «Ekstradisiya haqqında» Qanunla və beynəlxalq müqavilələrlə müəyyən olunmuş qaydalara əsasən həyata keçirilir.

§ 95. Axtarışda olan şəxslərin verilməsinin (ekstradisiya) təşkili və həyata keçirilməsi

Şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün verilməsi «Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi əlaqələr haqqında» Minsk Konvensiyası (2003-cü il), «Ekstradisiya haqqında» Qanunla və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı müqavilələrlə (məsələn, «Hüquqpozmalar törətmiş şəxslərin verilməsinə dair» Avropa Konvensiyası ilə) (1957-ci il) tənzimlənir. Şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün verilməsi Azərbaycan Respublikasının və sorğu edən dövlətin qanunvericiliyi ilə cinayət qaydasında cəzalandırılmalı olan və törədilməsinə görə bir ildən az olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ya daha ağır cəzanın nəzərdə tutulduğu əməllərə görə həyata keçirilir. Axtarışda olan şəxslərin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi məqsədilə MDB-yə daxil olan ölkələrin Baş Prokurorluqlarına və Ədliyyə Nazirliyinə vəsatətlərin göndərilməsi üçün axtarışın təşəbbüskarı tərəfindən Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun Beynəlxalq Əlaqələr Şöbəsinə rus dilinə tərcümə olunmuş, səlahiyyətli şəxsin imzası və orqanın gerbli möhürü ilə 2 nüsxədə aşağıdakı materiallar təqdim olunmalıdır:

- həbs qətimkan tədbiri, axtarış və etap olunma barədə qərar, yaxud məhkəmənin qərarı;
- təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə barədə qərar;
- şəxsin vətəndaşlığı haqqında məlumat (forma № 1, şəxsiyyət vəsiqəsi, pasport və s.), olduğu və yaşadığı yer, mümkün olduqda, xarici görünüşünün təsviri, fotosəkil, əl-barmaq izləri və şəxsiyyəti barədə başqa məlumatlar;
- tutulan (müəyyən olunan) şəxsin saxlandığı və ya olduğu yer haqqında dəqiq məlumat (teleqramın surəti);
- cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın həcmi və ödənilməsi barədə məlumatlar;
- şəxsin törətdiyi cinayətin (əməlin) Azərbaycan Respublikasının CM-də təsbit olunmuş maddəsinin mətni (çıxarış).

Axtarışın təşəbbüskarı axtarışda olanın yerinin müəyyən edilməsi haqqında məlumat aldıqda, lakin onun saxlanması üçün əsas olmadıqda, qətimkan tədbiri həbslə əlaqədar deyilsə, dərhal bu barədə təhqiqat, istintaq, məhkəmə orqanlarını yazılı məlumatlandırır və onların yazılı göstərişləri üzrə hərəkət edir. Axtarışda olan şəxs başqa dövlətin ərazisində müəyyən edildikdə və onun ekstradisiya məsələsini həll etmək mümkün olmadıqda (şəxs müəyyən edilən ölkənin vətəndaşıdır, yaxud həmin ölkənin qanunlarına görə onun törətdiyi əməl cinayət sayılmır və s. ekstradisiyadan imtina edən şərtlər mövcud olduqda), axtarışın təşəbbüskarı bu barədə təhqiqat, istintaq, məhkəmə orqanlarına həmin dövlətdən daxil olmuş sənədlərin surətini göndərməklə, yazılı məlumat verir və qərar çıxararaq, axtarış işinə xitam verir.

Axtarış tədbirləri zamanı şəxsin respublikanın hüdudlarından kənarında olması barədə məlumat alındıqda, lakin onun tutulması üçün göndərilən axtarış tapşırıqları səmərə vermədikdə və ya digər obyektiv səbəblərə görə tutulması təmin edilmədikdə, polis orqanının rəhbərliyi tərəfindən əməliyyat qrupunun axtarılanın olduğu ölkəyə ezam olunması barədə qərar qəbul edir və bunun üçün axtarılanın olduğu ölkədən icazə alınması vacibdir.

§ 96. İtkin düşmüş şəxslərin axtarışı

DİO-nun CA aparatlarının fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də itkin düşmüş şəxslərin axtarılmasıdır. Məlum olmayan səbəblərdən xəbərsiz yoxa çıxmış, bununla əlaqədar barəsində polis orqanına ərizə və ya məlumat daxil olmuş, olduğu yer bilinməyən, cinayətin, yaxud bədbəxt hadisənin qurbanı olması ehtimal olunan şəxs itkin düşmüş şəxs sayılır. Vətəndaşların itkin düşməsi barədə polis orqanına daxil olmuş ərizə

və məlumatlar cinayətlər haqqında ərizə (məlumat) kitabında qeydə alınır və onlara Azərbaycan Respublikası CPM-in 207-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada baxılır. İtkin düşənlərin qohumları, əmək kollektivlərinin nümayəndələri və başqa şəxslər şifahi müraciət etdikdə, həmin vətəndaşların yoxa çıxdığı şərait (vəziyyət) göstərilməklə, şifahi ərizə protokolu tərtib edilir. Qanunla nəzərdə tutulmuş müddətdə itkin düşmüş şəxs müəyyən edilmədikdə və onun cinayət qurbanına çevrilməsi xüsusiyyətləri olmadıqda, təhqiqat orqanı cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərar çıxararaq, yoxlama materiallarını axtarış işinin başlanması üçün cinayət-axtarış aparatına göndərir.

İtkin düşmüş şəxslərin axtarışa elan edilməsi və axtarış işinin açılması üçün əsas – cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərardır. Həmin qərara şəxsin itkin düşməsi barədə ərizə, məlumat (onların surətləri) və cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsinə dair yoxlama materialları əlavə olunur.

İtkin düşmüş şəxslərin cinayətin qurbanı olmasını birbaşa, yaxud dolayısı ilə ayrıca və ya bütövlükdə sübut edən aşağıdakı amillər fakta görə cinayət işinin başlanması üçün əsas ola bilər:

- itkin düşən şəxs azyaşlı və ya qoca olduqda;
- şəxsin başqa yerə getmək niyyəti və yaxud onun uzun müddətə evdən getməsinə qohumlarından gizlətməsinə səbəb olmadıqda;
- qəfləti ölümünə, huşunu və yaddaşını itirməsinə, zaman və məkanı təyin edə bilməməsinə səbəb yaradan xəstəliyi olmadıqda;
- itkin düşmüşün şəxsiyyətini müəyyən edən sənədləri, ilk növbədə, pasportu, hərbi bileti, şəxsiyyət vəsiqəsi evində, yaxud iş yerində olduqda;
- şəxsin uzun müddət kənar yerdə yaşamasına imkan verməyən şəxsi əşyaları və gigiyenik vasitələri, yaxud geyimi evində olduqda;
- yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan və hərbi uçotdan çıxması, işdən çıxarılması və ya başqa yerə dəyişdirilməsi, pensiya təminatını yaşadığı, yaxud pasport qeydiyyatında olduğu yerdən dəyişməsi barədə məlumat olmadıqda;
- ailəsində uzunmüddətli münaqişələr olduqda;
- itkin düşənin cinayət əlaqələri olduqda, ona hədə-qorxu gəlindikdə, itkin düşməzdən əvvəl əlaqə saxladığı şəxslər bir-birinə zidd izahatlar verdikdə və ya özlərini şübhəli apardıqda;
- itkin düşənin sonuncu olaraq gəldiyi, yaxud olduğu binada, avtomobilin salonunda və digər yerlərdə cinayətin izləri olduqda;
- izahat alınmış şəxslərin arasında cinayətin törədilməsində konkret şübhə doğuran şəxs olduqda.

İtkin düşmüş şəxs barədə axtarış işi açıldıqdan sonra, itkin düşmə faktı üzrə cinayət işi başlandıqda, axtarış işi xitam edilərək, əməliyyat-axtarış işi açılır və axtarış işinin materialları ona birləşdirilir.

İtkin düşənin axtarış işi aşağıdakı hallarda xitam edilir:

- axtarışda olan şəxs müəyyən edildikdə, yaxud onun meyiti tapıldıqda;
- itkin düşmüş şəxs ölmüş hesab edildikdə (mülki-prosessual qaydada);
- axtarış işinin başlandığı gündən 15 il keçdikdə.

§ 97. Naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər

Polisə naməlum meyitlərin tapılması barədə məlumat daxil olduqda, o, cinayətlər haqqında ərizə və məlumatlar kitabında qeydə alınaraq, rəhbərliyə məruzə olunur və ilkin tədbirlər təxirə salınmadan həyata keçirilir. Polis orqanının növbətçisi meyitin tapıldığı

yerə ekspert-kriminalist və məhkəmə-tibb xidmətlərinin mütəxəssisləri ilə birgə istintaq-əməliyyat qrupunun göndərilməsini təmin edir. Cinayətdən zərər çəkmiş vətəndaşın şəxsiyyəti məlum olmadıqda, CPM-in normalarına müvafiq olaraq cinayət işinin başlanması məsələsi həll edilir, meyitin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsinə dair əməliyyat-axtarış tədbirləri isə cinayət və əməliyyat-axtarış işi çərçivəsində müstəntiqin və ya təhqiqatçının rəhbərliyi ilə aparılır. Cinayətin əlamətləri olmadıqda, təhqiqat orqanı tərəfindən müstəqil surətdə şəxsiyyətin müəyyən edilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Meyitin tapılması barədə prokurora dərhal məlumat verilir.

Naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi üzrə ilkin tədbirlər:

- CPM-in 236-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada meyitə və ətraf əraziyə baxış keçirilir;

- əl-barmaq izləri götürülür;

- ümumi, fərqləndirici, tanınma görüntülərinin fotoçəkilişinin aparılması;

- cinsi, yaşı, bədən quruluşu, gözüünün, dəri örtüyünün rəngi, boyu, başının və ayağının ölçüsü, xüsusi əlamətləri (tatuirovka, cərrahiyyə əməliyyatının izləri, zədələr, amputasiya, fiziki çatışmazlıqlar, inkişaf qüsurları), hər hansı peşəyə aid xüsusiyyətləri, dişlərinin vəziyyəti, şifahi təsvirə əsasən zahiri əlamətləri müəyyən edilir;

- meyitin üstündə olan paltarlar təsvir edilir (parçanın növü, rəngi, şəkillərinin (naxışlarının) xarakteri, biçimi, ölçüsü, fabrik nişanı, üstündə olan əşyalar, meyitin yanında tapılmış əşyalar siyahıya alınır və s.;

- meyiti aşkar etmiş şəxs sorğuya tutulur, öləni tanıyanların və tanınmasında köməklik göstərə biləcək şəxslərin müəyyən edilməsi üçün tədbirlər görülür;

- meyitə baxış keçirilir, fotosəkil çəkilir, əl-barmaq izləri götürülür, bunlar mümkün olmadıqda, bu işlər meyitxanada aparılır;

- meyitxanaya müstəntiqin və ya təhqiqatçının məhkəmə-tibb ekspertizasının keçirilməsi haqqında qərar, hadisə yerinə və meyitə baxış keçirilməsi barədə tərtib olunmuş protokolun surəti göndərilir.

Meyit ekspertiza edilərkən, onun zahiri tanınma əlamətləri olmadıqda və ya pozulduqda (çürümə ilə əlaqədar dəyişikliklər, skeletləşdikdə, yandıqda, parçalandıqda və s.), görülən tədbirlər şəxsin eyniləşdirilməsində səmərə vermədikdə, meyitxana işçiləri tərəfindən meyitin başı (alt çənə ilə kəllə) bədənədən ayrılaraq, xüsusi üsulla təmizlənir və axtarışın təşəbbüskarın qərarı ilə zahiri görünüşünün bərpa edilməsi üçün göndərilir. Şəxsiyyəti müəyyən edilməmiş meyit 7 günədək meyitxanada saxlanılır, qeydiyyatı aparıldıqdan və sənədləşdirilməsi üzrə zəruri tədbirlər görüldükdən sonra, müstəntiqin, polis orqanının və yerli icra hakimiyyəti orqanının razılığı ilə xüsusi yerlərdə dəfn olunur və bu barədə 2 nüsxədən ibarət akt tərtib olunur. Aktın bir nüsxəsi cinayət və ya şəxsiyyəti məlum olmayan naməlum meyitin işinə əlavə olunur.

Sonrakı hərəkətlərin təşkili və taktikası

İlkin tədbirlər başa çatdıqdan sonra 5-10 sutkadan gec olmayaraq, əməliyyat müvəkkili naməlum şəxsin (meyitin) şəxsiyyətinin müəyyən edilməsinə dair iş açır və həmin iş axtarış işlərinin qeydiyyatı jurnalında qeydə alınır və ona növbəti sıra nömrəsi verilir.

İşdə aşağıdakı materiallar toplanır:

- cinayət işinin başlanması, yaxud cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi barədə qərarın surəti;

- hadisə yerinə və meyitə baxış keçirilməsinə dair protokolun surəti;

- məhkəmə-tibb ekspertizasının (tədqiqinin) keçirilməsinə dair qərarın surəti;

- eyniləşdirici məlumatlar əks olunmuş sorğu blankı;

- meyitin məhkəmə-tibbi müayinə aktının (ekspert rəyi) surəti;
 - meyiti tapmış vətəndaşların izahatları;
 - meyitin, ona məxsus xüsusi əlamətlərin, paltarın şəkli;
 - daktiloskopik (əl-barmaq izləri) və paltar parçalarının nümunə kartları;
 - şəxsiyyətin müəyyən edilməsi zamanı istifadə oluna biləcək digər sənədlər və əşyalar;
 - əşyaların təsviri və onların yerləşdiyi yerə dair arayış;
 - şəxsiyyətin müəyyən edilməsinə dair iş planı.
- Belə işlər aşağıdakı hallarda xitam edilir:
- şəxsiyyəti müəyyən olunduqda;
 - işin başlanmasından 15 il keçdikdə.

§ 98. Beynəlxalq axtarışın təşkili

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və İnterpolun Nizamnaməsinə uyğun olaraq beynəlxalq axtarışa aşağıdakılar elan oluna bilər:

- təqsirləndirilən və məhkum olunmuş şəxslər;
- itkin düşmüş şəxslər.

Siyasi, hərbi, dini və irqi xarakter daşıyan cinayət hadisələri ilə bağlı cinayətlərdə təqsirləndirilən şəxslər İnterpol kanalları ilə beynəlxalq axtarışa elan edilə bilməzlər.

Beynəlxalq axtarış – yalnız əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində axtarılan şəxsin Azərbaycanın hüduqlarını keçməsi və ya xaricə getmək niyyətinin olması, həmçinin xarici ölkədə işgüzar, qohumluq və digər əlaqələri aşkar edildikdə, elan edilə bilər.

İnterpol xətt ilə yalnız beynəlxalq polis təşkilatının üzvü olan ölkələrin ərazisində axtarış aparıla bilər. Böyük ictimai təhlükə doğuran ağır və xüsusilə ağır cinayət törətdiyinə görə, axtarılan şəxsin Azərbaycandan başqa ölkələrə getməsi barədə təsdiq olunmuş məlumatlar əldə edildikdə, axtarışın bütün mərhələlərində (ilkin axtarış tədbirləri, yerli axtarış, dövlətlərarası axtarış) beynəlxalq axtarış elan edilə bilər.

Şəxslərin beynəlxalq axtarışa elan edilməsi üçün başlıca əsas – qətimkan tədbiri – həbs seçilməsi barədə qərar, yaxud azadlıqdan məhrum edilməsi barədə məhkəmənin hökmü sayılır. Beynəlxalq axtarışa elan edilmənin təşkili üçün İnterpolun Milli Mərkəzi Bürosuna sorğu göndərilənədək aşağıdakı tədbirlərin görülməsi zəruridir:

- axtarışda olan şəxsə xarici pasport verilməsinin müəyyən edilməsi;
- axtarışda olanın xarici ölkədə daimi yaşamaq üçün vəsatət qaldırılması;
- axtarışda olanın doğulduğu yerin VVAQ şöbəsindən doğum haqqında şəhadətnamənin surətinin verilməsi barədə sorğunun edilməsinin yoxlanılması;
- beynəlxalq axtarışın təşkili üçün sorğuda əks etdirilən digər zəruri məlumatların toplanması.

Şəxsi beynəlxalq axtarışa elan etmək üçün təşəbbüskar müvafiq qaydada İnterpolun Azərbaycandakı MMB-nə sorğu-tapşırıq göndərir.

Sorğu-tapşırıqda göstərilməlidir:

- axtarışda olan haqqında tam anket məlumatları;
- onun istifadə etdiyi sənədlər barədə məlumat;
- eyniləşdirici materiallar;
- axtarışda olanın məhkumluğu və keçmişdə onun cinayətkar fəaliyyəti barədə məlumat;
- axtarışda olanın xarici dövlətin ərazisində qala biləcəyi yer, onun əlaqələri və ünsiyyət saxlayacağı ehtimal edilən şəxslər barədə məlumat;

- cinayətin törədildiyi yer, vaxt, axtarışda olanın törədilmiş cinayətdə rolu, dəymiş zərər;

- təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilmə və seçilmiş qətimkan tədbiri barədə qərarlarda axtarışa elan olunanın törətdiyi cinayətin Azərbaycan Respublikasının CM-nə uyğun təsnifatı.

Axtarılan şəxsin yeri müəyyən edildikdə, bu istiqamətdə operativ tədbirlərin görülməsi və beynəlxalq axtarışın təşkil edilməsi barədə sorğuya təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmə və həbs qətimkan tədbiri seçilməsi barədə qərarların surəti, yaxud azadlıqdan məhrum etmə haqqında hökmün surəti əlavə olunur.

Cinayət məsuliyyətindən və cəzadan yayınan şəxslərin beynəlxalq axtarışının təşkilinə dair sorğuya axtarışın məqsədi və ya axtarılanın olduğu yerə və onun hərəkətlərinə nəzarət qoyulması, yaxud həbsi və ekstradisiyası göstərilməlidir.

İnterpolun üzvü olan hər bir ölkə bu təşkilata daxil olan ölkələrə sorğu və tapşırıqlar (istiqamətləndirmələr) göndərilməsinin təşəbbüskarı, yaxud müvafiq işin icraçısı ola bilər.

Hazırda 7 növ istiqamətləndirmə tətbiq edilir:

- «A» seriyası – qırmızı istiqamətləndirmələr – bu sənəddə törətdiyi cinayətə görə haqqında həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsin həbs edilib, cinayəti törətdiyi ölkəyə ekstradisiyası barədə məlumatlar göstərilir;

- «V» seriyası – mavi istiqamətləndirmələr. Bu sənəd cinayəti törətmiş şəxs haqqında məlumatların toplanması, o cümlədən onun olduğu yerin müəyyən olunması məqsədilə nəşr edilir;

- «S» seriyası – yaşıl istiqamətləndirmələr. Bunlarda bir sıra ölkələrin maraqlarına toxuna biləcək cinayət törətmiş şəxslər barədə məlumatlar verilir.

- «D» seriyası – qara istiqamətləndirmələr. Tanınmayan meyllərin eyniləşdirilməsi məqsədilə nəşr olunur.

- «E» seriyası – böyük mədəni və ya kommersiya dəyəri olan əmlakın oğurlanması və ya şübhəli şəraitdə tapılması barədə istiqamətləndirmələr.

- «F» seriyası – sarı istiqamətləndirmələr. İtkin düşmüş şəxslərin axtarışı ilə əlaqədar, yaxud xəstəliyi və ya azyaşlı olması ilə bağlı özü haqqında eyniləşdirici məlumat verə bilməyən (kim olduqlarını bilinməyən) şəxslər haqqında informasiya nəşr olunur.

- «MO» seriyası – çəhrayı istiqamətləndirmələr. Bunlarda «modus operandi» təsvir olunur, yəni, cinayətlərin törədilmə üsulu, cinayətkarın «dəsti xətti» göstərilir.

Axtarılan şəxsin yeri müəyyən olunduqdan sonra, tələb edən tərəfə ekstradisiya məqsədilə, onun ibtidai həbsini təşkil etmək və ekstradisiya prosesini «Ekstradisiya haqqında» 1957-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının 16-cı maddəsinin 3 və 4-cü bəndlərinin tələblərinə uyğun başa çatdırmaq üçün ekstradisiya sənədləri diplomatik kanallarla yanaşı, İnterpol kanalları vasitəsilə də göndərilə bilər.

Beynəlxalq axtarışa elan edilən şəxs barədə axtarış işinə xitam verildikdə, 10 gün müddətində İnterpolun MMB-nə məlumat verilir.

§ 99. Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) qaydaları

Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan, yaxud olan şəxsin respublikanın hüduqlarından kənarında törətdiyi əməllərə görə xarici dövlət tərəfindən təyin edilmiş cəzanın icrası üçün verilməsi Azərbaycan Respublikasının CM-in 13-cü maddəsi, «Cinayət törətmiş şəxslərin verilməsi (ekstradisiya) haqqında» Qanun və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr (məsələn, «Hüquqpozmalər

törədən şəxslərin verilməsinə dair» 13.12.1957-ci il tarixli Avropa Konvensiyası və s.) ilə tənzimlənir.

Ekstradisiyanın şərtləri:

- xarici dövlət tərəfindən verilməsi sorğu edilən şəxs yalnız onun törətdiyi əməl Azərbaycan Respublikasının və sorğu edən dövlətin qanunvericiliyinə uyğun olaraq cinayət sayıldıqda və həmin əməlin törədilməsinə görə azı bir il azadlıqdan məhrumetmə cəzası, yaxud daha ağır cəza növü nəzərdə tutulanda verilə bilər;

- şəxs cəzanın icrası üçün verildikdə, azadlıqdan məhrumetmə cəzasının çəkilməmiş müddəti 6 aydan az olmamalıdır.

Şəxsin verilməsindən aşağıdakı hallarda imtina edilir:

- barəsində sorğu edilən şəxs onun verilməsi haqqında məsələ həll edildiyi zaman Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olduqda;

- verilməsi haqqında sorğu edilən şəxsə Azərbaycan Respublikası ərazisində qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada siyasi sığınacaq verildikdə;

- sorğu edilən şəxsin törətdiyi və verməyə əsas olan əməl Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi xarakterli cinayət sayıldıqda;

- verilməyə əsas olan cinayət Azərbaycan Respublikasının ərazisində törədildikdə;

- şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə Azərbaycan Respublikasının ərazisində qanuni qüvvəyə minmiş hökm çıxarıldıqda;

- cinayət qanunvericiliyinə əsasən, cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə, yaxud ittiham hökmünün icrası müddəti keçdikdə;

- şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət sorğu edən xarici dövlətdə hərbi xidmət əleyhinə cinayət kimi nəzərdə tutulduqda və hərbi xidmətlə bağlı olmayan başqa cinayətin tərkibini yaratmadıqda.

Şəxsin verilməsindən aşağıdakı hallarda imtina edilə bilər:

- şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə sorğu edən xarici dövlətin qanunvericiliyi ilə ölüm cəzası nəzərdə tutulduqda;

- şəxsin sorğu edən dövlətdə işgəncələrə, yaxud qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara, yaxud cəzaya məruz qalacağını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda;

- şəxsin irqinə, milliyyətinə, dilinə, dininə, vətəndaşlığına, siyasi baxışlarına və ya cinsinə görə təqibə məruz qalmasını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda;

- şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən cinayət əməli sayılmadıqda;

- şəxsin verilməsinə əsas olan cinayətə görə şəxs Azərbaycan Respublikasında cinayət məsuliyyətinə cəlb olunduqda;

- şəxsin verilməsinin Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə, təhlükəsizliyinə və başqa mühüm maraqlarına ziyan vuracağını güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda;

- şəxsin verilməsinə əsas olan cinayət təqibinə xitam verilməsi haqqında qərar olduqda.

§ 100. DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinin əsasları

DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili dedikdə, cinayətkarlıqla mübarizədə əməliyyat xidmətlərinin sistem və strukturunun qurulmasının təkmilləşdirilməsinə, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvə, vasitə, metod və tədbirlərindən daha səmərəli istifadənin təmin edilməsinə yönəlmiş təşkilati tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi başa düşülür.

Bu fəaliyyətin təşkili və idarə olunması aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir:

- xidməti ərazinin kriminogen durumunun (əməliyyat şəraitinin) öyrənilməsi, təhlili, qiymətləndirilməsi, proqnozlaşdırılması, cari və strateji planların hazırlanması;
- hazırlanan və törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması və açılmasının təşkili və idarə olunması;
- məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən və itkin düşən şəxslərin axtarılmasının təşkili və idarə olunması;
- şəxsiyyətin, insan hüquq və azadlıqlarının və mülkiyyətin hüquqazidd əməllərdən qorunması işinin təşkili;
- respublika qanunvericiliyinə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi;
- hadisələrin, faktların, əşyaların, statistik məlumatların və informasiya mənbələrinin əməliyyat uçotunun aparılması;
- məhkəmə, istintaq, təhqiqat və digər səlahiyyətli subyektlərin qərar və tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinin təşkili və idarə olunması;
- əməliyyat-qeydiyyat işlərinin aparılması, planlaşdırılması və realizə edilməsi, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanları və digər xidmətlərlə qarşılıqlı əlaqənin təşkili və idarə olunması;
- qanun və normativ-hüquqi aktların, DİN-in əmr və göstərişlərinin, beynəlxalq müqavilələrə əsasən xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının, təşkilatlarının sorğularının icrasının təşkili, idarə olunması və nəzarətin həyata keçirilməsi;
- məxfilik və konspirasiya qaydalarının qorunması üçün müvafiq tədbirlərin təşkili və nəzarəti;
- qabaqcıl iş təcrübəsinin tətbiqi, xidməti hazırlığının artırılması işinin təşkili və idarə olunması;
- kriminogen durumu gərgin sahə və obyektlərin əməliyyat yolu ilə bağlanması təşkili və idarə olunması;
- müvəqqəti saxlama və istintaq təcridxanalarında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar maliyyə-təminat işlərinin təşkili;
- icmalın, analitik işin, idarəçilik sənədlərinin hazırlanması, tədbirlərin keçirilməsi ilə bağlı qərarların qəbul edilməsi, onların digər hüquq-mühafizə orqanları ilə razılaşdırılması, icrasının təşkili, idarə olunması və nəzarət və s.